

SEBŐK MIKLÓS

Paradigmák fogságában

Elitek és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban

SEBŐK MIKLÓS

Paradigmák fogságában

*Elitek és ideológiák a magyar
pénzügyi kapitalizmusban*

Készült

a Politikatörténeti Alapítvány Társadalomelméleti Műhelyében

Megjelent

a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Magyar Tudományos Akadémia,

a Politikatörténeti Alapítvány és a Politikatörténeti Intézet
támogatásával

Szakmai lektor: Gedeon Péter és Szalai Erzsébet

Lektorálta: Kovács László

ISBN 978 963 338 005 5

Kiadja a Napvilág Kiadó Kft., Budapest

www.napvilagkiado.hu

Első kiadás: 2019

© Sebők Miklós

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Minden jog fenntartva

A kiadásért felelős a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő: Gellériné Lázár Márta

Borító, tipográfia: Janković Milán

Tördelés: Volos Bt.

Nyomás, kötés: Séd Nyomda, Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia

Megjelent: 19,75 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

Tartalom

ELŐSZÓ	9
I. A MAGYAR PÉNZÜGYI KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSE	23
<i>Az érvelés alapvonalai</i>	25
Alapfogalmak, elméleti források	27
A vizsgálat tárgya, kutatási terve és módszertana	34
II. ELMÉLETI FORRÁSOK ÉS TÖRTÉNETI ALAPOK	41
<i>A pénzügyi kapitalizmus az elméleti és közéleti diskurzusokban</i>	44
Az elméleti keret szakirodalmi háttere	44
<i>Kapitalizmus</i>	44
<i>Pénzügyi kapitalizmus</i>	46
<i>Pénzügyi kapitalizmus Kelet-Közép-Európában és Magyarországon</i>	52
<i>Az elméleti keret legfontosabb előzményei</i>	53
Magyar nyelvű kapitalizmuselemzések és -diskurzusok	62
<i>Kapitalizmuspárti megközelítések</i>	65
„Baloldali” neoliberalizmus	66
„Jobboldali” (neo)liberalizmus	68

<i>Kapitalizmuskritikus megközelítések</i>	70
„Baloldali” kapitalizmuskritika	71
„Jobboldali” kapitalizmuskritika	74
<i>Bankszabályozási rezsimek a rendszerváltás utáni Magyarországon</i>	75
III. A PÉNZÜGYI KAPITALIZMUS IDEOLÓGIÁI	87
<i>A „versengő nézetek” elemzési kerete</i>	90
<i>Versengő nézetek a magyar pénzügyi kapitalizmusban</i>	95
<i>A modernizációs konszenzus</i>	98
„Modernizáció”, modernizáció és modernitás	101
<i>Modernizáció és neoliberalizmus</i>	106
A modernizációs konszenzus mint ideológia és közpolitika	111
<i>Neoliberális közpolitikai toposzok</i>	116
<i>A pénzügyi nacionalizmus</i>	121
A rendszerváltás utáni jobboldali gazdaságpolitikai tér	122
<i>A pénzügyi nacionalizmus mint világmagyarázat és mint közpolitika</i>	126
<i>A matolcsyzmus-bogárizmus elemei</i>	129
<i>A versengő nézetek dinamikája és a pénzügyi kapitalizmus ideológiai tere</i>	134
A versengő nézetek dinamikája	135
<i>Kihívások és megerősödő hegemonia (1998–2006)</i> ...	143
<i>A bomlás jelei</i>	146
<i>A rezsimváltás okai</i>	147
<i>A magyar pénzügyi kapitalizmus ideológiai tere</i>	151
IV. ÉRTELMISÉGI ÉS ÉRDEKCSOPORTOK A PÉNZÜGYI KAPITALIZMUSBAN	155

Az organikus közgazdászok mint domináns elitcsoport	159
Az elméleti keret	162
Az organikus közgazdászelit kialakulása a rendszerváltás után.....	164
Az organikus közgazdászelit tagjai.....	168
Az organikus közgazdászelit taktikája, I: hatalmi pozícióépítés	174
<i>Forgóajtó</i>	174
<i>Intézményépítés és finanszírozás</i>	177
<i>Királycsinálás</i>	179
<i>Tanácsadás, petíciók</i>	182
<i>Ismeretterjesztés a médiában és a tudományban</i>	184
Az organikus közgazdászelit taktikája, II: ideológiai pozícióépítés.....	190
<i>„Nincs más alternatíva”</i>	190
<i>Pártfüggetlenség, „civilség”, „szakértői kormányzás”</i>	194
Az organikus közgazdászelit tündöklése és bukása	201
A Bankszövetség befolyása a magyar pénzügypolitikára	204
A kutatás módszertana és szakirodalmi háttere	206
<i>Szakirodalmi háttér</i>	207
<i>Módszertan</i>	210
Elemzés	212
Összegzés	220
A „nemzeti tőkések” és a pénzügyi nacionalizmus rendszerének megszilárdulása	221
A nemzeti tőkéselit megteremtésének politikai háttere	223
A „nemzeti” eredeti tőkefelhalmozás általános logikája	228

Stratégiai lépések a magyar tulajdonú bankrendszer megteremtésére	238
MKB	246
Budapest Bank.....	248
Erste Bank.....	249
A Takaréék-integráció	250
Kiseb magyar bankok	254
OTP.....	258
Külföldi kézben maradó bankok.....	260
Taktikai lépések a pénzügyi nacionalizmus szellemi háttérának megteremtésére	261
<i>Forgóajtó</i>	262
<i>Intézmény- és hálózatépítés</i>	263
<i>Tanácsadás</i>	266
<i>Ismeretterjesztés</i>	267
<i>Az alternatívák leszűkítése</i>	269
Összegzés helyett: pénzügyi nacionalizmus vagy maffiaállam?	270
V. ÖSSZEGZÉS	275
VI. EPILÓGUS	287
IRODALOM	299
TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE	317

ELŐSZÓ

A magyar történelemben ritkák voltak az olyan kegyelmi időszakok, amikor a magyar nép külső befolyásoktól mentesen, önállóan dönthetett az ország sorsáról. A III. Magyar Köztársaság 1989-es kikiáltása egy ilyen ritka alkalmat eredményezett: a rendszerváltás karakterét meghatározó 1990-es és 1994-es országgyűlési választásokon a választók számos vezető, párt és közpolitikai program között dönthettek – szabadon.

Hamar világossá vált ugyanakkor, hogy szakadék tátong a demokrácia idealizált képe és realitása között. A politikai elit hamar belháborúba bonyolódott, miközben a gazdaságban megkezdődött a transzformációs visszaesés: a „spontán privatizáció”, a rövid távon csak veszteséggel üzemeltethető cégek csődhulláma és az ezzel járó leépítések. A makrogazdasági egyensúly megbomlása az ország fizetéképtelenségével fenyegetett.

E káosz közepette fokozatosan mégis kiemelkedett egy új gazdasági-pénzügyi rend, amely a 2000-es évekre megszilárdult és a pénzügyi rendszer „aranykorává” vált. Ez az új rendszer a pénzügyi kapitalizmus volt. E kifejezésnek kettős értelme van: egyfelől a pénzügyi rendszerre mint a kialakuló új kapitalizmus egyik funkcionális alrendszerére utal. Másrészt utal arra a történeti korszakra is, amelyben a korábbi agrárium, majd ipar által meghatározott kapitalizmusmodellekkel szemben a pénzügyi konglomerátumok váltak a hitelből épülő új gazdasági rendszer kulcsintézményeivé, és biztosították a gazdaság „vérkeringését”.

Az így meghatározott pénzügyi kapitalizmus kulcsintézményei, a jobbra külföldi háttérű bankcsoportok – a mögöttük álló anyabankok és a velük együttműködő nemzetállami kormányok

támogatásával – a szuverén döntéshozó Országgyűléssel azonos súllyal voltak képesek fellépni a számukra fontos kérdésekben. A pénzügyi elit a politikai és kulturális elit tagjait célzott projektfinanszírozással, VIP-hitelekkel, mecenatúrával és számos más módon tette érdekeltté saját sikereiben, és tette így a pénzügyi kapitalizmust is egy közös projektté. A pénzügyi elit ezen sikertörténetét sokak számára még az sem árnyékolta be, hogy a Postabank-botránytól a K&H Equities ügyén át a Questor-csődig számos, az elit ismert tagjai által elkövetett cselekmények ügyében legalább a vádemelésig eljutott az igazságszolgáltatás.

Az új magyar pénzügyi kapitalizmus ugyanakkor nem őrizhette volna legitimitását majd 20 éven keresztül, ha pusztán az elitek támogatására épült volna. A magyar társadalom polgárosodott része kihasználta a privatizált bankszektor által kínált javuló szolgáltatási színvonalat és új pénzügyi termékeket. A vállalati szféra fejlesztéseit az immár bőséggel rendelkezésre álló banki hiteltermékekből finanszírozta. Ugyanakkor az már kevésbé volt egyértelmű az egyszerű állampolgár vagy vállalati pénzügyi vezető számára, hogy e termékek rendkívüli mértékben túlárazottak voltak a nyugat-európai, de sok esetben még a közép-kelet-európai szinthez képest is.

Több ok is segítette e pénzügyi illúzió, a társadalmat szolgáló bankrendszer ideájának fenntartását. Egyrészt a magyar társadalom döntő többsége élőben, a saját tapasztalatai útján tanulta meg a rendszerváltás után a pénzügyi kapitalizmust, miközben velük szemben, a bankok oldalán sok esetben évszázados know-how állt. Mint minden tanulási folyamat, úgy ez is időigényes volt. Másfelől maguk a pénzügyi intézmények is csak idővel ismerték fel, hogy ami nem egyeztethető össze a nyugat-európai szabályozói felfogással, az Magyarországon teljesen legális, sőt, akár még államilag támogatott tevékenység lehet. Harmadrészt a magyar pénzügyi szabályozás sem szakmai, sem politikai értelemben nem volt egy súlycsoportban a banklobbival, és megerősítésére 2010 előtt sem szándék, sem érdek nem mutatkozott.

A negyedik és jelentőségében az elitek támogatásához mérhető faktor a pénzügyi kapitalizmus ideológiai körülbástyázása volt. Első hallásra talán túlzónak tűnhet, hogy a gazdaságpolitikai ideológiáknak ilyen kiemelt szerepet tulajdonítunk. De ha belegondolunk, hogyan befolyásolta a politikai gondolkodás a modern világ létrejöttét az Amerikai Egyesült Államok alkotmányától a nagy francia forradalom eszméin át a 19. századi nacionalizmusokig, akkor látható: az ideológiák sorsfordító jelentőségűek. Kiemelkedő szerepük van a történelmi választások leegyszerűsítése és a mögöttük álló politikai erő megszilárdítása szempontjából. Különösen igaz volt ez a kialakuló magyar pénzügyi kapitalizmus viszonyai között a gazdasági ideológiákra és a gazdaságpolitikai paradigmákra.

Vegyük csak példaként a „kis, nyitott” ország makroökonómiából importált képét, amely meghatározta a magyar pénzügyi rendszer fejlődéséről szóló közgondolkodást az 1990-et követő két évtizedben. E felfogás hívei az országok „nyitottságát” a globális gazdaságba való integrációjuk fokával azonosították, és erre az országtípusra egy olyan modellt dolgoztak ki, amely a nemzetközi működő tőkével szemben „árelfogadóként” állította be őket. E tudományos modellek tényleges predikciós erejétől függetlenül a magyar közgazdászok a „kis, nyitott” ország fogalmát egy olyan toposzá alakította, mely immár a határokon kívülről érkező vélt vagy valós elvárásoknak való megfelelés elkerülhetlenségét súlykoló megközelítéssé vált.

Csillag István, e közgazdászelit befolyásos tagjaként így írta le ezt a megközelítést:

„[...] a kis, nyitott országok várható helyzete sokkal kevésbé szívdertő, mint a nagy és viszonylag zárt gazdaságoké. Különös jelentőségre tesz szert a befektetők biztonságérzete, a bérszínvonal és a költség szint, az árfolyam-stabilitás és a makroszabályozás kiszámíthatósága.”¹

¹ Lassulás egy duális gazdaságban – A pangás előérzete (*Figyelő*, 2002. január 2.)

Így lett a „kis, nyitott” országokat leíró makroökonómiai modellből receptgyűjtemény, a neoliberais gazdaságpolitikai ideológiából levezetett közpolitikai program magyar adaptációja. A gazdasági felemelkedés e gondolatkörben csak a tőkeimport ösztönzése és a külföldi tőkét – a feltevések szerint – leginkább érdeklő makrogazdasági stabilitási mutatók (például költségvetési hiány, fogyasztói árak) megfelelő beállítása mellett valósítható meg.

Sőt, mint bemutatjuk, e megközelítés hívei szerint a rendszerváltás utáni Magyarországon mindig és minden helyzetben ez lett volna a helyes stratégia, függetlenül az akár néhány évente drasztikusan megváltozó külső környezettől. Ez a *piaci fundamentalista* felfogás volt az egyik legfontosabb eleme annak a nézetrendszer-koalíciónak, amelyet e könyvben *modernizációs konszenzusként* azonosítunk, és az 1990 és 2010 közötti időszakban meghatározta a pénzügyi kapitalizmus fejlődéséről szóló nyilvános vitákat.²

Az ilyen és ehhez hasonló pénzügyi ideológiák, valamint hatékony terjesztésük a magyar közbeszédben kulcsszerepet játszott abban, hogy majd 20 évig megkérdőjelezhetetlen volt a magyar pénzügyi kapitalizmus új modellje. Csak a modellt támogató feltételek egyidejű – egymástól persze nem független – megváltozása vezetett oda, hogy az uralkodó pénzügyi ideológia elveszítse befolyását, és helyét egy új paradigma vegye át. Ez az új paradigma egyformán építkezett a globális pénzügyi válság és a helyi érdekű, elsősorban a devizahitelezés ügye által félmjelzett lokális válsághelyzet tanulságaiból.

Ez az új domináns nézetrendszer a gazdasági nacionalizmus, és ennek a pénzügyi szektorra vonatkozó változata, a *pénzügyi*

² Tehát – mint erre alább visszatérünk – az irodalom egy részével ellentétben, az első 20 év tekintetében nem (önmagában) a neoliberalizmust tekintjük a domináns pénzügypolitikai ideológiának, ahogy maga a magyar politikai gazdaságtani rendszer sem volt tisztán neoliberalis, mivel megvalósult egyfajta jóléti kompenzáció, szemben a balti államok modelljével (ennek kapcsán lásd Greskovits és Bohle elemzéseit a beágyazott neoliberalizmusról: Bohle–Greskovits, 2007.

nacionalizmus volt. E megközelítés híveit egyfajta ellenforradalmi hevület fűtötte: tagadták a rendszerváltás és az euroatlanti integráció addigi modelljének sikerességét, euro- és általában külföldszkeptikusak voltak, a globalizált piaci kapitalizmus helyett a belföldi eliteket támogató államkapitalizmust hirdették. A poszt-kommunista modernizációs konszenzus közgazdaságtan-fetizmusával szemben itt a politikai-kommunikációs szempontok élveztek előnyt. A pénzügyi nacionalizmus fokozatosan, a 2000-es évek közepétől alakította ki politikai hátországát, intézményrendszerét, mely folyamat végül a 2010-es kormányváltással és Matolcsy György 2013-as MNB-elnöki kinevezésével vált teljessé.

E két egymást váltó domináns paradigma együtt határozta meg a magyar pénzügyi kapitalizmus rendszerváltás utáni első bő negyedszázadát. Versengésük ellenére ugyanis sokkal több volt közöttük a hasonlóság, mint az elsőre nyilvánvaló. Mindkettőre jellemző a dogmatizmus, az önrevízióra való képtelenség. Mindkettő feltételezte a másikat saját „negatív énjeként”: bináris kódjaik elválaszthatatlan párt alkottak a történelemszemlélet elvont kérdéseitől („a Nyugathoz kell felzárkóznunk” vs. „a Nyugat hanyatlik”) a gazdaság strukturális kérdésein át („a külföldi tulajdon mindenképpen jó” vs. „a külföldi tulajdon mindenképpen rossz”) a leghétköznapibb gazdaságpolitikai döntésekig. Ennyiben meghatároztak a közgondolkodás számára egy olyan ideológia teret, amelyből közös erővel zárták ki az olyan áramlatokat, amelyek nem az általuk meghatározott koordinátarendszerben gondolkodtak. A magyar pénzügyi kapitalizmusról szóló gondolkodás és ennek nyomán a gazdaságpolitikai döntéshozatal így a *paradigmák fogságába* került (Andor, 2017).³

³ A fogalmat bevezető Andor László eredetileg a jóléti modellekre alkalmazta a kifejezést, amely azonban ugyanilyen jól illeszkedik a magyar pénzügyi kapitalizmusmodellek esetére. A könyv címében kiemelt „paradigmák fogságában” gondolat megjelenik továbbá Teke András egy témánkhoz nem kapcsolódó, „biztonságsszolgáltatással” kapcsolatos tanulmányában („Paradigmák fogságában, avagy katonából rendőr”).

E paradigmák és az őket támogató elitcsoportok miatt nem élt Magyarország 2010 előtt a számára rendelkezésre álló gazdaságpolitikai mozgástérrel, és 2010 után miattuk élt vele rosszul. E két időszak látszólag eltérő problémáinak gyökere ugyanakkor közös: nem a külső vagy belső adottságok, hanem a gazdaságpolitikai gondolkodás béklyói nehezítették a magyar állampolgárok érdekeit szem előtt tartó válaszok megtalálását.

*

A rendszerváltás utáni magyar pénzügyi kapitalizmussal kapcsolatban mind ez ideig nem született társadalomtudományi monográfia. Ez akkor is így van, ha tagadhatatlan, hogy kialakultak a magyar kapitalizmussal általában foglalkozó – igaz, egymással ritkán diskurzusba lépő – kutatási programok és politikai-közpolitikai diskurzusok (ezekre a II. fejezetben bővebben is kitérünk). Arra a kérdésre, hogy miért nem jött létre önálló kutatási terület a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődését meghatározó körülmények vizsgálatára, megítélésünk szerint legalább három tényező hathatott.

Egyfelől a rendszerváltást követően a nyugati mintákat adaptáló közgazdaságtanban és a rá épülő gazdaságpolitikai diskurzusban a *kapitalizmussal* szemben a gazdasági folyamatok elemzésének uralkodó értelmezési kerete a *piacgazdaság* volt. Ennek megvolt az az előnye, hogy éles cezúrát jelentett a politikai és gazdasági folyamatokat egységes keretben tárgyaló, egyben hivatalos ideológiaként szolgáló marxista-leninista „politikai gazdaságtanhoz” képest. A közgazdaságtan – az uralkodó felfogás szerint – immár megszabadulhatott a tárgyához nem tartozó, kétes módszertani alapokon álló elemzésektől, és figyelmét a piacok, a fogyasztói és termelési magatartás mikroökonómiai megértésére, valamint a modernizációt legjobban segítő makrogazdasági politika meghatározására irányíthatta. Ehhez pedig nem kellett más, mint a főáramú közgazdaságtan nyugati tanönyveinek adaptálása, valamint a fejlett nyugati intézmények-

től (IMF, Világbank, Európai Közösségek/EU) érkező közpolitikai transzferek és receptek befogadása.

Másrészt – részben e folyamattal összefüggésben – a kapitalizmus elkerülhetetlenül interdiszciplináris kutatási területe kiszorult a mainstream közgazdaságtanból. A kapitalizmus, illetve a kapitalizmustípusok vizsgálata a perifériára került, legfeljebb az összehasonlító gazdaságtani, világgazdaságtani, heterodox gazdaságtani, illetve elmélettörténeti stúdiumok keretében oktatták a közgazdasági karokon (e vákuumba idővel olyan társadalomtudományi tárdiszciplinák léptek be, mint a szociológia, a jogtudomány, a társadalomelmélet, a politikatudomány vagy a geográfia). A gazdasági oktatástól nem idegen haszonelvűség attitűdjéhez is kevésbé illett egy olyan tudományterület, amely a gazdasági rendszer egészének vizsgálatát, és nem csak az egyes termelési folyamatok megértését célozta meg. E folyamat eredményeképpen a különböző szakmai háttérű és gyakran eltérő tudományos nyelvet beszélő kapitalizmuskutatók nem tudtak kialakítani egy olyan egységes tudományos színteret, mint amilyen a piacgazdaság kutatására irányuló közgazdaságtan területén létezett.

Harmadrészt – és immár speciálisan a pénzügyi kapitalizmus alulfejlett magyarországi vizsgálata kapcsán – fontos hangsúlyozni, hogy a pénzügyi terület gazdasági súlya és társadalmi jelentősége érdemben megváltozott a rendszerváltást követő bő negyedszázad során. Miközben a pénzügyi ágazat nemzetgazdasági súlya (a GDP-hez való hozzájárulással mérve) nem ingadozott jelentősen, és végig 3–5 százalék között alakult,⁴ a privatizáció eredményeképpen a hazai vállalatstruktúrában a pénzügyi intézmények kulcsszerepre tettek szert. A szocialista nagyipar leépítése nyomán „saját jogon” is csődhelyzetbe kerülő pénzügyi ágazat a külföldi működő tőke és know-how bevonása után nagymértékben profitált a felpörgő gazdasági növekedésből.

⁴ A bruttó hozzáadott érték értéke és megoszlása nemzetgazdasági áganként (1995–) (*ksh.hu*, 2018. október 2.)

Sőt, a 1990-es évek második felétől a 2000-es évek közepéig tartó „aranykor” során éppenséggel a legjövödelmezőbb nemzetgazdasági ágazattá vált.

Az így megszerzett pénzügyi hatalmat pedig a pénzügyintézetek menedzsment elitje nagy hatékonysággal konvertálta közpolitikai döntéshozói hatalommá közvetlenül (a pénzügyi és politikai vezetők forgóajtóján át) vagy közvetett módon (a kedvező szabályozás érdekében történő lobbizással). E konvertált, majd újrakonvertált hatalom pedig fenntartott egy önmagát erősítő ciklust, amelynek csak a 2000-es évek végi nagy válság és a nyomában bekövetkező politikai fordulat vetett véget. A pénzügyi szektor kulcsszektorrá válását a magyar kapitalizmusban ráadásul számos kiegészítő folyamat is segítette (a hitelezőként a vállalati szektor egészével ápolt aktív kapcsolattól a *finanszírozás* történeti léptékű jelenségéig, amely a magyar közvélemény számára a devizahitelezési válság során fedte fel magát a maga teljes jelentőségében).

Mindezek fényében könyvünk abból a feltevésből indul ki, hogy a kapitalizmus pénzügyi vonatkozásainak kiemelt elemzése nélkül nem érthető meg a magyar gazdaság és társadalom rendszerváltás utáni fejlődése és ennek számos társadalmi válságjelensége.⁵ Fejlődés alatt itt egy olyan értékmentes fogalmat és folyamatot értünk, amely a nagy társadalmi-gazdasági rendszerekben végbemenő történelmi léptékű változásokra utal. Ez a fogalomhasználat megfelel a nemzetközi politikatudományi *political development* kategóriájának és kiterjedt kutatási irányának (ennek amerikai változata kapcsán l. Orren–Skowronek, 2004; a magyar szakirodalmi meghonosítása kapcsán: Csizmadia, 2016 és 2018).

Jelen kötet célja így a pénzügyi kapitalizmus témájának átfogó, az 1990 óta eltelt bő negyedszázad empirikus tapasztalataira

⁵ Ezzel a véleményünkkel korántsem vagyunk egyedül: Medvegyev (2015) szerint például „a magyar közgazdaságtársadalom nagy hibája vagy inkább bűne, hogy az elmúlt 25 évben a magyar társadalmat nem készítette fel a jelenkori pénzügyi kapitalizmus kihívásaira. Utólag csak csodálkozni lehet a naivitáson”.

és szakirodalmára is építő társadalomtudományi elemzése. A mű vizsgálati kerete politikai gazdaságtani indíttatású: a főáramú közgazdaságtan feltevéseivel szemben evidensnek tételezzük, hogy a gazdasági folyamatok és különösen a gazdaságpolitikai döntések nem érthetők meg pusztán a gazdasági alrendszer vizsgálatával. Elemzési keretünk politikai gazdaságtani alapokra épül a tekintetben is, hogy illeszkedik e lassan Magyarországon is újra polgárjogot nyerő tudományterület nemzetközi szakirodalmához.

Záró megjegyzésünk a kötet tartalma kapcsán a mű tudományos céljára vonatkozik. Kutatásunk elsődleges célja a pénzügyi kapitalizmus fejlődésének *megértése és magyarázata* volt. Ennek megfelelően a könyv nem politika- vagy gazdaságtörténet: a leíró anyag elsődleges feladata a történések okainak meghatározása. Ebben is a politikai gazdaságtan klasszikusait igyekeztünk követni, elfogadva, hogy empirikus alátámasztás nélkül az elmélet korlátozott érvényességű, miközben az empirikus tapasztalatoknak is csak egy megfelelően megválasztott vizsgálati keret adhat valódi értelmet.

*

A jelen szöveg a Politikátörténeti Alapítvány támogatásával, a Politikátörténeti Intézetben működő Társadalomelméleti Munkacsoport (TEM) keretében készült 2015 és 2018 között, gyökerei ugyanakkor mélyebbre nyúlnak vissza. Még a Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatójaként kezdtem el először dolgozni a magyar közgazdászélet ideológiájának elemzésén. Ehhez akkor szintén a Politikátörténeti Alapítvány nyújtott támogatást, a projekt – elsősorban elmélettörténeti – eredményeit ugyanakkor ekkor még csak egy TDK-dolgozatban foglaltam össze. A jelen könyv megjelenéséig eltelt másfél évtizedben több-kevesebb rendszerességgel tovább dolgoztam a témán, legintenzívebben a kritikai elmélettel és politikai gazdaságtannal foglalkozó *Fordulat* folyóirat 2008-as újraalapításakor.

A pénzügyi válságot követő években elsősorban a technokrata hatalom természetét és ennek a pénzügypolitikai döntésekre gyakorolt hatását vizsgáltam összehasonlító keretben. Az eredeti, 2002-es koncepciót jelentősen kibővítve a magyar helyzet politikai gazdaságtani elemzésére ismételten a Társadalomelméleti Műhely megalakulásakor nyílt lehetőségem. A munkacsoport szakmai vitáin a tagok értő közönség előtt mutathatták be kézírataikat, amelyek közül az egyes kutatási terveket leginkább jellemző írásokat elsőként az Antal Attila és Földes György által szerkesztett *Holtpont* című kötet adta közre (Földes–Antal, 2016). Ez tartalmazott egy fejezetet a modernizációs konszenzus magyarországi felemelkedése és bukása kapcsán is. A jelen kötetben közreadott szöveg joggal tekinthető e fejezet tematikus és időbeli kiterjesztésének, a középponti gondolat alaposabb kibontásának.⁶

A kötet elkészültében kulcsszerepet játszott Földes György, a Politikatörténeti Intézet és Alapítvány vezetője. Támogatása és biztatása nélkül nem született volna meg a könyv és az alapjául szolgáló kutatási program. A kötet szakmai lektorálását Gedeon Péter és Szalai Erzsébet vállalta el. Gedeon Péter alapvető jelentőségű megjegyzésekkel segítette a kézirat fogalomhasználatának pontosabbá tételét. Szalai Erzsébet az elitelmélet és a magyar elitek empirikus kutatása kapcsán tett rendkívül hasznos megjegyzéseket.

Szintén köszönettel tartozom a TEM tagjainak, akik megjegyzéseikkel több ízben is segítették a kézirat finomítását. Külön köszönöm Földes György és Scheiring Gábor részletes megjegyzéseit, valamint Bozóki András segítségét. A kötet több fejezetét megvitatta az MTA TK PTI Kormányzás és Közpolitika Osztálya is, ahonnan további hasznos javaslatokat kaptam. A pénzügyi kapitalizmussal kapcsolatos elméleti keret letisztázásában fontos

⁶ A kötet szövege átdolgozott és kibővített formában a következő írásokra épít: Sebők, 2016, 2017.

szerepet játszott a Társadalomelméleti Kollégiumban 2017-ben tartott féléves „Pénzügyi kapitalizmus kör” (kurzus) is. Köszönettel tartozom e viták résztvevőinek megjegyzéseikért. A fennmaradó hibákért természetesen egyedül vállalom a felelősséget.

I. A MAGYAR PÉNZÜGYI KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSE

Az érvelés alapvonalai

Elemzésünkben azt vizsgáljuk, hogy milyen tényezők határozták meg a magyarországi pénzügyi kapitalizmus kialakulását, formáját és fejlődésének dinamikáját a rendszerváltás után. Hipotézisünk szerint a magyar pénzügyi kapitalizmus rendszerváltás utáni fejlődésére döntő befolyást gyakoroltak a gazdaságpolitikai ideológiák, valamint az azokat képviselő elitcsoportok. Ezek értekei és érdekei egybeestek, ami egy, a pénzügyi szektort jobbra magára hagyó, laissez-faire mentalitású pénzügyi szabályozást és felügyeletet eredményezett. E laissez-faire rezsim kialakulásában a banklobbi mellett fontos szerepe volt a politikai elitnek és az értelmiség egy részének, akiknek sem a képessége és tudása, sem akarata nem volt meg ahhoz, hogy gátat szabjanak a pénzügyi szektor kialakuló gazdasági-társadalmi dominanciájának.

Azt, hogy az ideológiáknak és eliteknek kulcsszerepet tulajdonító hipotézisünk legalábbis vizsgálatra érdemes, egy rövid ellenpróbával illusztráljuk. Amennyiben a pénzügyi kapitalizmus fejlődését elsősorban nem a pénzügyi intézmények érdekei határozták volna meg, akkor a rendszerváltás utáni pénzügytörténet számos eseménye nem vagy másképp történt volna meg. Ilyen volt a bankprivatizáció, a bankcsődök és brókerbotrányok sora, a pénzügyi szektor adóztatásának kérdése, a szabályozás és felügyelet területe, köztük kiemelten a lakáscélú devizahitelezés. Ezen ügyeket a könyv esettanulmányai fényében olyan közpolitikai kudarcoknak tekintjük, amelyek esetében a döntéshozatal nem az állampolgári-adófizetői-fogyasztói érdekeknek megfe-

lelően, hanem elitcsoportok igényei szerint alakult. E döntéseket elméleti keretünk így ezen elitek érdek- és értékrendszerével magyarázza.

A pénzügyi kapitalizmus kialakulását irányító erők e konkrét esetek kapcsán kifejezetten üdvösnek tartották a „piac tisztulását”, illetve a helyes gazdasági „ösztönzőrendszer” kialakulását a kádári értékrendszerben szocializálódott állampolgárok és vállalatvezetők gondolkodásában. A kérdéses ügyek másik részére mint a jóléti–szabályozó állam káros beavatkozásának következményeire tekintettek.⁷ E felfogásból – melyet a könyvben a piaci fundamentalizmussal, illetve ennek mérsékelt változatával, a modernizációs konszenzussal azonosítottunk – egyenesen következik a laissez-faire típusú szabályozás.

Egyrészt felmerülhet persze, hogy kevésbé ideológiák és érdekek befolyásolták a kialakuló magyar pénzügyi kapitalizmust, semmint az új rendszer gyermekbetegségei, a szabályozásért felelős tisztviselők alkalmatlansága vagy hanyagsága. Másrészt felmerülhetnek alternatív értelmezési keretek, mint amilyen például egy, a magyar pénzügyi rendszer félperifériás jellegéből kiinduló nemzetközi politikai gazdaságtani elemzés lenne. Harmadrészt a pénzügyi kapitalizmus kifejlődésére tekinthetnénk egyfajta spontán folyamatként is (vö. „spontán privatizáció”). Minden fent említett értelmezési keretnek van igazságtartalma, ugyanakkor ezek nem adnak teljes képet az átmenet időszakáról. (Az ilyen és ezekhez hasonló alternatív értelmezési keretekre – valamint a könyv érveléséhez való viszonyukra – a II. fejezetben így bővebben is visszatérünk).

⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy a piaci koordináció melletti érvelés (szemben a tervgazdaság bürokratikus koordinációjával) nem jelentett feltétlenül egyet a szabályozatlan piacgazdaság melletti érveléssel. Bár ez a kettősség az 1990-es évek közepétől már kevésbé jelenik meg, elemzésünkben figyeltünk arra, hogy csak olyan közszereplőket és szerzőket soroljunk a piaci fundamentalisták közé, akiknek megnyilvánulásaiból egyértelmű volt, hogy a piacot támogató megjegyzéseikben az utóbbira utaltak – Köszönöm Gedeon Péter megjegyzését.

Alapfogalmak, elméleti források

A könyvben a magyar pénzügyi kapitalizmus *politikai fejlődésével* kapcsolatban fogalmazunk meg téziseket. Az ilyen, hosszabb történeti folyamatok elemzése speciális módszertani megközelítést igényel, melyet a nemzetközi politikatudományi irodalomban leginkább az amerikai politikai fejlődés (American Political Development – APD) paradigmáihoz és az összehasonlító politikatudomány történeti institucionalista irányzatának olyan államfejlődéssel foglalkozó szerzőihez kötnek, mint Tilly (1984), Skocpol (1979) vagy Pierson (2011). A másik fontos viszonyítási pontot a nemzetközi politikai gazdaságtan jelenti, amely összehasonlító keretben vizsgálja egyebek közt a piacok kialakulásának folyamatát és a transznacionális közpolitikai eliteket. Itt elsősorban a neogramsciánus iskola többek között Pijl és Macartney által kialakított elitelméletére támaszkodtunk.

E megközelítések jellemzően kvalitatív társadalomtudományi, illetve történettudományi elemzésekkel operálnak annak érdekében, hogy a politikai-gazdasági rendszerek legfontosabb jellegzetességeinek (például demokrácia vs. autokrácia, illetve kapitalizmusmodellek) változásait megmagyarázzák. Ezeket a több évtizedes vagy akár évszázados trendeket olyan narratívákkal írják le, amelyek képesek az egyedi döntések mögött álló strukturális tényezők hatásának kiemelésére. A történeti fókusz egyben azt is jelenti, hogy kisebb szerepet kap a kvantitatív társadalomtudományokban bevett formális hipotézistesztelés, hiszen a hangsúly egy konkrét és egyedi történeti fejlődéspálya magyarázatán van, így másodlagossá válik az általánosíthatóság feltétele.

Ezekhez a kutatási irányokhoz a nemzetközi politikatudományi-politikai gazdaságtani irodalomban számos konkrét kutatási program kapcsolódik. A magyar szerzők által jegyzett, illetve magyar nyelvű publikációk száma ugyanakkor korlátozott. A politikai fejlődés paradigmájának hazai bevezetésére Csizmadia (2018) vállalkozott, míg különböző elméleti háttérrel, de kritikai

nézőpontból vizsgálta a magyar kapitalista átmenetet többek között Bohle–Greskovits (2007) és Bruszt (2002) (a vonatkozó szakirodalomról és értelmiségi vitapozíciókról a II. fejezetben adunk áttekintést).

Miközben az említett munkák sok kutatási eredménnyel gazdagították a rendszerváltás történeti-analitikus irodalmát, az itt javasolt elméleti keret és a hozzá kapcsolódó elemzés több szempontból is újszerűnek tekinthető. Egyfelől a könyvben a hangsúly nem általában a kapitalizmus, hanem konkrétan a pénzügyi kapitalizmus kialakulásán van. Másfelől tárgyát az ideológiák és elitek szerepére összpontosítva, de egyben az anyagi folyamatokkal (például a bankszektor tulajdonosi szerkezetének átalakulásával) egységes keretben vizsgálja. Az így meghatározott kritikai politikai gazdaságtani megközelítés ritkán alkalmazott a magyar pénzügyi átmenet leírásaiban. Ennyiben az itt közölt elemzés kiegészíti – miközben semmiképpen nem negligálja vagy tagadja – a meglévő irodalom eredményeit.

*

A könyv gondolatmenetének legfontosabb alapfogalmai a *kapitalizmus*, illetve *pénzügyi kapitalizmus*, az ennek fejlődését befolyásoló *elitek* és *ideológiák*, valamint az általuk kialakított pénzügyi *ideológiai tér*, amelynek legfontosabb rendszerváltás utáni elemei között megtaláljuk a *modernizációs konszenzust*, a *piaci fundamentalizmust*, illetve a *pénzügyi nacionalizmust*.

A piacgazdaság, illetve a kapitalizmus fogalma két versengő értelmezési keretet kínált a rendszerváltás utáni gazdasági átalakulás elemzésére. Ahogy azt az Előszóban már említettük, a rendszerváltást követően a nyugati mintákat adaptáló közgazdaságtanban és a rá épülő gazdaságpolitikai diskurzusban a kapitalizmussal szemben a gazdasági folyamatok elemzésének uralkodó értelmezési kerete a piacgazdaság lett. A politika és gazdaság területének (szinte) hermetikus elválasztása a tudomány és a közvélemény arénájában az érintett kutatók személyes

meggyőződése mellett nyilvánvaló hatalmi célokat is szolgált. Amennyiben ugyanis feltételezzük, hogy a gazdaság tértől és időtől függetlenül érvényesülő logikája eltér a politikáétól, úgy megkérdőjelezhető a politika (azaz a demokratikusan választott politikai elit) uralma a gazdasági folyamatok felett.

A kapitalizmus másfelől – hívei és bíráló szerint egyaránt – egy általánosabb kategória mint a kizárólag a gazdasági alrendszerre alkalmazott piacgazdaság, miközben egy történeti értelemben meghatározott (azaz nem a tértől és időtől független) társadalmi-gazdasági rendre utal. Az alrendszerek mesterséges elválasztásának sincs értelme: e társadalmi-gazdasági rend nagy történeti korszakán belül különböző helyeken és időkben különböző alrendszer-konfigurációkban jelent meg. A kapitalizmus így különböző politikai rendszerrel állítható párba a távol-keleti fejlesztő államtól a liberális demokrácián át az autoriter rendszerek különböző változatáig. Feltételei között pedig ugyanúgy megtalálható a tulajdonjog biztosítása mint a hűbéri viszonyok felszámolása – és mellettük még számos gazdaságon túli tényező.

Ezzel szemben a *piacgazdaság* (a rendszerváltás szóhasználatának megfelelően a „szabad piaci gazdaság” – „*free market economy*” – értelmében) ugyanakkor – mint alább bemutatjuk, s legalábbis hívei szerint – csak a liberális demokráciával összeegyeztethető, és vele együtt alkotja a „történelem végét”, amely felé a különböző fejlettségű országok *modernizációs folyamatai* tartanak. Az, hogy a magyar gazdasági-politikai rendszer átalakulását a pénzügyi kapitalizmus felemelkedésével, és nem – egy értékmentes leírásban ennek részelemének tekinthető – piacgazdasági fejlődéssel jellemezzük, egyben egy tudatos állásfoglalás egy konkrét történelmi értelmezési keret mellett.

Továbbá kapitalizmus és pénzügyi kapitalizmus (*finance capitalism; financial capitalism*, e kettőt szinonimaként használja a szakirodalom) különbségére, ez két módon is megragadható. Egyfelől a pénzügyi kapitalizmus a kapitalista rendszer egyik funkcionális részterülete, hiszen ahogy a többi ágazatban (ipar,

szolgáltatások, mezőgazdaság), úgy itt is érvényesül a tőkefelhalmozás logikája. Másfelől – és ez a fontosabb számunkra – a pénzügyi kapitalizmus a kapitalizmus egy sajátos formája és fázisa, amelyben a pénzügyi szektor – többek között a *finanszírozási* folyamatában – különös, rendszermeghatározó jelentőségre tesz szert.

A pénzügyi kapitalizmus e felfogása többek között Hilferding (1910) és Veblen (1904; 1908) nyomán egy, a neoklasszikus közgazdaságtannál reálisabb leírást adott a hitelintézetek szerepéről a kapitalizmus új korszakában. E szerzők bemutatták, hogy hogyan befolyásolja és teszi kiszolgáltatottá a hitelkihelyezés-, illetve kivonás a reálgazdasági szereplőket, és konvertálja a reálgazdaságban megtermelt hozzáadott értéket elvont pénzügyi profittá. Másfelől a pénztőke koncentrációját egyértelműen hozták kötötték az állam működésének megváltozásához, amely utóbbi a pénztőke eszközként használt a saját politikai és közpolitikai céljai eléréséhez (azaz pénztőkét politikai tőkévé konvertálta). A pénzügyi kapitalizmus ezen politikai gazdaságtani leírása hasznos kiindulópontot jelent a rendszerváltás utáni magyar gazdaság- és politikatörténet értelmezésére.

A pénzügyi kapitalizmust ugyanakkor demokratikus keretek között csak társadalmi felhatalmazással, az ennek megszerzéséhez szükséges „apparátussal” lehet bevezetni, illetve elmélyíteni. Az egyik legfontosabb ilyen eszköz a rendszerlegitimációs *ideológia*, mely egyszerre segíti a választói felhatalmazás és az elitátogatás megszerzését (például a humán értelmiség, a közpolitikai szakértői réteg, illetve a sajtó részéről). Az oktatási rendszer szintén fontos ideológiaközvetítő szerepet játszik, esetünkben különös tekintettel a közgazdasági felsőoktatásra. A tömegkommunikációs médiumok által közvetített közpolitikai tartalmat meghatározó szerkesztők és szakértők részben ugyaninnen, az egyetemi-kutatói szférából kapnak leegyszerűsíthető tartalmakat (lásd például az EU-csatlakozás kapcsán megteremtett és betartatott konszenzust [Mike, 2007], vagy az eurócsat-

lakozás körüli szinte teljes körű egyetértést az időszak egy részében).

A rendszer- vagy közpolitika-legitimáló ideológiákat a nyilvánosságban és a színpalak mögött *elitcsoportok* képviselik. A csoporttagok egy része beéri a „helyes” ideológia közvetítésével járó szubjektív hasznossággal és társadalmi státusszal. Mások számára az anyagi ellentételezés jelent megfelelő motivációt. Az ideológiákat képviselő elitek élcsapatai esetében e két motivációs forrás jellemzően együttjár. A közvélemény-befolyásoló erő a legtöbb esetben a nemzetgazdasági átlagjövedelmeket jóval meghaladó fizetéssel járt együtt, legyen szó vállalati menedzsmentpozíciókról az állami és magánszektorban (Bokros Lajos bankelnökségétől Matolcsy György jegybankelnökségéig), vagy kiemelt politikai-államigazgatási státuszokról. Az így létrejött érték- és érdekközösségeket számos olyan külső (például gazdasági) szereplő is támogatta, aki éppen aktuális érdeke szerint csapódott valamelyik elitcsoport mellé.

Ilyen, a pénzügyi kapitalizmus kialakulásával egyidejűleg lezajlott – de persze tőle messze nem független – politikai folyamatok számos demokratizálódó országban végbementek a világ minden táján (így például Mexikó és Törökország kapcsán lásd Marois, 2012). Ezekben jellemzően a *versengő nézetek* közül kiemelkedtek a maguk dominanciáját legalább egy időre megteremtő ideológiák, közpolitikai csomagok és az azokat képviselő elitcsoportok. A szakirodalom az 1990-es, 2000-es évek félperi-fériás fejlődése⁸ kapcsán gyakran a neoliberalizmus kifejezést

⁸ E kötet keretei között a hazai elitek és ideológiák részletes vizsgálata mellett nem lehetséges a reálgazdasági átalakulás, valamint a gazdasági-politikai transzformáció nemzetközi dimenziójának megfelelő leírása. Ez ugyanakkor nem jelenti mindezek jelentőségének negligálását. A piaci fundamentalizmus ideológiai keretét a magyar neoliberaisok külföldről „készen kapták”, és pozícióba juttatásukban is kulcsszerepet játszott a neoliberais transznacionális elit. Ugyanígy, a német, amerikai és más nagybefektetői körök mozgásainak megértése nélkül nem lehet teljes a magyar pénzügyi kapitalizmus értékelése. E szempontokra a megfelelő helyeken röviden kitérünk, de a könyv fókuszában mindvégig a hazai elitek és ideológiák maradnak – de ugyanígy hangsúlyozzuk ezen elemzési keret korlátait is.

használja (Bockman–Eyal, 2002; Bohle–Greskovits, 2007; Fábry, 2018; Lendvai–Bainton, 2017; Phillips–Henderson–Andor–Hulme, 2006; Varro, 2010), de – Magyarország esetében legalábbis – ennél pontosabb a *modernizációs konszenzus* fogalma.

A rendszerváltást követő, 1990-től 2010-ig tartó időszakban a magyar közpolitika meghatározó ideológiája a modernizáció volt. E gondolat körül már a rendszerváltást megelőzően kialakult egy politikai és értelmiségi támogatói kör, mely különösen az 1994-es kormányváltást követően kiegészült további belföldi és külföldi csoportokkal (ennek egyik fontos részcsoportja volt a Szalai Erzsébet (2001) által leírt késő kádári technokrácia). Ezen elitcsoportok együttesen képviselték a modernizációs konszenzus politikai programját, érték- és érdekközösségét. Ennek ugyanúgy részesei voltak a posztkommunista MSZP-vezetők, mint az elsősorban az SZDSZ körül tömörülő neoliberális közgazdászok. Ez utóbbi csoport sok szempontból meghatározó szerepet játszott a kialakuló pénzügyi kapitalizmus belföldi legitimációjának megteremtésében, és ennyiben betöltötte az *organikus értelmiség* Gramsci (1974) által leírt funkcióját.

A nyilvánosság meghatározó pozícióit ellenőrző organikus közgazdászok a modernizációs konszenzuson belül az ún. piaci fundamentalizmus programját támogatta. A kifejezést népszerűsítő Soros György ezt egy olyan ideológia leírására használta, amely a piac értékrendszerét a társadalmi élet (s benne a politika) szférájára is kiterjesztené. A piaci fundamentalisták a rendszerváltás első 20 éve során végig harcban álltak a modernizációs konszenzus mérsékelt képviselőivel a közpolitikai és ideológiai dominanciáért, amelynek emblematisztikus ügye – s egyben a konszenzus bukásának egyik fontos lépése – az elvetélt 2008-as egészségügyi reform volt.

Miközben a korszak ideológiai palettája tagadhatatlanul sokszínű, a modernizációs konszenzussal szemben a rendszerváltás utáni első negyedszázadban csak a pénzügyi nacionalizmus tudott időlegesen, majd a 2010-es választással domináns pozícióba

jutó ellensúlyt kialakítani. Az ideológiát teljes mellszélességgel felvállaló második Orbán-kormányon kívül ennek gondolati elemei már az Antall- és az első Orbán-kormány alatt is megjelentek, anélkül, hogy teljesen félre tudták volna szorítani a modernizációs konszenzust. A jobboldalon belül a modernizációs elitcsoportok az 1998-as kormányalakításkor még elég erősek voltak ahhoz, hogy kormányzati szinten is megjelenítsék álláspontjukat (l. Chikán Attila gazdasági miniszterségét), de már a cikluson belül megkezdődött a Fideszen belül a pénzügyi nacionalizmus sajátos magyar változata, a *matolcsyismus* hivatalos gazdaságpolitikai ideológiává emelkedése. Ez a folyamat végül a 2010-től megvalósított gazdaságpolitikában és a korábbi gazdasági miniszter 2013-as jegybankelnöki kinevezésében kulminálódott.

Az így leírható *ideológiai térben* a modernizációs konszenzus és a pénzügyi nacionalizmus kölcsönösen feltételezte egymást, és együttesen kiszorított más megközelítéseket. Így került a magyar pénzügyi kapitalizmusról szóló gondolkodás olyan *paradigmák fogságába*, amelyek csak szélsőséges értelmezéseket engedtek átzsilipelni a nyilvánosságba (így a baloldali kormányok *mindig* „bankárkormányok”, míg a jobboldaliak *kivételesen* „maffiaállamot” üzemeltetnek). E paradigmák képviselői hatalmi stratégiájuk megvalósítása érdekében taktikai elemek sorát alkalmazták a forgóajtó jelenségétől az intézményépítésen át a „királycsinálásig”, a petíciózásig és a tudományos „ismeretterjesztésig”. Retorikai fogásaik között gyakran éltek az alternatívanélküliség toposza és a független, „szakértői” imázs kínálta lehetőségekkel.

Mindezek fényében megállapítható, hogy a hegemon pénzügyi ideológiák nem egy alulról építkező vagy spontán folyamat, hanem tudatos elitcselekvés eredményeképpen alakultak ki. Ennyiben a pénzügyi kapitalizmus megértéséhez a gazdaságpolitikán, az ennek keretében hozott döntések és az ezeket vezérlő ideológiák megértésén keresztül vezet az út. Miközben e megállapítás a 2010-es években már trivialitásnak tekinthető, ez nem volt mindig így: az értékek és érdekek által vezérelt gazdaságpolitika

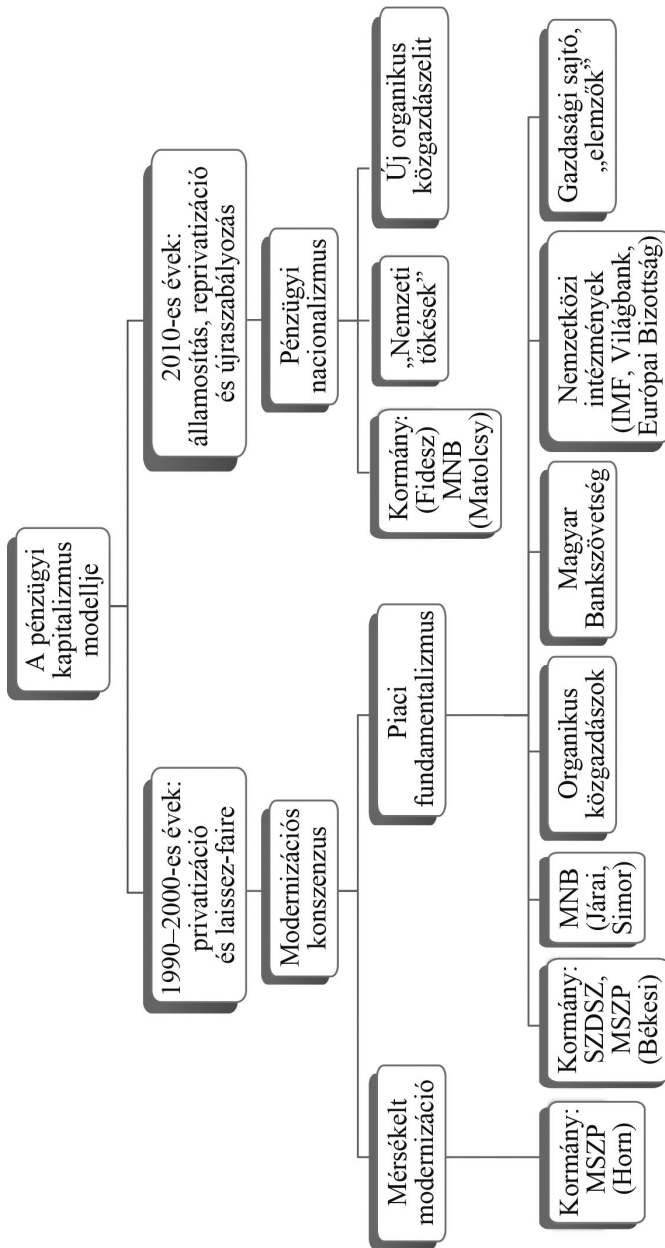
gondolata minden volt, csak nem magától értetődő a rendszerváltás utáni gazdasági közbeszédben.

A vizsgálat tárgya, kutatási terve és módszertana

A könyv gondolatmenete szerint a rendszerváltás két nagy pénzügyi kapitalizmusmodellje egyaránt ideológiák és érdekek összjátékaként alakult ki. E gondolatmenet logikai struktúráját mutatja be az *I.1. ábra*.

Vizsgálatunk tárgya, a rendszerváltás után Magyarországon kialakuló, majd átalakuló pénzügyi kapitalizmusmodell tekintetében élesen elválnak egymástól a 2010 előtti és az ezt követő paradigma (még ha – mint érvelni fogunk – az átmenet fokozatos is volt a két korszak között). Az első 20 év meghatározó folyamata a bankprivatizáció, valamint ezt kiegészítően a zöldmezős bankalapítási hullám. A privatizációt megelőző bankkonszolidáció, valamint maguk a magánosítási feltételek már megalapozták azt a modellt, amelyben az állampolgári–állami érdekekkel szemben elsődlegesen a pénzügyi konglomerátumok érdekei érvényesültek. Ez a tulajdonszerkezet átalakulásán túl a pénzügyi szabályozás és felügyelet elsődlegesen a piaci szereplők elvárásainak megfelelő kialakításában is tetten érhető volt.

E modell 2000-es évek közepéig tartó „aranykorának” vége egybeesett a nagy pénzügyi válsággal és ennek Magyarországra való begyűrűzésével. Több más ok mellett a hegemon paradigma adaptációra való képtelensége is hozzájárult ahhoz, hogy egy új közpolitikai rezsim alakuljon ki. A változások kulcsterülete ezúttal is a pénzügyi szektor tulajdonosi szerkezete volt. Számos fontos pénzügyi intézmény (MKB, Budapest Bank, Erste Bank, Takarékbank stb.) tulajdonosi szerkezete megváltozott, bizonyos esetekben több körben is. E folyamatoknak a magyar tulajdoni arány növelésére vonatkozó miniszterelnöki igény adott keretet. A tulajdonosi szerkezetben bekövetkező változások mellett– fi-

I.1. ábra. A könyv logikája

gyelembé véve a korábbinál sokkal intervencionistább szabályozási, illetve aktívabb felügyeleti fellépést (l. devizahitelezési csomagok) – a pénzügyi kapitalizmus történetében egyértelműen egy új korszakról beszélhetünk.

Elméleti keretünkben a magyarázatra szoruló függő változó szerepét így a két pénzügyi kapitalizmusmodell hegemoniájának megszilárdulása játssza. Arra vagyunk kíváncsiak, hogyan tesz hegemon helyzetre szert egy pénzügyi ideológia, és milyen okok miatt veszíti el e pozícióját. Mivel maga a kialakuló politikai gazdaságtani modell (ennek szabályozási, piaci szerkezeti és jövedelmezőségi elemeivel együtt) jelentős részben a kor uralkodó ideológiai megközelítésének és az ezt létrehozó-felhasználó gazdasági érdekeknek a függvénye, ezért nem törekedtünk arra, hogy a szellemi és anyagi dimenzió elemzését hermetikusan elválasszuk egymástól.

Amikor egy kor meghatározó pénzügyikapitalizmus-ideológiájáról beszélünk, ezzel hasonló értelemben használjuk a kor gazdaságpolitikájának, illetve közéleti diskurzusainak paradigmáit és nézetrendszerait is (e diskurzusok szintjeire alább visszatérünk). Ezen diskurzusok pedig nem értelmezhetők az őket propagáló elitok motivációjának (például a privatizáció egy konkrét módja melletti kiállás) megértése nélkül. Ennyiben a pénzügyi kapitalizmus adott korban uralkodó modellje egyaránt átfogja az anyagi (lásd például banktulajdonlás) és a szellemi (lásd publicisztikai viták) világ folyamatait.

A két modell dinamikája egyben kirajzolja a pénzügyi kapitalizmus rendszerváltás utáni *fejlődésének* ívét. Az első modell korszakát – az időszak szóhasználatával egybecsengően – a modernizációs narratíva fénykoraként azonosítottuk. Ekkor alakult ki a mérsékelt modernizátorok (lásd Horn Gyula politikáját) és a radikális piacosítást hirdető piaci fundamentalisták közötti modernizációs konszenzus. Előbbiek nagyobb társadalmi támogatottsággal rendelkeztek (lásd például az MSZP az 1994-es válasz-

táson szerzett abszolút többségét), míg a piaci fundamentalistáknak sokkal erősebb pozícióik voltak az elitcsoportok körében.

Ez utóbbiak közé sorolhatók az ún. organikus közgazdászok, a felemelkedő új gazdasági rend védelmezői, valamint a velük együttműködő vagy a retorikájukat átvevő banklobbi, elsősorban Járai Zsigmond és Simor András elnöksége idején az MNB, a politikai arénában az SZDSZ, az olyan nemzetközi intézmények, mint az IMF, a Világbank, az OECD, illetve az Európai Bizottság (EB). Szintén ebben a paradigmában gondolkodtak és ennek megfelelően nyilatkoztak a Budapest mellett jellemzően Londonban székelő makrogazdasági elemzők és a véleményüknek tág teret adó gazdasági sajtó.

A pénzügyi nacionalizmus hegemoniájának kialakulása sok szempontból hasonlít a modernizációs konszenzus felemelkedésének történetéhez. Szintén kulcsszerepet játszott benne egy kellően összefüggő világmagyarázat kialakítása és az ehhez szükséges politikai és tömegkommunikációs infrastruktúra megszervezése. Orbán és Matolcsy felismerte, hogy Magyarország pozíciója a globális gazdaságban nem az egyenlő piacgazdaságok közötti verseny helyzete. A globális pénzügyi kapitalizmus kiengesztelő viszonyai között kulcsfeladatnak tekintették a közpolitikai szuverenitás helyreállítását, amelynek érdekében mind szabályozási, mind költségvetési eszközöket (lásd szanálás, direkt bankvásárlás, majd utána reprivatizáció) bevetettek.

Ahogy a modernizációs konszenzus esetében, itt is egy szoros együttműködő elithálózat vitte sikerre az új hegemon ideológiát. Az ehhez szükséges szellemi és anyagi muníciót az MNB alapítványi háttérbázisának kiépítésével, az új gazdasági ideológiát hirdető intézmények (lásd például Századvég Gazdaságkutató, a Lentner Csaba által fémjelzett tanszék a Nemzeti Közszerológiai Egyetemen) kiemelt költségvetési és uniós pályázati támogatásával, az itt dolgozó új organikus közgazdászok segítségével végezték el. Fontos szerepet játszott a kialakuló nemzeti tőkésosztály is, mely a számára juttatott erőforrásokból (például

az új akvizíciók hitelezésével) tette fenntarthatóvá az új pénzügyi kapitalizmusmodellt.

A rendszerváltás után e két ideológia egymást váltotta az uralmi pozícióban, és együttesen határoztak meg egy olyan ideológiai teret, amelyben csak ők tudtak érvényesülni. Az alternatív koncepcióknak – így például a progresszív szociáldemokrata vagy zöld-ökopolitikai megközelítésnek – sem a pártok, sem a gazdasági érdekcsoportok, sem az értelmiségi elitek oldaláról nem volt megfelelő támogatása, s így nem is jelentek meg versenyképes opcióként a két fő paradigma hívei által ellenőrzött nyilvánosságban. Így került a magyar pénzügyi kapitalizmusról szóló közbeszéd paradigmák fogságába, ennek minden gyakorlati következményével együtt.

*

E folyamatot a könyvben az empirikus társadalomtudomány kvalitatív metodológiájára építve vizsgáljuk. Dokumentumelemzésünkhöz és számítógéppel támogatott tartalomelemzésünkhöz ugyanúgy felhasználtunk elsődleges forrásokat – például költségvetési törvényeket, számvevőszéki jelentéseket, a Bankszövetség dokumentumait –, mint a másodlagos irodalmat. Mivel elemzésünkben kiemelt szerepet tulajdonítunk az ideológiáknak, indokolt ezek kicsit pontosabb meghatározása.

Az olyan pénzügyi kapitalizmussal kapcsolatos ideológiák, mint a modernizációs konszenzus és a pénzügyi nacionalizmus, feltevésünk szerint a közéleti diskurzusok összes szintjén kifejti hatásukat. Az ilyen gazdaságpolitikai diskurzusoknak több elvontsági foka lehetséges (l. az *I.2. ábrát*).

A legfelső szinten az akadémiai, tudományos életben elvárt mélységű írások szerepelnek. Ezek jellemzően szakfolyóiratokban (például *Közgazdasági Szemle*) vagy kiadóknál jelennek meg, és céljuk a tudományos ismeretek gyarapítása. Max Weber (1998) a társadalomtudományok értéksemlegessége kapcsán amellet érvelt, hogy még az ilyen absztrakt gondolatmenetek is képví-

1.2. ábra. A gazdaságpolitikai diskurzusok szintjei

selnek értékrendszereket, amelyek implicit (vagy akár explicit) állásfoglalásokhoz vezethetnek aktuális közpolitikai kérdésekben is. Ennyiben e legfelső szint sem vonható ki a gazdaságpolitikai ideológiák vizsgálatából.

A gazdaságpolitikai diskurzusok elvontsági piramisának legalsó szintjén az elitek és az állampolgárok napi politikai megnyilvánulásai állnak. Ezek lehetnek parlamenti beszédek, interjúk, vagy éppen kommentek a közösségi média felületein. Ezen a szinten az érvelések gyakran jelszószerűek és elemi fogalmi párokra épülnek („Soros vagy Magyarország”, illetve „Orbán vagy Európa”). Elemzésünk fókuszában e diskurzuspiramis két köztes szintje áll (ezeket hasonlóságaik miatt a továbbiakban összevontan tárgyaljuk).

Ezen összevont *tudományos ismeretterjesztési és publicisztikai* szint nem használja az akadémiai, tudományos irodalom apparátusát, és nem marad meg a pozitivista tudományosság szenvtelen stílusánál sem. Jellemző műfaja az esszé, amely egy tézist bont ki, és a tézis védelmében rendezzi a felhasznált empirikus anyagot. Bár használhat hivatkozásokat, ezek semmiképpen sem egy átfogó szakirodalmi áttekintés részei. Mint azt például Bo-

gár László ilyen köztes szintű munkássága kapcsán bemutatjuk, a szerző célja „önző”: saját pozíciójának kijelölése az eszmetörténeti hagyományok terében.

Másrészt ez a köztes diskurzusszint elvontabb és tágabb látókörű a napi politikai beszédnél: történeti távlatokat idéz, jellemzően nem politikusokhoz vagy pártokhoz kapcsolódik, és nem taktikai kérdéseket tárgyal. Kiindulópontja kapcsolódik az elméleti-történeti vitákhoz, ezeket aktualizálja és fogalmazza újra saját kora közönsége számára. Ennek megfelelően a nagyobb formákat (hosszabb publicisztikákat, tanulmányokat, könyveket) kedveli, de megtartja a tárgyalásmód közérthetőségét (például a szóviccek, bonmot-k gyakori használatával).

II. ELMÉLETI FORRÁSOK ÉS TÖRTÉNETI ALAPOK

E könyvben Gramsci történelmi materialista elméleti keretét továbbgondolva a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődését versengő elitfrakciók küzdelmeként mutatjuk be. Egységes keretben, de külön-külön is részleteiben tárgyaljuk a hegemonia kiépítése során felhasznált ideológiai-diszkurzív konstrukciókat, illetve az elitek hatalmi stratégiáit. A két dimenziót ugyanannak a küzdelemnek a megnyilvánulási formáiként fogjuk fel, ahol a küzdelem tétje a magyar pénzügyi kapitalizmus modelljének meghatározása. E küzdelem a gyakorlatban persze doktrínákért, döntésekért és hatalmi pozíciókért való vetélkedésben nyilvánult meg, ahogy az érintettek részére közvetlen haszna sem egy absztrakt modell győzelmeként, hanem csoportos és személyes hatalomban, presztízsből és jövedelemben jelentkezett.

Mivel a pénzügyi kapitalizmus vizsgálatakor elsődlegesen az ideológiák és érdekcsoportok szerepével foglalkozunk, az általánosabb politikai gazdaságtani trendek, közpolitikai döntések és a vonatkozó eszmetörténelmi irányzatok részletes ismertetése túlmutat vizsgálati keretünkön. Ezzel együtt szükséges egy mégoly elnagyolt eszme- és közpolitika-történelmi tábló felrajzolása annak érdekében, hogy az analitikus elemzés számára szükséges fogódzókat rögzítsük.

A pénzügyi kapitalizmus az elméleti és közéleti diskurzusokban

Az elméleti keret szakirodalmi háttere

Az alábbiakban először három lépésben ismertetjük az elméleti keret kiindulópontját jelentő – elsősorban angol nyelven írt – politikai gazdaságtani irodalmat. Először a kapitalizmus, majd a pénzügyi, illetve globális kapitalizmus fogalmát tárgyaljuk. Végezetül röviden bemutatjuk a kelet-közép-európai régió kapitalizmus-átmenetével foglalkozó tanulmányokat.

Kapitalizmus

A pénzügyi kapitalizmus nem vizsgálható a jelző nélküli kapitalizmus egy legalább elemi szintű elméleti meghatározása nélkül. A kapitalizmust a 19. században meghatározóvá váló gazdasági-társadalmi berendezkedéssel azonosíthatjuk, melyet Marx még mint tőkés termelési módot, illetve burzsoá társadalmat írt le (Bogdanor, 2001: 257.). A kapitalizmus olyan nagy teoretikusai, mint Max Weber (1995), Schumpeter (2010) vagy Polányi Károly (2004) legalább annyiban mindenképpen osztották Marx nézetét, hogy a kapitalizmust nem pusztán egy meghatározott gazdasági-termelési móddal azonosították, hanem ennek társadalmi, politikai feltételeit, illetve következményeit is tárgyalták.

A „polgári” közgazdaságtani irodalomban jellemzően szűkebbre szabják a kapitalizmus fogalmának határait: elsősorban azt a termelőeszközök magántulajdona (Mueller, 2012: 1.), a bér-munka, valamint a piaci koordináció által jellemzett gazdasági rendszerekre értik. Ezek együttesen egy gazdasági „formációt” (Durlauf–Blume, 2008: 1508.) alkotnak, a maga sajátos intézményeivel és mozgásaival (ilyen gazdasági formáció még például a feudalizmus).

A kapitalizmus a tőkefelhalmozás intézményesült kerete, s mint ilyen elválaszthatatlan az árutermelés és az ennek kapcsán folytatott gazdasági verseny fogalmától. Árutermelésről akkor beszélhetünk, ha egy gazdasági szervezet vagy közösség célja nem az önellátás, hanem olyan termékek előállítása, amelyek csereértéket képviselnek, és ezáltal a piacon eladhatók. Amennyiben ezek ára meghaladja előállításuk költségét, úgy a vállalkozás profitot termel: ennek segítségével újabb áruk vásárlásával a folyamat bővítetten „újratermeli” magát, s az így folyamatosan növekvő profit felhalmozódva anyagi gazdagsággá alakul. Mindez egy olyan racionális folyamat keretében megy végbe, amely Weber, illetve Schumpeter (2010) szerint is a kapitalizmus *differentia specificája*.

Ezen alapvető folyamatok érvényesülése mellett a kapitalizmus számos történeti és regionális formát öltött az elmúlt évszázadok során. Sokféle tipizálás létezik, amelyek egy része a kapitalizmusokat szakaszokba, avagy stádiumokba szervezi. Ilyen stádiumelméletet kínál a marxista politikai gazdaságtan klasszikusaira (így például Leninre, l. alább) építve többek között Ernest Mandel, aki 45–60 éves „hosszú hullámok” (Durlauf–Blume, 2008: 8306.) között az utolsót „késő kapitalizmusként”, illetve „neokapitalizmusként” azonosította (Albo, 2012).

A korszakoló stádiumelméleti megközelítés mellett számos funkcionális-fogalmi kategorizálás is forgalomban van. Egyetlen példát említve, a polgári közgazdaságtan talaján álló Baumol és szerzőtársai (2007: viii.) a kapitalista gazdaságokat az oligarchikus kapitalizmus, az állam által vezérelt kapitalizmus, a konglomerátum-kapitalizmus és a vállalkozói kapitalizmus kategóriáiba osztották be. A 20. századtól kezdődően az ilyen tipológiák egyik vissza-visszatérő fogalma a pénzügyi kapitalizmus.

Pénzügyi kapitalizmus

A pénzügyi kapitalizmust a vonatkozó szakirodalom egyaránt használja egy stádiumelméleti korszak és egy sajátos kapitalizmuslogika értelmében. A fogalom gyökerei az 1900-as évek elejére vezethetők vissza. A kapitalizmus kritikai elméletét megalkotó Marx korában, a 19. század közepén a tőkés gazdasági rend intézményi szempontból lényegesen eltérő képet mutatott a századfordulóra kialakuló ún. monopolkapitalizmustól. Az angliai szabadversenyes kapitalizmus mozgatórugója a termelő tőke volt, olyan iparágakkal, mint a textilipar vagy a kohászat. A pénz ekkor még, Marx megfogalmazása szerint, nem más, „mint az általános emberi munka szükségszerű megjelenési formája” (Vígh, é. n.). A pénzügyi szektor nem kap kitüntetett figyelmet a gazdasági válságok magyarázatában sem, amelyet Marx alapvetően az elégtelen keresletre (és egy lépéssel ez előtt: a profitráta tendenciózus esésére) vezet vissza.

A kapitalizmus e kiindulóhelyezethez képest a következő fél évszázad során alapvetően átalakult, amely után már célszerűbb kapitalizmusokról vagy kapitalizmusmodellekről beszélni. E változás leírását az elmélettörténet jellemzően Rudolf Hilferdinghez és Thorstein Veblenhez köti. Hilferding „finánctőkéről” szóló könyve 1910-ben jelent meg (Hilferding, 1985), és kortársai közül többen (így például Kautsky) *A tőke* egy újabb köteteként méltatták (Coakley, 1982: 134.). „A kapitalizmus fejlődésének legújabb szakaszaként” megjelölt korszak a német szociáldemokrata szerző szerint egy szekuláris folyamatként kibontakozó gazdasági koncentráció terméke. Ennek eredményeképpen kartellek és trösztök jönnek létre, és a piacszerkezet így kompetitív helyett oligopol jellegű (azaz néhány nagy vállalat által meghatározott) lesz.

E folyamat keretében csak azok a termelő vállalatok tudnak talpon maradni, amelyek összefonódnak a pénztőkével: a bankok hitelezik a termelőszektort, a kiutalt hitelekből profitot termelve pedig egyre nagyobb gazdasági erőre tesznek szert, s nélkülöz-

hetetlenné válnak az új kapitalizmusmodell logikájában. Az új modellben új tőkeformák is megjelennek: az ún. fiktív tőke elemei (lásd például részvények) a termelő javaktól eltérő módon áramlanak a gazdaságban.

Míg a hagyományos vállalatot a vállalkozó vezette és ő birtokolta a termelőeszközöket, a modern vállalat már részvénytársasági formában működik és tulajdonosai a részvényesek. A részvények kibocsátása és kereskedelme egy új intézményrendszer kialakulását hozta, amelyben a bankoknak ismét megkerülhetetlen szerepe lett. Sőt a termelőtőkével összefonódva, már a politikában is domináns szerepre tettek szert, és képessé váltak a számukra fontos közpolitikai döntéseket (például a vámtarifákat) befolyásolni.

A pénzügyi kapitalizmus századfordulós formájának másik fontos teoretikusa Veblen (2017 [1904]). A norvég-amerikai közgazdász leírja, hogyan vált a pénzgazdaság hiteligazdasággá, amelyben az adósság a mindennapok része, sőt a kapitalizmus logikájának meghatározó eleme. Így például amikor egy olyan ingatlanra, amelyik adottságai miatt eleve nem vonható be a termelésbe, hitelt vesznek fel, azzal nem tesznek mást, mint hogy „fiktív” módon megduplázzák az ingatlan értékét. Hasonló folyamat játszódik le olyan esetekben, amikor a hitel biztosítéka már eleve egy ilyen fiktív tőkeelem (például a részvény, a kötvény). Az így jellemezhető átalakulást a gazdasági viszonyokban nem más magyarázza, mint a tőkejövdelemben realizálható extraprofit elérésének vágya (Guillén, 2014: 464.).

A pénzügyi szektor kulcsszereplővé válása mellett a 19. század nemzetállami szabadversenyos kapitalizmusához képest a másik fontos változás a világgazdaság globalizálódása, többek között a kereskedelem bővülésével és a fejlett világ gyarmatainak a gazdasági munkamegosztásba való szisztematikus bevonásával. Lenin és Buharin (1929) éppen Hilferding elméleti keretére építve dolgozta ki az imperializmus mint a kapitalizmus „legfelsőbb foka” teóriáját (Lenin, 1981). Eszerint az ipari-termelő, a kereskedelmi

és a pénztőke fúziója egy olyan egységes tőkésosztályt és pénzügyi oligarchiát teremt, amely már képes saját országának határain túl is befolyást gyakorolni. Az imperializmus ennyiben nem más, mint a monopolkapitalizmus közvetlen következménye.

Az imperialista, birodalomépítő gyarmatosítás egyben a gazdasági egyenlőtlenségek egy másik, immár földrajzi értelemben vett dimenzióját rajzolta meg. A globálissá váló kapitalizmusban a centrum államai a szűkülő földrajzi térben már csak egymás rovására terjeszkedhettek, és ennek egyenes következménye egyfelől a tőkeexport (a külföldi piacok felosztása), másfelől – amennyiben ez nem ment békésen – a háború (Desai, 2008). Lenin a világ ilyen gazdasági felosztására példaként a 20. század első évtizedének globális elektromos áram-, olajipari, illetve tengeri szállítási kartellmegállapodásait hozta fel (McDonough, 1995).

Hilferding, Veblen és Lenin nyomán a két világháborút túlélő és globálisan egyre terjeszkedő kapitalista rendszert immár egyaránt monopolkapitalizmusként azonosították a kritikai gazdaságtan olyan klasszikusai, mint Baran és Sweezy (1966) és Galbraith (2015), valamint olyan jobboldali libertáriusok, mint Murray Rothbard. Rothbard esszéiben (lásd például Radosh–Rothbard, 1972) az államkapitalizmust, az állam és a nagy gazdasági konglomerátumok összefonódását a szabadversenyos kapitalizmus nézőpontjából bírálta. Ebben az időszakban a hangsúly a gazdasági érdekcsoportok belső összhangján, valamint az állammal való összefonódásán volt, és kevésbé mindennek a bankok és tőkepiacok által közvetített jellegén.⁹

A pénzügyi szektor kapitalizmusban betöltött szerepe az 1970-es évektől került újra a politikai gazdaságtan homlokterébe. A kanonikus magyarázat szerint, l. például Kotz (2008), az

⁹ A pénzügyi kapitalizmus II. világháború utáni fejlődésének egy másik fontos leírását adja Gerschenkron (1962). Nála a pénzügyi kapitalizmus a kontinentiális ipari kapitalizmus egyik formája, nem pedig alternatívája. Gerschenkron elemzését az univerzális bankrendszer német kapitalizmusban betöltött szerepéről ugyanakkor később többen bírálták, például Fohlin, 2007.

1970-es évek végére, az 1980-as évek elejére kifulladásra jutott az addig uralkodó makrogazdasági közpolitikai paradigma, a keynesianizmus. Ebben ugyanúgy szerepet játszottak külső sokkok (például az olajválságok), mint a paradigma gazdasági teljesítményének belső okokra visszavezethető romlása. E belső okok között az éledező jobboldali-libertáriánus véleményformáló közösség elsődlegesen a gazdasági szereplők, a cégek és a vállalkozók túlszabályozását, az állami vállalatok által uralt piacokon a piaci koordináció háttérbe szorítását azonosította.

Az újjjobboldali kritikusok különösen igaznak látták ezt a pénzügyi szabályozás terén, ahol a technológiai fejlődés ugyan már lehetővé tette volna új termékek, szolgáltatások és piacok kialakítását (ezzel a szektor profitjának növelését), de ennek még gátat szabott a véleményük szerint restriktív nemzeti és nemzetközi szabályozás. Neoliberális agytrösztök sora publikált anyagokat a privatizáció és dereguláció tárgyában az Atlanti-óceán mindkét partján (American Enterprise Institute, Cato Institute, Institute of Economic Affairs, Adam Smith Institute), mígnem az intellektuális klíma változása földcsuszamlásszerű politikai változásokhoz nem vezetett (Denham, 2005). Margaret Thatcher 1979-es parlamenti és Ronald Reagan 1980-as elnökválasztási győzelme az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban egyaránt az új, neoliberális paradigma uralmának kezdetét jelezte.

A pénzügyi szektor esetében a deregulációs offenzíva egyik legfontosabb eredménye a londoni pénzügyi központ, a City 1986-os „big bang”-je (Jessop–Stones, 2005). Ez utat nyitott a londoni értéktőzsde modernizációjának, valamint a bankszektor és a pénzügyi piacok nemzetköziesedésének. Az 1980-as évek közepétől az ilyen és hasonló reformcsomagok számos országban a pénzügyi szektor gazdasági súlyának növekedéséhez, a nemzetközi tőkeáramlás előtti akadályok lebontásához, általában pedig a pénzügyi kapcsolatok globalizációjához és a hagyományos pénzügyi szolgáltatások úgynevezett finanszírozásához vezetett.

A finanszírozás jelenségének lényege a pénzügyi tranzakciók és szerződések kiterjedése az élet számos területére. Ennek keretében teret kapott számos innovatív pénzügyi eljárás ezek komplex társadalmi-gazdasági hatásával együtt. Jó példa erre az értékpapírosítás (*securitization*) elterjedése, amely a banki eszközöket (például az Egyesült Államokban értékesített rossz minőségű, *sub-prime* jelzaloghiteleket) „összecsomagolva”, egy új pénzügyi termékként, értékpapírként értékesítette tovább az intézményi befektetőknek. A finanszírozás egy másik fontos területét a származékos tőzsdei ügyletek (derivatívák) jelentették.

A pénzügyi szolgáltatások innovációja és technológiai fejlődése jelentős intézményi átalakulással is járt: új intézményi szereplők és piacok jelentek meg, s mindeközben tovább mélyültek a hagyományos piacok és a pénzügyi közvetítőrendszer csatornáit. Az intézményi befektetők sora biztosítókkal, nyugdíjalapokkal, kockázati tőkealapokkal (*hedge funds*) és pénzügyi alapokkal bővült. Az érték- és árutőzsdék szerepe folyamatosan terjedt ki újabb termékekre (majd ezek derivatíváira).

Az állami és nemzetközi szabályozó hatóságok részben passzívan szemléltek, részben aktívan támogatták ezen, a finanszírozáshoz köthető jelenségeket. A neoliberális nézetrendszernek megfelelően a pénzügyi szabályozás és ellenőrzés meglévő eszköztárát csak korlátozottan alkalmazták, és a hatóságok kapacitását nem igazították hozzá a pénzügyi szektor bővülő méretéhez és diverzitásához. A pénzügyi szabályozást és felügyeletet ugyanakkor nemcsak az ideológia kötötte béklyóba, hanem a neoliberális állam és a piacok érdekközössége is. A piacok biztosították a tőkét a fejlett országok államadosságának drasztikus növekedéséhez, amelynek fő okai között olyan emblemikus neoliberális-neokonzervatív közpolitikai programok álltak, mint a fegyverkezési verseny és a tehetősebb rétegeknek kedvező fedezetlen (hiánynövelő) adócsökkentés.

A pénzügyi piacok és a finanszírozás kiterjedése a laissez-faire-szabályozással és -felügyelettel párosulva ugyanakkor már

a '80-as évektől válságjelenségeket mutatott. A pénzügyi buborékok (az eszközárak irracionális túlárazása) szinte néhány évente súlyos válságokhoz vezettek az amerikai takarékbankok bedőlésétől a kelet-ázsiai pénzügyi válságon át a dotcom lufi 2000-es évek eleji kipukkadásáig. E válságjelenségek ellenére politikai támogatást kaptak a finanszírozás újabb hullámai, amelyek közül kiemelkedik az árutőzsdei származékos kereskedelem deregulációja az USA-ban az 1990-es évek végén.

A magyar gazdaság és társadalom sem maradt érintetlen e folyamatoktól: a devizaalapú jelzáloghitelek nem teljesítő arányának növekedése a 2000-es évek második felétől súlyos pénzügyi és egyben társadalmi válságot okozott. A világ pénzügyi rendszerének 2008-tól kibontakozó válsága pedig már globális szinten is világossá tette a gazdasági alapoktól elszakadó pénzügyi spekuláció, a kaszinókapitalizmus (Strange, 2015) veszélyességét a társadalmi-gazdasági stabilitásra.

Azt, hogy a pénzügyi piacokon (és általában a kapitalista gazdaságban) elkerülhetetlenek a súlyos válságok, már Marx is leírta. A pénzügyi kockázat modern pénzügyi rendszeren belüli terjedését és ennek katasztrofális hatását ugyanakkor sokáig csak a heterodox közgazdászok egy kis csoportja vette komolyan. Közülük Hyman Minsky nevéhez fűződik a pénzügyi spekuláció és a gazdasági recesszió egyik legpontosabb leírása.

Minsky (2009) szerint a pénzügyi pánikok nem véletlenszerű, exogén események, hanem a gazdaság működésének endogén velejárói. A pénzügyi pánikok az ún. hosszú hullámok bővülési szakasza alatt a pénzügyi szerkezetben végbemenő változásokra vezethetők vissza. A gazdasági visszaesés indító oka így nem feltétlenül egy jelentős pénzügyi válság: már egy kisebb tőzsdepánik is elég lehet ahhoz, hogy a tektonikus mozgások valódi földrengéssé erősödjenek. A pénzügyi pánik bekövetkeztével az eszközértékek (például egy lakás árának) hirtelen csökkenése, a vagyonkezelőknél az automatikus portfólióváltások, valamint a gazdasági szereplők várakozásainak romlása együttesen

idézi elő a már kifejtett gazdasági válságot. A válságok ennyiben a fejlett pénzügyi kapitalizmus egyik legalapvetőbb jellemzőjének tekinthetők.

Pénzügyi kapitalizmus Kelet-Közép-Európában és Magyarországon

A pénzügyi kapitalizmus így meghatározott általános fogalma és jellegzetességei történeti időszakonként és földrajzi területenként eltérően érvényesültek. A gondolatmenetünk szempontjából kiemelten fontos Kelet-Közép-Európában a kapitalizmus intézményei egy fél évszázados, háborúval, újjáépítéssel és államszocialista tervgazdasággal meghatározott időszak után éledtek újra. Ennek során egyszerre érvényesültek a tudatos intézményépítés szempontjai (lásd a Budapesti Értéktőzsde már az 1990-es választást megelőzően előkészített megalapítása) és a „spontán” folyamatok (mint amilyen az állami vállalati tulajdon egy részének szabályozatlan, gyors ütemű magánosítása az 1980-es évek végén).

A régiós és ezen belül a magyar gazdasági átmenet sajátosságait így egy, a pénzügyi kapitalizmus fent tárgyalt kutatási irányaitól részben elkülönült politikai gazdaságtani részterület vizsgálja. A kapitalizmusváltozatok (*varieties of capitalism*) ezen irodalmát áttekintő Jackson és Deeg (2012: 23–25.) hat fő kutatási irányt (és a hozzájuk kapcsolódó gazdasági intézményrendszer) határoz meg. Ilyen a vállalatkormányzás, az ipari érdekképviseletek kapcsolatai, az oktatás és képzés, a jóléti állam, az iparpolitika és hatodikként a pénzügyi rendszerek.

Ebben az irodalomban a pénzügyi rendszereket jellemzően hármas osztályozásban tárgyalják. E három fő típus a bankközpontú, a pénzügyi piacra épülő, valamint a külföldi működőtőké-től (*foreign direct investment – FDI*) függő rendszer. Magyarország és régiója ezek közül a szerzők szerint alapvetően a bankok által dominált, de egyben FDI-függő is (a 2010 utáni időszak változásaira nem térnek ki).

A neoliberais főmodelltől eltérő pénzügyi kapitalizmusvariációk egyik legfontosabb típusa a német bankközpontú rendszer. Ez pénzügyi súlya és Magyarországra gyakorolt hatása miatt különösen fontos. Deeg (1999: xi.) egy olyan történeti-konstruktivista elemzést közöl a német bankrendszeréről, amely a társadalmi-gazdasági csoportok politikai hatalomért folyó küzdelmével magyarázza a pénzügyi kapitalizmus intézményeinek kialakulását (e munka példaértékű a pénzügyi kapitalizmus fejlődésének országspecifikus leírásai számára, s így számunkra is).

A bankközpontú rendszer kategóriája mellett ugyanakkor számos további meghatározás is forgalomban van a speciális kelet-közép-európai kapitalizmusváltozat kapcsán. Így többek között Bohle és Greskovits (2007) „beágyazott neoliberalizmusról”, Nölke és Vliegenghart (2009) „függő piacgazdaságokról” ír. A 2008-as válságot, valamint a második Orbán-kormány 2010-es megalakulását követően ezen irányzaton belül előtérbe került a kapitalista fejlődés és a politikai rendszer kapcsolata, amelyet többen a demokrácia visszaszorulásával, illetve egy új, autoriter államkapitalista modell kialakulásával írtak le (Ágh, 2015; Bozók, 2015; Csillag–Szelényi, 2015; Greskovits, 2015; Pogátsa, 2009; Scheiring, 2019; Sedelmeier, 2014).

Az elméleti keret legfontosabb előzményei

A pénzügyi kapitalizmus és a kapitalizmusváltozatok Kelet-Közép-Európával foglalkozó szakirodalmában a pénzügyi rendszer vizsgálata jellemzően kevésbé domináns. Ez persze nem meglepő a szocializmus viszonyai között állami tulajdonban lévő és a kapitalista világ gazdaságba csak részlegesen integrálódott pénzügyi szektor átlagos nemzetgazdasági súlya fényében. A magyar pénzügyi átalakulás nemzetközi politikai gazdaságtani irodalmát így nem annyira áttekinteni, mint rekonstruálni lehetséges több elkülönült (gazdaság- és elitszociológiai, pénzügypolitikai, közpolitika-tudományi stb.) irodalmi ág szerint.

E helyt a nemzetközi irodalom három ilyen kutatási irányát tekintjük át: a pénzügyi- és bankszektor átalakulásának közgazdasági leírását, a transznacionális neoliberális elit nemzetközi politikai gazdaságtanát, valamint a pénzügyi nacionalizmus politikai gazdaságtanát. Fontos hangsúlyozni, hogy itt csak előzetes áttekintést adunk a releváns nemzetközi (majd lentebb a magyar nyelvű) tanulmányokról. Ezeket részletesebben a vonatkozó gazdaság- és közpolitikatörténeti áttekintésben, illetve az empirikus fejezetek elején ismertetjük.

A posztkommunista régió országaiban a pénzügyi rendszer-váltás első feladata a kétszintű bankrendszer létrehozása volt (Borish–Ding–Noel, 1997). A jegybanki és kereskedelmi banki feladatok elválasztása elemi feltétele a hitelallokáció piaci koordinációjának, és így a pénzügyi kapitalizmus intézményrendszer-építésének. A még állami kézben lévő, de már önálló üzleti döntéseket hozó bankok pályáját ugyanakkor jelentős részben örökségük határozta meg. Így például a nehézipart finanszírozó MHB a szektor alacsony hatékonysága, illetve piacainak összeomlása miatt nehezebb helyzetből indult, mint például a lakossági betétgyűjtés és lakáshitelezés terén már a rendszerváltás előtt méretgazdaságos szintre növekvő OTP.

Az ilyen eseti különbségekkel együtt a transzformációs visszaesés az újonnan létrejött kereskedelmi bankok tőkehelyzetét általánosságban válságos helyzetbe sodorta. Elkerülhetlenné vált a rossz hitelek leírása és ezzel együtt a tőkepótlás, azaz a bankkonszolidáció komplex folyamata (Szapáry, 2002). A számviteli-banküzemi szükségszerűség egyben az állami kézben lévő (azaz nem zöldmezősen alapított) bankok privatizációját is előkészítette. Az egyes bankok esetében akár többkörös feltőkésítést figyelembe kell venni a privatizáció mérlegének elkészítésekor, akkor is, ha a korabeli elemzések a világszínvonalú know-how átvétele és a globális pénzügyi rendszerbe való integráció miatt ennek elsősorban előnyeit hangsúlyozták (Abel–Siklos, 2004).

A jelentős elemeit tekintve – tendereken vagy tőzsdei bevezetéssel – külföldi kézbe került bankszektor (l. Bonin–Abel, 2000) a '90-es évek második felétől gyorsan fejlődött. Ebben a néha „aranykornak” is nevezett időszakban látványosan bővült mind a vállalati, mind a lakossági hitelezés, miközben a globális finanszírozás eredményeképpen olyan termékek terjedtek el széles körben, mint a jen- vagy a svájcifrank-alapú jelzálog- és fogyasztási devizahitelek (Brown–De Haas, 2012).

Az erőtlen figyelmeztetések ellenére (melyeket például időnként a jegybank kiadott) az új hitelállomány árfolyamkockázata számos szakértő számára nyilvánvalóvá vált¹⁰ – miközben a Bankszövetség azt hirdette: „nem kell félni a devizahitelektől”¹¹ és a PSZÁF az euró küszöbön álló bevezetésére hivatkozva nyugtatta a kedélyeket.¹² Ami kevésbé volt egyértelmű, hogy ezt a kockázatot a bankok (sok esetben egyoldalú szerződésmódosításokkal) a fogyasztókra hárították, amelynek jogi értékelése évtizedes vitát indított el.¹³

A mind tulajdonosi köre, mind pedig pénzügyi kapcsolatai tekintetében nemzetköziesedett magyar pénzügyi rendszer globális kitettsége a 2008-as válság során vált egyértelművé, és a devizahitelezés (később részletesen tárgyalandó problémája) a kormányváltás és vele a pénzügyi paradigmaváltás egyik legfontosabb oka lett. A devizahitelezés félrekezelésére hivatkozva fogott hozzá a pénzügyi nacionalizmus új kurzusa az államosítás (Voszka, 2018), majd a NER-közeli tőkések számára lehetővé tett reprivatizáció nagyszabású tervéhez – mindkét esetben a korábbi domináns ideológiával azonosuló organikus közgazdászok kritikája mellett (Király, 2016).

¹⁰ E téma kapcsán vált a szélesebb nyilvánosság számára is ismertté Róna Péter közgazdász, vö. 2009-es írását.

¹¹ Nem kell félni a devizahitelektől. *origo.hu*, 2006. január 31.

¹² PSZÁF: amit a devizahitelekről tudni kell! *portfolio.hu*, 2004. szeptember 15.

¹³ Lásd például: http://real.mtak.hu/72804/1/jema_devizahiteles_ab_hatarozat_i.pdf

Az organikus közgazdászok és a hegemon ideológiák nagy átfedést mutató irodalma elemzésünk második fontos forrása. Az elitek jelentőségével a posztoszocialista átmenet során sokan és sokféle szempontból foglalkoztak. A kutatások egy iránya a rendszerváltás ideológiáját vizsgálta: ezek szinte elemi kelléke a modernizáció (Bozóki, 1997), europaizáció (Korkut, 2010) és/vagy a neoliberalizmus fogalma (Bohle–Greskovits, 2007), miközben számos mű foglalkozik az ezek közötti kapcsolódási, illetve konszenzusos pontokkal is (Dawson–Hanley, 2016).

Elitek és ideológiák között teremt kapcsolatot a nemzetközi politikai gazdaságtan neogramsciánus irányzata és ezen belül is Pijl (2008) és Macartney (2011) munkássága. Az ún. amszterdami iskola elméleti irányzatáról egy korábbi írásunkban (Sebők, 2009) már részletes áttekintést nyújtottunk, így itt csak a megközelítés legfontosabb módszertani elveit és megállapításait foglaljuk össze.

Az amszterdami iskola a hagyományos történeti materialista gondolkodást vegyíti olyan gramsciánus fogalmakkal, mint a kulturális hegemonia és az organikus értelmiség. Gramsci munkássága úttörő volt a gazdasági determinizmus fogságába záródó ortodox marxizmus (Sebők, 2008) megújításában. A kapitalizmus stratégiai cselekvőinek néven nevezésével, illetve a hegemon stratégia végrehajtásában a gondolatok és ideológiák jelentőségének hangsúlyozásával egy új kutatási irányt nyitott a Marxot követő kritikai politikai gazdaságtanban. A „konszenzus maszkjait” letéptő Gramsci nem csak a „józan ész” (*common sense*) termelésének sajátosságaira, de az ebben kulcsszerepet játszó értelmiségi elitek is felhívta a figyelmet. Az így meghatározott organikus értelmiség saját osztályának szervezője, „meggyőzője”, amely a korának és osztályának megfelelő világnézeteket egy koherens ideológiává gyúrja össze (minderről bővebben lásd Macartney, 2011: 25–39.).

Az amszterdami iskola olyan szerzői, mint Pijl, Overbeek vagy a Gramsci egyik újrafelfedezőjeként megemlíthető Cox (1983) az olasz szerző marxizmusát a hagyományos elitelméleti és kritikai

politikai gazdaságtani kutatási megközelítésekkel (így például Polányi Károly eredményeivel) vegyítették, miközben az elemzés szintjét a nemzetállamiról globálisra és transznacionálisra emelték (Sebők, 2009: 122–126.).

Bár a termelőerők és termelési viszonyok elemzése továbbra is a vizsgálat szerves része maradt, kiemelt figyelmet irányítottak az elitek, s ezen belül is a transznacionális elitek szerepére a kor hatalmi struktúráinak és domináns diskurzusainak termelésében – egy példa erre Pijl (2008) transznacionális káderosztály-fogalma. Ennek az új cselekvőtípusnak a felemelkedése elválaszthatatlan a globális kapitalizmus kialakulásától és ennek igényeitől: a szabadkereskedelem előtti korlátok lebontásától és az ezt leginkább támogató közpolitikai megoldások elterjesztésétől – egy új hegemon hatalom létrehozásától.¹⁴

Gramsci a hegemonia fogalmát két forrásra, Leninre és Machiavellire építve határozta meg (Cox, 1983: 163–164.). Lenin nyomán a hegemonia a hatalom egy olyan formája, amelyet a domináns osztály a vele szövetséges osztályok felett gyakorol – miközben az ellenséges osztályokat a diktatúra eszközeivel tartja kordában. Ennyiben a hegemonia a beleegyezés és a kényszerítés elemeiből gyúrt „kentaur” (e metafora már Machiavelli hatása). Gramsci az eredetileg a munkásosztály hatalmi törekvéseire alkalmazott elméleti keretet a kapitalizmus uralkodó osztályára, a burzsoáziára alkalmazta, leírva, milyen eszközökkel teremtette meg e társadalmi réteg a dominanciát más csoportok felett. Ugyanakkor amikor az ellenhegemonia kialakításának lehetőségeit vizsgálta, Gramsci már visszatért a munkásosztályhoz, és a burzsoá hegemoniatörekvések eszközeinek adaptálhatóságát vizsgálta.

A neogramscianus nemzetközi politikai gazdaságtan ezt az általános fogalmi keretet egy új, globális elemzési szintre emelte. Ennek során a nemzetállamra alkalmazottnál komplexebb teoretikus konstrukciót hozott létre, amelyben már a belföldi és

¹⁴ Köszönöm e téma kapcsán Scheiring Gábor megjegyzéseit.

transznacionális cselekvők és intézmények *hálózatos* együttműködését is górcső alá vehették.

E kutatási irányt folytatva Huw Macartney (2011) a „változtos (*variegated*) neoliberalizmusról” szóló könyvében azt mutatja be, hogyan vált a neoliberalizmus hegemon gazdaságpolitikai gondolkodássá olyan országokban is, amelyekben kezdetben elenezték a belőle levezetett közpolitikai recepteket (mint például Németországban vagy Franciaországban). Az egyes országok folyamatai nem történeti véletlenek összjátékaként alakultak egy meghatározott mintázat szerint, hanem egy tudatos neoliberais hegemon projekt részeseinek összehangolt cselekvése nyomán (Macartney, 2011: 69–83.). Bár az atlanti, a gall és a rajnai kapitalizmus keretei között az egyes neoliberais projektek rendelkeztek bizonyos helyi jellegzetességekkel, a cselekvési terv mindenhol hasonló jegyeket mutatott.

A transznacionális káderosztály egyes frakciói (mint a globális befektetési bankokban, illetve a nemzetközi szervezeteknél dolgozó elitek) olyan intézményeket hoztak létre, amelyek képesek voltak a döntéshozók és a közvélemény számára útmutatást adni a gazdasági fejlődés komplex folyamataiban. Ezek az ún. gazdaságkutató intézetek (Macartney, 2011: 99.) lettek az egyik legfontosabb szereplői az új gondolatrendszer, a neoliberalizmus elterjesztésének (Bockman–Eyal, 2002).

A hegemonia kiépítésében kulcsszerephez jutott e folyamatban a neoliberais társadalmi közegből organikusan kiemelkedő belföldi közgazdászelit, amely elemzéseit a szakzsargon, a belterjes hivatkozások és az átláthatatlan módszertan segítségével a tudományosság látszatával vonta be. Ehhez a tevékenységhez képesek voltak a hazai és nemzetközi pénztőke által biztosított erőforrásokkal magasan kvalifikált munkaerőt találni mind a gazdasági elemzés, mind a szintén nélkülözhetetlen marketing és PR területén. A szerepükre megfelelően felkészített gazdaságkutató intézetek pedig már készen álltak feladatuk ellátására: a neoliberais józan ész (Peck, 2010), a „szakmailag” egyetlen elfogadható

gazdaságpolitikai gondolatrendszer tartalmának kidolgozására és ennek terjesztésére.

Macartney (2011: 118–119.) Nyugat-Európára vonatkozó elemzése alapján a neoliberais *common sense* néhány alaptézis sulykolásával alakul ki. Ezek közül is kiemelkedik a „versenypárti” (értsd: szabályozatlan piacot propagáló) reformok és a gazdasági növekedés között feltételezett szoros kapcsolat. Ez az összefüggés (illetve kimutatásának igénye) az empirikus közgazdasági kutatások kulcsterületévé válik.

A múlt eseteinek és tendenciáinak a jövőre vetítésével pedig már olyan közpolitikai receptek állíthatók elő, amelyek a gyakorlati döntéshozatal számára is iránymutatásul szolgálhatnak. Ennyiben – a klasszikus Gramsci-féle elméletnek megfelelően – a tudományt egy világnézet kialakítására használják, amely világnézet idővel és kellő isméltéssel „univerzálissá”, az élet különböző területein alkalmazható és az alternatívákat kizáró hegemon ideológiává emelhető. Egy kétlépéses folyamatról beszélhetünk tehát: először megtörténik a „közjó” egy narratívájának kialakítása (reformok = növekedés), majd az ideológiai térben az organikus elitnek létrehozzák ennek szükségességének és elkerülhetlenségének mítoszát.

Végezetül egyik további, az itt közölt elemzéshez fontos forrást kínáló kutatási irány az uralkodó osztályok kulturális és kapcsolati tőkéjének a kialakuló kapitalista rendszerben más tőkeformákká való konverziójával foglalkozik (Böröcz–Róna-Tas, 1995; Böröcz–Southworth, 1996; Stark, Bruszt–Bruszt, 1998). Szelényi az értékek és érdekek komplex viszonyrendszerét az értelmiségi hatalmi projektekben már a Konrád Györggyel közös 1980-as évekbeli könyvében exponálta (Konrád–Szelényi, 1989). Ezt a gondolatmenetet később szerzőtársaival a rendszerváltás „kapitalisták nélküli kapitalizmusának” helyzetére is adaptálta (Eyal–Szelényi–Townesley, 1998).

Ide kapcsolódik elméleti keretünk egy fontos előképe, Szalai Erzsébet elemzése a késő Kádár-kori technokráciáról (Szalai,

2001). Szalai a domináns osztályról szóló bourdieu-i elemzési keretet és ennek három tőkefogalmát (szociális, gazdasági, kulturális) egészíti ki a szimbolikus tőke fogalmával (Szalai, 2001: 19–21.). Ez alapvetően a tőkeformák közötti konverzióra való képességet jelöli, amely az alkalmazkodóképességben és a kreativitásban gyökerezik. Szalai ezt az elméleti keretet használja annak kimutatására, hogy a gazdasági tőke a rendszerváltás folyamán hogyan tett szert dominanciára, és hogyan választották ki a külföldi gazdasági érdekcsoportok a számukra leginkább megfelelő hazai elitcsoportot: a késő Kádár-kori technokráciát.

E csoport számára a szaktudás a legfontosabb érték, amelynek megszerzésére meg is nyílt számukra a lehetőség (a legtöbb esetben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen). A szakmaiságot olyan fontos értéknek tartották, hogy ez Szalai szerint minden más értéket elhomályosított, így kiemelten a társadalmi érzékenységet. Ez az új elit felnőtt fejjel nem élt át az 1956-hoz hasonló társadalmi kataklizmákat, s így nem is tapasztalta meg a társadalmi mozgalmak erejét – ebből is fakad a felvilágosult abszolutizmusra, vagy Szalai kifejezésével a „reformdiktatúrára” való hajlamuk. Szalai 30 főben határozza meg a késő Kádár-kori technokrácia krémjét, akiket kiegészít egy, az állami bürokráciában dolgozó másod- és harmadvonallal.¹⁵

¹⁵ Miközben az itt közölt elemzés mind konkrét tárgyában, mind elméleti háttérében számos átfedést mutat Szalainak a késő Kádár-kori technokráciával kapcsolatos munkáival, négy fontos szempontból eltér tőle. Egyfelől fogalomhasználata jobban céloz a könyv tárgya szempontjából fontos közgazdász-pénzügypolitikai elite (vö. késő Kádár-kori technokrácia általában, illetve organikus közgazdászok konkrétan). Szalai e csoport „krémjét” 30 főben határozza meg, köztük olyan – az itt közölt elemzésben fontos szerepet nem játszó – kulcsfigurákkal, mint Németh Miklós miniszterelnök vagy Balázs Ágnes pénzügyminiszteriumi helyettes államtitkár. Másfelől elemzésünk az elitek mellett az ideológiákat is kiemelten tárgyalja (s ennyiben a késő Kádár-kori technokrácia ideológiájaként is azonosítja a modernizációs konszenzust), s a modernizációs ideológiát egy nagyobb ideológiai tér részeként mutatja be. Harmadrészt a témának 26 oldalt szentelő Szalainál részletesebben tárgyalja a „bankok világát” (ha nem is a „bankárok világát”) – az elit- és ideológiaelemzés kifejezetten a pénzügyi rendszerre összpontosít (szemben Szalai általános gazdasági elitvizsgálatával). Negyedrész, a jelen vizsgálat már ki tud térni a rendszerváltás 28 évének átalakulásaira, nem

A többek között Szalai által is fémjelzett elitszociológiai irodalom ugyanakkor elsősorban a posztkommunista átmenet elit-cseréjével, illetve -stabilitásával foglalkozott. A 2010 utáni új, hegemon korszak kapcsolati hálózata kapcsán e kézirat lezárásakor még elsősorban tényfeltáró újságcikkek adtak elemzést.¹⁶ Az új fejlemények elméleti értelmezése részben már egy másik irodalmi irányhoz, a pénzügyi nacionalizmus nemzetközi politikai gazdaságtanához kötődik. Könyvünk e harmadik fontos előzménye adja a modernizációs konszenzus történeti ellenpárját, „váltótársát”, még akkor is, ha tartalmi értelemben a két fogalomnak vannak közös vonásai.¹⁷

A pénzügyi (vagy bank)nacionalizmus fogalmát Johnson és Barnes (2015: 537.) mint a gazdasági nacionalizmus egy olyan alesetét azonosítja, amely a monetáris és pénzügypolitikai eszközöket egy nacionalista projekt szolgálatába állítja. Epstein és Rhodes a banktulajdonlás politikájáról írva (2014: 15.) szintén egy általánosabb politikai terv, a pénzügyi hatalom megtartásának részeként értelmezik a pénzügyi nacionalizmust. A pénzügyi kapitalizmus fejlődésének komplexitását jelzi, hogy leírásukban Nyugat-Európában a pénzügyi nacionalizmus olyan nemzeti bajnokok felemelkedéséhez vezetett, amelyek más országokkal szemben már mint hódítók léphettek fel (s ennyiben a nemzetközi szinten az őket támogató kormányok már az internacionalista szabályozás érdekében szólaltak fel).

csak annak első tíz évére, s így leírja egy új domináns elitszociológiai fel-emelkedését. A fenti eltérések mellett a kötet elitelemzésének közvetlen előképe nyilvánvalóan Szalai Erzsébet munkássága.

¹⁶ Ennek előzményei kapcsán lásd Szalai, 1999. Igaz, Szalai helyzetértékelése még a Fidesz-kormány technokratáinak lépéselőnyéből indul ki.

¹⁷ A neoliberalizmusnak vannak populista jellegzetességei (Weyland, 1999), és – mint látni fogjuk – e tekintetben a pénzügyi nacionalizmus sem különbözik tőle. Ennyiben a két paradigma nem feleltethető meg sem a „felelős” vagy „felelőtlen” normatív gazdaságpolitikai spektrum, sem a baloldali–jobboldali egyenes két végpontjának, ellentétpárnak így csak egy szűkebb értelemben, így például az államkapitalizmus vs. piaci kapitalizmus, illetve a bankok belföldi vs. nemzetközi tulajdona dimenziójában tekinthetők.

A pénzügyi nacionalizmus általános kutatási programján belül egyre több írás foglalkozik ennek kelet-közép-európai megnyilvánulásával és ezen belül is kiemelten Magyarországgal. Szemben a Deeg-féle „liberális pénzügyi nacionalizmussal” a magyar eset egyértelműen egy a globális kapitalizmussal szemben kritikus, ha tetszik „illiberális” pénzügyi nacionalizmus. Ennyiben a 2010-es évek közepének-végének Lengyelországgal együtt egy eltérő modellt mutat (Bluhm–Varga, 2018), mint például Észtország, ahol az Oroszországgal szembeni politikai és gazdasági függetlenségi törekvések éppenséggel a pénzügyi nacionalizmus egy neolibertális változatához vezettek (Johnson–Barnes, 2015: 564.).

A Fidesz 2010-es kétharmados győzelme, majd Matolcsy jegybankelnöki kinevezése és az általa bevezetett monetáris politikai fordulat (Sebők, 2018) együttesen teremtették meg a pénzügyi nacionalista kurzus feltételeit. A látszólag drasztikus átmenet a 2010 előtti modernizációs konszenzushoz képest Magyarországot több szerző szerint is a kialakuló új pénzügyi nacionalizmusok egy kulcsetevévé emelte (Johnson–Barnes, 2015; Mérő–Piroska, 2016; Mérő–Piroska, 2017; Piroska, 2017).

Magyar nyelvű kapitalizmuselmzések és -diskurzusok

Miközben a pénzügyi kapitalizmus fejlődésével kapcsolatos elméleti keretünk nemzetközi irodalmi forrásai egyértelműek, viszonya a hazai szakirodalomhoz bonyolultabb, és kicsit bővebb előzetes magyarázatot igényel. Ennek oka az, hogy a nemzetközi értelemben vett és koherensen szerveződő politikai gazdaságtani irodalomról a magyar tudományosságban csak bizonyos megközelítésekkel beszélhetünk.¹⁸

¹⁸ Ez egy sajátosan a politikai gazdaságtan területére vonatkozó jelenség. Így például a politikatudomány egy másik (a szociológiával fennálló) határterülete, a választáskutatás (*electoral studies*) esetében a nemzetközi elméleti keretekhez és módszerekhez történő integrációnak nem voltak ilyen akadályai.

Persze a rendszerváltás politikai gazdaságtani vizsgálata általánosságban is kevesebb teret kapott a szakmai-tudományos közbeszédben, mint a gazdaságpolitika trendjeinek vagy egyes intézkedéseinek vizsgálata. Ezt az aránytalanságot részben magyarázza a szocializmus öröksége: nemcsak a „nagy elméletek”, de maga a politikai gazdaságtan kifejezés is negatív kicsengésű volt az 1990-es, 2000-es években. Kevesen publikálták elemzéseiket explicit módon a politikai gazdaságtan területmegjelölése alatt (fontos kivételt jelentett Kornai János, 1995).

A „tisztán akadémiai” (azaz a közéleti-gazdaságpolitikai vitákhoz közvetlenül nem kapcsolódó) irodalomban a kapitalizmus-elemzések gyakran gazdaságszociológiai indíttatásúak voltak (Bruszt, 1990 és 2002, illetve Makó–Farkas–Illéssy–Cszizmadia, 2012). Néhány esetben diskurzuselemzésekben is előkerült a gazdasági átmenet problematikája (Csigó, 1998). Összességében ugyanakkor talán a legjellemzőbb az intézményi és összehasonlító gazdaságtan paradigmájának alkalmazása volt.

Számos esettanulmány született így egyedi intézkedésekről (Gedeon, 1999) és a magyar kapitalista fejlődésről általában (Csaba, 2011), utóbbi esetben gyakran a kapitalizmusváltozatok irodalmához kapcsolódóan (Farkas, 2015). Néhány szerző a heterodox osztrák iskola elméleti kereteit alkalmazta magyar témákra (Kapás–Czeglédi–Kovács, 2012). A politikai gazdaságtani megközelítések közül megtalálhatók a kapitalizmus és a demokrácia viszonyát logikai (Gedeon, 2014) vagy empirikus keretben tárgyaló írások (Gedeon, 2004) és olyanok is, amelyek – a jelen könyvhöz hasonlóan – Albert O. Hirschman valamely elméleti keretére építettek (Greskovits, 1998; Szabó, 2012).

A politikai gazdaságtan általános területén belül a pénzügyi kapitalizmussal kapcsolatos írások elsősorban hiányukkal tüntetnek. A nemzetközi irodalomban bevett, szakkikkek ezreiben megjelenő „pénzügyi kapitalizmus” kifejezésre (*finance*, illetve *financial capitalism*) egy 2017 elején lefolytatott egyszerű internetes keresés egy PhD-dolgozat mellett mindössze két találatot hozott (Forgács,

2015; Medvegyev, 2015), aminél még a Hilferdinghez köthető „finánckapitalizmus” kifejezés is többet adott (10-et). A fogalmat használó egyetlen önálló folyóiratcikkben Forgács (2015: 48.) a neoliberais pénzügyi kapitalizmus meghaladhatóságát taglalja, s ennyiben megfelel az itt alkalmazott elméleti keretnek (vizsgálatának iránya ugyanakkor speciálisan a görög válság és a pénzügyi kapitalizmus magyar vonatkozásaira nem tér ki).

A fogalom tényleges hazai tudományos recepciója – mint alább bemutatjuk – természetesen bővebb, de az mindenképpen jelzésértékű, hogy például a bankrendszer átalakulásával kapcsolatos tanulmányok szerzői módszeresen kerülnek a politikai gazdaságtani megközelítést és ennek bőséges irodalmát. A legközelebb e könyv módszertani megközelítéséhez a nemzetközi politikai gazdaságtan egy olyan, kifejezetten a pénzügyi rendszerrel kapcsolatos irányzata kapcsolódik (ld. például Mérő–Piroska, 2013), amely a pénzügyi nacionalizmus fogalmára is építve bővül, és amelyet így részletesebben is tárgyalunk.

Az ilyen, weberi értelemben vett „értéksemleges” írások mennyisége ugyanakkor a magyar rendszerváltás tudományos irodalmában elmarad a normatív felhangokkal is rendelkező művektől. Ennek részben a (pénzügyi) kapitalizmus témájának főáramú közgazdaságtanból való számkivetettsége –, illetve másfelől: a főáramhoz való igazodás igénye – lehetett az oka. A rendszerváltás utáni magyar társadalomtudomány kapitalizmusirodalma így szigetszerűen, paradigmákhoz kapcsolódóan épült, mely szigetek között érdemi párbeszéd csak ritkán alakult ki.

E sokszínű paletta pénzügyi, illetve politikai gazdaságtani megközelítésű¹⁹ írásait az alábbiakban két olyan nagyobb csoportba rendezve tekintjük át, melyek – ellenkező előjellel ugyan, de – határozott normatív értékeléseket is tesznek a kapitalizmus (és ennek konkrét intézményei, az ezeket létrehozó-szabályozó

¹⁹ E megkötéssel elsősorban társadalomelméleti- és filozófiai művek szorulnak ki az áttekintésből.

közpolitikák) kapcsán.²⁰ A két csoportba egyfelől a kapitalizmust mint társadalmi-gazdasági rendszert alapvetően pozitívan szemlélő, másfelől vele szemben kritikus tanulmányok kerültek.

Az első csoportot három paradigma hívei alkotják. Ide sorolható a modernizációs ideológiával azonosuló és a szintén a politikai baloldalhoz tartozó (bár ideológiai értelemben jobboldali) reformközgazdász neoliberalizmus. Más neoliberais szerzők – részben generációs okokból, részben politikai szociológiai tényezők, például szakkollégiumi tagságuk miatt – a politikai paletta jobboldalával azonosulnak. Velük részben átfedést mutat a szintén „nyugatos”, de a kapitalizmust konzervatív-klasszikus liberális alapállásból támogató szerzők csoportja.

Ezt követően a kapitalizmussal szemben kritikus irányzatot mutatjuk be, mely jobb- és baloldali pozíciókat egyaránt lefed. A könyv érvelése számára közvetlen kiindulópontot jelentő írásokat (azaz a modernizációs konszenzus, illetve a pénzügyi nacionalizmus nézeteivel azonosuló szerzők írásait) az alaptézis megfogalmazó, valamint az azt alátámasztó két empirikus fejezetben (III. és IV.) mutatjuk be.

Kapitalizmuspárti megközelítések

A kapitalizmus más gazdasági-társadalmi rendszerekkel szembeni előnyeit adottságnak tekintő szerzők a magyar pártpolitikai spektrum bal- és jobboldalán egyaránt megtalálhatók. A politikai tagoltságra való hivatkozás ugyanakkor ebben az esetben némiképp félrevezető, ugyanis ez elfedi a kérdéses szerzők kö-

²⁰ Ezen a ponton az egyszerűség kedvéért még nem teszünk különbséget a tudományos, a közpolitikai és a politikai diskurzus szintjei között. A kérdésre a kötetben részletesen kitérünk. Másfelől azt is érdemes hangsúlyozni, hogy sokszor ugyanazon szereplők végeznek tudományos és ismeretterjesztő munkát (lásd például a neoliberais Csillag István, illetve a konzervatív liberális Mike Károly írásait a *Közgazdasági Szemlé*ben, illetve agytrösztök kiadványaiban). Az elemzések logikája és információs bázisa így ezek elvontsági szintjétől függetlenül gyakran hasonló; ez indokolja a két diskurzustípus együttes tárgyalását.

zeli szellemi rokonságát. Ha részben eltérő szellemi örökségre is építenek, a bal- és jobboldali (neo)liberális irányzatokban rokon ugyanis, hogy a rendszerváltás utáni magyar történelmet alapvetően az új rendszer kiépítésében érdekelt erők és a „retrográd” („paternalista”, „etatista”, jóléti államot preferáló, „posztszocialista” stb.) csoportok harcaként láttatják.

Mindkét irányzatnak léteztek a kurrens politikai vitákban is aktív orgánumai, az *Élet és Irodalom*tól, a *Mozgó Világtól* a (2018 előtti) *Kommentár*ig és a *Kapitalizmus-blog*ig, ahogy agytrösztök segítségével is megpróbálták befolyásolni a politikai elitet és a közvéleményt (például a Pénzügykutató Zrt., illetve a Közjó és Kapitalizmus Intézet).

„Baloldali” neoliberalizmus

Az elsődlegesen a reformkommunista közgazdászok közül verbuválódó „baloldali” neoliberális értelmiség már az Antall-kormány időszakától kezdve meghatározó szereplőként lépett fel a pénzügyi kapitalizmussal kapcsolatos közéleti vitákban. E csoport a létező szocializmust felváltó kapitalizmusra mint az ország modernizációjának legfontosabb letéteményesére tekintett (a liberális demokráciával mint politikai rendszerrel együtt). „Nyugatos”, az egységesülő Európa projektjét a magyar felemelkedés szempontjából kulcsfontosságúnak tartó nézetrendszerükben a demokrácia nem létezhetett szabad piac nélkül; a szocializmus világtörténeti bukása adottságként tételeződött; mindebből következően a posztkommunista régió országainak elsődleges feladata az lett, hogy felzárkózzanak a fukuyamai értelemben vett „történelem végéhez”.

A neoliberális elitek természetesenülleg rekrutálódtak a marxizmus–leninizmus után új világmagyarázatot kereső közgazdász közösségből, amely már a rendszerváltás előtt megkezdte a „polgári” közgazdaságtan felé vezető útját. A rendszerváltás utáni közgazdaságtani viták – s ez különösen érvényes a témánk szem-

pontjából kulcsfontosságú 1990-es évekre – egyik legfontosabb témája a gazdasági átmenet volt (Kornai, 1992; Szamuely–Csaba, 1998). Ahogy a gazdaság és társadalom szinte minden más fontos kérdéséről, úgy a neoliberalizmus képviselőinek az átmenet kapcsán is megingathatatlan álláspontja volt: az árak és bérek egyidejű felszabadítása, korabeli népszerű nevén a sokkterápia (Köves, 1992; Mellár, 1991; Szamuely, 1992).

A neoliberálisok ezt az *általános* álláspontot tudományos közlemények sorában támogatták, függetlenül attól, hogy konkrét esetekben csak a „washingtoni konszenzus” dereguláló közpolitikai programját vagy a piaci fundamentalizmus átfogó receptcsomagját akarták-e megvalósítani (minderről bővebben lásd (Benczes, 2016; Lányi, 1997; Mihályi, 2009). Hasonlóképpen, a neoliberálisok egy *gazdaságpolitikai értelemben* homogén csoportot alkottak akkor is, ha a rendszerváltás idején különböző szerzőgárdákban és más-más pamfletekben adták közre az átmenet gazdasági teendőire vonatkozó javaslataikat (így például Tardos Márton Surányi Györggyel és George Sorossal (sic!) együtt a Kék Szalag Bizottság gazdasági programjában; a „Híd-csoport” Csaba László részvételével a *Közgazdasági Szemlében*).

Mindebből az is látszik, hogy a rendszerváltás idején nem beszélhetünk a tudományként művelt közgazdaságtan és a gazdaságpolitikai gyakorlat szigorú elválasztásáról. A kor legismertebb közgazdászai a *HVG* és a *Figyelő* mellett a *Közgazdasági Szemle* vagy a *Külgazdaság* hasábjain is ismertették véleményüket akut gazdaságpolitikai kérdésekről. Miközben a magyar közgazdaságtudomány 2010-es évekre bekövetkező professzionalizálódása kétségszövegbevonhatatlan tény, az mindenesetre beszédes, hogy az MTA (2017-ben 38 fős) Közgazdaságtudományi Bizottságának tagságából sokan vezető gazdaságpolitikai (így például közigazgatási-, kormány- vagy jegybanki) tisztséget is betöltöttek,²¹ míg

²¹ A teljesség igénye nélkül: Bod Péter Ákos, Chikán Attila, Kádár Béla, Király Júlia, Kornai János, Mellár Tamás, Mihályi Péter, Oblath Gábor, Surányi György.

a tagság egy másik népes csoportja egyes részterületek kapcsán vagy általánosságban aktívan részt vett a rendszerváltás gazdaságpolitikai vitáiban.²²

„Jobboldali” (neo)liberalizmus

Az 1990-es évek végéig domináns „baloldali” neoliberalizmushoz kapcsolódó művekkel *párhuzamosan*, az évtized végétől a nyilvánosság előtt aktívan is megjelentek a jobboldali neoliberalizmus képviselői. E csoport tagjai már csak generációs okok miatt sem elsősorban a reformközgazdaságtanhoz kapcsolódtak: főleg a banki, vállalatvezetői, menedzsment-tanácsadói szférából kerültek elő, de voltak tudományos írásokat megjelentető tagjai is. Többen kapcsolódtak a későbbi fideszes miniszter és az irányzat egyik legbefolyásosabb alakjának tekinthető Chikán Attila vezette Rajk László Szakkollégiumhoz. A rendszerváltás idején (az 1993/94-re datálható konzervatív fordulatig) a csoport számos tagja fideszes párttagkönyvvel vagy tanácsadói stallummal is rendelkezett (mint a 2010 utáni fejlemények egyik kulcsszereplőjévé váló Spéder Zoltán vagy Varga Mihály).

Az 1990-es, 2000-es években e nemzedék fontos pozíciókat foglalt el a magyar bankrendszerben, a pénzügyi piacokon és a pénzügyi irányításban (így kiemelten a Surányi–Járai-korszak Nemzeti Bankjában). A tudományos vitákban rendre a „struk-

²² Ilyen kettős szerepfelfogást alkalmazott például Kornai János, a magyar átmenet közgazdaságtanának emblematikus alakja, aki gazdaságméleti és gazdaságpolitikai eltéréseik ellenére a neoliberaisok apafigurájának tekinthető. A Kornait övező tisztelet elsődleges forrása a gazdasági rendszerek vizsgálata (s így a kapitalizmuskutatás) kapcsán kivívott nemzetközi hírneve. Kornai közismerten a szocialista gazdasági rendszer kritikusa volt, de hasonlóképpen bírálta az általános egyensúlyelméletre épülő főáramú közgazdaságtant is (vö. Kornai, 1971). Kornai tudományos és publicisztikai életművének kettősége („félíg benne vagyok a főáramban, félíg kívülről helyezkedem el” – (Blanchard, 1999) egyben hidat teremtett a „baloldali” neoliberaisok eltérő hátterű csoportjai, a reformközgazdászok, a főáramú (makro- vagy mikroökonómiai orientációjú) közgazdászok, valamint az intézményi és összehasonlító gazdaságtan kutatói között.

turális reformokat” hirdették (Pete, 2001), és bírálták az MSZP–SZDSZ-kormányok „fellazult” fiskális politikáját (Szapáry–Orbán, 2006). A közéleti vitákban ugyanezen piaci fundamentalista toposzokat tárgyalták és tettek javaslatot klasszikus neoliberais receptek átvételére az állami nominális bérek befagyasztásától az egykulcsos adóig. (Például az Oriens néven csoportosuló közgazdászok 2008-as *Kilábalás* című tanulmányát²³ – a jobboldali neoliberaisok közéleti hatását bővebben is tárgyaljuk a modernizációs konszenzusról, illetve a pénzügyi nacionalizmusról szóló fejezetekben.)

Végezetül a kapitalizmuskompatibilis irodalmon belül jól elkülöníthető egy csoport, amely ennek az eredeti Adam Smith-i értelemben vett²⁴ etikus mivoltát hangsúlyozza – ennyiben inkább a klasszikus, semmint a „neo”-liberalizmus tanait hirdetik.²⁵ Számos, a Széchenyi István Szakkollégiumhoz kötődő szerző tartozik ide Balázs Zoltántól Csige Andrásig át Szepesi Balázsig. E csoport tagjainál (például Mike Károlynál és Szalai Ákosnál) az intézmények, a bizalom és a vállalkozók szerepének hangsúlyozása számos heterodox vonást mutat (így Hayekét és általában az osztrák iskolát, valamint Coase-ét és az új intézményi megközelítést).

Az erkölcs és a közjó fogalmait előtérbe helyező irányzat szerzői nem csak tudományos értelemben voltak aktívak: Közjó és Kapitalizmus Intézet néven jogi személyiségű társaságot is alapítottak, amelynek kuratóriumában olyan korábbi és akkori Fidesz-közeli személyiségek vállaltak szerepet, mint Csák János, Urbán László és Lantos Csaba. Az intézet tagjai tudományos munkáik mellett a 2010-es évek fordulóján néhány éven keresztül jelen-

²³ *Kilábalás. Tanulmány a magyar gazdasági növekedés fellendítéséről.* Oriens, 2008.

²⁴ Adam Smith gyakori félreértéséről lásd: Scott Dewey: Adam Smith: A Theory of Moral Capitalism? (huffingtonpost.com, 2016. április 4., Updated 2017. december 6.)

²⁵ Jagdish Bhagwati: Rombolja-e az erkölcsöket a szabadpiac? ketezer.hu, 2009., 3.

tést adtak ki „a magyar kapitalizmus állapotáról”. Ezekben a „jó kapitalizmus hosszú távú esélyét” csorbító intézkedéseket taglalták, míg más esetekben azt vizsgálták, „merre vezessen a magyar kapitalizmus útja?”²⁶ 2010 utáni intézkedései miatt e csoport egyre kritikusabban nyilvánult meg az Orbán-kormány pénzügyi nacionalizmusa és etatizmusa kapcsán.²⁷

Kapitalizmuskritikus megközelítések

A nagy vonalakban kapitalizmuspárti irodalom mellett lényegesen kisebb volumenben jelentek meg a rendszerváltás után olyan tudományos ambíciójú írások, amelyek a kapitalizmust kritikusan szemlélték. Ez nem jelentett feltétlenül azonosulást a kritikai politikai gazdaságtan Marxtól eredő kutatási paradigmájával, de elemzéseikben még a pártpolitikai és ideológiai értelemben vett jobboldali szerzők is gyakran alkalmaztak marxizáló terminológiát.

Ezzel együtt még ha a vizsgálatok eredménye sok szempontból hasonló is volt (a generikus érvelés szerint: a neoliberais erők segítségével a multinacionális vállalatok kizsákmányolják Magyarország munkavállalóit és természeti erőforrásait), elemzési módszertanuk és logikájuk jellemzően eltérő és erősen „szerzői jellegű”. Jól jellemzi e hasonlóságokat és egyben kettősséget Szalai Erzsébet és Pokol Béla írásainak összehasonlítása.

Míg Szalai gyakran interjúkra épít szociológiai elemzéseiben (lásd például Szalai, 1997), addig Pokol elsősorban a másodlagos irodalomra és újságcikkekre építve állítja fel „olvasónapló”-szerű narratíváját (vö. „Európa végnapjai”, „Globális uralmi rend” – Pokol, 2005). Szalai az elitelméleti hagyományhoz illeszkedve vezet be új fogalmakat (például „késő Kádár-kori technokrácia”) kapitalizmuskritikájába, Pokol szemléletmódja leginkább az ál-

²⁶ http://real.mtak.hu/28304/3/Mike_HETF_A_wp_kapitalizmus_150923.pdf

²⁷ Közjó és Kapitalizmus Intézet: Tovább romlott Magyarország esélye a „jó kapitalizmusra”. *origo.hu*, 2011. május 19.

lami szuverenitás jogelméleti, a társadalmi rendszerek társadalomelméleti és az elsősorban angolszász politikai gazdaságtani szakirodalom egyfajta idioszinkratikus keveréke.²⁸ Szalai általánosságban egy baloldali világgépet közvetít írásaiban, míg Pokolnál a nemzeti megmaradás tematikája ad az elemzéseknek sajátosan jobboldali színezetet.

„Baloldali” kapitalizmuskritika

A magyar tudományosságban és közvéleményben a baloldali kapitalizmuskritikát tartalmazó írások nagyságrendekkel kisebb felületet kaptak, mint a neoliberais főáramhoz kapcsolódó szerzők. A nyilvánosságban csak egy-egy olyan kritikai értelmiségi, illetve „guru” jutott számottevő megnyilvánulási lehetőséghez, mint (a baloldali fordulatát követő) Tamás Gáspár Miklós, a reformközgazdászokkal együtt induló, s így ismertebb Szalai Erzsébet, a devizahitelezés kapcsán markáns különvéleményt megfogalmazó Róna Péter vagy a szociálpolitikai nézőpontot szinte egyedül képviselő Ferge Zsuzsa. Rajtuk kívül a modernizációs háttérű vagy rendszerkritikai kapitalizmusbírálat csak búvópatakként jelent meg néha-néha a közvéleményben, miközben a tudományos életben is sok szempontból a perifériára szorult.

A tudományos és közéleti irányultságú írások egyértelmű elhatárolása a kapitalizmuskritikus irodalom esetében sem könnyű feladat, igaz, ennek részben más okai vannak, mint a rendszerváltás után többnyire erős politikai-gazdasági támogatást élvező neoliberaisok esetében. Miközben ez utóbbiak a tudományosságban is erős pozíciót építettek ki – például az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében (KTI) és a *Közgazdasági Szemlében*, addig a kritikai gazdaságtan művelői részben kiszorultak a hivatalos tudományosságból.

²⁸ Pokol Béla kapitalizmuskritikájának módszeréről részletesebben lásd Sebők, 2009.

E helyzet feloldását a kritikai közgazdászok egy kisebb és gyengébb befolyású, párhuzamos hálózat kialakításával kezelték. A később a KTI-vel egy intézménybe olvasztott Világgazdasági Kutatóintézetben voltak állásban olyan kapitalizmuskritikus szerzők, mint Artner Annamária vagy Farkas Péter. A Közgazdaságtudományi (később Corvinus) Egyetemen is inkább a Világgazdaságtan, illetve Gazdaságpolitika Tanszék/Intézet volt nyitott a nem főáramú megközelítésekre (lásd Szentes Tamás, illetve Andor László munkásságát). Az MTA-n pedig a Közgazdaságtudományi Bizottsággal párhuzamosan alakult meg a Nemzetközi és Fejlesztéstanulmányok Tudományos Bizottság, többek között Andor Lászlóval, Artner Annamáriával, Csáki Györggyel, Simai Mihállyal és Szentes Tamással.

E helyütt nem lehetséges a gazdasági-rendszerkritikai irodalom részletes tartalmi áttekintése (ezt a feladatot Farkas Péter egy 2013-as írása részben elvégzi). Így csak néhány olyan kutatói közösségre térünk ki, amelyek munkája legalább érintőlegesen kapcsolódott a könyvben felhasznált elméleti kerethez és/vagy a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődéséhez.

A főáramú tudományossághoz két fő kapcsolódási pontot jelent a magyar kritikai politikai gazdaságtanban Szelényi Iván, illetve Greskovits Béla munkássága (utóbbi elméleti keretünk szempontjából közvetlenül is fontos munkáit a könyvben több helyütt részletesen is tárgyaljuk). Szelényi sok szálon kapcsolódott a demokratikus ellenzékhez, újabb munkáiban pedig már a neoliberais értelmiség illiberalizmus-narratívájához (l. Csillag–Szelényi, 2015), de a rendszerváltás elitstabilitásának és konverziójának vizsgálatával foglalkozó munkái (Szelényi–Szelényi, 1995), illetve Polányi-recepciója (Melegh–Szelényi, 2016) a kapitalizmuskritika számára is fontossá tették.

A Szelényi és Greskovics típusú „határterületi”-szerzőkkel szemben egyértelműen kapitalizmuskritikai álláspontot foglalnak el a világszisztéma-elmélet (részben az *Eszmélet* folyóirat körül tömörülő) olyan hívei, mint Szigeti Péter és Krausz Tamás

(valamint az emigrációban élt Mészáros István). A magyar kapitalizmus pénzügyi vonatkozásaival ugyanakkor kevesen foglalkoznak, a közgazdász szerzők is leginkább valamely más témához (például a kínai működőtőke-export (l. Artner, 2009); a világgazdasági válság (l. Farkas, 2017) kapcsolódóan említik.

A vilárendszer-megközelítésnek ugyanakkor az ilyen keményvonalashoz képest van „puhább”, inkább reformer válfaja is, amelynek egyik jellemző terméke a Csáki György által szerkesztett – és sok kapitalizmuskritikus kutatáshoz hasonlóan, a Politikatörténeti Alapítvány által támogatott – kötet a fejlesztő államról (Csáki, 2009). A *látható kéz* című kötet elfogadja a globalizáció és a modernizáció keretrendszerét (vö. a vonatkozó fejezetcímet: „A fejlesztő állam és a pénzügyi szektor modernizációja”), ugyanakkor holisztikus szemléletű, s megtartja a vilárendszer-elmélet nemzetközi perspektíváját. E puha kritikus, ha tetszik szociáldemokrata megközelítést alkalmazta számos más gyűjteményes kötet (Miszlivetz, 2009), illetve monográfia is (Pogátsa, 2016).

E „hagyományos” kapitalizmuskritikai irányzat szerzői jobbára már a rendszerváltáskor is aktívak voltak, s a neoliberaisokkal párhuzamosan munkálkodtak. Az ezredforduló után ugyanakkor megjelent egy újabb nemzedék, amely a '60-as évek mozgalmaiban gyökerező újbaloldali nézőpontból elemezte és bírálta a rendszerváltás gazdasági folyamatait.²⁹ A Társadalomelméleti Kollégium újraalapított *Fordulat* című folyóirata először kritikai politikai gazdaságtani perspektívából (olyan szerzőkkel, mint Pijl, Minsky, Arrighi és Robert Wade),³⁰ majd a szerkesztőség átalakulásával Böröcz József (Böröcz et al., 2001) és a *Helyzet Műhely*³¹

²⁹ Ide sorolható a Politikatörténeti Alapítvány Földes György által alapított Társadalomelméleti Műhelyében készült tanulmányok sora is, amelyek megjelenése a sorozatba illeszkedő jelen kézirat közreadásának idején is zajlik. Bővebben lásd Antal–Földes (szerk.), 2016.

³⁰ Az alapító szerkesztőségnek e sorok szerzője is tagja volt, s a jelen könyv érvelése is sok tekintetben ezen időszak tematikus számaira (C. Wright Mills, Minsky stb.) épít. <http://fordulat.net/?q=elso>.

³¹ <https://helyzet.wordpress.com/tagok/>

kritikai szociológiai megközelítését alapul véve adott új szint a hazai rendszerkritikai gondolkodásnak.

A kritikai baloldali politikai gazdaságtani irodalom kapcsán a másik fontos ezredfordulós fejlemény az először a Védegyelethez, majd a 2014 előtti LMP-hez kapcsolódó ökopolitikai megközelítés megjelenése volt. E társadalmi-tudományos mozgalom a tb-privatizáció és a szabadkereskedelem elleni vagy a nemzetközi tőkeáramlásokat megadóztató Tobin-adó melletti fellépéssel, valamint számos gyűjteményes kötet (Scheiring–Boda, 2011; Scheiring–Jávor, 2009) megjelentetésével adott markáns új értelmezést a pénzügyi rendszerváltás és a globális beilleszkedés folyamatáról.

„Jobboldali” kapitalizmuskritika

A rendszerváltás utáni kapitalizmuskritikának volt egy olyan válfaja is, amely nem „kritikai elméleti” vagy marxi politikai gazdaságtani alapokon állt. Ezen alternatív irányzat politikai értelemben sokáig a radikális jobboldallal, majd a Fidesszel azonosult (annak a populista jobboldalra való eltolódása után). A globális kapitalizmust e szerzők a baloldallal szemben nem emancipációs alapról, hanem a magyar nemzet és állam fennmaradása, önállóságának és hagyományainak megmaradása szempontjából bírálták.

Az irányzat képviselői az összeesküvéselmélet-alapú, gyakran antiszemita felhangokkal operáló ponyvairodalomtól (Drábik János) a professzionális politika, alkotmánybíráskodás és tudományosság képviselőiig (Pokol Béla, Gidai Erzsébet, Csath Magdolna, Lentner Csaba) igen széles spektrumról verbuválódtak. Tevékenységüknek fókuszta a pénzügyi nacionalizmus dominánssá válása, s vele Matolcsy György és Bogár László gazdasági nézeteinek hivatalos rangra emelkedése adott.

Matolcsy és Bogár gazdasági nézeteit, valamint a pénzügyi nacionalizmus kapitalizmuskritikájának elméleti elemeit alább

részletesen is tárgyaljuk, így e helyütt csak annyit hangsúlyozunk, hogy a jobboldali kapitalizmuskritika helyzete eltérően alakult a rendszerváltás után a baloldalihoz képest. Míg a baloldal képes volt kisebb léptékben, de létező akadémiai hálózatot kialakítani, addig a nemzetközi tudományossághoz való illeszkedést (így az angol nyelvű publikálást) kevésbé ambicionáló jobboldali rendszerkritikusok jobbára a hivatalos tudományon kívül építették ki hídfőállásaikat. Ebben ugyanakkor sokkal hatékonyabbnak bizonyultak a baloldalnál, amit jól jelez, hogy számos hetilap (*Demokrata*, *Magyar Fórum*), könyvkiadó (*Kairosz*) és tévéműsor (*Háttérkép* az ECHO tévén) tette elérhetővé nézeteiket a szélesebb nyilvánosság számára.

A magyar kapitalizmusirodalomra vonatkozó rövid körképünk talán legfontosabb tanulságai a következők. Egyfelől a magyar pénzügyi kapitalizmus szisztematikus elemzését sem a kapitalizmuspárti, sem a kapitalizmuskritikus szakirodalom nem végezte el. Másfelől, különösen a kapitalizmuskritikus irodalom (legyen az bal- vagy jobboldali indíttatású) számos olyan válsággócra ráirányította a figyelmet, melyek egy ilyen szisztematikus elemzés számára megkerülhetetlenek. Ilyen a magyar gazdaság felemás beágyazódása a globális gazdaságba (gondoljunk a privatizációs anomáliákra, a GDP-növekedés jelentős hányadáért felelős multinacionálékra), s mindenképpen ilyen a gazdaságpolitika objektív-tudományos jellegének, valamint a rendszerváltó elitek elvszerűségének és önzetlenségének mítosza.

Bankszabályozási rezsimek a rendszerváltás utáni Magyarországon

E fejezetben röviden áttekintjük a pénzügyi kapitalizmus kialakulása szempontjából legfontosabb közpolitikai terület, a magyarországi pénzügypolitikai- és bankszabályozási rezsimek rend-

szerváltás utáni változásait.³² A terület közpolitika-történetét az induló helyzet bemutatása után öt, egymástól jól elkülönülő időszak soraként írjuk le. Az első korszak maga a rendszerváltás, a 1990-es demokratikus választást követő időszak. A második szakaszt egy új hegemon közpolitikai rezsim kialakulása jellemzi: ez a kötetben részletesen bemutatott modernizációs konszenzus. A harmadik ezen új egyensúlyi helyzet konszolidációja, az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig. Ezt követi a pénzügypolitikai alrendszer pozitív társadalmi értékelésének fokozatos romlása (2010-ig. E folyamat végén egy új közpolitikai kép alakult ki, a „bűnös bankoké”, amelyre a pénzügyi nacionalizmus közpolitikai fordulata volt a válasz: az Orbán Viktor vezette Fidesz ekkor kezdte meg „szabadságharcát” a magyar pénzügyi szektor nyugati pénzügyi érdekek alól való „felszabadítása” érdekében.

A pénzügyi rendszerváltás kulcskérdése a közpolitikai mozgástér mérete volt.³³ A modernizációs konszenzus hívei (köztük neoliberálisok, mérsékelt baloldali közszereplők és kutatók) értékelése szerint a pénzügyi kapitalizmusra való átállásnak a nemzetközi tőketulajdonosok és a banki menedzserelit érdekeinek megfelelően nem volt valódi alternatívája legalább 1998-ig (ez ugyanakkor nem érinti például a szociálpolitika területét, ahol nyilvánvalóan komoly viták voltak a két csoport között). A pénzügyi nacionalizmus fokozatos felemelkedéséig ez a nézetrendszer nem talált érdemi kihívóra a magyar nyilvánosságban sem.³⁴ Ebben – a modernizációs stratégia vélt vagy valós pozitív eredményei mellett – fontos szerepet játszott a bizonytalan alter-

³² Mint említettük, a fejlett világ pénzügyi rendszereit gyakran két fő kategóriába, a bank-, illetve a pénzügyipiac-dominanciájú modellekbe szokták sorolni (Levine, 2002). A sok tekintetben a német gazdasági rendszerhez kötődő magyar pénzügyi rendszer szintén bankalapú, elsősorban ez indokolja a bankok és a bankszabályozás kiemelt vizsgálatát a pénzügyi kapitalizmus fejlődésében.

³³ Köszönöm a rendszerváltást megelőző időszak jelentősége kapcsán Földes György és Horváth Gábor megjegyzéseit.

³⁴ Ez akkor is igaz, ha mind a radikális baloldalról, mind a nacionalista jobboldalról számos bírálat érte e folyamatot. E bírálatok azonban nem gyakoroltak érdemi hatást az első két ciklus kormányainak közpolitikájára.

natívaktól való félelem is. A Nyugat (elsősorban az újraegyesülő Németország által felmutatott) utópiája (McDonald, 1993) biztos kikötőt kínált általában az ország, és nem csak a pénzügyi rendszer számára. Ennyiben a közpolitikai autonómiáról való lemondás kevésbé tűnt nagy áldozatnak (különösen a tényleges makrogazdasági egyensúlytalanságok és a kapitalista gazdaság menedzselése kapcsán meglévő valós szakértelemhiány fényében).

Ami a gazdasági tényeket illeti, a mozgástér kérdése legalábbis összetettebb képet mutat. Adott volt egy jelentős, GDP-arányosan 60-70 százalékos induló (s jelentős részben külső) államadósság, amely 1993-ra megközelítette a 90%-ot (Siwinska-Gorzalak, 1999).³⁵ Ennek kapcsán fontos jelezni, hogy bár az induló szint magas volt, de nem érte el sem a lengyel, sem a nemzetközi szinten rekorder japán, olasz vagy görög szintet.³⁶ A rendszerváltás után a külső államadósságot a transzformációs válság nyomán visszaeső bevételek és – ettől nem függetlenül – a növekvő költségvetési hiány tovább növelték.

Tekintettel a forint konvertibilitásának hiányára, az import finanszírozására csak újabb külföldi pénznemben (márka, dollár stb.) denominált hitelek felvételével kerülhetett sor. Az eltűnő belső megtakarítások nyomán pedig a költségvetés hiányát is csak külső források bevonásával lehetett finanszírozni, ekkor még az MNB-n keresztül. Állampapírpiac 1992-ig gyakorlatilag nem létezett, s az aukciók még ezt követően sem tükrözték a valódi piaci árazást a túl nagy költségvetési hiány és az MNB vásárlóként történő szerepvállalása miatt (Neményi, 2011: 16–19.). A pénzügyi kapitalizmus modern intézményrendszerének fejletlensége s az ennek működtetéséhez szükséges szaktudás részleges hiánya

³⁵ Az eladósodás gazdaság-, illetve politikatörténete kapcsán lásd (Éber et al., 1989; Földes, 1995).

³⁶ Ez akkor is releváns, ha elfogadjuk, hogy 1986-tól a külső adósság nem csak a pénzügypolitika, de általában a gazdaságpolitika olyan kulcskérdésévé vált, amelynek jelentőségét a pusztán makroadatokat nem érzékeltetik kellőképpen. A súlyosbodó válság keretében kezdődött el 1987-ben a rendszerváltást előkészítő gazdasági törvényhozás. Erről bővebben: Földes, 2015.

miatt a magyar döntéshozók legalábbis asszimetrikus információs helyzetben voltak a korántsem pártatlanul eljáró külföldi intézményi szereplőkkel szemben.³⁷

A költségvetési- és adósságstabilizáció ugyanakkor jelentős mértékben már a *rendszerváltást követő* döntések és fejlemények miatt vált égető kérdéssé az 1990-es évek első felében. A privatizációs stratégia ingatagsága, a nemzetközi piacok megtartásakor elkövetett hibák, a később részletesebben is tárgyalandó bank-, hitel- és adóskonszolidációs lépéssorozat, s általában az adóbázis csökkenése, az automatikus stabilizátorok kiadásnövekedése (l. munkanélküli segély) egyaránt érdemben növelték a külső államadósságot és vele a makrogazdasági tűzoltási kényszert.

A mozgástér kérdésétől függetlenül tehát annyi mindenképpen leszögezhető, hogy az 1970-es évektől a magyar gazdaság és az állam egyre nagyobb mértékben szorult rá a külföldi befektetők és nemzetközi szervezetek, így a Nemzetközi Valutaalap (IMF) hiteleire és kötvényvásárlásaira. Az IMF az 1984-es első készenléti hitelkeret-szerződés óta kulcsszerepet játszott ebben a folyamatban: a magyar államadósság vásárlójaként jelent meg akkor is, amikor erre a kockázatokra érzékenyebb más külföldi befektetők nem mutattak hajlandóságot. Ebben a minőségében az intézmény a magyar politikai diskurzusban a nemzetközi pénzügyi rendszer szimbólumává vált, s korántsem csak pozitív értelemben. A kölcsönnyújtás feltételeként szabott közpolitikai megoldások az ún. washingtoni konszenzus restriktív neoliberais recepjait követték, különösen a kelet-közép-európai régió esetében (Kang, 2007: 706.).

Az eladósodás által támasztott közpolitikai-szakértői kihívás kulcsszerepet játszott abban, hogy a pénzügyi háterű közgazdászelit tagjai, az MNB és a Pénzügyminisztérium funkcionáriusai jelentős *politikai* befolyásra is szert tettek a rendszerváltás

³⁷ Nem beszélve egy fontos általános információs korlátról, a statisztikák hamisításáról vagy pusztán pontatlanságáról, mely minden érintett szereplő számára egyformán nehezítette a döntéshozatalt.

időszakában. Legalább az 1995-ös stabilizációs csomagig a tágan értelmezett makrogazdasági és pénzügypolitika kiemelkedett a közpolitikai területek közül: problémáinak megoldása az első logikai lépésnek tűnt fel a nyilvánosság előtt, más égető közpolitikai problémák kezelése (így a munkanélküliség, a szegénység, a társadalom romló egészségi állapota) előtt.³⁸

Rátérve immár a rendszerváltást követő időszak korszakolására, a gazdasági turbulenciákkal szemben az 1990-es rendszerváltást követő évtizedben a magyar politikai stabilitás majdnem egyedülálló volt egy különben meglehetősen viharos politikatörténetű régióban. 1990 és 2014 között minden kormány kitöltötte a teljes 4 éves ciklusát (bár három alkalommal ciklus közben változott a miniszterelnök személye). A politikai stabilitás a pénzügyi szabályozás terén is meglehetősen közpolitikai stabilitással párosult. Az első szabad választás után hivatalba lépett jobboldali kormánytól kezdődően az uralkodó kurzus a nagy belföldi bankok külföldi tulajdonlását támogatta, igaz ekkor még kevés sikerrel. A legtöbb privatizációs szerződést végül az 1994-től kormányzó MSZP–SZDSZ-koalíció alatt írták alá, amellyel a korábbi stratégiai partnerségek helyére a külföldi pénzügyi intézmények ellenőrző részesedése lépett (Abel–Siklos, 2004; Bonin–Wachtel, 1999: 12.).

Ennek következtében a multinacionális pénzügyi érdekeltségek piaci részesedése az 1993-ban regisztrált 12%-ról 1997-re 60%-ra emelkedett (Várhegyi, 1998: 917.). Ez a főleg a külföldi tőke és szakismeret bevonását megcélzó pénzügypolitikai re-

³⁸ A mozgástér kérdését két megjegyzéssel zárjuk. Egyrészt könnyű lenne utólag pálcát törni a történelem forratagában, hiányos információk birtokában hozott és nagy horderejű döntések fölött. A Nyugat által felkínált világos pályával (euroatlanti csatlakozás, liberális piacgazdaság) szemben a hidegháború végén, a Szovjetunió összeomlása közben nem állt szemben egy hasonlóan egyértelmű harmadik út. Ugyanakkor viszont arról sem feledkezhetünk meg, hogy egyfelől az *általános* és valamilyen mértékű makrogazdasági stabilizációs kényszer, illetve másfelől a bankprivatizáció majd bankszabályozás konkrét döntései között nem áll fenn semmilyen logikai szükségszerűség.

zsim a belföldi pénzügyi, illetve politikai elit körében fokozatosan meghonosodó modernizációs konszenzusra alapult. Egyúttal ez volt a közös nevező az 1994-ben alakuló koalíciós kormány résztvevői, a posztkommunista MSZP és a neoliborális SZDSZ között, akik korábbi éles szembenállásukat haladták meg a modernizációs konszenzus közpolitikai programjának megvalósítása érdekében.

A koalíciós kormány gazdaságpolitikája a globalizálódó neoliborális rend hazai, „pénzügyek által vezérelt” pillérét testesítette meg (Phillips et al., 2006: 585.). Ezt a politikát a kormány pénzügyminisztere, Bokros Lajos neve fémjelezte, aki korábban a tőzsde és egy nagy kereskedelmi bank vezérigazgatójaként dolgozott. Bokros különösen a nevéhez kapcsolódó, 1995-ös „stabilizációs csomag”-gal vált ismertté (Kaufman, 2007: 119.). Ezt az új koalíciót az országgyűlési képviselők 72%-a támogatta, ami egyúttal viszonylag biztos környezetet jelentett a gazdasági átalakulás és a „piacok megteremtése számára” (Bruszt, 2002).

A modernizációs konszenzus parlamenti lábát egy, a modernizációs ideológiát támogató szakmai elit koalíciója adta, amelyet a nyugatosodás, az EU- és NATO-csatlakozás vágya, valamint a piaci liberalizáció, a privatizáció és az exportvezérelt növekedés közös eszmeisége tartott össze (lásd például Andronova, 2000: 4.). A közös értékek és egybecsengő közpolitikai preferenciák révén hosszú távon stabil kötelékek alakultak ki a kormányzó elit, a nyugati pénzügyi intézmények (amelyeknek példátlan volt a közpolitikai befolyása a régióban, lásd Phillips et al., 2006: 586.) és a régióban jelentős érdekkeltséggel rendelkező multinacionális konglomerátumok képviselői között.

Nehéz lenne olyan közpolitikai területet találni, ahol annyira erős lett volna az összhang a politikai és az üzleti érdekek között, mint a pénzügypolitikában. Az MSZP–SZDSZ-kormány mértékadó döntéshozói kifejezetten pozitívan viszonyultak a pénzügyi liberalizáció stratégiájának végrehajtásához, amelynek eredményeképpen egy túlnyomórészt külföldi tulajdonban álló

bankszektor jött létre (az általános konszolidációhoz hozzájárult a káderek köz- és magánszféra közötti átjárása is (vö. Greskovits, 1998: 47.; illetve l. alább). Az érett bankszektor kilencvenes évek végével kezdődő időszakára visszatekintve a szféra egyes befolyásos szereplői egyfajta „aranykor”-ként emlegetik ezeket az éveket (lásd például Banai–Király–Nagy, 2010; Müller–Kovács–Kovács, 2014: 73.).

A modernizációs konszenzus gazdasági szereplőkön és pártokon (illetve részben politikai oldalakon is) átívelő koalíciója több vihart is sikeresen átvészelt a rendszerváltást követő 20 évben a privatizációs botrányoktól az 1998-as orosz pénzügyi válságon át több bankpánikig és devizapiaci turbulenciáig. Egyúttal az is nyilvánvalóvá vált, hogy a politikai elit (azon belül is kiemelten az MSZP–SZDSZ-koalíciók, amelyek 11 éven át irányították az országot ebben a két évtizedes időszakban) és a pénzügyi elit között egyfajta feladatmegosztás jött létre. Ezen gentlemen’s agreement a pénzügypolitika tartalmának kialakítását (beleértve a pénzügyi szabályozást, a monetáris politikát, sőt még a nyugdíjreformot is) alapvetően a hazai és nemzetközi közpolitikai szakértők és pénzügyi intézmények (IMF, Világbank, Európai Bizottság) hatáskörébe utalta, míg a politikai szempontból lényegesebbnek tartott költségvetési politika a hatalomszerzés, illetve hatalommegtartás céljainak lett alárendelve.

Míg a jobbára laza fiskális és az általában szigorú monetáris politika közötti rossz kombináció (Kiss, 2005: 160.) negatív hatással járt a banki érdekek szempontjából, a fent vázolt implicit megállapodás előnyei messzemenően meghaladták az ebből eredő veszteségeket. Ezen felállásnak köszönhetően a banki érdekek ugyanis befolyással bírtak minden, a működésüket érintő közpolitikai tevékenységre. Az érdekek és értékek ilyen érvényesítésének egyik kulcsszereplője pedig az 1989-ben alakult érdekcsoport, a Magyar Bankszövetség volt. E lobbicsoport jelentős befolyással rendelkezett a vizsgált időszakban a pénzügypolitika felett, különösen a mindenkori pénzügyi felügyelettel szemben,

amelynek hatalma „kétséges mértékű” volt (Bruszt, 2002: 134.). A „szakértői uralom”, azaz a technokrácia a pénzügypolitikában viszonylag laza szabályozási környezetet és alacsony adóterheket eredményezett a szektor számára, amely így jelentős nyereséget tudott realizálni a pénzügyi termékek széles palettájáról származó bevételeiből. Jelzésértékű, hogy a korszakban a külföldi bankok magyar kirendeltségeinek jövedelmezősége (az eszközök megtérülése) 50-100%-os mértékkel meghaladta az anyavállalatok azonos mutatóját (Banai–Király–Nagy, 2010: 114–115.).

Mindezek tükrében aligha lehetett meglepő, ha a terület kutatói arról kezdtek értekezni, hogy „csökken a politikai tőke befolyása” a pénzügyi tőke erejéhez viszonyítva.³⁹ A bankok jövedelmezőségének jelentős hányada olyan jogi konstrukciókhoz kapcsolódott, amelyek a bankok irányába billentették a szolgáltatók és ügyfelek közötti egyensúlyt – és ebben számíthattak a kormányzó koalíció teljes támogatására (Bohle, 2014). A háztartások hiteleinek értéke 2004 és 2008 között háromszorosára emelkedett (Banai–Király–Nagy, 2010: 117), miközben ez az expanzió nem járt együtt hasonló mértékű növekedéssel a pénzügyi szabályozó hatóságok kapacitásában és aktivitásában. A helyzet különösen veszélyessé a lakossági devizaalapú hitelezés területén vált (a hitelállomány felfutását jól jelzik a *II.1. táblázat* adatai).

A fordulópontot a gazdasági növekedés 2000-es évek második felére datálható lelassulása, majd recesszióba süllyedése jelentette. Ez a folyamat elválaszthatatlan volt a globális pénzügyi válság begyűrűző hatásaitól, amelyek nemcsak gazdasági, de többek között a devizahitelezés és a költségvetési megszorítások kapcsán társadalmi válságjelenségekkel is együtt jártak. Az „aranykor” egyik legjөvedelmezőbb terméke, a devizalapú lakáshitel nyilvános támadások célpontjává vált, miután magyarok milliói szembesültek azzal, hogy a termék fedezetlen árfolyamkockáza-

³⁹ Lásd például az ismert elitkutatóval, Szalai Erzsébettel készített interjút (A politikai tőke mára súlytalanná vált a gazdasági tőkével szemben). *Fordulat*, 14. szám, 2011/2.

II.1. táblázat. A devizaalapú hitelek aránya (a teljes érték %-ában)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Összes hitelfelvevő	36,9	36,2	39,8	42,9	50,2	54,1	63,3
Nem pénzügyi vállalkozások	34,3	35,0	40,7	44,5	47,6	47,3	53,7
Háztartások	3,1	3,0	5,0	14,6	32,6	46,8	59,5

Forrás: PSZÁF, idézi: Beszámoló a Magyar Bankszövetség 2007. évi tevékenységéről, 11.

Megjegyzés: Az oszlopokban a számok a nem pénzügyi vállalkozások, a háztartások és a többi szektor eltérő súlya miatt nem adják ki a teljes hitelállomány átlagos változását jelző „összes hitelfelvevő” értékét.

tát a bankok a hitelfelvevőkre háritották. Kezdték megjelenni a kilakoltatási felszólítások az alacsony jövedelmű vagy munkájukat elvesztő hitelfelvevők ajtaján, és az adósságszolgálat értéke több százezer fogyasztó esetében haladta meg az eredetileg felvett hitel értékét. A folyamat 2011-re oda vezetett, hogy a nem teljesítő lakossági devizahitelek aránya meghaladta a 15%-ot (IMF, 2013: 3.).

Ebben, a 2010-ig tartó időszakban a két szocialista támogatású miniszterelnök alapvetően a modernizációs konszenzussal összhangba hozható közpolitikai intézkedésekkel igyekezett kezelni a helyzetet. A szigorítások jellegéről sokat elárult, hogy az egyik legfontosabb eszköznek a bankok önszabályozását, egy, a fogyasztói hitelekre vonatkozó magatartási kódex kidolgozását tekintették. 2010-re ugyanakkor – sok más területhez hasonlóan – a pénzügyi szektorban is olyan mértékű feszültség alakult ki, amely a közvélemény szemében megkérdőjelezte az MSZP által támogatott kormányok kompetenciáját és közérdeket szolgáló működését.

Az új, a bankokkal szemben kritikusabb közpolitikai rezsim bevezetése ugyanakkor csak egy jelentős politikai átrendeződés árán volt megvalósítható. A választásokon kétharmados többsé-

seget szerző jobboldali Fidesz–KDNP tökéletesen illett ebbe a szerepbe: már 2004-ben „bankárkormány”-ként támadták az akkor hatalmon lévő szociálliberális koalíciót.⁴⁰ Ezzel együtt – az előjelek ellenére – kevesen látták előre, hogy a 2010-es választást követően milyen drasztikus mértéket öltenek majd a Fidesz által kezdeményezett közpolitikai változások. Sőt, mind a pénzügyi elit képviselői, mind a politikai véleményformálók döntő többsége kivitelezhetetlennek tartott egy 180 fokos fordulatot a majd két évtizedes közpolitikai konszenzussal szemben. Érvelésük jellemzően arra épült, hogy ezt a nemzetközi pénzügyi elitek feltehetően helytelenítenék és szankcionálnák.⁴¹

E kételkedés ellenére a magyar kormány pénzügyi reformjai 2010 és 2014 között pontosan azt a retorikát ültették át a gyakorlatba, amelyet a fő kormányzó párt ellenzéki évei során képviselt. A Fidesz – kétharmados parlamenti többségével felvértezve – a teljes pénzügyi szabályozási rendszer átalakítását kezdeményezte. A főbb intézkedések közé tartozott a bankszektorra kivetett ágazati különadó, több „mentőcsomag” a devizahiteleseknek, valamint a „rezsicsökkentés”-ként (Böcskei, 2016) ismert átfogó közműdíjcsökkentés. Ezen beavatkozások fő iránya a túlnyomó részt külföldi tulajdonban lévő bankszektort vette célba, és szinte kivétel nélkül a bankok állták a kormány által végrehajtott program költségeit is. Ezzel megkezdődött a pénzügyi nacionalizmus időszaka.

A külföldi pénzügyi érdekeltségeket megrendítette ez a radikális fordulat, amely érzületet jól kifejezte Patai Mihály, a Bankszövetség akkori elnökének reakciója (Patai kissé paradox, de korántsem meglepő módon később a Matolcsy-féle jegybank alelnö-

⁴⁰ Bankárkormány.hu (*Heti Válasz*, 2004. január. 23.).

⁴¹ Lásd a Rabobank egy 2010 eleji jelentését, amelyben megjelenik ez a tipikusnak nevezhető gondolatmenet: „Több nyilatkozat is arra utal, hogy a Fidesz érzékeny, hogy az elmúlt időszak reformjainak visszafordítása veszélyezteti Magyarország pozícióját az IMF-nél és a nemzetközi befektetőknél – márpedig Magyarországnak mindenféleképpen szüksége van mindkettőre.” (Rabobank, *Country report: Hungary*. 2010. február).

ki tisztét is betöltötte). Patai szerint „globális szinten a pénzügyi elitől a politikai elit felé billent a hatalmi egyensúly”, és „autokratikus kormányunk” kreativitása hozzájárul ezen folyamathoz.⁴² Az előző három év közpolitikai reformjaira reflektálva Patai úgy nyilatkozott, hogy 2013 sorozatban a negyedik év lesz, amikor a magyar bankipar azon „darwini” (szelekciós) folyamaton megy keresztül, amelyet a japán bankok éltek át az 1990-es években. Orbán Viktor miniszterelnök azon kijelentésére reagálva, „hogya bankoknak kell viselniük a felelősséget a devizaalapú lakáshitelekért, Patai úgy reagált, hogy a bankok nem alkalmasak a szociális problémák kezelésére”.⁴³

Végső soron – és minden korábbi látszat ellenére – érdekvédelmi szempontból a bankszektor bizonyult a magyar üzleti elit egyik leggyengébb láncszemének, amely ráadásul egyben a legprofitábilisabb szektorok egyike volt. Így ideális célponttá vált egy fiskális korlátokkal szembenező, de egyben politikai okokból az IMF-hitel felmondására készülő kormány számára. A magyar közpolitika-történet szempontjából látszólag érthetetlen, hogy más korábbi, hasonló vagy nagyobb költségvetési hiánnyal szembenező kormányok miért inkább a megszorítások népszerűtlenségét vállalták fel ahelyett, hogy a gazdaság e jól jövedelmező ágazatát vonták volna be jobban a közteherviselésbe. E látszólagos rejtély megoldásához annak megértése adja a kulcsot, hogyan kezdődött meg már jóval 2010 előtt a bankszabályozás korábbi hegemón közpolitikai rezsimjének hanyatlása.

⁴² Patai: Political elite have taken over from financial elite. *Budapest Business Journal*, 2013. szeptember 12. Uő: A szociális problémákat nem a banknak kell megoldania. *Privátbankár*, 2013. szeptember 12.

⁴³ Orbán opens parliamentary session, talks tough on issues. *Budapest Business Journal*, 2013. szeptember 9.

III. A PÉNZÜGYI KAPITALIZMUS IDEOLÓGIÁI

A magyar pénzügyi kapitalizmus története a számos szóba jöhető szakpolitikai terület közül az egyik legjobb választás, ha azt akarjuk illusztrálni, hogyan került a rendszerváltás utáni magyar közpolitika paradigmák fogságába. E kérdés jelentőségét nehéz lenne túlhangsúlyozni: az egyszerre rugalmatlan és elsődlegesen egyes elitcsoportok politikai és gazdasági ambícióinak megvalósítását szolgáló ideológiai konstrukciók olyan közpolitikai eredményeket hoztak, amelyek jelentős mértékben járultak hozzá a demokráciából és piaczgazdaságból való tömeges kiábránduláshoz.

A magyar pénzügyi kapitalizmussal, a bankszektor és a pénzügyi piacok szabályozásával és felügyeletével kapcsolatos rendszerváltás utáni két meghatározó nézetrendszer a *modernizációs konszenzus*, illetve a *pénzügyi nacionalizmus*. A rendszerváltást követő bő negyed század során e paradigmák súlya a magyar közbeszédben, tudományos és szakértői diskurzusokban, valamint a közpolitikai döntések orientálásában változó volt. Összeköti őket ugyanakkor, hogy leegyszerűsített világmépünkben a versenytárs megközelítésével kölcsönösen feltételezik egymást: saját magukat az egyetlen lehetséges megoldásként tüntetik fel, miközben ideológiai ellentétpárjukat katasztrofális következményekkel járó alternatívaként jelenítik meg.

E bináris ideológiai rendszer nem tűrte meg az olyan álláspontokat, amelyek átvágták a megszilárdult frontvonalakat. E kiszorító hatásban kulcsszerepet játszott a magyar politika „tömbösödése”: a modernizációs konszenzus paradigmáját tűzte zászlajára a politikai baloldal, és idővel a pénzügyi nacionalizmus is hasonlóan domináns pozícióra tett szert a jobboldalon. Hasonló

polarizációs folyamat ment végbe a sajtóban és részben a tudományban is.

Így nem jelenhetett meg többek között a szociáldemokráciának a bankokkal szemben kritikus, de nacionalista felhangoktól mentes progresszív megközelítése, vagy – az elsősorban a 2000-es évek közepétől felerősödő – ökopolitikai-zöld alternatíva. De azzal, hogy az ún. centrális erőterben a Fidesz 2010-től a szélsőjobboldal pénzügyi szektorral kapcsolatos elképzeléseit szinte maradéktalanul valóra váltotta, súlytalanná vált a hagyományos jobbközép, kereszténydemokrata megközelítés is.

A következőkben bemutatjuk a magyar pénzügyi kapitalizmust meghatározó két paradigmára épülő ideológiai teret, illetve ennek rendszerváltás utáni fejlődéstörténetét. Ennek során először bevezetjük Hirschman „versengő nézetekre” vonatkozó elemzési keretét, illetve ennek Greskovits-féle adaptációját. Ezt követően részletesebben is bemutatjuk a magyar politikai közbeszédben megjelenő két meghatározó pénzügyi kapitalizmus-narratívát. A fejezet zárásaként vázoljuk, hogyan feltételezte egymást a két irányzat, illetve hogyan töltötték be versengve a domináns pozíciót a magyar közbeszédben.

A „versengő nézetek” elemzési kerete

E fejezetben az egymást kölcsönösen feltételező, de egyben versengő ideológiák rendszerének vizsgálatára Albert O. Hirschman (2000) elemzési keretét alkalmazzuk. Ezt Hirschman eredetileg egy részben tárgyunkkal átfedésben lévő téma, a piaci társadalommal kapcsolatos „versengő nézetek” értelmezésére vezette be. A versengés kifejezés arra utal, hogy bizonyos elméletek védelmükbe vették, mások kritizálták a kapitalizmus új társadalmi rendjét, miközben ezen általános attitűdökön belül is nagyfokú ideológiai heterogenitás figyelhető meg annak kérdésében, hogy miért jó vagy rossz a piaci társadalom.

A Hirschman által a 18. századtól a 20. századig megrajzolt történeti tablóra sorra felkerül négy egymás mellett ritkán tárgyalt nézetrendszer: a *doux-commerce*, az önpusztítási-, a feudális béklyók-, valamint a feudális áldások elmélete (ezek közül itt csak a számunkra fontos első kettőt tárgyaljuk). A *doux-commerce* elmélete a 18. századi eszmetörténetből nyerte elnevezését, amikor is többek között Montesquieu nyomán általános nézet volt, hogy „a kereskedelem megenyhíti (franciául: *adoucit*) és megtisztítja az emberi erkölcsöket” (Hirschman, 2000: 114.). E nézetrendszer szerint a piac és a kapitalizmus olyan erkölcsi környezetet teremt, amely a jó társadalmat és a piacot egyaránt virágzásnak indítja (Hirschman, 2000: 117.).

Ennek ellenpontja az önpusztítás elmélete, amely azt feltételezte, hogy a piac kikezd minden morális értéket, és ennyiben saját talapzatát is aláássa. Ezen évrrendszernek ugyanúgy vannak konzervatív-jobboldali, mint marxista-radikális baloldali változatai. Közös bennük, hogy feltevésük szerint a kapitalizmus kialakulását a társadalmi környezet hasonló mértékű romlása kíséri (innen az utalás az önpusztításra). Szerzője válogatja, hogy ki melyik tényezőre helyezi a hangsúlyt e romlási folyamat leírásakor (Hirschman, 2000: 117–126.). Polányi (2004) elemzése a „könnyörtelen piacról” szól, míg Horkheimer az „ész elhomályosulásá”-val, az „értelem formálissá válása”-val magyarázza a kapitalizmust kísérő társadalmi leépülést. Vulgáris közgazdaságtani megközelítésben pedig a „dolce vita”, azaz a nem produktív, luxusfogyasztás ássa alá a kapitalizmus fenntarthatóságát, hiszen ez akadályozza a tőke bővített újratermelését. A bukás nagyságrendje minden esetben a Római Birodalom hanyatlásához mérhető.

Hirschman a két gondolatkört, a *doux-commerce* elméletét és az önpusztítás tézisét egymás ellentétéként, de egyben egy közös fogalmi tér kulcselemeiként definiálja. E szerint szinte „teljesen hiányzott az ütköző tézisek közötti kommunikáció, mivel ezek a meghitten egymáshoz kapcsolódó szellemi alakzatok úgy

nyúlnak szét az időben, hogy egyáltalán nem vesznek tudomást egymásról” (Hirschman, 2000: 113.). A szerző jogosan jegyzi meg azt is, hogy egymás „figyelman kívül hagyása az ára annak, hogy ezek az ideológiák önbizalomtól duzzadva kérkedhessenek”. Az ütköző tézisek közötti kommunikáció hiánya tehát alapvető ideológiai vonzerejük megtartása szempontjából. E vonzerőhöz pedig kevésbé a társadalmi vitákban való sikeres részvétel, semmint párbeszédre való képtelenségük járul hozzá. Másfelől mivel a versengő nézetek párbeszédképtelenségük ellenére is ugyanazon szellemi tér részesei maradnak, csak e szellemi tér elemzésével érthető meg kölcsönös függőségük.

Másik elméleti forrásunk a rendszerváltás utáni kapitalizmus ideológiai térképének elemzéséhez Greskovits (1999) írása, amelyben Hirschman vizsgálati keretét alkalmazza a „kelet-európai átalakulás” elmélettörténetére. Greskovits fontos hozzáadott értéke az irodalomhoz annak megállapítása, hogy a kapitalizmust, ahogy régen, úgy a mi korunkban is jellemzően „kibékíthetetlen ellentétek fogalmaiban írják le” (Greskovits, 1999: 320.). Sőt, az eredeti gondolati elemek, ha kissé más köntösben is, de ugyanúgy alkalmazhatók egy teljesen másik kor és régió kapitalizmusvitáinak értelmezésére.

Greskovits a négy hirschmani kategóriát a következők szerint adaptálta a posztkommunista társadalomra. A *doux-commerce* párja a „szabadsághoz vezető szabadpiaci út tézise”: itt a politikai szabadság védelmére a gazdasági liberalizmus a legjobb stratégia (id. mű: 321.). Az önpusztítási elmélet megfelelője a lehetetlenségi tézis: e szerint a demokráciára épp a gazdasági liberalizmus jelenti a legnagyobb veszélyt. A feudális béklyók és áldások elmélete rendre a leninista örökség, illetve a kommunizmusból örökölt erőforrások tézisében találja meg párját.

Greskovits gondolatmenete annyiban eltér Hirschmanétól, hogy szerinte a rendszerváltás utáni összetorlódott időben a versengő paradigmák párhuzamosan, nem pedig egymást követően jelentek meg a színen. E kortárs jellegük különösen érdekessé

teszi egymástól való elszigetelődésüket és egyben szoros kapcsolatukat. Greskovics tézise a közbeszédben és a politikai vitákban használt kapitalizmusfogalmakra is alkalmazható, még akkor is, ha ő a témával kapcsolatos tudományos diskurzusokat dolgozta fel.

Greskovics másik fő újítása, hogy a „kommunizmus utáni” piaci társadalomról ír, azaz aktualizálja az eredeti koncepcionális keretet, egyben pedig áthelyezi földrajzi fókuszát a Magyarországot is magába foglaló régióba. Ennyiben részben elvégzi azt a feladatot, amely számunkra is szükséges ahhoz, hogy haszonnal adaptálhassuk Hirschman gondolati konstrukcióját. Másfelől persze az eredeti hirschmani, de akár még a regionális és történeti kontextushoz illesztett Greskovics-féle analitikus keret sem alkalmazható megkötések nélkül tárgyunkra. E kiindulópontokat így egyfajta ugródeszkeként használjuk elemzésünkhöz.

Nincs bővebb terünk Greskovics kutatásának bemutatására, így röviden csak két olyan állítást rögzítünk, amely fontos építőköve lesz elemzésünknek. Egyfelől Greskovics leszögezi, hogy mind a szabadpiaci, mind a lehetetlenségi tézis védelmezői *radikálisnak* tekinthetők, ahol a radikalizmus ellentétpárja a szó eredeti értelmében vett konzervativizmus. Másfelől joggal teszi fel a kérdést, hogy „vajon mi készíti a társadalomtudósokat az élesen eltérő koncepcióik fenntartására akár úgy, hogy tudomást sem vesznek ellenfeleikről, akár úgy, hogy nem találják a közös pontokat” (id. mű: 338.). Márpedig az általa „szellemi állóháború”-ként leírt jelenség az egyik legfontosabb jellemzője a rendszerváltás utáni pénzügyi kapitalizmusvitáknak.⁴⁴

⁴⁴ A gazdaságpolitikai ideológiák küzdelmének, valamint az alternatívák kizárásának egy másik előképe megtalálható Gourevitch művében (Gourevitch, 1986: 136.). A „nehéz idők közpolitikai választásait” leíró szerző az 1930-as évek nagy gazdasági válsága kapcsán értékelte, hogyan emelkedett ki két alternatíva a gazdaságpolitikai vitákban: az ortodox liberális és az ortodox szocialista intézkedéscsomag. Bár az USA-ban végül dominánssá váló harmadik alternatíva, a keynesianizmus Angliában elméletileg szintén erős volt, de politikai és ideológiai

A rendszerváltás utáni magyar pénzügyi kapitalizmusdiskurzusok alábbi elemzésekor több szempontból is támaszkodunk Hirschman, illetve Greskovits elemzési keretére. Egyfelől – Greskovitshoz hasonlóan – mi is aktualizáljuk a két kiinduló paradigmát, a *doux-commerce*, illetve az önpusztítási elméletet. Másfelől a versengő nézeteket egymáshoz való viszonyukban is tárgyaljuk. Greskovits fent említett két végkövetkeztetését saját céljainkra a következőképpen fogalmazhatjuk át: a radikalizmus mint a versengő nézetek első két kategóriájának közös metszete kifejezhető nemcsak a társadalmi változáshoz való viszony, de a felvállalt politikai ideológiák szempontjából is. Azok a politikai irányzatok, amelyek radikálisan szemlélik a társadalmi változást, jellemzően a politikai paletta szélein találhatóak, nem a politikai tér – mérsékeltséggel azonosított – középmezőjében.

Másfelől – és ez már a második greskovitsi gondolat adaptálása – e könyvben amellet érvelünk, hogy a túlfeszített szembenállás, a szélsőséges álláspontok elfoglalása iránti igény a pénzügyi kapitalizmus rendszerváltás utáni szabályozásában negatív kimenetekhez vezetett. Végezetül folytatjuk Greskovits gondolatmenetét a tekintetben is, hogy a versengő nézeteket az összetorlódott időben kortársakként vizsgáljuk, ami csak még inkább rávilágít párbeszéd-képtelenségükre és ennek következményeire.

Mindezen hasonlóságok mellett ugyanakkor vizsgálati keretünk számos ponton eltér a közvetlen elméleti előzményektől. Ezek közül talán a legfontosabb a vizsgált „nézetek” definiálása, amelyeket nem szűkítünk le a tudományos diskurzusokra. A piaci társadalom, illetve a pénzügyi kapitalizmus védelmében és kritikájaként megfogalmazott állítások valójában összefüggnek: mint fentebb bemutattuk, egy gondolati piramist alkotnak, amelyek szintjei bizonyos mértékig koherensek és kölcsönösen támogatják egymás hatalmi pozícióit a megfelelő szférában. Egyenkénti

befolyása gyenge marad a '30-as évek során (mivel csak a Liberális Párt vállalta fel, a Munkáspárt és a toryk nem). – Köszönöm Gedeon Péter megjegyzéseit.

vertikális integrációjuk mellett ugyanakkor horizontális kapcsolatban is állnak egymással, amennyiben feltételezik saját extrém párjukat, amelyet – mint egy fegyvertelen szalmabábot – könnyen legyőzhetnek. Mindezek fényében hasznosnak látszik a tudományos nézetrendszerek a politikai közbeszédben is használt ideológiákkal egységes keretben való vizsgálata (nem pedig önálló tárgyként).

Versengő nézetek a magyar pénzügyi kapitalizmusban

A rendszerváltás utáni magyar pénzügyi kapitalizmus eszmetörténete jórészt még feldolgozatlan a politikai gazdaságtani irodalomban. Ez különösen annak fényében érdekes, hogy a bankkonszolidáció, a különböző bankcsődök (lásd Postabank) és brókerbotrányok (K&H Equities; Quaestor stb.) kiemelt témái voltak az 1990-et követő negyedszázad politikai közbeszédének, és érdemben befolyásolhatták egyes választások eredményét. A téma hiányzó (és szükséges) monografikus tárgyalására mi sem vállalkozunk. Ugyanakkor e fejezetben bemutatunk egy olyan elemzési keretet, amellyel nem csak hogy kezelhetők a magyar pénzügyi kapitalizmussal foglalkozó diskurzusok eltérő szintjei, de amely akár mélyebb eszmetörténeti távlatokat is nyithat a későbbi bővebb tárgyalás számára.

A modernizációs konszenzus, illetve a pénzügyi nacionalizmus diskurzusrendszere feltevésünk szerint meghatározta a pénzügyi kapitalizmussal kapcsolatos rendszerváltás utáni közbeszédet, és egyben újratermelte a piaci társadalomról folytatott régi vitákat. Hasonlóan ahhoz, ahogy Greskovits a tudományos irodalom domináns áramlatait leírta, e két diskurzus az extrémítások irányába tolta a közbeszédben megjelenő pénzügyi kapitalizmusértelmezéseket. Másfelől Hirschmanhoz hasonlóan, mi is egy „ideológiai tabló” legalább részleges megrajzolására töre-

kedtünk. Vizsgálatunkat két olyan irányzatra szűkítettük, melyek – napirendformáló jelentőségük mellett – szorosan kapcsolódnak a rendszerváltást követő két évtized kétpólusú ideológiai terének és pártrendszerének egy-egy oldalához.⁴⁵

A könyv IV. fejezetében részletesebben is bemutatjuk, hogyan vált a modernizációs konszenzus az MSZP–SZDSZ-koalíciók meghatározó közpolitikai ideológiájává. Szintén önálló elemzést kap a jobboldali kormányok idején előtérbe kerülő pénzügyi nacionalizmus. Ezek vizsgálata kapcsán itt a hangsúly a két versengő nézetrendszer képviselői által a pénzügyi kapitalizmus ideális formájáról megfogalmazott véleményeken van.

Ahogy azt az I. fejezet 2. ábrája illusztrálta, e véleményeket több elvontsági fokon is értelmezhetjük, melyek esetében bizonyos időben a két irányzat eltérő mértékben (aszimmetrikusan) tudott hegemon pozícióba kerülni. E négy szintet mutatja be a *III.1. táblázat*, immár a két meghatározó paradigma kapcsán néhány példával is kiegészítve.

A legfelső szinten az akadémiai tudományos életben elvárt elvontságú szintű írások szerepelnek, amelyek vagy tudományos kiadóknál (például Mihályi Gábor könyve esetében az akkori Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó) vagy hasonló folyóiratokban jelentek meg (lásd Matolcsy tanulmányait a *Közgazdasági Szemlében*).⁴⁶ A diskurzuspiramis két köztes szintje (amelyeket hasonlóságaik miatt összevontan tárgyalunk) már nem használja

⁴⁵ Ennek megfelelően a két meghatározó irányzat kiemelt tárgyalása nem jelenti azt, hogy ne lettek volna – időlegesen vagy akár a rendszerváltás teljes történetét végigkísérően – olyan alternatív nézetrendszerek, melyek megjelentek a populáris diskurzusokban. Ezek közül egyre – a progresszív gondolkörre – az Epilógusban visszatérünk.

⁴⁶ A legnehezebb e tekintetben a pénzügyi nacionalizmus tudományosságát értékelni. Formális értelemben mindenképpen megvalósult a bástyák kiépítése, ami egyértelműen megnyilvánul a folyóiratok, könyvsorozatok és egyetemek, egyetemi tanszékek feletti kontrollban. Az, hogy az e fórumokon folyó munka mennyiben felel meg a nemzetközi tudományosság kritériumainak, egy másik kérdés, amelynek vizsgálata nem tartozik szorosan kutatásunk tárgyához. – Az aszimmetriák kapcsán köszönöm Gedeon Péter megjegyzését.

az akadémiai tudományos irodalom apparátusát, és elsősorban véleményirodalomnak tekinthető (lásd Kornai János „röpiratát” vagy Bogár László könyveit). A gazdaságpolitikai diskurzusok elvontsági piramisának legalján az elitek és az állampolgárok napi politikai megnyilvánulásai állnak, amelyek elemzésünk számára annyiban érdekesek, amennyiben felerősítik és terjesztik a magasabb elvontsági szintű irodalomban kifejlesztett tartalmakat. Ezen általános tárgyalás után rátérünk a két fő paradigma részletesebb bemutatására.

III.1. táblázat. A kapitalizmusdiskurzusok elvontsági szintjei

Ideológiai irányzat / Diskurzus szintje	Modernizációs konszenzus (piaci fundamentalizmus)	Pénzügyi nacionalizmus
Akadémiai-tudományos szint	Mihályi Péter (2010): „A magyar privatizáció krónikája”	A Privatizációs Kutatóintézet, illetve Növekedéskutató Intézet publikációi (például Matolcsy, 1991)
„Tudományos”-ismeretterjesztő szint	Kornai János (1989): „Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében”	Bogár László könyvei, illetve Matolcsy (1998)
Publicisztikai szint (ide értve a beszélgetős műsorokat)	Bokros Lajos cikkei az <i>Élet és Irodalomban</i> ; <i>Kapitalizmus-blog</i> a hvg.hu-n	Matolcsy <i>Heti Válasz</i> rovata; <i>Háttér-kép</i> c. műsor az ECHO TV-n (Bayer, Bogár, Boros)
Napi politikai szint	Miniszeri beszédek, jegybankelnöki interjúk, közösségi médiakommentek	Miniszeri beszédek, jegybankelnöki interjúk, közösségi médiakommentek

A modernizációs konszenzus

A modernizáció fogalma páratlan karriert futott be a rendszerváltás utáni Magyarországon. Volt az önállóan is kormányalakításra képessé váló baloldal hívószava 1994-ben, majd az első MSZP–SZDSZ-koalíció nem hivatalos ideológiája.⁴⁷ A fogalom megjelent a párt- és kormányprogramokban, közéleti vitákban, privatizációs és költségvetési döntésekben. És ha a gondolat képviselő pártok időközben meg is változtak, marginalizálódtak vagy éppen eltűntek, a paradigma értelmiségi támogatói még negyedszázaddal a rendszerváltás után sem adták fel az érte folytatott utóvédharcokat.

Bár az évtizedek folyamán a fogalomnak számos meghatározása volt forgalomban, publicisztikai szintű tartalma jobbra stabilnak volt tekinthető. Ahogy Bokros Lajos, az irányzat egyik emblematikus képviselője írta:⁴⁸ a gazdaságban „a modernitás a piaci szabadság uralkodóvá válását jelenti, ami nem más, mint a tőkeviszony uralma, a *kapitalizmus*” (kiemelés az eredetiben – S. M.). A modernizáció itt – és a gondolatot propagáló irodalomban gyakran – pusztán mint a modernitás teljesen kifejlett (de ritkán pontosan körülírt) formája felé vezető út jelenik meg, amelyet a „haladás”, a „globalizáció” és az (európai) „integráció” fogalmai szegélyeznek.

A modernizációt azonban nem kizárólag tartalma, hanem páratlan funkcionalitása tette megkerülhetetlenné a baloldali és liberális politikai térben, valamint általában a szakértői diskurzusokban. Egyszerre volt ugyanis kampányszlogen, politikai ide-

⁴⁷ Ez nem jelenti azt, hogy pusztán a modernizációs konszenzussal azonosították volna például az önmagában is parlamenti többséget szerző MSZP-t. Több más fontos fogalom (így például a szociális piacgazdaság, vagy az 1994-es választási programban különböző szöveggörnyezetben sokszor szereplő „biztonság” kifejezés) szintén nagy szerepet játszott a párt kommunikációs profiljának meghatározásában.

⁴⁸ Bokros Lajos: Varázsló vagy bohóc? Modernizáció és populizmus a huszonegyedik századi Európában. *Élet és Irodalom*, 2015. február 20., 3.

ológia, közpolitikai program és elitszervező centrum. Egy zászló, amely körül összegyűlhetett politikus, szakértelmiségi, „jó kormányzásra” vágyó választó vagy külföldi befektető. Így lett a modernizáció a „balliberális” oldal céljának és egyben önképének szerves része. Így váltak a *modernizáció* képviselőiből a *modernizációs konszenzus* képviselőivé⁴⁹, és ezért lesz a modernizáció fogalmának⁵⁰ története a rendszerváltás története.⁵¹

Az alábbiakban bemutatjuk a modernizációs konszenzus így meghatározott fogalmát, valamint e fogalom jelentőségét a rendszerváltást követő két évtized politikájának, közpolitikájának és politikai gazdaságtanának szempontjából.⁵² A kötet tematikájához illeszkedve az alábbiakban példáinkat a modernizációs konszenzus egyik prominens közpolitikai alrendszere, a gazda-

⁴⁹ A jelen kutatástól függetlenül, de még azt megelőzően Kuczi Tibor (Kuczi-Becskeházi, 1992) gondolatát kifejtve Kiss Tamás (2010) már bevezette a modernizációs konszenzus fogalmát. Kuczi a hetvenes évek hivatalos „modernizációs ideológiáját” állította szembe a szociológia „ellendiskurzusával” – s ennyiben jelzi, hogy a nyolcvanas évek végének modernizációs ideológiája egy már meglévő fogalom új tartalommal való feltöltését célozta (megtartva az eredeti fogalom elitizmusát – vö. Kiss, 2010: 50.). A fogalom Kiss-féle tartalma átfedést mutat az itt használt definícióval: „A modernizációs konszenzus egy olyan teleologikus konstrukció [...], amely egyfajta [...] hatalmi mezőben jön létre, és amelyet a szereplők döntő többsége legitimként fogad el, mi több, magától értetődőként kezel” (i. m. 43–44.). – Köszönöm Patakfalvi-Czirják Ágnes megjegyzéseit.

⁵⁰ A fogalmat az itt használthoz hasonló értelemben vezeti be Bozóki, 1997.

⁵¹ A rendszerváltás történetét az érdek- és értékorientált elitcsoportok viselkedése mellett természetesen nagymértékben meghatározta az ország (gazdaság)történeti öröksége. A magyar államadósság folyamatos növekedése, illetve az állandósult fizetésimérleg-hiány kiszolgáltatottá tette a mindenkori hitelezői döntéseknek (benne az IMF-nek és a Világbanknak), és az általuk támogatott közpolitikai kötöttségeknek (minderről bővebben l. Földes, 1995), illetve fentebb. Ha tehát az alábbiakban elsősorban az érme egyik oldalára összpontosítunk, az messze nem jelenti azt, hogy ne lennénk a félperifériás, átalakuló Magyarország részlegesen kötött fejlődési pályájának tudatában.

⁵² Nem célunk ugyanakkor a közpolitikák sikerességének értékelése vagy a rendszerváltás „helyes” forgatókönyvének meghatározása (nem beszélve a rendszerkritikus jobboldali irodalomban jellemzően összeesküvés-elméleti keretben gyakorolt bűnbakkeresésről). A fejezetben a társadalomtudományban megszokott leíró kategóriákat használunk, és az elemzés során arra törekedtünk, hogy empirikusan megerősíthető vagy cáfolható állításokat tegyünk (nem tagadva e megközelítés módszertani korlátait).

ságpolitika területéről hozzuk, fenntartva, hogy az elemzés zökkenőmentesen kiterjeszhető más alrendszerekre is (különösen érdekes lenne ebből a szempontból az egészségügy és a nyugdíjrendszer vizsgálata).

Kiindulópontunk szerint a rendszerváltást követő, 1990-től 2010-ig tartó időszakban a magyar közpolitika meghatározó gondolati kerete, azaz ideológiája a *modernizáció* volt. Ez igaz volt akkor is, amikor a modernizáció még vagy már „ellenzékben volt”: erről árulkodtak a közéleti viták és a jobboldali kormányok (1990–1994; 1998–2002) belső feszültségei is.⁵³ E gondolat körül már a rendszerváltást megelőzően kialakult egy politikai és értelmiségi háttér, amely különösen az 1994-es kormányváltást követően további belföldi és külföldi csoportokkal egészült ki. E csoportok együttesen képviselték a modernizációs konszenzus politikai programját, amely egyszerre alakította át Magyarország közpolitikáját, intézményrendszerét és politikai gondolkodását. A választók támogatásával felvértezve ezen elitcsoportok egy új politikai-gazdasági rendszert építettek ki Magyarországon, amelynek ellenpárja ekkor még a rendszerváltást megelőző „szocialista” államkapitalizmus, majd később a modernizációs korszakot 2010-ben felváltó nacionalista gazdaságpolitikai kurzus.

A modernizációs konszenzus fogalmának meghatározása során több feladatunk is van. Egyfelől el kell választanunk a magyar politikai diskurzus modernizációfogalmát a modernizáció és a modernitás társadalomtudományi fogalmától. Másfelől rögzítenünk kell, hogy a modernizáció és a neoliberalizmus sem fogalmi értelemben, sem támogatói tekintetében nem feleltethetők meg

⁵³ Egyetlen példát említve: az Antall-kormány első pénzügyminisztere, Rabár Ferenc magát gazdasági liberálisként határozta meg, és arról beszélt, hogy a „sokkerápiának a történelem egy bizonyos pillanatában van létjogosultsága, de akkor ezt – ma is meggyőződésem – nem lehet elkerülni”. Rabár ráadásul arról számol be, hogy ekkor bizonyos liberalizációs törekvéseiben még az ekkor államtitkár Matolcsy György is támogatta. Olyan ez, mint az autóvezetés – Rabár Ferencsel az Antall-kormány első pénzügyminiszterével beszélget Rádai Eszter. *Beszélő*, 3. évf., 8.

egymásnak. Harmadrészt értékelnünk kell a modernizáció fogalmának és a modernizációs konszenzus ideológiájának viszonyát.

„Modernizáció”, modernizáció és modernitás

A „modernizáció” a politikai térben aktív képviselői számára ideológiai,⁵⁴ nem pedig társadalomtudományi vagy társadalomelméleti fogalom (a továbbiakban e kettősséget az ideológiai értelemben használt kifejezés idézőjelbe tételezéssel jelezzük). Ez akkor is így van, ha vulgárisan vagy kissé elmélyültebben, de gyakran hozzákötik a modernizáció hívószavát a kortárs *társadalomtudományi* modernizációs irodalomhoz (ami oksági kapcsolatot feltételez a gazdasági és politikai fejlődés között), illetve a modernitás társadalomelméletéhez.⁵⁵

Bokros Lajos egy írásában e viszonyrendszert a populizmussal szembeállítva így foglalja össze:⁵⁶

⁵⁴ (Politikai) ideológia alatt a társadalomtudományi standardokat követve olyan „többé-kevésbé koherens gondolatrendszereket” érthetünk, amelyek meghatározzák az emberek gondolkodását és politikai tetteit, helyzetértékelésüket és a jövőhöz vezető alternatív stratégiák közötti választásukat, l. Ball–Dagger, 2011.

⁵⁵ A kurzivált társadalomtudományi jelző jelentőségét az adja, hogy ezáltal leválaszthatjuk az így meghatározott modernizációs irodalmat más, a fogalmat használó irodalmakról. A megkülönböztetés elkerülhetetlen, hiszen – ahogy Márkus (1991) jogosan írja – „a »modernizációs elmélet« kifejezés olyan gyűjtőfogalom, amely egymással lazán érintkező, gyakran egymással is vitában álló felfogásokat sorol együvé”. E helyütt a társadalomtudományi irodalom kiemelésének oka az, hogy elsődlegesen a politikai és gazdasági fejlődés kapcsolatát vizsgáló (jelentős részben angol nyelvű, a II. világháború után keletkezett) társadalomtudományi szakirodalom releváns a magyar politikai diskurzusban megjelenő modernizációs retorika szempontjából. Hasonlóképpen, a fókusz a társadalomtudományi és kevésbé a – például Jürgen Habermas nevével fémjelezhető – társadalomelméleti irodalomra esik. Ezzel együtt érdekes lenne feltárni a különböző modernizációs irodalmak kapcsolódásait és relatív hatását a magyar közbeszédre (így például, arra, hogy mennyiben maradt élő ekkorra az 1968-as új gazdasági mechanizmus mint modernizációs reformfolyamat emléke).

⁵⁶ Bokros Lajos, i. m.

„[A populizmus] felveti a kérdést, hogy milyen formában lehet és érdemes tökéletesíteni a *modernitás vívmányait*. Kihívás, amelyre a *modernizáció erőinek* és híveinek folyton válaszolniuk kell” (kiemelések tőlem – S. M.). Bokrosnál „a modernizáció szellemi alapja a *reneszánsz*, a *reformáció* és leginkább a *felvilágosodás* volt” (kiemelés az eredetiben – S. M.).

A modernitás így gyakorlatilag a 19–20. század időszakaként írható le,⁵⁷ ami előkészíti a „kapitalizmus” és a „liberális demokrácia” korszakát.⁵⁸ A fogalmak tartalmát feltárva ugyanakkor nyilvánvalóvá válik, hogy a modernizáció és a modernitás ilyen összemosása egymással tarthatatlan, s ugyanígy mind elméleti, mind történeti értelemben tarthatatlan beolvastásuk a kapitalista liberális demokrácia sematikus fogalmi rendszerébe.⁵⁹ E megoldás így pusztán gyakorlati-ideológiai célokat szolgál.

E könyvben nincs lehetőségünk átfogó áttekintést adni a modernizáció, a kapitalizmus és a liberális demokrácia kapcsolatát vizsgáló irodalomról. Csak néhány fontosabb kutatási irányra és műre tudunk hivatkozni, s jelezni a téma a magyar publicisztikai tárgyalásban jellemzően elsikkadó komplexitását. Kezdve a társadalomtudománnyal, a modernizációt Lipset (1959) nyomán

⁵⁷ A számtalan hasonló példa közül itt egyet említünk. Mihályi Péter írta az SZDSZ megszűnése kapcsán, hogy „bár a választók, a közvélemény ma ezt nyilvánvalóan nem így látja, mégis úgy gondolom, hogy a rendszerváltás óta eltelt időszak legfontosabb vitakérdéseiben az SZDSZ képviselte a modernitást, a sikeres és boldog európai országokhoz való felzárkózás alternatíváját”. Mihályi Péter: Mindenben az SZDSZ-nek volt igaza (*Galamus*, 2013. augusztus 29.).

⁵⁸ Tökéletesen illik erre a megközelítésre Márkus Péter (1991) leírása: „A modernizációs ideológia fogalmi apparátusa úgy épül fel, hogy az általa kívánatosnak tartott társadalomfejlődési történelmi irányokat egyetemes, összemberi fejlődési irányként tünteti fel. Kikapcsolja az érdekküzdelmek racionális szociológiai tartalmát, látszólag értéktelen, rendszersemleges kifejezésekhez köti programját.”

⁵⁹ A „modernitás” kifejezés használata ebben az összefüggésben – nem beszélve a modernizációval való egybeolvastásáról – rendkívül problematikus és egyben jelzésértékű. E fogalomhasználat ugyanis világosan jelzi a posztindusztriális társadalomra (Bell), a likvid (Bauman), illetve a modernitást követő második modernitás (Beck) jelenségeire való reflektálatlanságot (nem beszélve a velük versengő posztmodern teóriákról – a tudományos modernitás diskurzusok fejlődéstörténete és hazai recepciója kapcsán lásd Dessewffy–Nagy, 2012: 126–130.; illetve Márkus, 1991).

a téma kutatói olyan általános folyamatként írják le, amely az iparosodás, urbanizáció, a közoktatás kiterjesztése és a politikai képviselő megteremtésének lépésein keresztül vezet a demokratizálódáshoz mint végcélhoz (Przeworski–Limongi, 1997: 157–158.). Ez a *klasszikus társadalomtudományi modernizációs tézis*. Bár a kiinduló elméletet az olyan szerzők, mint Samuel Huntington, Theda Skocpol vagy Charles Tilly az idők folyamán sokat finomították a gazdasági-társadalmi modernizáció fordalmakra gyakorolt hatásától az államfejlődés, a népesedés vagy a társadalmi mozgalmak szerepéig, az alapkonceptió változatlan: a demokrácia egy hosszú és visszafordítható folyamat *eredménye* (irodalmi összefoglalásért l. Geddes, 2007).

Modernizáció, kapitalizmus és demokrácia viszonya kapcsán kialakult egy közgazdászok nevéhez fűződő kutatási irány is. Ennek kulcskönyve Acemoglu és Robinson (2005) műve a demokrácia és a diktatúra gazdasági okairól. Ebben az egyéni motivációk és csoportérdekek komplex együttállása határozza meg, hogy egy ország a három lehetséges kimenetelből (konszolidált demokrácia, instabil demokrácia, stabil diktatúra) melyik utat járja végig. Ha bizonyos intézmények (például a tulajdonjogokat garantáló „liberális” alkotmányok – vö. North–Weingast, 1989) kulcsszerepet is játszanak a demokrácia kialakulásában, ezek megléte nem garantál automatikusan demokráciát.

Tárgyunk szempontjából a modernizációkutatás legfontosabb tanulsága az, hogy a hatalmasra duzzadt empirikus irodalom legszofisztikáltabb módszerekkel operáló művei sem eredményeztek egyértelmű és végső válaszokat a modernizációs tézis tarthatósága kapcsán. Berman (2001: 431.) szerint „kevés kutató tagadja, hogy a gazdasági és politikai fejlődés összekapcsolódik (*linked*), ugyanakkor továbbra is vitatkoznak azon, hogy miképp és milyen mértékben tudják a diktatórikus status quo fenntartásában érdekelt elitek feltartóztatni vagy visszafordítani a politikai liberalizációt”. Nagymintás elemzésére támaszkodva Przeworski és Limongi (1997: 177.) még egyértelműbben fogalmaz: „a de-

mokrácia kialakulása nem a gazdasági fejlődés mellékterméke”. Geddes (2007: 318.) pedig amellet érvel, hogy kevés egyértelmű és vitathatatlan (kutatási) eredmény van a demokrácia okairól.

E szakirodalom összességében cáfolja a „modernizációs” retorika alkalmazóinak központi állításait. A gazdasági fejlődés (hiszen az irodalom *nem kapitalizmusról* beszél) nem *feltétlenül* vezet demokráciához (ez volt a modernizációs tézis, amely ok-ságot és nem korrelációt feltételezett a két folyamat között), és különösen nem igaz ennek ellentéte (azaz hogy a demokrácia biztosíték a gazdaság fejlődésére). Maga a kapitalizmus és a liberális demokrácia pedig nemcsak hogy nem *oka* egymásnak, de nem is *feltételezi* egymást – ahogy ezt számos ország, aktuálisan talán legjobban Kína példája jelzi. Sőt még csak az sem igaz, hogy a kapitalizmus *idővel* stabil demokráciához vezet (hiszen a demokratizálódás egy visszafordítható folyamat – vö. Scheiring, 2015). Végezetül pedig fontos rögzíteni azt is, hogy a modernizáció végbemeget a modernitás előtti és az utáni állapotból kiindulva is – már ha elfogadjuk egyáltalán a fejlődés stádiumelméletét (á la Marx vagy Gerschenkron).⁶⁰

Mindent egybevetve, miközben a „modernizációs” ideológia importált kulcsfogalmai a politikatudományi irodalomban legalábbis még kérdésként vagy igazolásra váró hipotézisként jelennek meg, a magyar politikai diskurzusban már állítások formájában jelentkeznek.⁶¹ E gyakorlat célja, hogy egy világos, könnyen

⁶⁰ A néha Bibó „zsákcútság fejlődés” gondolatával is kiegészített stádiumelméleti megközelítés jól tetten érhető a „modernizációs” retorika gyakori feudalizmus-hivatkozásaiban, de még az olyan elmélyültebb modernizációértelmezésekben is, mint amilyen Vitányi Iváné (2011).

⁶¹ A témával szintén behatóan foglalkozó társadalomelméleti, szociológiai, illetve politikai szociológiai irodalom áttekintését most mellőzve annyit meg kell jegyeznünk, hogy *nyilvánvalóan* van megfelelő *feltételek fennállása* esetén *valamilyen* empirikus kapcsolat a modernizáció, a politikai demokrácia és a gazdasági fejlődés (nem pedig a kapitalizmus) között. Talcott Parsonsnál a modern társadalom és a kapitalista társadalom egyenlő. Robert Dahl szerint nincs demokrácia szabályozott kapitalizmus nélkül. Barrington Moore szállóigévé vált mondása szerint pedig „*no bourgeoisie, no democracy*” (igaz, e tételt azóta sokan bírálták). Megismételve tehát pontos állításunkat a vonatkozó politikatudomá-

érthető igazodási pontot és egyben jövőképet kínáljon fel az állampolgárok számára, amely ellentmondásoktól mentes (illetve ezektől megtisztított), és ezért megfelelő mobilizációs és értelmezési keretet (*frame*) jelent a kor problémáinak megértéséhez.

Az így meghatározott „modernizáció” egyaránt megragadható a társadalmi-gazdasági *felemelkedés* abszolút,⁶² illetve a *felzárkózás* relatív kategóriájával. Nem meglepő módon – Magyarország félperifériás helyzetéből következően – a politikai és tudományos közbeszédben gyakran az utóbbi meghatározás érvényesül. Az összehasonlítás kényelmesebb és ezért tömegfogyasztásra alkalmasabb, hiszen nincs szükség mértékegység bevezetésére és magyarázatára. Elég csak *rámutatni*, hogy hová szeretnénk eljutni, mely rámutatás tárgya leggyakrabban a szomszédos (és ezért „kézzelfogható”) Ausztria.⁶³

Ausztria e diskurzusokban mint a „nyugati” életszínvonal és életminőség az egyszerű állampolgár számára is *megtapasztalható mintája* jelenik meg (ahogy az a világtűlével 1988-as beveze-

nyi és politikai gazdaságtani irodalom áttekintése után: a magyar neoliberaisok által feltételezett determinisztikus, oksági – és egyben normatív – kapcsolat a szabadversenyes kapitalizmus és a liberális demokrácia között nem tudományos elemzés terméke, hanem ideológiai kinyilatkoztatás. – Köszönöm a téma kapcsán Gedeon Péter megjegyzéseit.

⁶² Mint ahogy például Nádas Péter teszi: „Habár a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben senki nem gondolta volna Európában, hogy a modernizációs ugrás éppen a magyaroknak ne sikerülne, a nagy modernizációs kísérlet harmadik nekifutásra is csődöt mondott.” Nádas Péter: A dolgok állása. *Élet és Irodalom*, 2011. december 22.

⁶³ E helyütt csak egy-egy tudományos, publicisztikai és politikai példát említünk. Egy, a magyar háztartásokról szóló Tárki kutatási jelentésben Szívós Péter (2014) felzárkózás és leszakadás kapcsán ezt írja: „Mivel ennél az indikátornál nem áll rendelkezésre az EU15, a »régik« tagországok átlaga, így ahhoz nem is tudunk viszonyítani. Ehelyett, egy tradicionális referenciaországot választunk, nevezetesen Ausztriát.” Szajlai Csaba a *Magyar Hírlapban* a Felzárkózni, felzárkózni! című cikkében említi, hogy „legalább negyedszázada halljuk egyfolytában, hogy húsz évre vagyunk Ausztriától, pontosabban az osztrák gazdasági fejlettségtől”. Kóka János gazdasági miniszterként arról nyilatkozott, hogy „Magyarország a pannon puma, (mely) amennyiben [...] a jelenlegi tempóban folytatja felzárkózását, 16 évbe telik, amíg eléri Ausztria mai gazdasági szintjét, de ráerősítéssel három évvel csökkentheti a felzárkózás időtartamát”. Lásd: Kóka szerint Magyarország a „pannon puma” (hvg.hu, 2005. szeptember 19.).

tése utáni bécsi vásárlási roham, a „Gorenjeturizmus” esetében történt), de olyan mintaként, amely egyben *elérhető célt* is jelent. Ennyiben a „modernizációs” retorika nem más és – minden felületes történelmi-elméleti hivatkozása ellenére – nem több, mint a magyar politikai hagyományban évszázados *nyugati orientáció* és egyben *Nyugat-irigység* egy új megnyilvánulási formája. Nem más attól, hogy egy új – bár a 21. század elején már kissé idejétmúltnak tekinthető – terminológiában van előadva és attól sem, hogy részben új, kiegészítő politikai célok (kapitalizmus, liberális demokrácia) érdekében fogalmazták meg.⁶⁴

Modernizáció és neoliberalizmus

A modernizációs konszenzus képviselőinek 1994 utáni magyarországi közpolitikai dominanciájával kapcsolatosan egyik gyakran használt elméleti fogalmi keret a *neoliberalizmus* (lásd például Phillips et al., 2006: 597.; Scheppele, 2010: 47.).⁶⁵ Sőt mint láttuk, sokszor maguk a neoliberalizmus képviselői definiálják a modernizációt a piac és a kapitalizmus kiterjesztéseként. Ugyanakkor a neoliberalizmus kategóriája több ok miatt sem írja le pontosan a vizsgált jelenséget (még ha az új elméleti keret részeként szük-

⁶⁴ A Nyugat mint ideológia már a létező szocializmus és neoliberalizmus előtt megnyilvánuló vonzerejéről I. Agárdi, 2010.

⁶⁵ Neoliberalizmus alatt a *magyar rendszerváltás gazdaságpolitikájának összefüggésében* a következőket értjük. A belföldi gazdaság tekintetében egy, az árak és bérek „akadálytalan” piaci meghatározódásának hosszú távú biztosítását közép-pontba állító közpolitikai ideológiát. Külgazdasági tekintetben a nemzetgazdaság akadálytalan beilleszkedését a globalizálódó nemzetközi gazdasági rendszerbe. Jól jelzi e bel- és külgazdasági paradigma mint világmagyarázat jelentőségét számos konkrét elméleti-gyakorlati folyamánya: a „sokkterápia” (az árak egyidejű és teljes „felszabadítása”, azaz liberalizálása); a feltételezések szerint tudástranszferrel járó, külföldi működő tőkére épülő privatizáció; a külföldi befektetők meggyőzése szempontjából minden más statisztikai adathoz lényegesebb makrogazdasági egyensúlyi mutatók (deficit, adósság, fizetési mérleg) fetisizálása; a jóléti szolgáltatások piacosítása. A kapcsolódó ideológiai címkék közül gyakran használatos a „*washingtoni konszenzus*” vagy a SLIP („*Stabilization*”, „*Liberalization*”, „*Institution building*”, „*Privatization*”). Minderről bővebben lásd Mihályi (2009), illetve Szokolczai (2010).

ség is van rá). Ezek közül itt kettőt emelünk ki: a modernizációs programok és a liberális demokratikus berendezkedés lehetséges feszültségét, illetve a modernizációt képviselő szereplők egy részének nyilvánvaló szembenállását a neoliberalizmussal.

A modernizáció és neoliberalizmus megkülönböztetésének egyik oka az, hogy a modernizáció folyamata és/vagy politikai programja nem kizárólag a liberális demokráciák kapcsán értelmezhető. Sőt gazdaságtörténeti értelemben a modernizációs programok kivitelezése számos esetben megelőzte a liberális demokrácia és a szabadversenyos piacgazdaság kombinációjának kialakulását. A gazdasági modernizáció, a globális kapitalizmusba való integráció több esetben éppenséggel autokráciákban valósult meg, párhuzamos politikai modernizáció (demokratizálódás) nélkül. Meggyőző példát jelent erre Szingapúr, Tajvan, Dél-Korea második világháború utáni története, az ún. modernizációs vagy fejlesztő diktatúrák⁶⁶ kialakulása, amelyek megkésett iparosítást valósítottak meg egy messze nem neoliberalis iparpolitikai beavatkozásra épülő gazdaságpolitika keretében.

Más szerzők egyenesen a teljes keleti blokkra, és ezen belül Magyarországra, is alkalmazták e fogalmat (Berend T., 2001). Persze vannak esetek a modernizációs diktatúra és a neoliberalizmus összeházasítására is (ennek klasszikus példája Pinochet Chiléje – Silva, 1993: 528.), de ez messze nem általános. A modernizáció és a modernizációs közpolitika így történeti és földrajzi értelemben is meghatározandó fogalmak, amelyeket egyetlen hely vagy idő számára sem lehet kisajátítani.

A modernizáció és neoliberalizmus eltérésének másik oka a különböző közpolitikai programokat képviselő csoportok összetételében található. A modernizációs konszenzusra éppen azért volt szükség, hogy az egymástól más kérdésekben (l. a Kádár-rendszer megítélését) élesen eltérő nézeteket valló szereplők között

⁶⁶ Az angol nyelvű szakirodalomban lásd többek között *modernizing autocracy* (Beyme, 2008), *developmental autocracy* (Minxin, 2006), illetve *bureaucratic authoritarianism* (O'Donnell, 1973) fogalmát.

meglegyen a koordinált cselekvéshez szükséges közös nevező. Jól jellemzi ezt a kettősséget a rendszerváltás utáni modernizációs ideológia a maga idején talán legbefolyásosabb képviselője, Horn Gyula gondolkodása.⁶⁷ Az 1994-es miniszterelnöki expozéját tartó Horn retorikájának fontos eleme volt a (beszédében nyolcszor is szereplő) modernizáció:⁶⁸

„A szociális piacgazdaság mint célkitűzés sajnos nem jelentheti azt, hogy a kormányzati ciklus végére általános jólét teremthető hazánkban – de meg tudjuk állítani a további rosszabbodást. Az új kormány stratégiai célja tehát a modernizációs folyamat következetes végrehajtása, amit a szociális piacgazdaság, a demokratikus jogállam intézményeinek és működési rendjének megszilárdítása biztosíthat.”

Horn a modernizáció alatt Bokrossal ellentétben korántsem a magyar kapitalizmus tökéletesítését értette, hanem a „jóléttel”, demokráciával és polgárosodással jellemezhető, ún. szociális piacgazdaság kiépítését. Mindehhez pedig az euroatlanti integráció jelentette a legfontosabb eszközt. Egy 1995-ös parlamenti beszédében ezt így fogalmazta meg:⁶⁹

„[...] Történelmi lehetőség előtt áll [az ország] abban az értelemben, hogy első ízben intézményes módon csatlakozhasson a fejlett demokráciához, vagyis az Európai Unióhoz és a NATO-hoz. Mit jelentene ez konkrétan Magyarország, a magyar nemzet számára? Először is mindenképpen jelenti a *felzárkózás esélyét, lehetőségét a fejlett gazdasági rendszerekhez*. Tehát azt jelentené, hogy évszázados, vagy több évszázados *lemaradást tudnánk pótolni néhány év, néhány évtized alatt*. Azt jelentené ugyanakkor, hogy megteremténé a *lehetőségét a jólét, a demokrácia,*

⁶⁷ Miközben a neoliberais modernizációs ideológia kontrasztjaként itt a mérsékelt Horn Gyula gondolkodását emeljük ki, fontos hangsúlyozni, hogy a modernizáció retorikáját még az olyan neoliberalizmussal kevésbé vádolható szerzők is magukéva teszik, mint az „ország szerves modernizációjáról” értekező Szalai Erzsébet vagy Földes György, aki arról ír, hogy „a reform, a modernizáció attól lesz baloldali, ha azok is részesülnek áldásaiból, akik egyébként nem, vagy csak megkésve kerülnének jobb helyzetbe”. Szalai Erzsébet: A restriktív spirál. *Beszélő*, 6. évf. 1994/40., illetve Földes György: Honnan hová magyarok, szocialisták? *Népszabadság*, 2010. május 14.

⁶⁸ Horn Gyula 1994. július 17-i parlamenti beszéde.

⁶⁹ Horn Gyula 1995. február 22-i parlamenti beszéde.

a polgárosodás alapjainak, hosszú távú létrehozásának. [...] Hátra van még azonban – s ez nagy feladatot jelent – a piacgazdaság intézményrendszerének teljes körű kiépítése, és ehhez hozzátennék még valamit: annak a *modernizációs programnak az elkészítése*, amelynek lényegéről, stratégiájáról még ez év április végéig egy állásfoglalás-tervezetet kívánunk benyújtani a tisztelt Országgyűlésnek, hogy év végéig az Európai Unióval együttműködve kidolgozzuk az Európai Unióhoz való *csatlakozás, illetve a modernizációs program* elemeit.” (Kiemelések tőlem – S. M.).

Figyelembe véve az EU intézményrendszerét és közpolitikáit (l. maastrichti szerződés), az 1990-es évekre jellemző liberális ideológiát és általában a magyar neoliberaisok nyugatos orientációját, egy így meghatározott program már megfelelő közös nevezőt jelentett az egyébként személyükben és múltjuk miatt a liberálisok által kevésbé tisztelt („utódparti”) szocialistákkal.

Mindezek fényében megállapíthatjuk, hogy bár a modernizáció és a neoliberalizmus fogalma átfedést mutat, de az egyik nem helyettesítheti a másikat. Politikai értelemben már a kortársak számára is jól megkülönböztethetők voltak a modernizáció mérsékelt és „hardcore” képviselői, még akkor is, ha a modernizációs konszenzus 1994-es nagy „nyitó” évében a pártok és értelmiségiek még nem rendeződtek ideológiailag tiszta formációba (az egyik legharcosabb neoliberais, Békési László ekkor még az MSZP elnöki posztjára is aspirált, míg az SZDSZ-frakcióban 1994 elejéig benn ült többek között a szociális érzékenységről ismert Solt Ottília).

Gondolatmenetünk zárásaként e politikai felállás 1990-es évek eleji összetettségét hangsúlyozzuk. Demszky Gábor (2012) úgy jellemezte az első koalíciókötés idején az MSZP megítélését az SZDSZ-en belül, hogy voltak, akik szerint „az MSZP a régi rendszer kádereinek visszatérését készíti elő” (míg mások szerint) „az MSZP Janus-arcú alakulat volt, amely magában foglalta a kései Kádár-korszak nómenklatúrájának erősebbik felét, de vezetői között ott voltak a reformer hagyományok örökösei is. Ezek szociáldemokrata pártot szerettek volna faragni az MSZP-

ből. Mindig kisebbségben maradtak, de ők írták és szerkesztették a párt gazdaságpolitikai programját, amely igen közel állt az SZDSZ-éihez.”

A kép az idő előrehaladtával sem sokat tisztult. A 2002-es miniszterelnök, Medgyessy Péter ideológiai szempontból (így például a nyugdíjreform lebonyolítójaként) ugyan tökéletesen megfelelt a neoliberális csoportoknak, de politikai-közpolitikai értelemben az MSZP megbízottja volt, és ennyiben nevével vállalt egy neoliberális alapvetésekkel ellentétes közpolitikai csomagot, a „jóléti rendszerváltás programját”. Lengyel László 2009-ben így értékelte a következményeket, és a két párt kissé zavaros viszonyát:⁷⁰

„Az SZDSZ-esek a súlyos vétséget 2002-ben követték el, amikor Medgyessy osztogató, helytelen és csődbe vivő politikáját nem bírálták, nem léptek ki a kormányból, magyarán részt vettek abban, ami a mai válságot is megalapozta. Erre semmi magyarázatot nem tudnak adni. De ugyanígy kiszolgálták, sőt ösztökélték Gyurcsány erőszakos politikáját is, aki egyébként 2004-től elkezdte az SZDSZ-t kormányozni. Még pártelnököt is talált nekik. Az, hogy Kóka János lehetett a pártelnök, egyszerűen neveléséges egy ilyen múltú pártban.”

A mérsékelt és neoliberális modernizációs politikai és értelmiségi csoportok totális összehangolódása nem csak a '90-es években⁷¹, de még 2010-et követően sem valósult meg: a (Magyar) Demokratikus Charta hagyományait ápoló Demokratikus Koalíció sem fedte le teljesen a tágan értelmezett modernizáció képviselőit (bár már közelített hozzá). Mindebből a további elemzés számára annyit lehet megállapítani, hogy a modernizáció mérsékelt („szocdem”) és keményvonalas neoliberális képviselői

⁷⁰ Bokros péppé verné Orbánt – Interjú Lengyel Lászlóval. *atv.hu*, 2009. június 29.

⁷¹ Farkas Zoltán (2008: 592.) írja a Bokros-csomag kapcsán, hogy „mivel a drasztikus kiigazítást első indulatból még a szociálliberális politikai oldalt támogató írók, művészek is elutasították, meggyőzésükhöz nagy szükség volt a teendők logikus elmagyarázására, levezetésére. Ez pedig Antal Lászlónak kifejezetten testre szabott feladat volt.”

lői különböző módon, de a rendszerváltástól 2010-ig mindig az MSZP és az SZDSZ körül tömörültek, anélkül, hogy a két csoport összeolvadt volna politikai vagy szociológiai értelemben.

A modernizációs konszenzus mint ideológia és közpolitika

Hogyan jött létre a „modernizáció” hívószavára építve a *modernizációs konszenzus* ideológiája? Láttuk, hogy a modernizációs program mögött felsorakozó heterogén csoportot az 1990-es évek elejétől elsődlegesen a közös projekt kötötte össze. A vállalkozás projektjellege lehetővé tette a felek számára, hogy ne kelljen egységes szervezetbe tömörülniük, és így nem kellett feladniük más, a modernizációs projekthez csak lazán vagy kevésbé kapcsolódó tevékenységeiket (így például az egymás elleni választási küzdelmet).

Ezzel együtt e konszenzus csoportjai nem azonos szerepekkel vettek részt az együttműködésben. A neoliberális irányzat magának vindikálta a jogot az átmenet tartalmának meghatározására, míg a mérsékeltek funkcióját a politikai támogatás megszervezésében látták. Ez akkor is így volt, ha paradox módon épp a választói támogatás megszerzéséhez használt eszközök miatt bírálták legjobban az MSZP köré tömörülő mérsékelteket. Jól jelzi e gondolkodásmódot Nádas Péter egy írása:⁷²

„Horn Gyula szocialista miniszterelnököt például alig tudta megfékezni az adminisztráció, amikor en bloc ingyenessé akarta tenni a nyugdíjasok repülőutazásait. Az új magyar demokráciában az egymást követő miniszterelnökök kifordították logikájából az állami életet. *Döntéseikben nem az állami adminisztráció előjelzéseit és kalkulációit követték*, hanem fordítva, arra kényszerítették az állami adminisztrációt, hogy folyamatosan *helyet szorítson improvizációiknak*. Horn miniszterelnök például egy szép napon igen ingerülten arról szónokolt, hogy Magyarországon túl sok a

⁷² Nádas Péter: A dolgok állása. *Élet és Irodalom*, 2011. december 22.

filozófus, az egyetemeken vissza kell fogni a képzésüket, amit bizonyosan úgy értett, hogy túl sokan okoskodnak, túl sokan szólnak bele az ő dolgába. A nyugdíjasok vonatgyejtét a szavazatmaximálási láz keretében azért még ingyenessé tette.” (Kiemelések tőlem – S. M.).

Az az elgondolás, hogy a nem választott állami adminisztráció „szorít helyet” a megválasztott politikusok döntéseinek, jól jelzi e megközelítés elitizmusát és egyben technokratizmusát. A neoliberais csoportok feladata saját önképük szerint az volt, hogy a „helyes úton” tartsák az „osztogatásra” hajlamos mérsékelteket. Érdekes módon érvelésükben ugyanakkor nemcsak közpolitikai, hanem választási megfontolások is megjelentek. Eszerint a modernizációs politika neoliberais változata nem pusztán a közpolitikai, de a politikai siker feltétele is. Lengyel László ezt így fogalmazta meg:⁷³

„Ha az MSZP letér a modernizációs, szociálliberális pályáról, amelyen 1994 óta jár, és áttér az »igazi« populista baloldalra, azt a szavazók nem fogják elhinni. [...] Ki kell tartaniuk a modernizációs, szociálliberális program mellett. [...] Én nem hiszek abban, hogy a magyar választók több mint 70 százaléka nem modern, és nem újításokat és európai gondolatokat és cselekvéseket akaró szavazó. A közép szavazóiért harcolnak, nekik pedig a modernizációs politika a versenyképes.”

Az érvelés erőteljesen támaszkodott az euroatlanti folyamatól és az uniós intézmények iránymutatásától, illetve az ehhez kapcsolódó gazdasági *konvergenciától* várható szinte automatikus sikerekre⁷⁴ – ezek voltak egyben az ideológia fő legitimációs forrásai. E gondolatot – amely gyakran mint az „önállósodó”, a „jó kormányzás” szabályaitól eltérő kormányzás kritikájaként

⁷³ Bokros péppé verné Orbánt – Interjú Lengyel Lászlóval, i. h.

⁷⁴ Lásd Várad Balázs (2012) értékelését: „1994-ben már fontos sajtótéma a munkanélküliség, bár a közbeszédben is erős még a hit, hogy a probléma a gazdasági növekedéssel automatikusan enyhül majd. A Horn-kormány parlamenti programjában [...] a »modernizáció« a kulcsszó, külön foglalkoztatáspolitiká gya korlatilag nem szerepel benne”.

nyilvánult meg – néha a végletekig vitték.⁷⁵ Az így meghatározott *hivatalnokok és szakértők* által vezetett folyamatnak persze mindvégig voltak kritikusai a baloldalon belül is. Andor László (2002) arról írt, hogy

„[...] nem indult általánosabb folyamat arra, hogy az MSZP kilépjen a bürokratikus modernizáció paradigmájából (és ezzel) az MSZP önkéntelenül is beszorította magát a MŰLT feliratú sarokba [...]”.

A mérsékelt és neoliberális modernizációs csoportok között szinte folyamatos volt a küzdelem a dominanciáért, amelyhez bizonyos esetekben külső támogatók is kapcsolódtak (a posztkommunista szakszervezeti, valamint az új-zöld baloldalról, illetve a jobboldalról egyaránt). Itt csak két jellemző ügyet emelünk ki, amelyek megvilágítják a modernizációs konszenzus belső feszültségeit. Az egyik az 1990-es évek közepén a felpörgő privatizáció bevételeinek felhasználása, míg a másik a második Gyurcsány-kormány idejének egészségpénztári privatizációs tervei kapcsán alakult ki.

Az első helyzetet Horn Gyuláról írt nekrológiájában Bauer Tamás (2013) így jellemezte:⁷⁶

„Két fontos esetben az is előfordult, hogy az MSZP-frakció egy részével és az ellenzékkel együtt leszavaztuk Hornt. Először akkor, amikor 1995 decemberében a Suchmann (sic!) által előteremtett privatizációs bevételek felhasználásáról kellett döntenie: Bokros szándékait követve úgy döntöttünk, hogy teljes egészében adósságcsökkentésre kell költenie őket, s nem kétséges kormányzati fejlesztésekre, mint Suchmann szeretne volna, Horn egyetértésével.”

Az eset jól jelzi, hogy milyen mértékben volt megosztott ekkoriban az MSZP a Békesi vezette neoliberális tábor, a Horn Gyulaféle mérsékelt modernizátorok és a Nagy Sándor körül tömörülő

⁷⁵ Később hangzott el, de jellemző Csillag István kijelentése, aki szerint: „addig van Magyarország, amíg van Európai Unió”. *atv.hu*, 2016. január 27.

⁷⁶ Bauer Tamás: Kutyából szalonna – Horn Gyula halálára. *Magyar Narancs*, 2013. június 27.

szakszervezeti lobbi között.⁷⁷ Jól jelzi a neoliberális szárny 1994 és 1998 közötti erejét, hogy – a nemzetközi szervezetek támogatása mellett – képes volt a maga javára fordítani a korszak kulcsdöntéseit a privatizáció módjától,⁷⁸ és a magánosítási szerződések tartalmától és kedvezményezettjeitől az államháztartási és makrogazdasági „stabilizáción” át a nyugdíjreformig.

A modernizációs konszenzus feszültségei nyilvánultak meg a bő egy évtizeddel későbbi egészségpénztári privatizációs vitában is. A frontvonalak itt is túlmutattak a párthatárokra: az MSZP baloldala és a Gyurcsány Ferenc köré tömörülő mérsékelt modernizációs erők is szembekerültek egymással, nem csak az előbbieket a neoliberális szárnyat képviselő SZDSZ-szel (hogy aztán az elbukott népszavazás után Gyurcsány inkább vállalja a kisebbségi kormányzást, mint a neoliberális projekt folytatását). A folyamat közpolitikai előkészítésében fontos szerepet játszó Mihályi Péter így emlékezik vissza a helyzetre:⁷⁹

„Az egészségügy reformja kezdettől fogva egyik alapkövetelése volt a liberális pártnak. Ennek középpontjában 2000-tól az Országos Egészségbiztosítási Pénztár monopóliumának megszüntetése állt. Amikor 2006-ban SZDSZ-es szakpolitikus állt a tárca élén, fél év alatt fundamentális reformtörvényeket fogadott el az Országgyűlés. Ha nagy viták és kompromisszumok árán is, de 2007/2008 fordulóján megszületett a több-biztosítós modell működését szabályozó, a holland és a szlovák példát követő törvény is. Nem a liberális párton múlt, hogy a kormány a vizitdíjas népszavazás után meghátrált, és visszavonta a biztosítási törvényt is. Olyannyira nem, hogy az SZDSZ-es egészségügyi miniszter leváltása a kormánykoalíció felbomlásához vezetett.”

⁷⁷ Jó áttekintést nyújt a belső csoportokról egy korabeli *Figyelő*-cikk: A legkisebb közös Horn. *Figyelő*, 1996. március 27.

⁷⁸ Külön tanulmányt igényelne a privatizáció általános szükségességének és konkrét kivitelezési tartalmának összehasonlása a korabeli és későbbi modernizációs diskurzusban. Jellemző e tekintetben Nadas Péter értékelése: „Privatizáció nélkül, történjék bármiként, a modernizációs hagyomány újrafelvétele, maga a progresszió sem lett volna többé lehetséges.” Nadas Péter: A dolgok állása. *Élet és Irodalom*, 2011. december 22.

⁷⁹ Mihályi Péter: Mindenben az SZDSZ-nek volt igaza *galamus.hu*, 2013. augusztus 29.

A megosztottság a politikai csoportok mellett az értelmiség körében is világhosszá vált. Több, egyébként a mérsékelt modernizációt támogató közszereplő (így például Ferge Zsuzsa) írt „Válaszúton” címmel nyílt levelet a pénztárreform megvalósítása ellen,⁸⁰ míg újbaldoldali és zöld aktivisták, valamint több szakszervezet „TB Mentők” néven akciózott és gyűjtött aláírást a javaslat ellen.⁸¹ A hardcore modernizációs tábor egy válaszlevelet fogalmazott meg, amelyet a neoliberais közgazdászait szinte minden meghatározó tagja aláírt, olyan más vezető liberális értelmiségiekkel együtt, mint Kis János⁸² és Sárközy Tamás. Ebben arra szólították fel az eredeti levél szerzőit, hogy „ne akadályozzák azokat a próbálkozásokat, amelyek a rendszer hatékonyabbá és igazságosabbá tételére irányulnak, (és) ne álljanak annak a rendszernek a pártjára, amely az egészségügy válságának okozója”.⁸³ Ez a politikai és értelmiségi szférában egyaránt kialakult konfliktus egyszerre indította el a modernizációs konszenzus végleges felbomlását és valami új kezdetét, azt a korszakot, amelyben az SZDSZ széthullott,⁸⁴ majd megszűnt, és amelyben Gyurcsány és

⁸⁰ *Válaszúton* (nyílt levél), lásd <https://www.levego.hu/hirek/2007/12/valaszuton>.

⁸¹ Minden eszközzel a több-biztosítós rendszer ellen. *Védegylet*, 2007. október 24.

⁸² Fontos hangsúlyozni, hogy a magyar politikai liberalizmus vezető képviselői (mint amilyen Kis János) társadalmi kapcsolataik tekintetében részben elkülönültek a keményvonalas neoliberais közgazdászelitől, és sok esetben közpolitikai programjukban is *eltérő hangsúlyok* voltak. Összességében ugyanakkor elfogadták a neoliberais közgazdászok primátusát gazdaság- (és részben társadalom-) politikai kérdésekben, így e lehatárolt tematikájú dolgozatban nem indokolt külön kezelni e csoportokat.

⁸³ Válasz a Válaszútonra. *Népszabadság*, 2007. december 22.

⁸⁴ Neoliberais elemzők gyakran hivatkoznak arra, hogy közpolitikai receptjeik általános pozitív hatása azért nem érezhető, mert nem volt lehetőségük kompromisszumoktól mentesen megvalósítani e reformokat. Kérdés ugyanakkor, hogy ez az érvelés mennyire állja meg a helyét Magyarországon számos rendszerváltó közpolitikai javaslat, így a nyugdíjreform vagy egészségpénztári privatizáció kapcsán. Előbbi esetben a „tisztá” megvalósítás kevés csorbát szenvedett, közpolitikai eredményei (alacsony egyéni hozam és növekvő államháztartási hiány) mégis kétségesek voltak. Utóbbi esetben pedig kérdés, hogy lehet-e egy közvélemény-kutatásokkal jól dokumentálható értékbeli és közpolitikai ellenállás dacára bevezetni

az MSZP többi vezetőjének konfliktusa előbb a miniszterelnök lemondásához, majd pártszakadáshoz vezetett.

Neoliberális közpolitikai toposzok

A modernizációs konszenzus ideológiájának értékelését a neo-liberális, „organikus” (I. IV. fejezet) közgazdászélet által előszetett megidézett piaci fundamentalista toposzok témájával zárjuk. Ezek jelentősége az, hogy a modernizációs konszenzuson belül a szellemi kezdeményezés a legfontosabb reformok esetében jellemzően a belföldi piaci fundamentalisták és nemzetközi támogatóik felől érkezett.

Mint említettük a piaci fundamentalizmus kifejezést Soros György arra az ideológiára használja, amely indokolatlanul kiterjeszti a piac értékrendszerét a társadalmi élet (s benne a politika) szférájára.⁸⁵ A liberális gazdaságméletben a több piacra kiterjedő, általános egyensúly a láthatatlan kéz optimális erőforrás-allokációjával jön létre. Aki tehát a piacon az önérdekét követi, egyben a közjóhoz is hozzájárul. Ezzel a liberális elmélet az önérdekkövetést egy olyan magas erkölcsi polcra helyezi, ahol korábban a becsületesség és a másokkal való törődés szerepelt (Soros ezért élesen bírálja a piaci fundamentalistákat, akik a piaci értékrendszert abszolutizálják az élet minden területén).⁸⁶

A láthatatlan kéz jótékony hatásába vetett hit az organikus közgazdászok alaptétele volt, amelyet – hegemoniájuk csúcspontján – az extremitásig vittek. Jó példa erre Kuncze Gábor

strukturális reformokat. E szempontból fontos és hiánypótló kutatás foglalkozhatna azzal, hogy mennyiben volt az SZDSZ felbomlásának folyamata az általa egyre radikálisabban képviselt neoliberalizmus társadalmi elutasításának története.

⁸⁵ G. Soros: Capitalism versus Open Society. *Financial Times*, 2009. október 30.

⁸⁶ Soros ugyanakkor a piaci fundamentalizmusba nem érti bele a szabályozatlan piacgazdaság melletti kiállást: szerinte a profitra törekvés legitim a piaci csere során, amelynek hatékonysága érdekében az állami beavatkozást „minimálisra” kell szorítani. Ennyiben az itt használt piaci fundamentalizmus-fogalom egyszerre épít a Soros-féle definícióra, valamint a laissez-faire-hívó neoliberalizmus piac-és államfelfogására. – Köszönöm Gedeon Péter megjegyzését.

nyilatkozata, aki az 1994-es választási sikerre készülő SZDSZ programja kapcsán értekezett a privatizációs folyamat de facto piacosításáról, a cégvezetők szerepének növeléséről, a központi „vezérlés” helyett a „decentralizációról”.⁸⁷ Az állammal és gazdagsággal kapcsolatos ezen filozófia egyenes leszármazottja a nemzetközi neoliberalizmus Hayek és Friedman nevével fémjelzett keményvonalas irányzatának, s az ebből levezetett Thatcher- és Reagan-féle gazdaságpolitikai recepteknek. A magyar organikus közgazdászok ezeket – a washingtoni konszenzussal fémjelezhető – ideológiai tartalmakat szinte kritika nélkül vették át.⁸⁸

Ebben az inkább adoptált, mint adaptált koordinátarendszerben abszolút módon és szinte kontextusfüggetlen módon jelentek meg mind a „rossz”, mind a „jó” folyamatok. A negatív oldalon található az infláció, a költségvetési deficit, az államadósság, az állami tulajdon, a fogyasztásvezérelt növekedés, s szinte bármilyen „rövid távú” intézkedés. A „jó” hasábjában a „strukturális reformok”, a külföldi tőke beáramlása, a privatizáció és a – makroökómia keynesiánus fordulatát zárójelbe tevő – „hosszú távú” szemlélet található.

Legalább ennyire beszédes, hogy mi az, amit az organikus közgazdászok tematizáltak, és mi az, ami kimaradt elemzéseikből. Mellékes témaként jelent meg a transzformációval (a gyárbezárásokkal és privatizációval) járó munkanélküliség, a rossz munkakörülmények, az oktatás, az egészségügy s általában a közszolgáltatások színvonala. Szinte semmilyen figyelmet nem kapott a növekedés egyre inkább egyoldalú, a multinacionális cégek körül kifejlődő enklávékra épülő szerkezete. Másfelől számos következetlenség is megjelent az elemzésekben (mint amilyen

⁸⁷ Kuncze Gábor: Sokszínűbben privatizálnának a Szabad Demokraták. *Népszabadság*, 1994. január 31.

⁸⁸ Ez akkor is igaz, ha döntéshozói pozícióba kerülve az érintettek az elméleti alapokat saját vérmérsékletük és praktikus megfontolásaik alapján ültették át a gyakorlatba. Így például Bokros Lajos kifejezetten a centralizált és gyors, döntően külföldi tulajdonosokra építő privatizáció híve volt – a láthatatlan kéznek ebben nem sok szerepet szánt. – Köszönöm Scheiring Gábor megjegyzéseit.

a vállalati adócsökkentések és a költségvetési hiánycsökkentés egyidejű favorizálása).

A neoliberális publikációk gyakran felidézik az élet minden területére érvényes piaci fundamentalista világnézet politikai, filozófiai és államelméleti gyökereit. Ilyen az, amikor Mihályi (2003: 911.) arról ír, hogy „bármennyire hajlamos is a közvélekedés etikai szempontok szerint megítélni a piacgazdaság egy-egy szeletét, valójában csak a piacgazdaság és a politikai demokrácia intézményrendszerének együttes egésze védhető erkölcsi-etikai elvek szerint.” S ilyen, amikor az „államról és polgáiról” szóló írásában Várhegyi azzal négyeszesíti az egyidejű adócsökkentés és költségvetési stabilitás ördögi körét, hogy „nem várható érdemi változás az állam és polgárai közötti viszonyban, amíg [...] az állami újraelosztás aránya nő (mely változás pedig kívánatos lenne)”.⁸⁹

A neoliberális józan ész ilyen alapelemei (nincs demokrácia szabályozatlan piacgazdaság nélkül; az újraelosztás csökkentése önmagában megold minden problémát) közös tudást jelentettek, amelyek egy „történelmi programmá”, a neoliberális modernizáció tervévé álltak össze. Antal László 1999-ben így foglalta össze ezt az összefüggést:

„... az uniós követelményekhez való alkalmazkodás eleve a beruházások gyors növelését igényli. Ezek a zömükben infrastrukturális befektetések legalábbis rövid távon nem gyorsítják a növekedést [...], ám forrásokat vonnak el a fogyasztás elől. Amit kapunk, az a gazdaság gyors modernizációjának történelmi esélye (kiemelés tőlem – S. M.), cserébe ezért a továbbra is csak szerény mértékben bővülő fogyasztással kell megbékélnünk.”⁹⁰

A szerzők – mint Antal is tette – arra is mindig ügyeltek, hogy megmagyarázzák a közvélemény számára, hogy miért nő majd

⁸⁹ Várhegyi Éva: Az állam és polgárai. *Élet és Irodalom*, 2003. augusztus 15.

⁹⁰ Antal László: Nyílt pálya – A magyar gazdaság helyzetéről. *Magyar Narancs*, 1999/51.

később az életszínvonal, és miért érzik rosszul, hogy nem (ők) részesülnek a kialakuló kapitalizmus eredményeiből.⁹¹

Az elsősorban a nagyvállalati-pénzügyi érdekeket szolgáló döntések ilyen védelme nem volt mentes az elitizmustól, amelyre számos példát kínál a bankkonszolidáció és ennek értékelése. A Várhegyi Éva (2002) bankrendszer-transzformációról szóló könyvét recenzáló Pete Péter így írt:

„nekem még ma is gyakran összerándul a gyomrom a »... ha a bankokba tudtak százmilliárdokat pumpálni, akkor az azoknál sokkal fontosabb kultúrára, egészségügyre, oktatásra miért mondják, hogy nincs pénz...« típusú ceterum censeók hallatán. [...] aki ezt a fejezetet végigolvassa, ennek a demagógiának biztosan nem dől be többé.”⁹²

Antal László pedig amellet érvelt, hogy „a megrögzött bankgyűlölők vélekedésével szemben [...] nem a bankok felelőtlen magatartása, hanem a válság áterjedése volt a (bankkonszolidáció) döntő oka”.⁹³

A – részben általuk vagy tanácsaik alapján – meghozott közpolitikai döntéseket a nyilvánosságban aktívan védelmező organikus közgazdászok ugyanakkor arra is mindig nagy figyelmet fordítottak, hogy az ideológiájukhoz nem illeszkedő közpolitikai javaslatokat kellő időben diszkreditálják. Többek között így tett Csillag és Mihályi 2016-ban a több civil szakértői csoport és baloldali párt (MSZP, Párbeszéd) által is javasolt feltétel nélküli

⁹¹ A nagymértékű jövedelmi-vagyoni polarizálódást Várhegyi Éva sem vitatja, de mint a *Mozgó Világ* januári számában megjelent tanulmányában írja, azt is figyelembe kell venni, hogy a leszakadók pozíciója a rendszerváltás előtti helyzetükhöz képest is romlott-e vagy sem. Szerinte ugyanis az élethelyzet rosszabbodásáról az emberekben kialakult szubjektív kép sokszor erősebb, mint a valóság, és a megkérdoztetek általában nem saját múltjukhoz, hanem a náluk jobban élők mai helyzetéhez viszonyítanak életkörülményeik változásának megítélésekor. Vö. Ínségbőség. *HVG*, 2004. március 6.

⁹² Pete Péter recenziója Várhegyi Éva: *Bankvilág Magyarországon* című könyvéről. *BUKSZ*, 2002/4.

⁹³ Antal László, uo.

alapjövedelemmel kapcsolatban.⁹⁴ A szerzők 29 oldalon 21 – természetesen: „közgazdasági” – érvet hoztak fel egy ilyen közpolitikai intézkedés ellen, annak ellenére, hogy épp intellektuális példaképük, Milton Friedman érvelt egy hasonló logikájú megoldás mellett „negatív jövedelemadó” javaslatában.⁹⁵

Megállapításainkat összefoglalva elmondhatjuk, hogy a modernizációs konszenzus egy olyan ideológiai konstrukció, amely egyszerre szolgált hatalmi és közpolitikai érdekeket azzal, hogy heterogén támogatói számára egy közös szellemi minimumot jelölt ki. Hozzáadott értéke a modernizáció pusztá fogalmához képest e fogalom megkérdőjelezhetetlenségének, valamint széles belföldi és külföldi támogatottságának biztosítása volt (hiszen a modernizációs konszenzus programja mögött parlamenti szavazatokkal meghozott döntések álltak).

A modernizációs konszenzus egyszerre érvényesült a közpolitika diszkurzív és újraelosztási dimenziójában: a közbeszédben és a közpolitikai döntésekben. E két szférában a konszenzus képviselői kölcsönösen támogatták egymást. A politikusi és a szakértelmiségi közbeszéd az újraelosztási és politikai gazdaságtani rezsim előnyeit hirdette, míg a közpolitikai döntések megteremtették a modernizációs diskurzusok további dominanciájának feltételeit. A folyamat élcsapataként egy neoliberális modernizációs csoport működött, amely a legtöbb fontos kérdésben (és néha kompromisszumok árán) képes volt megszerezni projektjéhez a mérsékelt modernizációs erők támogatását. A modernizációs konszenzus ideológiájáról és közpolitikájáról szóló elemzéshez további adalékkal szolgálunk ennek fejlődéstörténetének vázo-

⁹⁴ Csillag István–Mihályi Péter: Huszonegy közgazdasági érv a feltétel nélküli alapjövedelemmel szemben. *Competitio*, XIII. évfolyam, 1., 5–29.

⁹⁵ Bár Csillag és Mihályi ezt mint ellenpéldát hozzák fel(!), a Friedman házaspár (1980: 120.) egyértelműen fogalmaz, amikor „egyetlen, átfogó készpénzes jövedelemkiegészítési programot” javasol, amely számos egyéb jóléti juttatást váltana ki.

lásával (e fejezetben), valamint a programot támogató elitcsoportok bemutatásával (lásd a IV. fejezetet).

A pénzügyi nacionalizmus

A modernizációs konszenzus elsődleges ideológiai kihívója a rendszerváltás utáni magyar pénzügyi kapitalizmusban a pénzügyi nacionalizmus ideológiája volt. E szemlélet a modernizációs paradigmához hasonlóan világos történetfilozófiai alapokra épül, amely az ország helyzetét a világhoz képest határozza meg. E hasonlóság mellett ugyanakkor lényeges különbség, hogy a globalizáció történelmi folyamatát a pénzügyi nacionalizmus elsődlegesen nem lehetőségként, hanem veszélyként állítja be.

A paradigma szerint e veszéllyel szemben a nemzetállamoknak védekeznie kell. Ez az érvelés gyakorlatilag megfelel a *doux-commerce*-elmélettel szembeállított Hirschman-féle önpusztítási tézissel, mely szerint a piaci társadalom felszámolja saját erkölcsi alapjait. Hirschman (2000: 117.) megállapítása szerint e megközelítésnek ugyanúgy vannak marxista, mint konzervatív változatai, amelyek sok esetben egészen a pontos szóhasználatig hasonlítanak egymásra a kapitalizmus önfelszámoló „dolce vitá”-jának kritikájában.

A rendszerváltás utáni magyar közéleti vitákban az önpusztítást feltételező elméletek egy másik hasonlósága is kidomborodik: a világrendszer mint központi magyarázó keret használata. Magyarországon a rendszerváltás után jelentős részben két személyhez – s ezáltal a közbeszédben alapvetően a jobboldalhoz – köthető egy világrendszer-elméleti, illetve világtörténelmi keretben az „önpusztítás elméletének” aktualizálása: Bogár Lászlóhoz és Matolcsy Györgyhez. Az alábbiakban először bemutatjuk a két szerző pozícióját a jobboldali gazdaságpolitikai térben, illetve életpályájuk és gondolkodásuk hasonlóságait. Elfogadva, hogy

minden hasonló tipizálási kísérlet vitatható, célunk itt mindössze az, hogy az összehasonlítással felmutassuk a két szerző és velük a pénzügyi nacionalizmus gondolkodásának legfontosabb elemeit.

A rendszerváltás utáni jobboldali gazdaságpolitikai tér

Ahhoz, hogy megfelelően értelmezhesük Bogár László, valamint Matolcsy György jelentőségét a jobboldali gazdaságpolitikai térben, célszerű felvázolni az ezt leíró térképet. A rendszerváltást követő jobboldali gazdaságpolitikai gondolkodás fő irányzatai legegyszerűbben talán a kormányzati közpolitikához fűződő viszonyuk alapján különíthetők el.

Történeti értelemben a kiindulópontot jelentő, igencsak heterogén csoportot az Antall-kormány körül tömörülő közgazdászok és gazdasági szakemberek adták. Ők mindannyian elfogadták a kormányfő kereszténydemokrata alapállását, amelynek célja a szociális piacgazdaság megteremtése volt.⁹⁶ Ugyanakkor ha a stratégiai célokkal széles körben egyet is értettek, a történeti helyzetre – a gazdaság transzformációs visszaesésére – adandó válaszok taktikai kérdései éles konfrontációkhoz vezettek már 1990-ben.

A kormány megalakulása után bő fél év elég volt ahhoz, hogy az induló gazdaságpolitikai csapat két meghatározó szereplője (Rabár Ferenc pénzügyminiszter és az ekkor a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkáraként funkcionáló Matolcsy) vitája mindkettő távozásához vezessen. Ekkor kezdődött Matolcsy változó sikerességű küzdelme a modernizációs konszenzus, illetve ezen belül is különösen a neoliberaisok jobboldal felé orientá-

⁹⁶ Ez a retorikai elem még 2009-ben is megmaradt a leendő kormányprogramot előkészítő Matolcsy *Jövőkép* című anyagában, amelynek alcíme: Megújított szabadelvű és szociális piacgazdaság Magyarországon (Cséfalvay–Matolcsy, 2009).

lódó képviselőivel, amelyben a teljes győzelmet csak 2010-re, a második Orbán-kormány megalakulásának idejére érte el.

Ebben a harcban a mérsékelt jobboldali antallisták olyan képviselői, mint Bod Péter Ákos, Kádár Béla vagy Mellár Tamás (aki a Matolcsy-féle Privatizációs Kutatóintézet tudományos igazgatója is volt 1990-ben) jobbára középen helyezkedtek el. Egyfelől bírálták az – őket 1994-ig egyre fokozódó mértékben támadó – neoliberálisokat, másfelől mérsékeltek voltak a kialakuló új társadalmi-gazdasági rend megítélésében. Írásaikat a későbbiekben gyakran jelentették meg a *Magyar Szemlében*, olyan kutatókkal együtt, mint Szokolczai György vagy a szintén korábbi miniszter Botos Katalin (nem mellesleg pedig Bogár és Matolcsy).

Bár mértéktartás és radikalizmus, nyugati orientáció és nacionalizmus, a piac és állam, valamint a növekedés és egyensúly kérdésében sok hangsúlykülönbség volt megfigyelhető, a Bogár és Matolcsy névvel fémjelezhető csoport sokáig nehezen volt megkülönböztethető a szűken vett antallisták csoportjától. Bogár Kádár Béla politikai államtitkára volt a teljes első kormányzati ciklus során, ami nem meglepő annak fényében, hogy – mint Szabadi Béla, az első Orbán-kormány FKGP által delegált államtitkára megjegyzi⁹⁷ – Kádár, Bogár és Bod Péter Ákos együtt dolgozott az Országos Tervhivatal Tervgazdasági intézetében közvetlenül az Antall-kormányba való felkérésük előtt. Az MDF pártszakadásakor, 1996-ban pedig Bod és Bogár együtt csatlakoztak a Szabó Iván névvel fémjelzett MDNP-hez.

A párhuzamok sora tovább folytatódik akkor is, ha kicsit mélyebbre ásunk a jobboldal gazdaságpolitikai káderpolitikájának történetében. Jellemző e szempontból – az egyébként nem közgazdász, hanem geográfus végzettségű – Cséfalvay Zoltán pályafutása. Cséfalvay, Matolcsy későbbi gazdasági miniszterségeinek örökös államtitkára szintén ott volt az induló MDF-csapatban,

⁹⁷ <http://szabadibela.hu/pdf/kikicsoda.pdf>

majd Bod Péter Ákos ipari minisztériumi kabinetfőnökeként vele ment az MNB-be is főtanácsadóként.

A nyilvánvaló összefonódások dacára a Bogár–Matolcsy-féle csoport idővel elkülönült az antallistáktól, nemcsak személyi állományában, hanem intézményi tekintetben is. E folyamatban Matolcsy vitte a prímet (míg Bogár a 2000–2010-es évtizedekben szinte évente jelentette meg könyveit). Matolcsy londoni EBRD-igazgatósági szerepvállalása után hazatérve (az 1991-ben létrehozott Tulajdon Alapítvány bázisán) megszervezte az 1998-as Fidesz-kampány szellemi tartalmát jelentősen befolyásoló Privatizációs Kutatóintézetet, amely a kormányváltás után Növekedéskutató Intézetté alakult.⁹⁸

Itt Matolcsy már olyan kutatókkal működött együtt, mint Dicházi Bertalan, Árva László, Botos Balázs és Cséfalvay (akivel 1999-ben közös angol nyelvű könyvet is szerkeszt: Cséfalvay–Matolcsy–Landesmann, 1999) vagy az alapítvány elnökeként is funkcionáló atyai jóbarát Kopátsy Sándor. Az intézményesülés további fontos lépései között említhető a *Polgári Szemle* 2005-ös, majd a Magyar Gazdaságfejlesztési Intézet 2007-es megalapítása, amelyek már önálló politikai tényezőként és a Fidesz gazdaságstratégiai vezetőjeként jelenítik meg Matolcsyt.

A jobboldal gazdaságpolitikai gondolkodásának vázlatából nem hiányozhat egy harmadik csoport sem, amelynek tagjai nagyrészt az Antall-kormány bukása után kerültek vezetői pozícióba. Ennek a Fidesz körül tömörülő és jórészt a párt 1993-as politikai fordulata után is kitartó közgazdászcsoporthoz tagja volt többek között Chikán Attila, Urbán László, Surányi György(!), Járai Zsigmond, Varga Mihály, Hardy Ilona, Gém Erzsébet és Csaba László. Többen közülük a Chikán által alapított Rajk László Szakkollégium korábbi diákjai (Kósa Lajossal, valamint a később nagyvállalati karriert befutó Spéder Zoltánnal és Hernádi Zsolttal

⁹⁸ Érdekesség, hogy Matolcsy hivatalos MNB-s életrajza – hibásan – Növekedési Intézetnek nevezi.

együtt).⁹⁹ Matolcsy – miután 1997 kora őszén Orbán megkereste¹⁰⁰ – ennek a csoportnak is fontos tagja lett, s ennyiben szinte az egyetlen folyamatosan jelen lévő szereplőt jelenti a jobboldal 1990 utáni gazdaságpolitikai szellemi terében. De Bogár is állandó résztvevője maradt a gazdaságpolitikai vitáknak: közéleti tevékenysége és egyetemi oktatói állása mellett az Antall- és Boross-kormány után 1998-ban újra államtitkári szerepet kap a megalakuló első Orbán-kormányban (igaz, ekkor már stratégiai területen, a Miniszterelnöki Hivatalban).

A jobboldali gazdaságpolitikai szellemi elit így felvázolható tagolódása a 2010-es kormányváltásig érvényesült. Ezt követően fokozatosan újrendeződött a szereplők viszonya, az aktuális hatalmi logika, az Orbán-kormány megítélése szerint. Az új konfiguráció egyik intézményesült jele volt az egyfelől Bod Péter Ákos és Kádár, másfelől Chikán, Urbán és Csaba László részvételével megalakult Eötvös József Csoport. Bár a résztvevők egyike, Sólyom László korábbi köztársasági elnök tagadta, hogy „ellenzéki vitakör” lett volna a szerveződés, a fenti szakértők szinte mindegyike fogalmazott meg nyilvános bírálatot a Matolcsy fémjelzett gazdaságpolitikával vagy általában az Orbán-kormány működésével kapcsolatban.¹⁰¹

Mindeközben Matolcsy nemzetgazdasági miniszterként, majd 2013-tól jegybankelnökként páratlan autonómiát élvezett a magyar gazdaságpolitika befolyásolásában, míg Bogár László „háttérhatalommal” kapcsolatos elvei 2016-ra a hivatalos kormányideológia rangjára emelkedtek.¹⁰² Az így újrendeződött erőviszonyok fényében különösen érdekes e két szereplő gazdasági

⁹⁹ Az osztó – Spéder Zoltán FHB-vezér portréja *magyararancs.hu*, 2016. február 25.

¹⁰⁰ Matolcsy, 2002: 8.

¹⁰¹ Lásd Mellár: Orbán elárulta a konzervatív szellemi elitet. *168ora.hu*, 2016. február 25., illetve Urbán László kijelentéseit a Magyarul Balóval című műsorban – A jobboldali holdudvar is nekiment Orbánnak. *168ora.hu*, 2016. február 4.

¹⁰² Orbán: háttérhatalmak felelnek az agyelszívásért. *24.hu*, 2016. május 2..

ideológiája, amely egyben a 2010 utáni kormányzati pénzügypolitika, a pénzügyi nacionalizmus elméleti alapjának is tekinthető.

A pénzügyi nacionalizmus mint világmagyarázat és mint közpolitika

Az így leírható jobboldali gazdaságpolitikai-gazdaságstratégiai szubkultúrában szembetűnők Bogár és Matolcsy életútjának és gondolkodásmódjának hasonlóságai. A két értelmiségi egyaránt a késő Kádár-korban kezdte közéleti pályáját.¹⁰³ Az 1951-ben született Bogár első könyve 1983-ban jelent meg a Közgazdasági és Jogi Kiadónál – ekkor már majd egy évtizede a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács tervosztályának munkatársa volt, majd a Hazafias Népfrontnál dolgozott vezető beosztásban. Annak ellenére, hogy az MDF lakitelki alapítójának egyike, MSZMP-párttagságát 1989-ig megőrizte.

Matolcsy 1955-ben született, majd Bogárhoz hasonlóan a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett diplomát. A '70-es évek végén megkezdett pénzügyminisztériumi és kutatóintézeti pályafutása során elsődlegesen iparpolitikai kérdésekkel foglalkozott (újabb párhuzam – akár csak az MSZMP-párttagság). Az 1990-es kormányváltás idején mindketten vezető szerepet vállaltak Antall József koalíciós kormányában: Matolcsy 1990 végéig, Bogár László egészen 1994 nyaráig. A Horn-kormány alatt Bogár előbb az MDF, majd az MDNP képviselője egészen 1998-ig, amikor a Fidesz–FKGP–MDF-kormány tisztviselője lesz 2002-ig. Matolcsy hasonlóképpen: 2000-től miniszter, majd 2010-től 2013-ig ismét kormánytag.

Életpályájuk formális hasonlóságain túl konkrét együttműködésük is kiterjedt. Ezek közül itt csak kettőt emelünk ki: 1999-ben a Kairosz Kiadó és a Növekedéskutató közös kiadásában jelent

¹⁰³ Az életrajzi adatok forrása Bogár és Matolcsy hivatalos életrajza, illetve további internetes források.

meg Matolcsy szerkesztésében és Bogár előszavával a *Növekedés és globalizáció* című tanulmánykötet (a szerzők között rajtuk kívül még Árva, Dicházi, Kopátsy valamint Sebestyén Tibor szerepel). 2016-ban pedig fény derült arra, hogy az immár jegybankelnök Matolcsy kinevezte Bogárt az MNB alapítványai által létrehozott Ferida Zrt. felügyelőbizottságának tagjává, amely olyan globális bankok kötvényeit vette meg (!), mint a Barclays vagy az RBS.¹⁰⁴ Bogár mindeközben azt írta Matolcsy *Egyensúly és növekedés* című aktuális könyvéről, hogy az „az évtized egyik alpművének ígérkezik”.¹⁰⁵

Miközben az életrajzok hasonlóságai és összefonódásai szembetűnők, tárgyunk szempontjából ennél is fontosabb a két szerző gondolkodásmódjának formai és tartalmi ügyekben egyaránt megnyilvánuló hasonlósága. Kezdve a formaival, mindkettőjük legkedveltebb kommunikációs műfaja a publicisztika, illetve az ezeket összegyűjtő kötet. Bogár életműve a 2000-es évektől kezd gyors tempóban bővülni (csak a 2011 és 2013 közötti három évben hat könyvet adott ki). A populáris stílusú művek címei néha baljóslatúak (*Lefelé a létezés lejtőin*), néha sötét humorral operálnak (*Idegrendszerváltás*). Legtöbbjük kiadója (akárcsak Matolcsy 1998-as könyve esetében) a Kairosz.

A korábban a *Fordulat és reformban* (bővebben l. alább) is közreműködő Matolcsy neve a rendszerváltás után könyvön („írta és szerkesztette”) először az 1991-es *Lábadozásunk évei* című kötetben szerepel. Ez alapvetően egy privatizációval kapcsolatos (a Privatizációs Kutatóintézet keretei között készült) tanulmánygyűjtemény. A felhasznált eredeti művek szerzői között megtalálható Mellár Tamás és a későbbi Monetáris Tanács tag Cinkotai János is. Itt már megjelenik a „rejtett privatizációs szivattyúk” metaforája, mely a magas inflációs környezetben végbemenő gyors

¹⁰⁴ Tesla-kötvényekbe önti a közpénzt a jegybank cége. *index.hu*, 2016. május 31.

¹⁰⁵ Bogár László: *Egyensúly és növekedés*. *magyarhirlap.hu*, 2015. március 16.

ütemű amortizáció vagyonsorbító hatására utal (ezen elméleti innovációról utóbb a jobboldali szimpátiákkal nem vádolható Szalai Erzsébet is elismerően nyilatkozott).

Matolcsy *SOKK (vagy kevés?)* című első, saját kötetként beharangozott munkája ismét csak „tanulmányok” gyűjteménye, amelyek néhány esetben megfelelnek e műfaji meghatározásnak, más esetben ugyanakkor inkább publicisztikák (ez utóbbiak a *Világgazdaságban*, a *Magyar Hírlapban*, a *Magyar Nemzetben* vagy a *Kritikában* jelentek meg – Matolcsy, 1998: 251.). Későbbi művei is vegyesen „történeti esszék”, a Széchenyi-terv konkrét projektjeinek bemutatásával fűszerezett gazdaságstratégiai elmélekdedések, a *Heti Válasz* publicisztikáinak gyűjteményei vagy a 2013-as jegybanki fordulat – gyaníthatóan jegybanki munkatársak közreműködésével készített – makrogazdasági hatásainak sok ábrával fűszerezett bemutatása.

Miközben mind Bogár, mind Matolcsy ki-kikacsint a hivatalos tudományosságra (ld. például Matolcsy 1997-es cikkét a *Közgazdasági Szemle*ben, illetve Bogár László 2003-ban az Osiris Kiadónál megjelent könyvét), az írások olvasása világossá teszi, hogy végső soron egyetlen műfajban dolgoznak.¹⁰⁶ Kopátsy Sándor ezt a kettősséget az 1998-as „SOKK”-könyv előszavában így fogalmazta meg: „Matolcsyban a tudós és a politikus még nem döntött hegemonia kérdésében” (Matolcsy, 1998: 5.). Kurrens (1990 utáni) nemzetközi közgazdaságtani művekre a legkritikább esetben hivatkoznak, bár Matolcsy számára a pop-közgazdaságtani bestsellerek láthatóan fontos inspirációt jelentettek.

¹⁰⁶ Matolcsy legtöbbet citált *Közgazdasági Szemle*-beli cikkének kalkulációit Árva László készítette. Módszertani értelemben egyik szerző sem tudott kibújni a bőréből: Bogár ránézésre „legtudományosabb” könyvében olyan fejezetcímek találhatók, mint például „A Nyugat létagressziójának demográfiai detonátorai”.

A matolcsyzmus–bogárizmus elemei

Bogár László és Matolcsy György gazdasági gondolkodása első ránézésre valószínűtlen karriert futott be a rendszerváltás utáni Magyarországon. A modernizációs konszenzus hosszú hegemóniája ellenére egyikük vagy mindkettőjük kormányzati funkciót töltött be az 1990 és 2016 közötti hét kormányzati ciklusból négyben.¹⁰⁷

Közelebbről szemügyre véve világnézetüket már korántsem meglepő gondolataik népszerűsége és befolyása. Egyszerű megfogalmazásaik, képies nyelvezetük és időnkénti összeesküvéseleleti logikájuk olyan megállapításokkal keverednek, amelyek bármelyik nyugat-európai szociáldemokrata párt platformjának szerves részét képezhetnék. Racionalitás és irracionalitás határában mozgó retorikájuk pontosan olyan arányban tartalmaz történeti tényeket és statisztikai adatokat, hogy az elemzés megőrizze a tárgyyszerűség látszatát, miközben kielégíti az olvasók igényét a bonyolult problémák gyors megoldására.

Az alábbiakban a magyar pénzügyi nacionalizmus közpolitikájának ideológiai gyökerét jelentő matolcsyzmus–bogárizmust egy olyan nézetrendszerként határozzuk meg, amely a Hirschman által leírt önpusztítási elmélet legnagyobb hatású megnyilvánulása a magyar kapitalizmusról szóló vitákban. A matolcsyzmus–bogárizmus az 1990-es években még csak az egyik szólam volt az újjászerveződő politikai jobboldal karában, de a 2000-es évek végére már meghatározóvá vált, míg a 2010-es kormányváltással már nem csak a jobboldalon, de általában a magyar közbeszédben vált meghatározó kapitalizmusértelmezési keretté, felváltva a modernizációs konszenzust.

A matolcsyzmus–bogárizmus több tucatnyi különböző elvontsági szintű tartalmi-módszertani elemből áll, melyek közül itt négyet emelünk ki. Ezek közül az első kettő, a kapitalista ön-

¹⁰⁷ Bogárt „munkássága elismeréseként” 2011. november 17-én a Fővárosi Közgyűlés Pro Urbe-díjjal tüntette ki.

pusztítás elmélete, illetve a világrendszer-elméleti keret tartalmi jellegű. A másik kettő, miszticizmusra való hajlamuk, illetve baloldali szellemi forrásaik reflektálatlan használata módszertani felfogásukra jellemző.

Elemzési keretünk szempontjából fontos tényező, hogy Bogár és Matolcsy egyaránt elfogadja az önpusztítástézist, valamint hogy a piaci társadalom önfel számoló tendenciáit hasonló okokra vezetik vissza. Bogár László talán legjobban kidolgozott elméleti művében (Bogár, 2003: 38.) nem árul zsákhamacsát pozíciója kapcsán: a modernizáció „alapparadoxoná”-nak tartja az „önpusztítás létezmódját”. Ez egyben talán az egész könyv legnehezebben értelmezhető része olyan passzusokkal, mint hogy a „modern birodalmak lemondanak a léritmus követéséről és ezzel a létmérték alkalmazásáról” (uo: 45.). De az alapgondolat nagyon hasonló ahhoz, amit többek között Polányi Károlynál olvashatunk a társadalmi önvédelem kapcsán: ez ugyanis elkerülhetetlen az önszabályozó piac által fenyegetett ember és természet védelme érdekében.

Gondolkodásmódjuk egy másik tartalmi jellemzője kapcsán már a két szerző könyvcímei elegendő bizonyítékot jelentenek. Ezek már pusztán átfutásából is világos, hogy nézetrendszerük alapvető viszonyítási pontja a világrendszer és a világgazdaság (ld. „Amerikai birodalom”; „Globalobüntiben” stb.). Bogár (uo. 283.) nemcsak könyvében idézi a világgazdasági rendszer leírásának egyik klasszikusát, Immanuel Wallersteint, de még a Századvég Politikai Iskolában, a 2000-es évek elején tartott kurzusának tematikájában is szerepelteti. Matolcsy tanulmányai és cikkei között is számos ilyen vonatkozású írást találunk („Globális csapdák és magyar megoldások”; „Figyeljünk Ázsiára!”).

Áttérve a két kiemelt módszertani jellemzőre, az első a szerzők hajlama a miszticizmusra, illetve az ezzel szorosán összefüggő racionalitáskritikára. A matolcsyzmus–bogárizmus fontos konzervatív vonása a modernitással uralkodóvá váló racionalizmus bírálata. Bogár (uo. 39.) ezt többek között a földhöz való vi-

szony kapcsán fejt ki: „A modern ész számára a föld egyszerűen csak talaj [...]. A föld azonban nem talaj, hanem a kozmikus lét része. Amikor a földet műveljük, az egész kozmikus létet engedjük mozdulni, a rejtekezőből felnőni, a kozmikus egészet hozzuk mozgásba.” Matolcsy (1998: 215.) sem tartózkodik a racionalizmuskritikától „Mohóság és szeretet” című írásában: „Arra is egyre több jel utal, hogy olyan világban élünk, amelynek működését többé nem lehet tisztán ésszerű elvekkel magyarázni, javítani pedig inkább szívvel érdemes.”

Általános módszertani attitűdjükre szintén jellemző az elméleti keretek reflektálatlan átvétele, amely különösen feltűnik a baloldali-kritikai elméletek kapcsán. Bogár László aktuálpolitikán túlmutató műveiben meglepően sok hivatkozás van a baloldali eszmetörténet legváltozatosabb képviselőire. Ezek közül is kitűnik egyetértő elemzése Rosa Luxemburgról. Szerinte Luxemburg azon irányzat képviselője, amely radikálisan szembeállt „a szociáldemokráciának a formálódó globalitást kiszolgáló létkorruptiójával” (Bogár, 2003: 292.). Luxemburg szerinte ezek közül is kitűnik „intellektuális eredetiségével és ontoszociális mélységével”.

Bogár mindezek mellett szabadon használ gondolatokat és részleteket olyan liberális szerzők könyveiből, mint Al Gore vagy Geoffry Sachs (sic!). A hagyományosan a politikai baloldalhoz sorolható szerzők pozitív konnotációjú hivatkozása Matolcsynál sem ritka. Egyetlen példát kiemelve: A New Deal atyjaként is ismert John Maynard Keynes kapcsán arra szólított fel, hogy „olvassuk, ne tessük!”¹⁰⁸ A Széchenyi-tervről szóló képeskönyvében (Matolcsy, 2002) pedig egyenesen Széchenyi és a német gazdasági csoda kereszténydemokrata atyja, Ludwig Erhard mellé helyezi F. D. Rooseveltnél.

¹⁰⁸ Matolcsy György: John Maynard Keynes – olvassuk, ne tessük! In: *Akik nyomot hagytak a 20. századon. Eszmetörténeti előadások 1.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1996.

A két szerző sok forrásból táplálkozó és sokrétű életművének további elemzésére e helyütt nincs mód, így csak néhány további meghatározó elemet emelünk ki. Az általános koncepcionális jellegzetességek közül kiemelten fontos a gazdasági-pénzügyi nacionalizmus, amely – mint fentebb láttuk – válaszreakció a globalitás fenyegető tendenciáira. Szintén ez utóbbiakhoz kapcsolódik a szerzők hatalmi, illetve „háttérhatalmi” fókusza. A modernizációs konszenzusra jellemző nyugati orientáció helyét egy globális (s ezen belül különösen keleti) kitekintés veszi át számos írásban.

A jellemzően negatív konnotációval tálalt globalizáció egyik legkézzelfoghatóbb hatása a nemzetközi működő- és pénztőke gyors áramlása, amely gyakori toposza mind Bogár, mind Matolcsy írásainak. A belföldi kis- és középvállalati szektor támogatása, a laissez-faire-rel szemben a beavatkozó állam szerepének hangsúlyozása mind levezethetők az általános pénzügyi nacionalista világnézetükből. Egy elvontabb szinten ugyanez jelenik meg a „nemzeti versenyszellem” és az önbizalom termelési tényezőként való felfogásában, a magyarság kivételességére való gyakori utalásokban, illetve ezekhez kapcsolódóan a nemzetstratégia és a demográfia hangsúlyozásában.

Ezen általánosabb megfontolásokat mindkét szerző adaptálja a magyar pénzügyi kapitalizmus problematikájára is. A globális pénzügyi hatalom uralmának tézise a pénzügyi szféra reálszféra feletti dominanciájának feltevésével jár együtt (Matolcsy kedvelt kifejezésével: a bankrendszer „pénzszivattyúként” működik, amely alatt alapvetően a profitrepatriálást érti). Ide tartozik Magyarország „eladósításának” aktusa is, amelyet a Nyugat fegyelmező eszközként használ szatellitállamaival szemben.

Az ilyen fogalmi alapok mellett Bogár és Matolcsy módszertani alapállása is megérdemelné az alaposabb kifejtést. Egy ilyen vizsgálat – a már említett racionalizmuskritikájuk és reflektálatlan baloldali forráshasználatuk mellett – kiterjedhetne a globális-birodalmi-stratégiai elemzési szint gyakori használatára, a metaforikus gondolkodásmódra, valamint a történeti szemléletmód

előtérbe helyezésére az analitikus (pozitivist-oksági-kvantitatív stb.) társadalomtudományi módszertannal szemben.

Bogár László és Matolcsy György röviden így meghatározható gondolkodása egyaránt nélkülözhetetlen eleme a magyar pénzügyi nacionalizmus ideológiájának. A két közéleti szereplő csak együtt fedti le e nézetrendszer teljes vertikumát – márpedig egy kellően átfogó, egyben megfelelő részletességgel operacionálízálható tézisgyűjtemény hiányában nem tudták volna felvenni a versenyt a modernizációs konszenzus közéleti (diszkurzív és közpolitikai) sikereivel.

Bár e pozíciókat párhuzamosan és felváltva is betöltötték 1990 óta, az alapfelállás szerint Matolcsy volt az aktívabb a pártpolitikai-gazdaságpolitikai térben, míg Bogár biztosította az ideológia közismereti szárnyát *Magyar Hírlapos* és *Magyar Idők*-beli írásaival, ECHO TV-s és rádiós szerepléseivel, populáris könyveivel és a (sokszor helyi Fidesz-szervezetek meghívására megtartott) nyitott és belépti díjas előadásaival. Bogár így be tudta hozni a jobbközép főáramba a radikális jobboldali szubkultúra egyes tartalmi elemeit akkor is, amikor Matolcsyt magas posztja korlátok közé szorította.

Bogár elméleti (és olykor televíziós) asztalánál ugyanúgy helye volt a volt KDNP-s képviselőjelölt és a *Leleplező magazin* szerkesztő Drábik Jánosnak (a „háttérhatalom világstratégiai” tevékenységét fókuszba állító egyik első magyarországi szerzőnek), mint a volt kigazda miniszter (valamint SZT-tiszt és bankár) Boros Imrének. Tette mindezt úgy, hogy végig megkérdőjelezhetetlen maradt a Fidesz iránti lojalitása.¹⁰⁹ Ennyiben Bogár ugyanolyan fontos szerepet játszott a Fidesz elfogadhatóságának megteremtésében a radikális jobboldal szemében, mint ahogy

¹⁰⁹ „A kérdést, hogy kire fogok szavazni, eleve sértésnek érzem. Először is jelzem, hogy 1998 óta Fidesz-szavazó vagyok, és mivel bizalmam töretlen, most is a Fideszre szavazok. [...] Orbán Viktorral tökéletesen egyetértve, a hangsúlyt a lelki-erkölcsi megújulásban látom.” (Kitálat a színész! Jobbikosnak tartanak, de tévednek! *Heti Válasz Online*, 2010. április 8.)

tette ezt az MNB egyes együttműködésre kész korábbi vezetőit maga mellett tartó, és a Bankszövetséget vezető Patai Mihállyal szívélyes viszont ápoló (majd maga mellé MNB-alelnöknek felkérő) Matolcsy az üzleti szféra esetében.

A proaktív-közpolitikai, illetve a reaktív-filozofikus habitus különbsége ugyanakkor csak látszólag különbözteti meg a két szereplőt: valójában Matolcsy és Bogár jobbra csereszabatosak a jobboldali szellemi térben. Matolcsy ugyanúgy jelentetett meg könyvet az „Amerikai Birodalomról”, ahogy írásaiban Bogár is elemzett külkereskedelmi statisztikai adatokat. Ha tehát Bogárt elsősorban a negatív víziókkal („létrontás”, „a Föld megerősökölése”, vö. Bogár, 2003: 5–6.), míg Matolcsyt a pozitív „nemzetfejlesztő tervekkel” (Széchenyi-terv és utódai) azonosítjuk, az részben a stílus, részben az imázs, legfőképpen pedig a formális hatalmi pozíció kérdése. Annyi bizonyos, hogy az általuk képviselt gondolatkör ismerete nélkül nem érthető meg teljességgel a magyar jobboldal gazdaságpolitikai tudatalattija, és egyben az Antall-kormánytól a harmadik Orbán-kormányig húzódnó jobboldali kormányok közpolitikája, a pénzügyi nacionalizmus felemelkedése és domináns ideológiává válása.

A versengő nézetek dinamikája és a pénzügyi kapitalizmus ideológiai tere

A modernizációs konszenzus, illetve a pénzügyi nacionalizmus ezen bemutatása után a fejezet zárásaként megvizsgáljuk az általuk meghatározott ideológiai tér rendszerváltás utáni fejlődését. Ezt követően e fejlődéstörténet tanulságait levonva röviden visszatérünk a Hirschman–Greskovits-féle elméleti keret két központi tételére, a versengő nézetek kölcsönös egymásra utaltságára, valamint ezek szélsőséges jellegére.

A versengő nézetek dinamikája

A versengő nézetek rendszerváltás utáni fejlődése kapcsán néhány olyan kulcsmomentumot emelünk ki, amelyek fontos szerepet játszottak a modernizációs konszenzus felemelkedésében, stabilizálódásában, majd 2010-es bukásában.

A modernizációs konszenzus kezdetei a reformközgazdászok és a demokratikus ellenzék 1980-as évek közepén megkezdett együttműködésére nyúlnak vissza.

A Pénzügykutató Intézet nagy visszhangot kiváltó tézisgyűjteménye, a *Fordulat és reform*, valamint a Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottília által „szövegezett” *Társadalmi szerződés* című szamizdat dokumentum egyaránt 1987-ben készült. Grósz Károly felemelkedése 1985-től, majd a rendszerváltás elutasítása kapcsán az MSZMP antireformista erőinek térnyerése „egymás felé lökte a reformközgazdászokat és az ellenzékiet”.¹¹⁰ Az előbbieket (ekkori és későbbi) dominanciáját közpolitikai kérdésekben jól jelzi a két dokumentum szerzői közötti beszélgetés, amelyről Lengyel László (2014) számol be:¹¹¹

„A beszélgetés baráti, de olykor éles hangú, mert a közgazdászok nem titkolják, hogy a *Társadalmi szerződés* gazdasági részét amatőr munkának tartják (és) a szociálpolitikai elgondolásokat megalapozatlan kívánságlistának. (Bokros szavai) bunkócsapásokként sújtottak le mindenekelőtt Solt Ottiliára, aki sápadt arccal, remegő hangon kérdezte: Akkor most a szegények dögöljenek meg?”

Mindeközben a hálózathoz egyre egyértelműbben kapcsolódtak „a belülről jobban lehet változtatni valamin”¹¹² elvét követő (majd ebben gyakran csalódó), adó-, igazgatási vagy éppen demokratikus reformokon dolgozó reformkommunisták is: An-

¹¹⁰ Lengyel László: Hetényi és a politika. *hetenyi-kor.blog.hu*, 2012. június 6.

¹¹¹ A reformközgazdászok sajátos gondolkodásmódja kapcsán l. még: Böröcz, 1999.

¹¹² Lásd Medgyessy Péter interjút: A politika nem barátságokról szól. *Beszélő*, 1999/5.

tal László, Békesi László, Bihari Mihály (akit Lengyellel együtt zártak ki a pártból), Kupa Mihály és Sárközy Tamás.¹¹³ E kanonikus történetből ugyanakkor rendre hiányzik egy fontos negyedik csoport: a média. Ekkor alakultak ki ugyanis a közvéleményben a modernizációs konszenzus mint a rendszerváltás domináns ideológiájának alapjai. Farkas Zoltán (2008: 590.) így ír erről:

„Antal László nemcsak szakmúsorok és rádiós viták keresett szereplője volt, hanem sokat vendégeskedett Mihancsik Zsófia műsoraiban is, amelyek elvileg a Magyar Rádió tudományos ismeretterjesztő rovatának a keretében készültek, ám valójában afféle rendszerkritikai fórummá formálódtak.”

Mihancsik, és a vele együtt a pályafutását a közmédiában kezdő Friderikusz Sándor vagy Bolgár György, ekkor kezdték meg a modernizációs konszenzus értelmiségi képviselőinek megismertetését a közvéleménnyel, mely folyamat a rendszerváltás után számos funkcióban tovább folytatódott (és folyt még 2016-ban is, az ATV vagy a Klubrádió műsoraiban). Ekkor alapozták meg a reformkommunista elit szakértelmének toposzát is, amelyet később is folyamatosan ápoltak.¹¹⁴

Az Antall–Boross-kormányok időszakát részletesebben is jellemeztük a jobboldali gazdaságpolitikai tér leírásakor. E sok szempontból kialakulatlan időszakban sem a modernizációs konszenzus, sem a pénzügyi nacionalizmus nem jelent még meg

¹¹³ De hogy messze nem beszélhetünk homogén csoportról, azt számos belső feszültség is bizonyítja: Bokrost „nem választották meg” vezetőjüknek a magánosított Pénzügykutató tagjai (Lengyel, 2014), míg Medgyessyre éppen a Pénzügykutató Intézet megszüntetése miatt nehezteltek. Végso soron ugyanakkor ez utóbbi nemhogy visszavetette volna, de még befolyásosabbá tette a rendszerváltásban a neoliberalis magot. S végérvényesen megerősítette a kutatói és a pénzügyi elit összefonódását. Ahogy Lengyel (2014) megfogalmazta: az intézet magánszektorbéli újraindításához állami tulajdonú bankok és nagyvállalatok „adtak pénzt össze”.

¹¹⁴ Aczél Endre így emlékezett vissza a második Németh-kormányra 2014-ben: „Ma már kevesen emlékeznek rá, sokak szerint nincs is miért. Szerintem van. Mentségemre szolgáljon az életkorom és számos személyes kötődésem. 25 éve, 1989. május 10-én alakult meg Németh Miklós „második kormánya”, amelyet szakértelem dolgában azóta se sikerült egyetlen magyar kabinetnek se felülmúlnia.” Aczél Endre: Volt egyszer egy kormány. *168 Óra*, 2014. május 26.

tiszta formájában. Előbbi azért nem, mert nem jött még létre a „konszenzus” a későbbi szövetségesek (az utódpárt MSZP és az ekkor még harcosan antikommunista SZDSZ, valamint értelmiségi támogatóik) között. Utóbbi pedig azért, mert Antall személyes meggyőződése a gazdaságpolitika terén az euroatlanti integrációt helyezte előtérbe a belföldi gazdasági érdekek vagy egy új kapitalista osztály létrehozásával szemben.

A modernizációs konszenzus és egyben az első domináns pénzügyikapitalizmus-paradigma fénykora a Horn-kormány időszakára, amelynek során az ideológia képviselői szinte teljes monopóliumot építettek ki számos alapvető közpolitikai területen a gazdaságpolitikától az oktatásügyön át a nyugdíjreformig.¹¹⁵ Az MSZP és az SZDSZ koalíciója Horn Gyula vezetésével explicit célként tűzte ki a modernizációs projekt végrehajtását. Farkas (2008) ezt az időszakot „a magyarországi közgazdasági aufklérisztikus második, posztoszocialista szakaszaként” határozta meg. Nem is alaptalanul: a Pénzügyminisztérium hatása kiemelkedő volt a közpolitikai folyamatokra, a PM-et e négy év alatt pedig a neoliberális modernizációs konszenzushoz köthető Békesi és Bokros, valamint a mérsékelt modernizátor Medgyessy vezette, ami megalapozta a modernizációs konszenzus 2010-ig tartó befolyását.¹¹⁶

E három pénzügyminiszter regnálásának konfliktusai ugyanúgy jelzik a modernizációs konszenzus erejét, mint belső feszültségeit. Horn és a pénzügyminiszter Békesi harca a kormányzati politika valódi irányításáért a kormányalakítástól egészen 1995

¹¹⁵ Közpolitikai monopólium alatt azt értjük, amikor egy alrendszerben kialakul a fontos szereplők stabilitása és együttműködése saját pozíciójuk és a számukra kedvező közpolitika fenntartása, nem mellesleg pedig az új szereplők kizárása érdekében.

¹¹⁶ A neoliberális mag több más tagja is befolyásos pozícióban volt hosszabb-rövidebb ideig ekkor: Antal László a PM tanácsadója, Draskovics Tibor közigazgatási államtitkár, Mihályi Péter helyettes államtitkár. Utóbbi számos fontos posztot töltött be az állami vagyonkezelő intézményeknél, illetve a Horn-kormány megalakulásától mintegy fél évig Bartha Ferenc privatizációs kormánybiztos helyetteseként. *Forrás:* hivatalos életrajzok.

elejéig zajlott. A mérsékelt és a neoliberális modernizációs szárny között ekkor még patthelyzet volt, amelyet a gazdasági válsághelyzet súlyosbodása döntött el. Miután Bokros Lajos (illetve Surányi György és Antal László) személyében Horn nem látott politikai vetélytársakat, ezért velük már hajlandó volt megvalósítani azt a radikális programot, amely sok szempontból egyezett Békesi László javaslatával.

Ám a reformközgazdászok makrogazdasági ügyekben élvezett primátusa¹¹⁷ nem terjedt ki a „reálgazdaságra”, a privatizációra és a foglalkoztatáspolitikára, amely ügyek kapcsán már Horn sem állt egyértelműen a neoliberális csoport mellé.¹¹⁸ A miniszteri javaslatok (a privatizációs miniszter, Suchman Tamás pénzügy-minisztériumi áthelyezése), illetve Nagy Sándor potenciális gazdasági csúcsminiszteri megbízatása nemcsak a koalíciós politikai, de a közpolitikai eliten belüli megosztottságról is tanúskodtak.¹¹⁹ Jól kifejezte a radikális és mérsékelt modernizációs szárny közötti nézeteltérést a Bokros és Medgyessy közötti habitusbeli különbség, amelyet az utóbbi így foglalt össze:¹²⁰

¹¹⁷ Ez nemcsak a közpolitikában, de a baloldali-liberális közvéleményben is így volt: „Nem tudnék választani Békesi László és Tardos Márton között”, mondta Farkasházy Tivadar egy Kőszeg Ferenc által készített interjúban (Ennek a nemzedéknek ez az utolsó dobása, *Beszélő*, 6. évf., 25. szám.). Ezzel együtt a Charta messze nem volt a modernizációs konszenzus vagy akár csak a koalíciós előkészületek „irányító szerve”, vö. Farkasházy Tivadar: Kőszeg Ferenc és az Istenek alkonya. *Beszélő*, 5. évf., 9–10.

¹¹⁸ Horn Gyula (1999: 257–259.) a nagy botrányt kavarázó HungarHotels-ügy kapcsán felvetette, hogy „miért nem tájékoztatták a kormányt a döntést megelőzően? [...] Felháborított, amikor kétségbe vonták azt a jogomat, hogy az államunk tulajdonát képező vagyon magánosításának gyanússá vált körülményeit kivizsgáltsam. [...] A pénzügyminiszter (és a) privatizációs kormánybiztos, valamint a koalíciós partner is elhatárolódott a döntéstől. [...] Később rendkívül kedvező áron, az amerikai cég csomagajánlatának kétszereséért (értékesítettük) – egyedül a Fórum Szállodát.”

¹¹⁹ Hasonlóan az Antall-kormányban a Kupa Mihály és Szabó Tamás közötti rivalizáláshoz, amely szintén egy „makro vs. reál”, „stabilitás vs. növekedés” színezetet mutatott.

¹²⁰ A politika nem barátságokról szól. *Beszélő*, 1999/5. szám.

„Bokros Lajos azt jól látta, hogy óriási reformokra van szükség, de nem hiszem, hogy fölmérte volna, mennyit képes ezekből egy állampolgár magán elviselni. Hogy ép ésszel túl lehet-e azt élni, ha egyszerre alakítják át a nyugdíjrendszert, az egészségügyi rendszert és az oktatási rendszert is. Tudniillik csak a lombikban lehet minden elemet külön kikísérletezni, a reformok tárgya, az ember, az állampolgár, aki ezt mind egyszerre éli meg, szenved el, hiszen az ő családjában van nyugdíjas is meg van diák is, aki ráadásul még beteg is lehet... Nem lehet minden elemet egyszerre megváltoztatni, minden szokást egyszerre fölírni, ez *legalább egy évtizedes program*. Meg lehet kérdezni, miért nem történt semmi az előző tíz vagy húsz évben, ez teljesen jogos kérdés, de két év erre bizonyosan kevés lett volna.” (Kiemelés tőlem – S. M.).

Az időtényező, azaz a „strukturális reformok” ütemezésének jelentőségét jelzi, hogy a nyugdíjreform ügyében nem közpolitikai természetű vita folyt a két szárny között. Sőt Medgyessy éppenséggel legfőbb pénzügyminiszteri feladatának tekintette, hogy végigtárgyalja és életbe léptesse a reformot.¹²¹

„[Azt] mondtam Hornnak: »Én arra szerződtem, hogy reformokat is csináljak, ám ha ezt a nyugdíjreformot most nem csináljuk meg, akkor ez a kormány nem fog tudni felmutatni egyetlen reformot sem a saját élet-történetében. Tehát gondold meg, hogyan dönts. Tudniillik én egyben biztos vagyok: ha ti kiálltok e mögül a reform mögül, akkor én nem csinálom tovább a miniszterséget.«”¹²²

A modernizációs konszenzus fontos tagjainak elkötelezettsége a közpolitikai program mellett jól megnyilvánult a Horn-kormány számos döntésében (így például a NATO-népszavazás és az uniós csatlakozási tárgyalások kapcsán). Elméleti keretünk haszna ugyanakkor elsődlegesen azon múlik, hogy megmagyarázza-e azokat a kulcsdöntéseket, amelyek – gazdasági-társadal-

¹²¹ Uo.

¹²² A lombiktoposz elterjedtségére (s egyben a modernizációs konszenzuson belüli bizalmatlanságokra) utal, hogy Kószeg Ferenc visszaemlékezése szerint „amikor Bokros miniszterjelöltként bemutatkozott a frakciónak, Magyar Bálint azt mondta, szép dolog a kísérletezés, de a lombik felrobbanhat a kémikus kezei között”. Kószeg Ferenc: Sakk! Matt? Töprengések Magyar Bálintról és a húszéves SZDSZ-ről. *Élet és Irodalom*, 2008. augusztus 15.

mi következményeikkel együtt – megrajzolták a rendszerváltás karakterét. Az ilyen döntések közül pedig a '90-es évek esetében a privatizáció egyes tranzakciói emelkednek ki.

A modernizációs konszenzus lényegét, mint cseppben a tenger, mutatja az egyik fontos privatizációs döntés, a Budapest Bank magánosítása. Ez egy többlépéses és a magyar állam számára egyik lépésben sem kedvező folyamat során ment végbe. Az első fontos döntést egy 1994 decemberében hozott titkos kormányhatározat (Csáki–Macher, 1998) jelentette. Ennek „alapján a pénzügyintézet 12 milliárd forintos tőketartalékot kapott az Állami Vagyonkezelő Rt.-től”.¹²³ Bokros ekkor a bank vezérigazgatója, míg Békesi a – privatizációért is felelős – pénzügyminiszter.

A második lépésben „a bank 1995 elején állami tőkeapportként megkapta a Deák Ferenc utcai székházat is, ami 2,8 milliárd forinttal növelte az intézmény jegyzett tőkéjét [...] nem sokkal a privatizációt követően ennek többszöröséért adta el a bank a műemlék jellegű épületet”.¹²⁴ A harmadik lépésben (immár Bokros pénzügyminisztersége idején) „a bank mintegy 60 százalékaért a GE és az EBRD akkori árfolyamon az állami tőkejuttatással megegyező 12 milliárd forintot fizetett”.

A privatizáció valódi költsége ugyanakkor csak idővel vált nyilvánvalóvá. Az Állami Számvevőszék (ÁSZ) 1997-es (tehát még a Horn-kormány idején készült) jelentése szerint „a Pénzügyminisztérium előterjesztése *nem tájékoztatta a Kormányt megfelelően a privatizáció kondíciójáról sem, mivel néhány lényeges körülmény nem, illetve nem kellő pontossággal szerepelt az előterjesztésben*” (kiemelés tőlem – *S. M.*).¹²⁵ „A bank kérhette a pénzügyminisztert befektetések és egyéb eszközök visszavásárlására. Az érintett kétes kinnlevőségek értékét például a könyvvizsgáló

¹²³ A Budapest Bank privatizációja – Nyelésben. *24.hu*, 2001. január 24.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Állami Számvevőszék, „371. Jelentés a Budapest Bank privatizációjának – beleértve a Polgári Bank visszavásárlásának körülményeit is – ellenőrzéséről”. I. h.

12 milliárd forintban határozta meg, s a garancia tetemes részét be is váltotta a bank.”

Az ÁSZ azt javasolta a miniszternek, hogy „a Budapest Bank privatizációja ügyében eljáró pénzügyminisztériumi közigazgatási államtitkár (Draskovics Tibor – S. M.) felelősségét fegyelmi eljárás útján vizsgálja meg”. 1997 decemberében Medgyessy Péter vizsgálatot indított a szóban forgó privatizációról, de sajtóhírek szerint a felkért szakértők nem bukkantak szabálytalanságra.¹²⁶ Egy másik forrás, Csáki György így foglalta össze a folyamatot:

„Időközben – pontosabban: fentieket megelőzően – a kormány 12 milliárd forintos alárendelt kölcsönt nyújtott 1995. december 18-i lejáratlaltal a banknak – avval a szokatlan feltétellel, hogy privatizáció esetén a pénzt nem kell visszafizetni! Maradt egyetlen kérő, a *GE Capital Services és az EBRD konzorciuma*. A *privatizációs tárgyalásokat* – ebben az egyetlen esetben, a hatályos Privatizációs Törvényben foglaltaktól egy titkos kormányhatározat alapján eltérően – a *Pénzügyminisztérium folytatta*, melynek élén akkor az a *Bokros Lajos* állt, aki korábban éppen a Budapest Bank elnök-vezérigazgatója volt. A magyar tárgyalási pozíció rendkívül gyöngye volt: egyrészt a vevő tudhatta, hogy a PM gyakorlatilag »minden feltételt« elfogad annak érdekében, hogy eladja a bankot, másrészt az is nyilvánvaló volt, hogy a 12 milliárd az amire »mindenképpen« szüksége van. Az üzlet létrejött: a *GEC-EBRD konzorcium 12 milliárdot fizetett* (a nettó bevétel az árfolyam-kerekítésből származó 8000 forintot tett ki ...). 1996. december 17-én a vevő – a szerződésben foglaltaknak megfelelően visszaadta a PM-nek a Polgári Bankot, és kapott 1,1 milliárd forintot, s két részletben – először egy egyszerű számlabenyújtással, a második körben a PM-mel megegyezve – lehívta az eredetileg 11 milliárdos eszközgaranciákat. Eltekintve a *Polgári Bank* önmagában is botrányos történetétől (az 1994. évi alapítás adókikerüléssel történt, ami miatt azonnal módosították az adótörvényt), elmondhatjuk: az állam a hitel- és bankkonszolidáción, valamint a konszolidációs kötvények egy részének kincstárjeggyé konvertálásán (azaz: határidős készpénzkövevelésre változtatásán) túl mintegy 12 milliárd forint közvetlen ráfizetéssel adta el az ország 4. legnagyobb kereskedelmi bankját – más szavakkal, az állam 12 milliárd forintot fizetett a vevőnek, hogy vigye a bankot. Ez a

¹²⁶ 24.hu, uo.

privatizációs tranzakció azért sem tekinthető sikeresnek, mert a bank működése nem javult a magántulajdonba adástól: piaci térvesztés, csökkenő jövedelmezőség jellemezte a BB 1996. és 1997. pénzügyi évét egyaránt. (Kiemelések az eredetiben – S. M.).¹²⁷

E tények fényében a Budapest Bank privatizációja a modernizációs konszenzus alkalmazásának egyik klasszikus esetének tekinthető. A folyamatban a pénzügypolitikai elit, a külföldi befektetők, a hazai bankvezetők és a szakértői elit egyaránt részt vett, minden fél számára előnyös módon, miközben ugyanez államháztartási vagy nemzetgazdasági szempontból legalábbis kétséges.¹²⁸

Tanulságos Bokros Lajos szerepe, aki a hónapokkal korábban még általa vezetett bank privatizációját jóváhagyta, illetve Draskovicsé, aki – az akkor még kormányon kívüli – Bokrossal a feltőkésítési döntést előkészítette és a kormány elé terjesztette. A politika és a bankok közötti ilyen forgóajtón a radikális mag minden további tagja átment a '90-es években.¹²⁹ A döntés-előkészítési és a döntéshozatali funkciók mellett ráadásul többen a döntések nyilvános, illetve jogi-tudományos magyarázatában is részt vettek, érintettségük dacára. Csillag (többek között Sárközy Tamással kiegészülve) az „Új Privatizációs Törvény – 1995” címmel jelentetett meg jogértelmezést, míg Mihályi Péter számos publikációban értelmezte a közreműködésével készített privatizációs és egészségügyi reformterveket és döntéseket (a forgó-

¹²⁷ Csáki György: Privatizációnk legszebb éve? *Beszélő*, 1997/7.

¹²⁸ Csáki György (a kérdéses időszakban az ÁPV Rt. Igazgatóságának tagja) és Macher Ákos ugyanakkor a privatizáció nem pénzügyi hatására hívja fel a figyelmet: „Noha az 1995. évi 475 milliárd forintos (s azon belül 4,5 milliárd dolláros) privatizációs bevételben a két bankprivatizációból (OTP és BB) befolyt összeg mikroszkopikusnak volt minősíthető, nem kétséges, hogy a »külföldiek bizalmának elnyerése« terén a bankprivatizáció jelentősége vetekedett az energiaszektortól és a MATÁV-éval” (kiemelések az eredetiben – S. M.). Az alternatívák számbavételének hiányában ugyanakkor kérdéses, hogy a pénzügyi veszteségből államháztartási és nemzetgazdasági szinten mennyit kárpótolt ez a bizalmi faktor. L. Csáki–Macher, 1998.

¹²⁹ Szalai Erzsébet e jellegzetességet a késő kádári technokrácia „kétlakiságaként” azonosította (Szalai, 2001: 40.).

ajtó-jelenségre részletesebben is kitérünk a IV. fejezetben).¹⁵⁰ A Horn-kormány időszakának számos további privatizációs, illetve pénzügypolitikai döntése (így kiemelten a kormány bukásában is szerepet játszó Tocsik-ügy, illetve Postabank-ügy) további adalékokkal szolgálhat a modernizációs konszenzus gyakorlati közpolitikai működésének megértéséhez.

Kihívások és megerősödő hegemonia (1998–2006)

A modernizációs konszenzus kisebb-nagyobb megingásokkal megtartotta közpolitikai pozícióit a következő 12 év és öt kormány alatt is. Igaz ez akkor is, ha négy évig részlegesen „ellenzékben volt”, és akkor is, ha rögzítjük, hogy politikai támogatása 2006 őszétől egyértelműen csökkent.

Az első Orbán-kormány még meg sem alakult, amikor már világossá vált, hogy feszültség van a Fidesz hosszú távú politikai stratégiája és a modernizációs konszenzus közpolitikai rezsimje között. Az eredetileg felkért pénzügyminiszter-jelölt, a Fidesz 1994-es gazdasági programjában még kulcsszerepet játszó Urbán László közismerten nem értett egyet az 1998-as, immár Matolcsy György nevével fémjelzett és a modernizációs konszenzustól eltérő, pénzügyi nacionalista húrokat pengető gazdaságstratégiával. Ekkor tette híres kijelentését egy HVG-interjúban:¹⁵¹

„[...] nem mindenben osztom azt, ahogy a Fidesz-program értékeli az eddigi kormány gazdasági teljesítményét, de a Fidesz jövőbeli gazdaságpolitikáját nem is abból kell levezetni, hogy ez a program miként elemzi az előző nyolc évet. Egyébként is külön műfaj a választási és a kormányprogram.”

¹⁵⁰ Lásd például a saját kiadású *Health Insurance Reform in Hungary: Vol. 1. Dilemmas and Plans*, illetve *A privatizáció szellemi előkészítése* című műveket, valamint Mihályi publikációs listáját: <https://vm.mtmt.hu/search/slist.php>

¹⁵¹ Idézi: Révész Sándor: A múlt köde – 1997. június. *Népszabadság*, 2002. június 29.

Bár Urbán e kijelentése sajtóhírek szerint szerepet játszott abban, hogy nem kapta meg a pénzügyminiszteri posztot, Orbán ekkor még miniszterelnökként sem volt képes egyértelműen érvényesíteni akarátát. Jól jelzi ezt, hogy – az orosz és távol-keleti pénzügyi válság árnyékában, zuhanó tőzsdeindex mellett – azt a Járai Zsigmondot kérte fel pénzügyminiszternek, akit két évvel korábban még Horn Gyula is kapacitált ugyanezen posztra. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy a Fidesz szakértői háttérudvarában még bőven megtalálhatók voltak a korábban uralkodó konszenzus hívei. Járai Zsigmond visszaemlékezése szerint:¹³²

„1993-ban, amikor visszajöttem külföldről, Orbán Viktor megkért, hogy vegyek részt az általa létrehozott gazdasági tanácsadói testület munkájában. Ott ültünk Chikán Attilával, Hardy Ilonával, Urbán Lászlóval, Matolcsy Györggyel, Surányi Györggyel, és arról beszélgettünk, milyen gazdaságpolitikát kellene Magyarországon folytatni.”

A megalakuló Orbán-kormány rövid életű gazdaságpolitikai triumvirátusa (Chikán, Járai, Surányi) nyilvánvalóan a modernizációs konszenzus folytatását jelentette, immár Fidesz-közeli közgazdászokkal.¹³³ Az eredmény egyfajta neoliberalizmus-kompatibilis program lett, a felső-középosztálynak kedvező adócsökkentésekkel („családi adókedvezmény”) és transzferekkel („otthonteremtési program”), a szinte minden más területre kiterjedő „csendes kiigazítással”,¹³⁴ a korporatista struktúrák (így a tb-önkormányzatok) felszámolásával. A törést e tekintetben Matolcsy 2000 eleji gazdasági miniszteri kinevezése, a kétéves költségvetés elfogadtatása, a Széchenyi-terv már a későbbi MNB-s pénzügyi

¹³² Járai Zsigmond nem adja a múltját. *Heti Válasz*, 2002. augusztus 23.

¹³³ Boros Imre, aki nem sokkal később a kormány kiscgazdák által delegált tárca nélküli minisztere lett, sokatmondóan értékelte a helyzetet: „Azok a pénzügyi szakemberek sertepertélnek a Fidesz körül, akik a Nyugat igényeinek kiszolgálóiként kártékonykodnak hazánkban 1990 óta, és most is a Nyugatra hivatkozva akarják megfúrni a monetáris politika gyökeres reformját.” Idézi: Révész Sándor: *A múlt köde – 1997. június. Népszabadság*, 2002. június 29.

¹³⁴ L. Bod Péter Ákos: Kényszerkormányzás. *Magyar Szemle*, XIX./11–12.

nacionalista kurzus előképének tekinthető gazdaságélénkítési intézkedéseinek elindítása jelentette.

A modernizációs konszenzus ekkor azonban még csak sebet kapott, vereségéről messze nem beszélhetünk, amit jól jelzett a 2002-es választási eredmény és a felálló régi-új koalíció. A dominancia folytatódása akkor sem kérdőjelezhető meg, ha rögzítjük, hogy a papíron a modernizációs konszenzussal kompatibilis új MSZP–SZDSZ-kormány Medgyessy Péter vezetésével és a volt pénzügyminisztériumi államtitkár, László Csaba pénzügyministerségével rövid távon „unortodox” gazdaságpolitikát folytatott. A választási ígérek megvalósítása („50 százalékos béremelés”), majd az önkormányzati kampányhoz kapcsolódó újabb „100 napos program” a konszenzus híveinek rosszallását váltotta ki (lásd Lengyel László korábban említett véleményét Medgyessy „osztogató, helytelen, csődbe vivő” politikájáról).

A neoliberais és mérsékelt szárny közötti ilyen típusú feszültségek kiéleződése ellenére más tekintetben folytonos volt az együttműködés. Ebben fontos szerepet játszott, hogy Draskovics pénzügyminiszteri, míg Csillag gazdasági miniszteri kinevezést kapott. A hiánycélok tartása,¹³⁵ bizonyos kétes autópálya-építési szerződések¹³⁶ és más közpolitikai kudarcok miatt ugyanakkor mindkettőjük politikai karrierjének vége szakadt (Draskovics esetében ideiglenesen).

E viták és belső feszültségek ellenére a 2002 és 2006 közötti időszak a modernizációs konszenzus második legerősebb időszaka. A „harmadik utas” baloldal ideológiája körül ismét kiegyezik az ekkor már egyértelműen az SZDSZ által képviselt neoliberális és az MSZP körüli mérsékelt szárny. Beteljesedik 2004-ben az uniós csatlakozás évtizedes folyamata, és ezzel a fejlesztési források tekintetében Magyarország körön belül kerül. A bank-

¹³⁵ Gyurcsány Ferenc ezt jelölte meg a felmentés indokaként, vö. Debreczeni, 2006: 297–299.

¹³⁶ Kormányválság Csillag István miatt. *Magyar Nemzet*, 2004. augusztus 19.

szektorban a konszenzus hívei „aranykorról” beszélnek (lásd Bannai–Király–Nagy, 2010; Müller–Kovács–Kovács, 2014: 73.), és ez akkor is igaz, ha az időszak közepén Gyurcsány Ferenc már bevezeti a banki különadót.

A bomlás jelei

Ez az időszak ugyanakkor már magán viseli a későbbi bukás előjeleit is. Az uniós csatlakozás eufóriájának eltűntével, 2008-tól már megkezdődik a Magyarországra is begyűrűző nemzetközi pénzügyi válság. A 2003-ban kirobbanó K&H Equities-botrány ismét rávilágít a Tocsik-ügy és a Postabank-pánik kapcsán már világossá vált, büntetőjogilag is értelmezhető összefonódásra a politikai és a pénzügyi szféra között. Ezzel együtt az utolsó szöveget a modernizációs konszenzus koporsójába maguk az érintettek verték be.

A már tárgyalt egészségbiztosítási privatizációt az SZDSZ kiemelt témaként kezelte, és a Draskovics vezette „Államreformbizottság” körül tömörülő szakértők egy része is favorizálta (több más neoliberális reformterv mellett). A végül a koalíció politikai támogatottságának nyilvánvaló megroppanásával járó népszavazás, majd ezt követően a formális koalíció felbomlása, a kisebbségi kormányzás, az SZDSZ-en belüli Kóka–Fodor-rivalizálás, illetve Gyurcsány Ferenc 2009-es lemondásának körülményei („kormányfő-casting”) egy olyan logikai láncolatba illeszkedtek, mely ellentétes volt a modernizációs konszenzus alapelveivel. Ez ugyanis éppen az eltérő múltú, ideológiájú és támogatottságú feleknek a közös cél érdekében történő *együttműködésén* alapult.

2008–2009-re ez az együttműködés gyakorlatilag megszűnt, amelynek ékes példája volt, hogy a Gyurcsány-vezette, messze nem modernizációellenes kormánnyal *szemben fellépő* neoliberális¹³⁷ lobbicsoportok (olyan szakértőkre támaszkodva, mint Bé-

¹³⁷ „A jövedelemtulajdonosok közül a Reformszövetség vállaltan a jövedelemtermelő vállalkozásokat és aktív magánszemélyeket hozná jobb helyzetbe, akiket a

kesi, Chikán és Oszkó Péter) a „Reformszövetség” zászlója alatt elérkezettnek látták az időt az önálló közvélemény-formálásra. Ez egyben a modernizációs konszenzus utolsó fellángolása is volt. A program hívei megkapták ugyan, amit mindig is szerettek volna (a legalább „félíg” szakértői kormányt, amit végül Gyurcsány korábbi minisztere, Bajnai Gordon vezetett az MSZP és az SZDSZ támogatásával), de ennek mandátuma a 2010. tavaszi választásokkal lejárt, és a pénzügyi tűzoltáson túl sokkal többre nem is vállalkozhatott.

A röviden így leírható és a Fidesz (még a régi választási rendszerben elért) kétharmados parlamenti többségével végződő politikai és társadalmi folyamatok az őket reálisan szemlélő szereplők (és így a külföldi kommentátorok és kormányok) számára egyértelmű irányba tartottak: küszöbön állt a pénzügyi nacionalista fordulat. A modernizációs konszenzus hangadói azonban még ekkor sem voltak képesek feldolgozni a világképük és a valóság közötti ellentétet.

Jól jelezte ezt Lengyel László már említett véleménye, mely szerint a magyar szavazók „70 százaléka” a modernizáció híve, és ha az MSZP letér erről az útról, akkor azt a „szavazók nem fogják elhinni”. Ha az utóbbi állítást nehéz is lenne igazolni vagy cáfolni, a 2010. áprilisi választások eredménye egyértelműen megmutatta a modernizációs politika versenyképességének korlátait az adott politikai és gazdasági környezetben.

A rezsimváltás okai

A modernizációs konszenzus bukásának és a pénzügyi nacionalizmus felemelkedésének számos, egymással többszörösen összefüggő oka volt. Ezek közül itt csak a politikai gazdaságtani szempontból legfontosabbakat vesszük számba. A modernizá-

gazdaság pilléreinek is szokás nevezni.” A Reformszövetség programja – Az Eurórá ügyüi. *Magyar Narancs*, 2009. február 26.

ciós konszenzus 2010-re szervezetenként meggyengült, társadalmi támogatottsága/beágyazottsága csökkent, külső feltételei romlottak, és – mindeztől nem függetlenül – megerősödött a hegemon szerepre alkalmassá vált egy új ideológia, a pénzügyi nacionalizmus.

Kezdve a szervezeti dimenzióval, a modernizációs konszenzus dominanciája az MSZP–SZDSZ-koalíciók sorsához volt kötve (miközben – mint bemutattuk – a konszenzus hívei a két jobboldali kormány alatt is képesek voltak érdemben befolyásolni a közpolitikát). A két politikai párt támogatottsága (nem függetlenül a modernizációs kormányzás következményeitől) 16 év alatt jelentősen erodálódott, miközben elitjeik között erre az időszakra már folyamatos volt a feszültség. Amikor már a stratégiai viták a pártokon *belül* is kiéleződtek (lásd Gyurcsány és a „nagy öregek” végül pártszakadáshoz vezető konfliktusait az MSZP-ben, illetve Kóka János és Fodor Gábor többszöri „döntetlenjét” a pártelnökségért, illetve frakcióvezetésért folyó küzdelemben az SZDSZ-ben), már nem beszélhettünk egységes és kompromisszumra kész partnerekről.

Az együttműködésre való képtelenség nyilvánvalóvá váló jelei ugyanakkor önmagában még nem ásták volna alá a modernizációs konszenzust, amennyiben a baloldali-liberális elit kormányzását legitimálták volna annak *közpolitikai eredményei*. Az 1994–1998 közötti időszakban ez még sok szempontból megvalósult: a Bokros-csomag utáni időszak (részben a privatizációs bevételeknek köszönhetően) a stabilitás, sőt a lassú gyarapodás jegeit mutatta.

A 2002 utáni évek négy kormányának folyamatos költségvetési egyensúlyi problémái, közpolitikai cikcakkjai és reformpróbálkozásai már nem hoztak egyértelműen pozitív közpolitikai eredményeket – még a baloldal választói számára sem (lásd a közsféra 2006-tól kezdődő bérfelfagyasztását). A „szakértői kormányzás” által biztosított *output legitimáció*, azaz a kormányzás sikerességének választói elismerése csorbult. Sőt, 2008 után a

kormányzópártok sikerességébe vetett hit még saját választóik szemében is végképp szertefoszlott a „vizitdíjas” népszavazással, az ezt követő kormányválsággal, a devizahitelezés kulcsproblémává válásával. Ez utóbbi ráadásul sok más társadalmi anomáliával is összefüggött (a bérlakások hiányával, az emelkedő munkanélküliséggel stb.).

A nemzetközi pénzügyi válság éveit a koalíció társadalmi támogatottságának visszaesése nyilvánvalóan nem volt független a szerencsefaktortól, miközben az is világos, hogy pusztán a kedvező nemzetközi gazdasági környezet önmagában nem mentette volna meg a magyar modernizációs konszenzust. A külső környezet bizonytalanná válásának ugyanis volt egy, a gazdaságin túlmutató szellemi-ideológiai dimenziója is: az euroatlanti integráció katarzis nélküli befejeződése.

A választók 2004 után azt érzékelték, hogy a NATO- és EU-csatlakozás után sem csökkent az ország lemaradása az explicit célként meghatározott osztrák életszínvonalhoz és életminőséghez képest. Az új távlati célként meghatározott eurózóna-csatlakozás határideje pedig folyamatosan tolódott, míg végül maga – a modernizációs elitek által mindvégig teljes mellszélességgel támogatott – projekt is megkérdőjeleződött (és 2010 után már középtávú célként sem jelent meg). A megszokott ideológiák és közpolitikák helyét világszerte újak vették át, olyanok, amelyek számoltak az „új világ”, az új modernitás és globalitás valóságával, gazdasági bizonytalanságaival, biztonsági fenyegetéseivel és a világos, azonnal átvehető fejlődési minták hiányával.

Ez pedig már átvezet a bukás negyedik okára, az egyszerre ideológiai és közpolitikai alternatíva felemelkedésére a Fidesz és az általa a 2000-es évektől képviselt pénzügyi nacionalizmus képében. A Fidesz sokat tanult hibáiból a 2002-es vereség után: a kormánnyal való együttműködés lehetőségét már elviekben elvető politikai stratégiája és célorientált taktikája (lásd a 2008-as népszavazás), szervezettsége és egysége 2006-tól fokozatosan növelte a párt népszerűségét és társadalmi beágyazottságát.

A modernizációs konszenzus 2010-es bukása mindezek fényében egy folyamatként, nem pedig eseményként érthető meg igazán. Számos fontos területen meglévő közpolitikai monopóliumát azért veszítette el, mert hívei kisebbségbe szorultak mind a döntéshozók (lásd a 2006-os önkormányzati választást), mind a közvéleményformálók, mind pedig a választók körében. A 2010 előtti években így a diszkurzív és közpolitikai térben egyszerre rendült meg a modernizációs konszenzus: a devizahiteles-válság tarthatatlanná tette a bankok és a regnáló pénzügyi-politikai elit álláspontját a válságkezelés terheinek megosztása kapcsán, míg az MSZP–SZDSZ-koalíció kormányzókéességébe vetett hitet a fent említett fejleményekkel maguk a pártok oszlatták el 2008–2009-ben.

Az így megszűnő érték- és érdekközösség kudarca a fentiek fényében részben magába a közösséget összetartó ideológiába volt kódolva: egy olyan ideológiába, amely nem volt képes betölteni programadó és elitszervező funkcióját a megváltozott körülmények között. Hívei zárt rendszerben gondolkodtak gazdasági és politikai rendszerek fejlődéséről és ezek egymásra hatásáról. Ez a zárt rendszer nem vette figyelembe a modernizációra vonatkozó társadalomtudományi ismeretek fejlődését, és ugyancsak figyelmen kívül hagyta az ideálként meghatározott nyugat-európai liberális demokráciák halmozódó gazdasági és társadalmi feszültségeit.

A modernizációs konszenzus ennyiben (nem csak) a gazdasági rendszerváltás nagy elbeszélése. Társával, a politikai-jogi életet meghatározó „liberális konszenzussal” (lásd Csígyó 2015-ös tanulmányát) együtt meghatározta a rendszerváltás ideológiáját és közpolitikáját. A 2010-es kormányváltás cezúrárt hozott mindkettő tekintetében. E fordulópont egybeesett Magyarország társadalmi, gazdasági és politikai válságával, egy régi elit és – Habermast parafrázálva – az általa képviselt rendszer utópikus energiájának kimerülésével.

A magyar pénzügyi kapitalizmus ideológiai tere

Az eddigiek során áttekintettük a versengő nézetek elméleti keretében elhelyezve a modernizációs konszenzus, illetve a pénzügyi nacionalizmus ideológiájának alapvető elemeit, valamint a két nézet rendszerváltás utáni vetélkedését a dominanciáért. Végezetül röviden visszatérünk a Hirschman–Greskovits-féle elméleti keret tanulságaira a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődése kapcsán.

A fentiekben amellet érveltünk, hogy a két versengő nézet meghatározta a pénzügyi kapitalizmussal kapcsolatos rendszerváltás utáni közbeszédet. Másfelől – hasonlóan Greskovits a tudományos irodalmat leíró elemzéséhez – bemutattuk, hogy e két diskurzus – nem függetlenül a mögöttük álló gazdasági érdekektől – az extremitások irányába tolt a közbeszédben megjelenő kapitalizmusértelmezéseket. Bár már az eddigi vizsgálat is számos adalékkal szolgált az elméleti keret két fő tétele, a versengő nézetek kölcsönös egymásra utaltsága, valamint szélsőséges jellege kapcsán, érdemes ezeket röviden önállóan is értékelni.

A két ideológiai irányzat kölcsönös egymásra utaltsága jól érzékeltethető retorikai stratégiájukkal. Mindkettő a maga alternatíva-nélküliségét propagálja, logikájuk hamis dichotómiákra, fekete-fehér választásokra épül. Mind a modernizációs konszenzus, mind a pénzügyi nacionalizmus képviselői ezt gyakran a Nyugat és a Kelet szembeállításával érik el, ellentétes előjellel. A modernizációs konszenzusban a Nyugat az etalon, amelyet a piacgazdaságok neoliberális változatával azonosítanak (ami egyben egy szélsőséges pozíciót jelöl ki az érvelés számára, lásd alább). A Nyugat nem kritizálható, vagy hibái legalábbis megbocsáthatók. Ezzel szemben a pénzügyi nacionalizmus „hanyatló” Nyugatot vizionál, amellyel szembe a „keleti, déli stb.-nyitás” politikáját állítja. Ez utóbbinál minden más régió hibái bocsánatosak (lásd például Kína és az emberi jogok kérdését), miközben a „gyarmatosító” Brüsszel (Soros stb.) a rossz szinonimájává válik (e kérdésre visszatérünk a IV. fejezetben az alternatívák tagadása kapcsán).

A két ideológia ellentétpárjellegeből következik egyben szélsőséges mivoltuk is. Tiszta formájában a két paradigma a piaci fundamentalizmusban, illetve a „bogárizmus”-ban ragadható meg. Ezek tartalmi, de egyben módszertani-ismeretelméleti szempontból is két szembenálló, egyben szélsőséges álláspontot foglalnak el a piac szabályozása, valamint a világgazdasági-rendszer fejlődésének értékelése szempontjából. A radikális állítások egyik esetben sem tudományos tényeken, hanem ideológiákon és hatalmi érdekeken alapulnak. A *doux-commerce* és az önpusztítási tézis modern örökösei új helyen és új időben újratermelik az eredeti elméletpár Hirschman által plasztikusan bemutatott negatív következményeit.

Az így kialakuló egydimenziós térben a *doux-commerce* (lásd még „Nyugat”) mindig a szabad piacgazdaság és korlátlan globalizáció világával azonosított fogalom (sose a hasonlóan erős „nyugati” hagyományt képviselő skandináv szociáldemokráciával vagy francia dirigizmussal). Az önpusztítási tézis másfelől nem kevesebbet, mint a nyugati civilizáció összeomlását vizionálja a neoliberalizmus térnyerésének következményeként.

Az így meghatározott ideológiai térben egyik meghatározó paradigma sem tekinthető mérsékeltnek vagy pragmatistának. A modernizációs konszenzuson belül pénzügypolitikai kérdésekben a piaci fundamentalista mag gyakorolt domináns befolyást, míg a másik, a pénzügyi nacionalizmus a nyugati-európai jobbközép főáramhoz képest egyértelműen rendszerkritikusabb, egyben az akadémiai közgazdaságtan elemzési keretét elvető álláspontot alakított ki.

E két meghatározó nézetrendszer mellett a nemzetközi közgazdasági-gazdaságpolitikai gondolkodás számos más fontos áramlata nem tudott gyökeret verni a magyar közgondolkodásban. Ennek elsődleges oka az uralkodó ideológiák kiszorító hatása, amely az anyagi és szellemi erőforrásokat az alapítványi támogatásoktól a meghatározó véleményrovatok szerkesztéséig központosította. Hiányával tüntet így nem csak a sok európai or-

szágban parlamenti képvisellel rendelkező ökopolitikai alternatíva, de a Nyugat-Európában és Észak-Amerikában ebben az időszakban kormányon lévő progresszív-baloldali megközelítés is. Ez utóbbi irányzat nem tudott érdemi hatást gyakorolni a témával kapcsolatos hazai közbeszédre,¹³⁸ nem hogy a pénzügyi nacionalizmus projektjéhez hasonló ellenhegemóniát létrehozni (vö. Worth, 2002). E duális ideológiai tér negatív következményeire az Epilógusban visszatérünk.

¹³⁸ A Gourevitch-féle (1986) történeti analógia e tekintetben nem teljes: nála a '30-as évekbeli angol ideológiai térkép leírásában a keynesianizmus megszerveződött, politikai képviselete is megvolt, s – az amerikai tapasztalatokra is építve – világos közpolitikai intézkedési tervvel is rendelkezett. A kizárás tehát ott nem volt egyenlő az alternatívák csírájában való elfojtásával. A Bokros-csomag körüli vitákban, az SZDSZ-féle egészségügyi reform népszavazása esetében, majd később az Orbán-rezsim bankrendszer-átalakítása kapcsán is azt láthattuk ugyanakkor, hogy az ideológiai tér jobbra kétosztatú maradt (ami nem jelenti azt, hogy ne lettek volna szocialista párti tiltakozások vagy Védegylet-akciók az első, illetve a második esetben). Ezen eltérő dinamika – az egyes esetek kapcsán potenciálisan eltérő – okainak feltárására ugyanakkor itt nincs lehetőségünk.

IV. ÉRTELMISÉGI
ÉS ÉRDEKCSOPORTOK
A PÉNZÜGYI
KAPITALIZMUSBAN

A pénzügyi kapitalizmus előző fejezetben bemutatott ideológiai nem tudták volna betölteni rendszermeghatározó funkciójukat, amennyiben nem lettek volna befolyásos támogatóik a politikai és gazdasági elitben. Hazai és nemzetközi elitcsoportok és intézmények léptek fel aktívan annak érdekében, hogy a modernizációs konszenzus és ideológiai ellenfele, a pénzügyi nacionalizmus a kormányzati politika meghatározó programjává váljon. Az értékek így elválaszthatatlanul összefonódtak az érdekekkel, olyannyira, hogy a pénzügyi kapitalizmus pusztán eszmetörténeti vizsgálata szinte értelmetlen vállalkozásnak is tűnik.

Az értékek és érdekek együttes vizsgálata kiemelten fontos egy olyan szektor esetében, ahol a pénztőke működtetése és a profittermelés éppenséggel a piaci szereplők első számú célja. A pénzügyi szektor szabályozásának kérdése szerte a világon elválaszthatatlan a szektor érdekeitől: a bankok és más pénzügyi intézmények szervezeten lépnek fel a számukra kedvező szabályozási környezetért. Különösen igaz ez az olyan globális multinacionális konglomerátumokra, amelyek pusztán gazdasági súlyuknál fogva képesek befolyásolni a kisebb és fejletlenebb országok választott döntéshozóit.

A nemzetközi banklobbi vizsgálata tehát evidens módon a pénzügyi kapitalizmus politikai gazdaságtani elemzésének fókuszában kell álljon. Ugyanakkor számos más elitcsoport vizsgálata is szükséges ahhoz, hogy megértsük egy adott országban a pénzügyi kapitalizmus fejlődését. Mint azt a II. fejezet szakirodalmi áttekintése jelezte, a nemzetközi intézmények, s így különösen az IMF, a Világbank és az Európai Bizottság szerepe a kelet-közép-

európai közpolitikai transferekben viszonylag jól feldolgozott. Kevesebb kutatás foglalkozik ugyanakkor számos olyan belföldi elitcsoporttal, amelyek érdemben befolyásolták a magyar pénzügyi kapitalizmus kialakulását és alakváltozásait.

Az első ilyen és sokáig meghatározó szerepet játszó hazai elitcsoportot az úgynevezett organikus közgazdászok jelentik. A véleményformáló értelmiségen belül az organikus közgazdászok felvállalták a pénzügyi kapitalizmus kialakuló rendjének és diskurzusainak védelmezését és terjesztését. Ez a neoliberais társadalmi közegből (Gramsci fogalmával) „organikusan” kiemelkedő belföldi közgazdászelit kulcsszerepet játszott egy új „észszerűség” (*common sense*) érvényesítésében, amely mindenben követte a piaci fundamentalizmus elveit. Ez utóbbi az élet minden területére kiterjesztené a gazdasági racionalitást, legyen szó oktatásról, egészségről vagy családról. Az organikus közgazdászelit elemzéseit ugyan a tudományosság látszatával vonta be, de valójában elsődlegesen nem a tudományos problémák megértése, hanem a kulturális hegemonia kialakítása és kiaknázása motiválta.

Szemben a nemzetközi pénzügyi lobbival, a belföldi és külföldi érdekeltségeket egyszerre képviselő Bankszövetség szerepe a pénzügyi kapitalizmust formáló döntésekben szintén jobbára feltáratlan. Itt különösen érdekes kérdés, hogy milyen közpolitikai álláspontokat foglalt el e heterogén szervezet, és mennyiben volt képes érdekeit érvényesíteni a folyamatosan változó politikai környezetben. Kérdés, hogy a Bankszövetség lobbijereje csak a 2010-es radikális közpolitikai fordulattal, a pénzügyi nacionalizmus hatalomra kerülésével csökkent, vagy már ez előtt megkezdődött befolyásának eróziója?

Miközben az organikus közgazdászelit és a banklobbi a modernizációs konszenzus megerősítésében volt érdekelt, a 2010-es években az új hegemon ideológia, a pénzügyi nacionalizmus egy új osztály felemelkedésével is együtt járt. Belőlük lettek a „nemzeti tőkések”, akik a többségében magyar kézben lévő belföldi

bankszektor Orbán Viktor-féle vízióját a gyakorlatban megvalósították. A többségében a Fidesz káderállományából, illetve a kormánypárt vezető politikusainak családi, ismeretségi köréből verbuválódó pénztőkésék jellemzően állami-jegybanki hitelből vagy más központi támogatással voltak képesek csak a nemzetközi pénzügyi konglomerátumok megfelelő súlyú tárgyalópartneréivé felnőni. Ennyiben egyéni vagyonszerzésük kevésbé valamilyen korrupciós keretben, semmint egy általánosabb államkapitalista fordulat kontextusában értelmezhető csak megfelelően.¹³⁹ Az alábbiakban részletesebben is bemutatjuk a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődésében kulcsszerepet játszó három nagy elitcsoportot.

Az organikus közgazdászok mint domináns elitcsoport

Az 1980-as évek közepétől kezdődő magyar gazdasági rendszerváltás megítélése jelentős mértékben megváltozott az elmúlt évtizedek során. Az 1990-es évek második felére jellemző szélsőségesen pozitív véleményeket a 2000-es évek második felétől egy sokkal kritikusabb hozzáállás váltotta fel, és ez hozzájárult az országgyűlési erőviszonyok 2010-es drasztikus átrendeződéséhez, a rendszerváltó pártok (MDF, SZDSZ) kieséséhez a parlamentből és a Fidesz–KDNP kétharmados többségéhez. E folyamat részben az új magyar kapitalizmus gazdasági teljesítőképességének és újraelosztási hatásainak következménye volt: az első évtized közepétől megfigyelhető gyors növekedés és emelkedő bérek emlékéét a 2000-es évek végére elhomályosította a devizahitelezés ügyében mélypontjához érő súlyos pénzügyi és szociális válság.

¹³⁹ E kérdésre alább a nemzeti tőkésék és a „maffiaállam” irodalma kapcsán visszatérünk.

A rendszerváltás és az új gazdasági rend kialakítása során meghozott döntések megítélése ugyanakkor sosem volt kizárólag a gazdasági folyamatok derivátuma. A közpolitikai intézkedések elfogadtatását, legitimációját olyan ideologikus államapparátusok (Althusser, 2006 [1970]) támogatják, amelyek részlegesen függetleníteni tudják magukat saját gazdasági alapjuktól, sőt akár túl is élhetik azt. Azaz az ideológiai hegemonia kialakítása és működtetése visszahathat a saját kiinduló feltételeként szolgáló gazdasági rendszer, illetve az állam stabilitására. Ennyiben egy kétirányú kapcsolat érvényesül alap és felépítmény között (szemben az ortodox marxizmus egyirányú koncepciójával).

A rendőrséggel és a büntetés-végrehajtással szemben közvetlen elnyomást nem alkalmazó, de – a társadalmi viszonyok áttételével – mégis állandó felügyeletet biztosító államapparátusok számos intézményi formát ölthetnek az egyházaktól az oktatási rendszeren át a médiáig. Miközben ezek mindegyike ellátja feladatát a gazdasági rend újratermelése során, a gazdaságpolitikai nézetek befolyásolása szempontjából bizonyos eszközök és az azokat alkalmazó csoportok jelentősége kiemelt. A magyar rendszerváltás történetének megértése szempontjából közülük is különösen fontos a *véleményformáló értelmiség* (Kristóf, 2014) szerepének megértése.

A véleményformáló értelmiség az ideológiai hegemonia megteremtésében olyan funkciót lát el, amelyre más szereplők (mint a pártok vagy a nemzetközi szervezetek) nem, vagy csak korlátozottan képesek. Ilyen többek között a helyi közeg számára fogyasztható ideológiai tartalom fejlesztése, ennek változatos kommunikációs csatornákon történő terjesztése, a hitelesség-generálás a személyes és szakmai reputáció felhasználásával, a kapcsolattartás az ideológiai hálózat tagjai között, illetve a társasági-politikai fórumok biztosítása. A gazdaságpolitika területén – annak magas elvontsági szintje és technikai komplexitása miatt – ezt a szerepet elsősorban egy általában közgazdász (illetve bizonyos esetekben jogász) képzettségű, organikus közgaz-

dászelit látja el. Az említett funkciók biztosításával az organikus közgazdászok nemcsak saját értékeik társadalmi érvényesítését segítik, de stratégiájuk maximálisan megfelel személyes és intézményi érdekeiknek is.

Jelen alfejezet a neogramscinánus amszterdami iskola elméleti elittipológiájára építve elemzi a magyar kapitalizmus kialakulását 1990 után. Felhasználva többek között Macartney II. fejezetben már ismertetett, és alább újra megidézendő organikus közgazdász-konceptióját, azt vizsgáljuk, hogy mekkora befolyást gyakoroltak egyes hazai szereplők a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődésére. A gazdaságpolitikai területről vett empirikus illusztrációk segítségével bemutatjuk, milyen taktikai megoldások segítségével vált dominánssá a több különböző érdekcsoportot és politikai közösséget összefogó modernizációs konszenzuson belül a piaci fundamentalizmusként meghatározható ideológia. Ebben kulcsszerepet játszott a gazdaságpolitikai véleményformáló elit összehangolt, stratégiai cselekvése.

Elemzésünk elsősorban annak bemutatásával járul hozzá a magyar gazdasági rendszerváltással foglalkozó politikai gazdaságtani szakirodalomhoz, hogy bemutatja, miként tettek szert az organikus közgazdászok a nemzetközi szervezetekhez, a politikai pártokhoz és az üzleti érdekcsoportokhoz mérhető befolyásra. Míg a rendszerváltás előtti időszak tekintetében ez az állítás szinte evidencia, a rendszerváltás utáni időszak fejleményei kapcsán a magyar irodalomban már sokkal nagyobb hangsúlyt kap a világrendszer strukturális folyamatainak vagy a nemzetközi intézmények szerepének vizsgálata. Márpedig a rendszerváltás gazdaságpolitikai döntéseit jelentős részben belföldi szereplők készítették elő, ők hozták meg és fogadtatták el a közvéleménnyel. Vizsgálatunk így reményeink szerint hozzájárul ezen döntések jobb megértéséhez.

Az alábbiakban először bevezetjük az organikus közgazdász-elit fogalmát, és röviden jellemezzük a rendszerváltás utáni magyarországi képviselőit. A csoport szerepét két szempontból, a

hatalmi, illetve az ideológiai pozícióépítés nézőpontjából vizsgáljuk. A záró szakasz összefoglalja megállapításainkat, és kitekint a vizsgált időszakot követő fejleményekre.

Az elméleti keret

A neogramsciánus nemzetközi politikai gazdaságtan megközelítésének lényege dióhéjban az, hogy az ideológiai hegemonia és a közpolitikai döntéshozási jog kivívásához szükség van egy olyan, magas technikai (jelen esetben közgazdasági) tudással rendelkező értelmiségi csoportra, amely képes az új idők új ideológiáját a közvélemény befolyásolásával hirdetni. Ez a Gramsci elemzéséből kiinduló irányzat egy fontos kiegészítést adja az (elméleti vitákban a strukturalistával szembeállított) cselekvőközpontú kritikai államelméletnek (Miliband, 1969; Mills, 2018).

A véleményformáló közgazdászok szerepének ilyen – neogramsciánus indíttatású – vizsgálata jól illeszkedik a magyar esethez. Macartney organikus közgazdász koncepciója pontosan írja le számos magyar közszereplő stratégiai cselekvését. A belföldi véleményformáló elit tagjai a Macartney által Nyugat-Európa kapcsán említett hasonló tervek mentén és hasonló gyakorlati lépésekkel járultak hozzá egy, az ott leírthoz rendkívül hasonló ideológiai hegemonia kialakításához. A magyar organikus közgazdászok egyszerre végeztek személyes és intézményi *hatalmi pozícióépítést*, és *formálták a rendszerváltással és a kapitalizmus-modellel kapcsolatos közbeszédet*.

Előbbi kapcsán előszeretettel építettek olyan megoldásokra, mint a kormányzati és nem kormányzati pozíciók közötti forgóajtó; a választott vezetők személyét befolyásoló „királycsinálás”, a mindezekhez nélkülözhetetlen hálózat- és intézményépítés, valamint a médiában folytatott „tudományos ismeretterjesztés”. Utóbbi esetében szintén változatos diszkurzív megoldásokat alkalmaztak az alternatívák leszűkítésétől és diszkreditálásától a

függetlenség látszatának megteremtésén át a neoliberális receptek adaptálásáig.

A hegemon stratégia e két dimenziója kölcsönösen támogatja egymást: a bővülő erőforrások megerősítették az organikus közgazdászok ideológiai monopóliumát, az így szerzett befolyást pedig szisztematikusan felhasználták személyes és intézményi hatalmi pozícióik megerősítésére. Azt itt felsorolt stratégiai lépések természetesen nem írják le a piaci fundamentalista véleményformáló elit tevékenységének teljességét. Ugyanakkor már pusztán felsorolásuk is jelzi, hogy milyen kiterjedten (a társadalom és a gazdaság mennyi alrendszerében) és milyen mélyen voltak képesek befolyásolni a magyar kapitalizmusmodellt.

Az így meghatározott elméleti keret és a belőle következő empirikus elemzés legfontosabb hozadéka egy konkrét elitcsoport tevékenységének a szokásosnál mélyebb vizsgálata. Ez a megközelítés feltétlenül túlmutat a nemzetközi intézmények (IMF, Világbank, „Brüsszel”) által gyarmatosított magyar gazdaságpolitikáról szóló publicisztikai elvontságú téziseken, de nagyrészt az ország félperiferiális helyzetéből és az ezzel járó útfüggőségéből kiinduló irodalmon is.

A gramscianus fókusz a kulturális hegemonia megteremtésén és ennek kihasználásán mindemellett jól kiegészíti a hagyományos elitszociológiai megközelítést is. Miközben a rendszerváltás előtti időszak kapcsán az organikus közgazdászok szerepe nem csak jól feldolgozott, de szinte evidenciának is tekintett (vö. a Pénzügykutató Intézet, illetve a *Fordulat és reform* kapcsán végzett elemzéseket, így például Gagyai 2015-ös és Fábry 2018-as írását), ugyanez a rendszerváltás utáni időszakról messze nem mondható el. A neogramscianus elméleti megközelítés alkalmazása így fontos új eredményeket hozhat a korszak kapcsán. Ezzel együtt az itt javasolt elméleti keret nem a bevett rendszerváltás-értelmezések konkurenciája vagy alternatívája. Sokkal pontosabb, ha a hozzáadott értékét úgy határozzuk meg, hogy a teljes

képen belül kontúrosabban rajzol meg egy olyan részletet, amely korábban a jelentőségénél kisebb figyelmet kapott.

Az organikus közgazdászelit kialakulása a rendszerváltás után

Ahhoz, hogy az organikus közgazdászok fogalmára épülő elméleti keretünket a rendszerváltás utáni magyar kapitalizmus fejlődésére alkalmazzuk, röviden be kell mutatnunk az elemzés cselekvőit, a magyar neoliberais közgazdászelitet. Ezen elit genealógiája a magyar szakirodalomban jól feltárt, többek között Szalai Erzsébet munkásságában (l. alább).

Lóránt Károly egy publicisztikájában (idézi Éber, 2012: 184.) a – nemi értelemben kissé leszűkítő – „Dimitrov téri fiúk” címkével írta le őket. Lóránt szerint a csoport tagja volt Kupa Mihály, Medgyessy Péter, Békesi László, Soós Károly Attila, Chikán Attila, Petschnig Mária Zita, Németh Miklós, Felcsúti Péter, Lengyel László, Vértes András, Bod Péter Ákos, Várhegyi Éva, Pete Péter, Akar László, Mihályi Péter, Simor András és Csaba László. E névsor – néhány kivétellel: lásd Bod Péter Ákos – kétségtelenül jól megfeleltethető a későbbi organikus közgazdászelit első nemzedékének (amely kör a rendszerváltás első 20 éve során olyan újabb fontos nevekkkel bővült, mint Király Júlia, Oszkó Péter vagy Jaksity György).

A fenti lista ugyanakkor kissé össze is mos több, a rendszerváltás idején még kulturálisan és elitpozícióját tekintve is elkülönült értelmiségi kört. Szalai (1997) elemzése részben kezeli ezt a problémát, amikor három fontos rendszerváltó elitcsoportot különböztet meg: a „késő kádári technokráciát”, a „demokratikus ellenzékét” és az „új reformer értelmiséget”. A számunkra itt fontos első csoportba Szalai Erzsébet, illetve Bozóki András szóbeli

közlése nyomán mintegy harminc főt, főként közgazdászokat és jogászokat sorolhatunk.¹⁴⁰

Értelmezésünk szerint egységes és összefüggő programot megvalósítani képes organikus közgazdászlelitről azután beszélhetünk, hogy e csoportok – nézeteltéréseiket félretéve, a kialakuló neoliberális *common sense*-hez igazodva – a Demokratikus Charta és az 1994-es kormányalakítás után végleg összefogtak. Ebben a folyamatban az 1980-as évek végén – kortársai visszaemlékezései szerint – kulcsszerepet játszott Antal László, aki „hidat épített a jövő emberei között.”¹⁴¹

A homogenizációs folyamatot jól jellemzi Békesi László pályafutása: a járási tanácsi előadóból a fővárosi tervgazdálkodási tanács vezetésén át pénzügyminiszter-helyettesi, majd pénzügyminiszteri pozícióig jutó közgazdász tipikus Kádár-kori csúcsburokrata karriert tudhatott magának. A rendszerváltás előtt párttag és még az 1994-es választáson is a nevében a szocializmust hirdető párt egyik vezetőjeként fellépő Békesi ugyanakkor gazdasági nézeteiben 1990 után már sokkal közelebb állt az akkor még antikommunista irányultságú SZDSZ programjához.¹⁴² A folyamat végén Békesi 1998-ban kilépett az MSZP-ből, közreműködött az SZDSZ választási programjának elkészítésében, s 2009-ben szerepet vállalt a neoliberális programot szociális engedmények nélkül képviselő Reformszövetségben.

¹⁴⁰ Antal László, Asztalos László, Auth Henrik, Balázs Ágnes, Bartha Ferenc, Bauer Tamás, Békesi László, Bodnár Zoltán, Bokros Lajos, Czirják Sándor, Csillag István, Draskovics Tibor, Faluvégi Lajos, Farkas István, Járai Zsigmond, Jutasi György, Kajdi József, Kilényi Géza, Kocsis Imre, Kunos Péter, Kupa Mihály, László Csaba, Lengyel László, Matolcsy György, Medgyessy Péter, Németh Miklós, Polgár Miklós, Sárközy Tamás, Szilvássy György, Tóth Zoltán, Tömpe István, Vértes András, Vissi Ferenc, Voszka Éva.

¹⁴¹ Bokros Lajos–Surányi György: A reformer értelmiség szellemi atyja. *Élet és Irodalom*, 2008. október 3.

¹⁴² Medgyessy Péter szerint „Békesi (első, 1989-es pénzügyminisztersége idején – S. M.) még nem volt annyira karakteres ember, mint amilyen ’92-ben, ’93-ban, ’94-ben lett. Akkor még igazán saját gazdaságfilozófiájá sem volt, eléggé operatív ember volt, és eléggé szűk körben mozgott a gondolkodása.” (Medgyessy Péter: A politika nem barátságokról szól – Rádai Eszter interjúja. *Beszélő*, IV. évf., 5.).

Az organikus közigazgatás elítélésének természetesen nem járt együtt totális hegemóniával a közpolitika minden területén. A neoliberalizmus tanait nem minden kormányalkotó erő fogadta el, élén magával az 1994-től miniszterelnök Horn Gyulával (ez egyben a legfőbb érv a „neoliberális rendszerváltás” tézisével szemben). Mint azt a III. fejezetben bemutattuk, a rendszerváltás központi ideológiájának és közpolitikai programjának tekinthető modernizációs *konszenzusra* éppen azért volt szükség, hogy meglegyen a koordinált cselekvéshez szükséges közös nevező az egymástól más kérdésekben élesen eltérő nézeteket valló szereplők között.

Rátérve immár a magyar organikus közigazgatók bemutatására, megállapítható, hogy egy olyan befolyásos csoportot alkottak a rendszerváltás után, amely képes volt az összehangolt cselekvésre, jelentős részben értékei és érdekei egybeesése miatt. Ezen elit tagjai magas fokon transzformálták egyik típusból a másikba gazdasági, kulturális és társadalmi tőkésüket: nemzetközi kapcsolataik, a kurrens közgazdaságtani irodalomhoz való (a szocialista felsőoktatásban messze nem bevett) hozzáférésük, a társadalmi alrendszeren átívelő hálózatuk együtt járt a személyes és intézményi gyarapodással. Ennyiben az organikus közigazgatók rendszerváltás utáni befolyásának gyökerei jelentős mértékben visszanyúlnak az 1990 előtti időszakra.

A reformközigazgatók az 1960-as évek végétől a magyar közvéleményben a piaci reformok ésszerűségének megtestesítőivé váltak a szocialista rendszer ésszerűtlenségével szemben. Az 1980-as évek közepétől egyre nagyobb társadalmi visszhangot kiváltó reformjavaslataikkal (l. *Fordulat és reform*) és rendszerkritikus kiállásukkal (például Lengyel László kizárása az MSZMP-ből) többen közismertté váltak. Mások a Németh-kormányban és a mögötte álló apparátusban alapozták meg technokrata imidzsüket. Ahogy Lengyel László, a csoport egyik szellemi vezetője, s egyben krónikása írta:

„Az államapparátusok és holdudvaruk tele voltak tehetségekkel, behálózta őket az „ifjú tisztek” reformmozgalma. Az államigazgatási vezetők arra kényszerültek, hogy hagyják szabadon dolgozni a náluk dolgozó Surányi Györgyöt és Bokros Lajost, Herczog Lászlót és Csillag Istvánt vagy éppen Antal Lászlót és Kupa Mihályt.” (Lengyel, 1998)

A „kiválasztottak” maguk is ambicionálták a gazdasági átmenet levezénylését, és aktívan építették reputációjukat (gyakran Lengyel Lászlóhoz hasonlóan: egymás reputációját) a médiában. Ehhez megfelelő kiindulópontot jelentett, hogy a szocialista nyilvánosság szerkezete – különösen a kereskedelmi tévék 1997-es elindulásáig – szintén sok tekintetben továbbélt. Az örökölt struktúrák és személyzet mellett a köztévé-közzsír rádió rokonszenve az organikus közgazdászok számára biztosított volt, amit az egyenlőtlen erőviszonyokat hamar átlátó jobboldal az ún. médiaháború során sem tudott tartósan megváltoztatni (erre majd csak 2010 után lesz képes).

Másfelől az organikus közgazdászok nemcsak közvetetten, de közvetlenül is befolyásolták a közpolitikai döntéshozatalt. Képviselői, miniszteri vagy államtitkári szerepekbe léptek, majd ezekből távozva tovább védték korábbi döntéseiket és általában ideológiai fölényüket. Ugyanúgy aktív szerepet vállaltak az MSZP, illetve az SZDSZ – s 1998-ig a Fidesz – programalkotásában, mint az ezek alapján meghozott közpolitikai intézkedések publicisztikai és tudományos védelmében.

Mindezek során kihasználták az alternatív erőközpontok és ideológiai irányok gyengeségét és általában a magyar választók általános tájékozatlanságát a modern kapitalizmus és közgazdaságtan összefüggéseiben (ami nem is lehet meglepő annak fényében, hogy a több esetben külföldi ösztöndíjjal világot látott organikus közgazdászokkal ellentétben erre az oktatási rendszer esélyt sem adott számukra). Így meghatározott univerzális szerepvállalásuk a magyar kapitalizmus kiépítésében leginkább értelmiségi „guruként” határozható meg. Az organikus közgazdászok kihasználták, hogy a közvélemény nem feltétlenül az adott

téma specialistáitól várja az iránymutatást az aktuális ügyekben, és a közgazdasági „celebritás” kialakításához a kereskedelmi média és az internet előtti világ homogenitása megfelelő terepet kínált.

Az organikus közgazdászelit szisztematikusan és szoros együttműködésben dolgozott közös célja megvalósításáért. Ha nem is feltételezzük – a politikai spektrum szélsőségein népszerű összeesküvéselemletekkel –, hogy a magyar kapitalizmus kialakulását egy állandóan ülésező szűk politikai bizottság irányította volna, az is egyértelmű, hogy nem a láthatatlan kéz vezetett magas társadalmi státusú, de egymástól elszigetelt egyéneket egy spontán ideológiai hegemonia kialakítására. E csoport tudatosan, dokumentálhatóan szervezett módon, észszerű belső munkamegosztást érvényesítve foglalta el a magyar szellemi-ideológiai tér hídfőállásait a társadalom több fontos alrendszerében, a tudományban, a politikában, a közpolitikai elemzésben, a publicisztikában, a könyvkiadásban vagy a nemzetközi kapcsolatok terén. Céljuk a kialakuló modernizációs konszenzuson belül a posztkommunista-pragmatista szárnyal szemben a piaci fundamentalizmus ideológiájának képviselője volt.

Természetesen az organikus közgazdászoknak még belföldi és külföldi szövetségeseikkel (a multinacionális cégekkel és nemzetközi szervezetekkel) együtt sem sikerült mindig és minden kérdésben érvényesíteni akarataikat. Nehéz lenne ugyanakkor a gazdasági átmenetben még egy olyan csoportot azonosítani, amely hasonlóan szervezett és tudatos módon lett volna képes befolyásolni a hazai gazdasági közgondolkodást és közpolitikai döntéshozást.

Az organikus közgazdászelit tagjai

A Bokros Lajos által a „modernizáció erőinek” nevezett csoportok társadalmi, politikai vagy közpolitikai heterogenitására már kitértünk a III. fejezetben. Folytatva az ott megkezdett elemzést,

a mérsékelt, illetve neoliberais modernizációs csoportokról a következő térképet rajzolhatjuk fel.

A két csoport tagjainak *jellemzően* eltérő személyi, illetve politikai motivációi voltak.¹⁴³ A mérsékelt modernizációs csoport tagjai alkatuknál és ezzel összefüggően karrierjüknel fogva kevésbé voltak ideologikusak. A pártbürokráciában vagy a közigazgatásban szocializálódva, a késő Kádár-rendszer erjedésében egyre pragmatikusabbá válva egyengették pályafutásukat. A típus mintaképe Medgyessy Péter, akit a Pénzügykutató Intézet megszüntetése kapcsán (amelyet miniszterelnök-helyettesként döntött el) a neoliberais mag már a '80-as évektől keményen bírált. Az MSZP és az SZDSZ által támogatott kormányok három másik miniszterelnöke, Horn Gyula, Gyurcsány Ferenc¹⁴⁴ és Bajnai Gordon is inkább ide sorolható.¹⁴⁵

A csoport értelmiségi hátországát a jelentős részben bölcsészektől és társadalomkutatókból álló ún. chartás értelmiség adta, amelynek elsődleges célja a modernizációs konszenzus *egyben-tartása* és nem valamilyen ideológiai cél tűzzel-vassal való ki-kényszerítése volt. Az értelmiség nyomása jól tetten érhető az

¹⁴³ Ismét fontos hangsúlyozni azt, amit a kötet elméleti forrásai kapcsán már megemlítettünk: az itt közölt értelmezési keret részben átfedést mutat a téma vezető kutatójának tekinthető Szalai Erzsébet (l. Szalai, 1995) többször finomított tipológiájával. Ő több helyütt három fontos rendszerváltó elitcsoportról beszél: a „késő kádári technokráciáról”, a „demokratikus ellenzékéről” és az „új reformerértelmiségről”. Mindezek egy része kötött „új szövetséget” a Demokratikus Chartával és az 1994-es kormányalakítással, amely elemzés megfelel a „modernizációs konszenzus” ehelyütt közölt fogalmának és történetének.

¹⁴⁴ A 2002-es kampányban szerepet vállaló Gyurcsány kortársai számára világosan beszélt politikai karrierterveiről (l. például Medgyessy, 2010), és legalább annyira volt operatív munkatárs, mint ideológus (vagy végképp: neoliberais ideológus). Erőteljesebb átsodródása a neoliberais táborba is csak a Demokratikus Koalíció Platform, majd a DK párt megalakulásához kapcsolódik. Jól jelzi ezt a „bársonyos reformokra” való utalása második kormánya idején, amikor az elvesztett „vizitdíjas” népszavazás után kenyértörésre került sor a története legradikálisabban neoliberais korszakát élő SZDSZ-szel.

¹⁴⁵ Utóbbi kettő Szalai Erzsébet elemzésében már nem is a késő Kádár kori technokrácia, hanem egy, a privatizáció és a gazdasági átalakulás folyamatában meggazdagodott ún. technoburzoázia tagja (Szalai, 2016).

1994-es koalíció megalakulásában, a pártonkívüli (és részben emiatt kompromisszumkész) Medgyessy Péter 2002-es miniszterelnök-jelöltségében. Sőt, e szerepét még a modernizációs konszenzus bukása után is képes volt fenntartani, melynek jellemző példája Bajnai Gordon „visszaléptetése” a miniszterelnök-jelöltségtől Mesterházy Attila javára 2014 elején, amiben egy többségében filoszokból álló társaság játszott kulcsszerepet.¹⁴⁶

A neoliberais platformot egy rendkívül szűk, jellemzően a II. világháború után született férfiakból álló, politikailag a nyolcvanas évek közepétől aktivizálódó csoport képviselte:¹⁴⁷ Antal László, Békesi László, Bokros Lajos, Csillag István, Draskovics Tibor, Lengyel László, Mihályi Péter (a *IV.1. táblázat* a csoport tagjainak sokrétű kapcsolódását mutatja be). Többen közülük egyetemista koruk óta barátok (Lengyel és Csillag), legalább hárman 1980-tól a Pénzügyminisztérium KISZ-szervezetének vezetőségi tagjai (Draskovics, Bokros, Csillag). Tagjai jellemzően jogász és közgazdász végzettségűek, és pályafutásuk valamilyen szakaszában jellemzően volt közülük a PM-hez és/vagy a Pénzügykutató Intézethez/Rt.-hez.

¹⁴⁶ „Neves értelmiségiek is a teljes körű összefogást támogatták abban a felhívásban, amelyet mások mellett Bitó László, Heller Ágnes, Konrád György, Parti Nagy Lajos és Radnóti Sándor írt alá.” Egybehangzó sajtóértesülések szerint e csoport már korábban informálisan nyomást gyakorolt Bajnaira a visszalépés érdekében. Lásd Mesterházy Orbán ellen. *Népszava*, 2014. január 8., illetve Az utolsó pillanatban vagyunk – Neves közéleti személyiségek felhívása. *Népszava*, 2014. január 8.

¹⁴⁷ A neoliberais közgazdasázelit közpolitika- és közgondolkodás-formálási tekintetben legbefolyásosabb tagjainak kiemelését az uralkodó elitben betöltött fontos szerepe indokolja. Szemben a mérsékelt elittel, amelynek tagjai kevésbé voltak ideologikusak és/vagy nem szerveződtek hálózatba és/vagy csak rövid távon befolyásolták a rendszerváltás történetét, ezen elitcsoport tagjai több társadalmi alrendszerben (közpolitika, politika, tudomány, média) egyszerre és több mint negyedszázadon át befolyásolták a közgondolkodást és jogalkotást.

IV.1. táblázat. A neoliberális platform képviselői

Funkció	Stratégiaalkotás	Döntéshozatal	Döntéshozási centrum	Pártprogramírás	Bankpolitika forgóajtó	Többfunkciós bázis	Közvélemény-befolyásolás	Hálózatépítés	Kapcsolódási pontok száma
Szereplő (szül. év.)	For-dulat és reform	Mi-nisz-ter	Pénz-ügy-minisz-terium	SZDSZ Kor-szak-váltás	Bank	Pénz-ügy-kutató	Anti-Válasz-úton	Hetényi-kör	
Antal László (1943)	igen	nem	igen	igen	igen	igen	igen	(el-hunyt: 2008)	6
Békesi László (1942)	nem	igen	igen	igen	nem	igen	igen	nem	5
Bokros Lajos (1954)	igen	igen	igen	nem	igen	igen	igen	nem	6
Csillag István (1951)	igen	igen	igen	igen	igen	igen	igen	igen	8
Draskovics Tibor (1955)	nem	igen	igen	nem	igen	n. a.	nem	igen	4
Lengyel László (1950)	igen	nem	nem	nem	nem	igen	nem	igen	3
Mihályi Péter (1953)	nem	nem	igen	igen	igen	n. a.	igen	igen	5

A csoport doyenje Antal László¹⁴⁸ volt, aki sok szempontból egyengette is a többiek pályafutását.¹⁴⁹ Megszerveződésük kulcsa

¹⁴⁸ Jól tanúskodnak erről a nekrológok, amelyeket a csoport tagjai jegyeznek, l. például Bokros Lajos–Surányi György: A reformer értelmiség szellemi atyja. *Élet és Irodalom*, 2008. október 3.

¹⁴⁹ Szellemi értelemben ugyanakkor legalább ennyire meghatározó – a heterodox elméleti irányultsága és sajátos közpolitikai javaslatái miatt nem is tipikusan piaci fundamentalista – Kornai János. Amennyiben írásunk fókuszja nem a modernizációs konszenzus közpolitikai dominanciája, hanem az ezt támogató elitcsoport közgazdasági gondolkodásának elemzése lenne, úgy Kornai írásait is

a magyar politikai átmenet egyik alapidokumentuma, a Pénzügykutatóban készült *Fordulat és reform* című tanulmány. Ebben szerkesztőként vagy szerzőként a csoport többsége részt vett (Békesi és Draskovics ekkor a Pénzügyminisztériumban töltött be vezetői pozíciót). A rendszerváltás idején néhányan belefogtak egy hosszabb-rövidebb MSZP-s politikai karrierbe (Bokros, Békesi), néhányan később az SZDSZ programjait írták, szerkesztették (Antal, Csillag, Mihályi, Békesi – *A korszakváltás programja*, 2000). A mag minden tagja aktív részese volt a politikai-üzleti „forgóajtó”-nak, elvállalva különböző bankvezetői vagy banki szakértői megbízásokat.¹⁵⁰

Mindent egybevetve, e hét közszereplő kulcsszerepet játszott a modernizációs konszenzus neoliberális változatának propagálásában, szervezésében és végrehajtásában az 1990-es évek eleje és a 2000-es évek vége között. A *IV.1 táblázat* a közöttük lévő hálózati viszonyt, valamint tevékenységük sokféle funkcióját írja le, fenntartva, hogy a táblát újabb fontos funkciókkal vagy hálózati csomópontokkal bővítve (lásd a táblázat első sorát) más személyek is joggal lennének ide, a keményvonalas neoliberális magba sorolhatók.¹⁵¹

A neoliberális modernizációs csoport célja a közhatalom birtoklása és a közbeszéd befolyásolása volt anélkül, hogy erre köz-

részletesebben kellene tárgyalni. Tudományos elismertsége – és alkalmi közpolitikai tárgyú írásai – ellenére ugyanakkor Kornai befolyása a hét fős neoliberális maghoz mérve mérsékelt volt a rendszerváltás konkrét közpolitikai döntéseire.

¹⁵⁰ Draskovics többek között vezető beosztást töltött be az első Orbán-kormány idején a ABN AMRO és a Kereskedelmi és Hitelbankban, amely utóbbinak Lengyel igazgatósági tagja (elnökhelyettese) volt. Csillag minisztersége után az Eximbank vezetőjeként folytatta pályafutását. Antal az MKB vezető közgazdásza és elnöki tanácsadója volt, míg Bokros pénzügyminisztersége előtt a Budapest Bank elnökvézelőigazgatójaként funkcionált, majd később a Világbanknál dolgozott. Mihályi egy időben a Bank Austria – GiroCredit Befektetési Rt. vezető közgazdásza volt, míg Békesi többek között az ABN AMRO „corporate finance tanácsadójaként” dolgozott. Forrás: nyilvánosan elérhető életrajzok.

¹⁵¹ Ennyiben az összesített *Kapcsolódási pontokat* mutató utolsó oszlopot is csak tájékoztató jelleggel szerepeltetjük. Az ugyanakkor jól látszik, hogy a csoport tagjainak pályafutása számos ponton összefonódott.

vetlen felhatalmazást kértek volna a választóktól. E stratégia a demokratikus deficit mellett etikai és jogi kérdések sorát is felvette. Azok értelmeztek a közvélemény számára döntéseket, akik bábáskodtak meghozataluknál, vagy éppenséggel kézjegyükkel látták el őket. Az összefonódások a szakközgazdász, a pénzügyi vezetői és a politikai elit között számos esetben, így privatizációs döntések kapcsán, büntetőjogi kérdéseket is felvetettek (lásd a Tocsik-ügyet).

Lengyel László világos képet festett¹⁵² a csoport küldetésstudatáról¹⁵³ és politikai céljáról:¹⁵⁴ „A tizenötödik születésnapját ünneplő Pénzügykutató Rt. egyik kiemelkedő teljesítménye, hogy eddig (2002-ig – *S. M.*) minden kormányba sikerült minisztert vagy államtitkárt delegálniuk.” Az a felfogás, hogy elitcsoportok felelőssége lehet kormánytagokat vagy akár az egész kormányt *delegálni*, jól megmutatkozik a csoport rendszerváltás utáni állandósult követelését, a szakértői kormány megalakítását illetően.¹⁵⁵

¹⁵² Szintén jellemző a következő idézet: „Lengyel a mai reformnemzedék bal-szerencsését abban látja, hogy 1985 és '89 között túl kevés idő volt arra, hogy a tervek kiforrják magukat. A nagy elődök, Széchenyiek huszonöt évet kaptak. Pedig »azok a lomha nyolcvanas évek« mai szemmel az ejtőzés, a nyáriás, lusta nyugalom, a megfontolt rákészülés éveit voltak. Csöndesen csordogáltak az ellenzéki tárgyalások, békésen megegyezve abban, hogy »Kádárnak mennie kell«, majd mindenki indult a dolgára. És ugyanígy bandukolt Magyarország a közelgő csőd felé. Vártunk.” Lengyelt idézi: Az elkötelezett figyelő – Szelényi Iván Kornai Jánosról és az ideges Orbánról. *168 óra*, 2014. május 18.

¹⁵³ A küldetésstudat további megnyilvánulási formái a gyakori nyílt levelek, amelyek jelentősen átfedő aláíró körrel jelentek meg aktuális ügyek kapcsán. Az egyik legjobb példa erre a neoliberais konszenzus színe-javát felvonultató nyílt levél Schmitt Pál Hagelmayer-díjjal való kitüntetése kapcsán. Ennek aláírói között szinte valamennyi közéletileg aktív neoliberais közgazdász megtalálható, a mag még élő hat tagján túl Király Júlia, Bauer Tamás, Kopits György és Várhegyi Éva (Közgazdászok tiltakoznak Schmitt Pál kitüntetése miatt. *hvg.hu*, 2013. november 29.).

¹⁵⁴ Tizenöt éves a Pénzügykutató Rt. – Szép volt, fiúk. *Hetek*, 2002. november 29.

¹⁵⁵ Lengyel László így jellemezte Fodor Gábor 2008/9-es SZDSZ-elnöki periódusát: „az a személyes tragédiája, hogy nem tudott kitartani egy-két ötlet mellett, például a Surányi-vezette szakértői kormány mellett” (Bokros péppé verné Orbánt – Interjú Lengyel Lászlóval. *atv.hu*, 2009. június 29.

Az így meghatározott neoliberális, illetve mérsékelt-pragmatista csoportok között akár egy karrieren belül is lehetséges volt az átjárás, amire talán Békesi László a legjobb példa. További közös jellemzőjük, hogy a kettőjük között kötött modernizációs konszenzus egyszerre volt érték- és érdekközösség. Utóbbi talán kevésbé hangsúlyos, de legalább olyan fontos eleme a csoportok aktivitásának, mint az előbbi (az értékeket később, az ideológia kapcsán tárgyaljuk). Az egyes karrierpályák jól dokumentálják, hogy a modernizációs konszenzus fenntartása hozzájárult a személyes és intézményi¹⁵⁶ gyarapodáshoz. Jól jelzik ezt a miniszterelnöki, miniszteri és egyéb kormánypozíciók, a banki vezetői szerepvállalások az állami és magánszférában egyaránt, valamint az akadémiai-egyetemi pozíciók.

Az organikus közgazdászelit taktikája, I: hatalmi pozícióépítés

A csoportok általános leírását követő empirikus illusztrációink során az organikus közgazdászok személyes és hatalmi pozícióépítési eljárásait a forgóajtó, az intézmény- és hálózatépítés, a királycsinálás, a tanácsadás, valamint az ismeretterjesztés témái kapcsán mutatjuk be. Az ideológiai pozícióépítés kapcsán pedig két fontos taktikai megoldást emelünk ki: az alternatívák leszűkítését, illetve a függetlenségi retorikát.

Forgóajtó

A fejlett demokráciákban a nyílt korrupció visszaszorulásával az üzleti és politikai pozíciók közötti forgóajtó (*revolving door*) vált a lobbierdekek érvényesítésének egyik legfontosabb eszközévé

¹⁵⁶ Csillag 30 milliós megbízást adott a Pénzügykutató Rt.-nek. *index.hu*, 2003. február 24.

(Skinner, 2011). Ez lényegét tekintve arra az összeférhetetlenségi problémákat felvető folyamatra utal, melynek során a politikai döntéshozók posztjuktól távozva üzleti döntéshozói pozíciókat töltenek be (majd esetleg ismét visszatérnek a politikába – a forgóajtóba természetesen az üzleti élet felől is be lehet lépni).

Ezzel párhuzamosan a kormányzati tudás és kapcsolatok kamatoztatása az üzleti életben fontos elitstratégiává vált, különösen a pénzügyi területen. Így például pénzügyminiszterek és magas beosztású közigazgatási vezetők sora lépett állásba a kialakuló magyar és nemzetközi pénzügyi kapitalizmus kulcsintézményeinél Bokros Lajostól (Világbank) Medgyessy Péteren (Inter-Európa Bank) át László Csabáig (K&H, KPMG).

Másfelől az üzleti szféra fontos rekrutációs bázissá is vált a transzatlanti neoliberális érdekkörökkel pozitív viszony kialakítására törekvő magyar kormányok számára. Így került pénzügyminiszteri pozícióba Járai Zsigmond (korábban: ABN Amro, Budapesti Értéktőzsde), illetve Oszkó Péter (korábban: KPMG, Deloitte). A forgóajtó mindemellett az akadémiai szféra neoliberális beállítottságú szereplői számára is belépési pontot jelentett a közvetlen döntéshozói körbe (lásd például a vállalatgazdaságtant oktató Chikán Attila gazdasági miniszteri szerepvállalását).

A rendszerváltás utáni magyar gazdaságpolitikai rekrutáció története egyben az organikus közgazdászok forgóajtószerű közlekedésének története is. Egy kis létszámú, jellemzően a rendszerváltás előtti kormánybürokráciában edződött értelmiségi kör töltött be változatos pozíciókat a makrogazdasági irányítás, a pénzügyi szabályozás és a privatizáció kulcsterületein, hogy aztán ismereteit és lobbiképességét a magánszférában kamatoztassa. Amikor nem voltak hatalmi pozícióban, akkor a csoport tagjai szinte kivétel nélkül részt vállaltak valamely organikus közgazdasági intézmény aktivitásában (Csillag István – Pénzügykutató; Békesi László, Chikán Attila, Oszkó Péter – Reformszövetség stb.).

Ezen aktivitás gyakran olyan intézkedések és közpolitikai folyamatok kommentálására irányult, amelyben maguk a szerzők

is érintettek voltak. Így tett a Várhegyi Éva könyvét recenzáló Mihályi (2003), aki a privatizációs kudarcokért az érintett bürokráciát hibáztatta:

„Ha nem is mindenütt, de a legtöbb esetben a menedzsment azon dolgozott, hogy húzza-halassza a privatizációt, addig is élvezhette a kiemelkedő fizetést és a presztízst. Cégek, befolyásos közéleti figurák alakították a tranzakciókat, s mindenki abban volt érdekelt, hogy leszedje a maga sábját. Az első időkben ez csak anyagi érdek kérdése volt, később viszont ezt az időhúzást erősítette a privatizációért felelős apparátusok önvédelmi reflexe (»mindent lepapírozunk!«).”

Mihályi ugyanakkor nem említi meg saját érintettségét mint olyan döntéshozóét, aki „1997/98-ban a Pénzügyminisztérium társadalmi közkiadásokért felelős helyettes-államtitkára, előtte a privatizáció területén különböző állami beosztásokban játszott jelentős szerepet”.¹⁵⁷

A forgóajtót aktívan és a maga javára használó multifunkcionális értelmiségi prototípusa Bokros Lajos. A szakmai karrierjét a Pénzügykutató Intézetben kezdő Bokros gyakorlatilag minden olyan fontos pozíciót betöltött, ahol hozzájárulhatott a neoliberais józan ész hegemoniájának kialakításához. Volt üzleti vezető állami cégeknél és pénzügyi intézményeknél (Állami Vagyonügynökség, Budapest Bank, BÉT), dolgozott az MNB-ben és a Pénzügyminisztériumban (miniszterként), volt MSZP-s országgyűlési és MDF-es EP-képviselő, közös ellenzéki főpolgármesterjelölt (2014), pártalapító (MoMa), egyetemi oktató és vezető (CEU), akadémiai bizottsági tag, illetve nagy teherbírást publicista (*Élet és Irodalom*). Amikor – EP-listavezetőként – egy műsorban arról kérdezték, hogy nem okoz-e gondot, hogy külföldön kell majd tevékenykednie, a volt miniszter azt hangsúlyozta: „Brüsszelből is rendszeresen haza kell látogatnia egy képviselőnek, így itthon is tudja majd »az ígét hirdetni!«”.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Mihályi Péter önéletrajza.

¹⁵⁸ Bokros Lajosné: Nálunk Lajos a miniszter, én meg a pénztáros. *atv.hu*, 2009. május 29.

Intézményépítés és finanszírozás

Említettük, hogy a Pénzügykutató Zrt. 2002-es, tizenötödik születésnapjára rendezvényén Lengyel László büszkén mondhatta, hogy az intézménynek minden kormányba sikerült minisztert vagy államtitkárt delegálnia. Ez a haditett nem lett volna megvalósítható egy – a forgóajtón túlmutató – szisztematikus intézmény- és hálózatépítési munka nélkül. Az organikus közgazdászok képesek voltak olyan fórumokat, rendezvényeket és PR-akciókat szervezni, amelyek segítségével akkor is állandó jelenlétük volt a közéletben és a médiában, amikor közvetlenül nem hívták őket. Mindemellett aktív káderpolitikával „menedzselték be” magukat döntéshozói pozíciókba, ahonnan megfelelő anyagi és erkölcsi támogatást kaptak tevékenységük folytatásához, a miniszteri és alacsonyabb szintű kormányzati rekrutáció, valamint a közpolitikai döntések befolyásolásához.

A folyamat az organikus közgazdászok szellemi otthona, a Pénzügykutató Rt. megalapításával kezdődött. Ennek történetéről és a rendszerváltás előtti működéséről számos forrás elérhető (l. Gagy, 2015, illetve Pogány 1998-as írását az intézmény történetéről). A Pénzügykutató rendszerváltás utáni tevékenységének részletes feltárása ugyanakkor hasonlóan hasznos vállalkozás lenne. Ha erre most nem is kerülhet sor, annyi megállapítható, hogy az intézmény a kialakuló kapitalizmus viszonyai között a legnagyobb hatású agytrösztök egyikeként működött.

Erről tanúskodik rendezvényeinek sokasága, amelyekről a szervezet honlapja a 2000-es évek közepéig visszamenőleg számol be. Ugyanúgy megtalálható itt az Allianz biztosítóval közösen szervezett „Magyarország helye a világban” című konferencia 2009-ben, és más hasonló rendezvények, amelyeket a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központja, a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal, a Külügyminisztérium, a Fővárosi Vízművek (!), a Hídépítő Zrt. vagy a bankok és biztosítók közül az MKB, a HVB, az UniCredit, illetve az AEGON közreműködésével tartottak meg.

Ahogy ez a lista és a konferenciák változatos tematikája is jelzi, az elnevezése szerint „pénzügykutatással” foglalkozó intézmény valójában egy univerzális agytröszt funkcióját látta el. Ez különösen hangsúlyossá vált olyan szervezeti egységek és szatelit társaságok megalapítása után, mint az 1993-tól működő Korridor Politikai Kutatások Központja vagy a 2010-es években aktív Hetényi-kör (témája: az adórendszer), Szalay-kör (alkotmányjog), Andrassy-kör (külpolitika), illetve Aschner-kör (innováció). Szemben olyan, közvetlenül a választások előtt megalakított és az éppen következő voksolás befolyásolására törekvő piaci fundamentalista szervezetekkel, mint a 2008–2009-es időszakban aktív Oriens, illetve a Reformszövetség, a Pénzügykutató a rendszerváltás első húsz éve során végig aktív volt, amely jelentős intézményi tudás és szervezeti kapcsolati tőke felhalmozását tette lehetővé.

Ez a szervezeti kapcsolati tőke kulcsfontosságú volt az intézmény hosszú távú jövőjének biztosításában. A Pénzügykutató Rt. részvényesei között megtalálható számos magyar nagyvállalat (Aegon, OTP, MKB) és a munkaadók egyik legnagyobb belföldi érdekvédelmi szervezete, a Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége. A tulajdonosi háttér és az agytröszt által képviselt ideológiai irány tehát legalábbis nem mond ellent egymásnak. Ugyanez nem mondható el a projektfinanszírozásról: az állam leépítésének szükségességéről cikkek százait jegyző szerzők (Csillag, Várhegyi stb.) által fémjelzett intézmény ugyanis a rendszerváltás után szorosán összefonódott a magyar kormányzati és állami vállalati szektorral.

Ezt nemcsak a konferenciákat támogató állami-önkormányzati cégek sokasága jelzi, de azon megbízások sora is, melyből „üzleti-tanácsadói” bevételeiket szerezték. A példák számos kormányt és kormányzati időszakot átfognak, a Voszka Éva által vezetett 1995–1996-os privatizációs kutatástól, amelyet „az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. megbízásából végeztek” el (Voszka, 1998) a „Nemzeti bajnokok teremtése Magyarországon”

című tanulmányig, amelyet a Gazdasági Versenyhivatal felkérésére készítettek (Pénzügykutató Zrt., 2008).

Az intézményépítési aktivitás értékelése kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy a szereplők tevékenysége a kapitalizmusmodell befolyásolása kapcsán korántsem tekinthető nonprofit jellegűnek. Az organikus közgazdászok nyilvánosan képviselt értékei egybeestek saját karrier- és gyakran anyagi érdekeikkel. A csoporttal „társutas” belföldi és nemzetközi politikai és gazdasági elitiek patronázspozíciók sokaságával halmozták el a neoliberais hegemonia fenntartásában kulcsszerepet játszó értelmiségieket.

Így lehetett Mihályi Péter olyan változatos feladatkörű szervezeteknél igazgatósági vagy felügyelő-ellenőrző bizottsági tag, mint az ÁPV/MNV, a MÁV, a BKV és az MVM, és így tölthetett be hasonló funkciókat Vértes András a Fotexnél, az ABN-Amro Nyugdíjpénztárnál és a Picknél. A sor hosszan folytatható Várhegyi Éva MNB, Lengyel László MTI felügyelőbizottsági tagságával, Petschnig szerepvállalásával az Agrobank és a Dunafer vezetőségében, Csillag István Eximbank-MEHIB elnöki kinevezésével, vagy Mihályi Péter (saját publikációs listája által felsorolt) IMF és uniós megbízásaival.¹⁵⁹ A díjazással járó pozíciók hozzájárultak az érintett csoport anyagi függetlenségéhez, ami kuriózumnak számított egy olyan időszakban, amikor kevés értelmiségi tudott megélni abból, hogy gazdasági és politikai folyamatokat kommentál.

Királycsinálás

A hegemonia kialakításához a pozícióhalmozás mellett parlamentáris rendszerekben fontos a mindenkori miniszterelnök támogatásának megszerzése is. Az 1990-es választási sokk után a különböző hátterű organikus közgazdászok gyorsan megtalálták a közös nevezőt a „reformok” és a makrogazdasági „stabilizáció”

¹⁵⁹ Mihályi Péter – Publikációs jegyzék (2016. szeptember).

témái kapcsán. A 1994-es voksolás előtti években e programot támogatták a választási győzelemre esélyes liberális pártok (Fidesz, SZDSZ) és sokan a Demokratikus Charta segítségével az elszigeteltségből fokozatosan kitörő MSZP holdudvarában is. Legjobb esélyük e program megvalósítására a szocialista pártban önálló hatalmi tényezővé váló Békesi László volt, aki sokáig versenyben volt Horn Gyulával az utódpárt listavezetői posztjáért.

Békesi miniszterelnöksége ugyanakkor a kialakuló modernizációs konszenzuson belül a neoliberais szárny dominanciájával járt volna, ami hátrányos helyzetbe hozott volna számos érdekcsoportot a szocialista párton belül (így kiemelten a párttal szimbiózist kialakító nagy szakszervezeti szövetséget, az MSZOSZ-t). A miniszterelnök-jelöltséget végül a pártelnök Horn szerezte meg, de Békesi nem adta fel a párt programjának meghatározásáért folytatott harcot (ennek eklatáns példája egy olyan – „jóléti” és „modern” társadalmat ígérő – egész oldalas választási hirdetés nyilvános kritikája volt, amelyet az MSZP Horn aláírásával adott fel a *Népszabadság*ban¹⁶⁰).

Az abszolút MSZP-s többség megszerzésének lehetősége másfelől az egész modernizációs projektet fenyegette, amely egy korábban elképzelhetetlen – és a pártjának vezetése nevében beszélő Magyar Bálint által még a két forduló között is kizártnak tartott – stratégia, az MSZP–SZDSZ-koalíció létrehozása érdekében mozgósította az organikus értelmiségi elitet (Demszky, 2012). Mint Bozóki megjegyzi:¹⁶¹

„Konrád György a Charta nevében nyilvánosan arra szólította fel a két párt vezetőit, hogy kezdjék meg a koalíciós tárgyalásokat. (Fontos megjegyezni, hogy Konrád – már a választás két fordulója között, azonban még a végső parlamenti arányok ismerete nélkül – a koalíció, de egyben az SZDSZ miniszterelnök-jelöltje mellett érvelt). Ezúttal tehát nem a pártok igyekeztek befolyásolni a mozgalmat, hanem a mozgalomba tömörült értelmiségiek próbálták befolyásolni a pártokat. Ezzel a moz-

¹⁶⁰ *Népszabadság*, 1993. augusztus 27.

¹⁶¹ Bozóki András: A Demokratikus Charta története. *Beszélő*, 1. évf., 2. szám.

galom a »királycsináló« szerepét vindikálta magának, vagy legalábbis akként lépett föl.”

Az 1994-es választás a neoliberais értelmiség királycsináló szerepfelfogásának első, de messze nem utolsó megnyilvánulása volt. A baloldali és a liberális pártok politikai stratégiájának és választási megállapodásainak befolyásolása, a miniszterelnök-jelöltek castingja vagy legalábbis előzsűrizése állandó elemei voltak az organikus értelmiség tevékenységének. Ennek során a pártonkívüli, önálló politikai háttérrel nem rendelkező, „technokrata” jelöltek váltak a csoport előretolt hadtestévé, és a „szakértői kormány” a politikai pártok megkerülésével gyakorolni kívánt hatalom legitimációjává.

A modernizációs konszenzust fenyegető megosztottságon való felülemelkedést sikerrel támogatták 2001-ben a párttagsággal nem rendelkező Medgyessy Pétert jelölésekor (korábbi főnökével, Németh Miklóssal és az MSZP-t vezető Kovács Lászlóval szemben). Másik nagy sikerüket peddig akkor érték el, amikor 2009-ben a Gyurcsány Ferenc lemondása utáni kaotikus helyzetben teljes mellszélességgel álltak ki – a részben a saját, a Reformszövetség keretei között megfogalmazott programjuk végrehajtására szegődő – Bajnai Gordon kormánya mellett. A 2014-es választási kampány finisében pedig – elsősorban az olyan humán organikus értelmiségiek vezetésével, mint Heller Ágnes és Radnóti Sándor – tevőlegesen hozzájárultak ahhoz, hogy Mesterházy Attila miniszterelnökségéért cserébe a teljes „összefogás” részévé váljon a megszűnőben lévő SZDSZ volt képviselőit és értelmiségi holdudvarát (lásd Bauer Tamás, Szentiványi István, Eörsi Mátyás, Ara-Kovács Attila) részben integráló Demokratikus Koalíció.

Az organikus közgazdászok királycsinálási ambícióit a sikeres korszakot követő sorozatos választási kudarcok sem törték le, és a baloldali-liberális politikai tér erőviszonyainak és személyi vezetésének befolyásolására még 2017-ben is egyértelmű jelek utaltak. Lengyel László több nyilvános rendezvényen és értelmiségi beszélgetésen is az MSZP által jelölt Botka László mögötti

„népfrontos” összefogást sürgette, bizonyos esetekben szervezte (hamar a politikai folklór részévé vált, amikor az LMP központi e-mail címén landolt egy levél, amelyben Lengyel nevében tájékoztatták a párt egyik társelnökét egy zárt körű összejövétel elmaradásáról).¹⁶²

A mindenkori kormányprogram formálásának igénye persze politikai bakik hiányában is jól nyomon követhető. A „szakma” nevében fellépő organikus közgazdászok szinte valamennyi választás előtt előálltak árnyékkormány-programjukkal. Egyetlen példát említve: a 2014-es országgyűlési választások előtti napokban a Pénzügykutató Zrt., a Hetényi-Kör és a Szalay-Kör „Tartós lemaradás vagy felzárkózás és konszolidáció?” címmel rendezett konferenciát. Ezen Lengyel a Pénzügykutató vezetőjeként így beszélt:

„a konferencia célja, hogy a választások előtt bebizonyítsák, lehetséges szakmai alapon hiteles elképzeléseket kidolgozni, és azokat vállalni a közvélemény és a hatalom előtt. Szeretnének üzenni a hatalmon és az ellenzékben lévőknek is, hogy lehetett volna dolgozni, jogszabálytervezeteket, sőt az egész jogi rendszert érintő stratégiai törvények sorát kidolgozni.”¹⁶³

Tanácsadás, petíciók

A pénzügyminiszterség mellett az organikus közgazdászok szerepfelfogásának leginkább megfelelő pozíció a miniszterelnöki tanácsadó posztja volt. Innen lehetett ugyanis a királycsinálás egyszeri aktusának eredményeit állandósítani, a kormányzásban mint folyamatban formális felelősségvállalás nélkül részt venni (ami – mint látni fogjuk – a függetlenségi retorika egyik fontos tartópillére lesz).

¹⁶² Egy bakiból derült ki az ellenzéki „királycsinálás” újabb köre. *hvg.hu*, 2017. február 16.

¹⁶³ „Lehetett volna dolgozni”: közgazdászok üzentek a magyar politikusoknak. *hvg.hu*, 2014. március 11.

A tanácsadói szerepfelfogás a Németh-kormány időszakában gyökerezik, amikor a válságkezelés és a rendszerváltás komplexitása felértékelte a nyugati értelemben vett közpolitikai tudással rendelkező csoportokat, szemben a szovjet kapcsolatokon szocializálódott pártbürokráciával. Ekkortól datálódik az organikus közgazdászok körében a kicsinyes politikai küzdelmek fölött álló szakértői kormányok és a technokratikus állam (többek között Sárközy Tamás jogászprofesszor által történő) propagálása.

Bár demokratikus viszonyok között a főhatalmat jellemzően hivatásos politikusok irányítják, a bürokráciába be nem tagolódott „független szakértők” kormányzati részvétele 2010-ig a közbeszédben állandó kíváncsolomként jelent meg a bal-, de részben a jobboldalon is (lásd az első Orbán-kormány Járai Zsigmond, Chikán Attila és Surányi György által alkotott pártonkívüli gazdaságpolitikai triumvirátusát). E gondolkodásmód sok esetben különböző miniszterelnöki tanácsadó testületekben intézményesült, amelyeknek klasszikus esete a Horn Gyula által 1994 szeptemberében létrehozott grémium.

A Medgyessy Péter vezette csoport az organikus közgazdászok derékhadából állt (tag volt többek között Lengyel László, Petschnig Mária Zita, Vértes András is).¹⁶⁴ Bár a testület nem volt hosszú életű, és nem gyakorolt közvetlen hatást a kormányzati munkára, számos későbbi, a független szakértői tudás becsatornázására – és társadalmi legitimitációjának felhasználására – irányuló intézményi innováció előfutára lett Medgyessy Köztársasági Etikai Tanácsától Gyurcsány szakmai kerekasztalain át az organikus közgazdászok egyik fontos külföldi mentorának tekinthető Kopits György vezette (eredeti) Költségvetési Tanácsig.

Az organikus közgazdászelit azon elkötelezettsége ugyanakkor, hogy iránymutatását a kor minden fontos gazdasági kérdése kapcsán megismertesse a közvéleménnyel, részben túlmutatott a formális struktúrákon. A közpolitikai döntések és a közvélemény

¹⁶⁴ Sűgőkarok. *HVG*, 2004. november 20.

befolyásolásának egyik fontos eszköze a Demokratikus Charta sikere óta a kollektív „civil” fellépés, a petíciók indítása és aláírása lett. A rendszerváltás történetéből számtalan példát lehet hozni ilyen fellépésre, amelyek közül – a már tárgyalt Hagelmayer-díj esete mellett – csak egyet említünk.

A második Gyurcsány-kormány idején az SZDSZ fő program-pontjának tekinthető egészségbiztosítási reform éles társadalmi ellenállást váltott ki, és „tb-mentők” néven a Védegylet és több más civil szervezet demonstrációkat szervezett (miközben az ellenzéki Fidesz már javában a törvény népszavazási elutasítására készült). A liberális párt legszűkebb értelmiségi holdudvarának több mint száz tagja – s benne a szinte teljes organikus közgazdászelit – nyílt levelet adott közre, amelyben egy, a reformmal kritikus értelmiségi csoport hasonló akciójára reagáltak. A többek között Antal László, Békesi, Bokros, Csillag és Mihályi által jegyzett levél nem közpolitikai, hanem politikai filozófiai síkon bírálta a reformot ellenzőket, az „államelvű berendezkedés” híveként azonosítva őket:

„Idézzék fel, mi mindent tárt fel a magyar társadalomtudomány és művészet arról, hogy miként tartja kiszolgáltatottságban az embereket az államelvű berendezkedés, és ne akadályozzák azokat a próbálkozásokat, amelyek a rendszer hatékonyabbá és igazságosabbá tételére irányulnak. Ne álljanak annak a rendszernek a pártjára, amely az egészségügy válóságának okozója.”¹⁶⁵

Ismeretterjesztés a médiában és a tudományban

A rendszerváltás előtti intézményi és szerkesztőségi struktúrák továbbélése, az organikus közgazdászok belföldi és nemzetközi hálózati tőkéje, valamint az elitcsoport ambíciói és munkabírása együttesen megfelelő kiindulópontot jelentettek az ideológiai hegemonia kialakítására a média és a tudomány területén is.

¹⁶⁵ Válasz a Válaszútonra. *Népszabadság*, 2007. december 22.

A médiamegjelenések esetében a szerkesztők és műsorvezetők kulcsszerepet játszottak: az, hogy kiket hívtak meg vagy kértek fel a véleménynyilvánításra, nem volt független attól, hogy kit ismertek és ismertek el az adott szakterületen. E tekintetben az organikus közgazdászok „reformer” és „szakmai” reputációja döntő jelentőségűnek bizonyult egy olyan médiaelit számára, amely nem tudott és nem is akart túltekinteni saját világnézetén. Az alábbiakban az üzenetközvetítés infrastruktúrája (tévészereplések, cikkek, könyv stb.) kapcsán mutatjuk be a vizsgált csoport pozícióépítési stratégiáját (a retorikára később visszatérünk).

A médiában névvel vagy név nélkül („szakértők szerint”), de rendszeresen foglalkoztatott organikus közgazdászok gazdaságpolitikai kérdésekben egy szinte hermetikusan záró véleménymonopóliumot alakítottak ki a legnagyobb példányszámú politikai napilapoktól és legnézettebb elemző műsoroktól a politikai és gazdasági hetilapokon át az értelmiségi folyóiratokig. Ez utóbbiak kiemelt szerepet játszottak az organikus közgazdászok belső tartalomfejlesztési folyamatában. Az olyan periodikák, mint az *Élet és Irodalom*, a *Beszélő*, a *2000* (amelynek Lengyel László egyik alapító szerkesztője volt) vagy a *Mozgó Világ* olyan szubkulturális fórumot jelentettek az organikus közgazdászok számára, ahol tét nélkül, a tágabb nyilvánosságtól elkülönülve dolgozhatták ki a neoliberais világnézetük magyar sajátosságokhoz igazodó részleteit.

E periodikák belterjességét jól jelzi a *Mozgó Világ* 1994. áprilisi száma, amelyben Baló György készített interjút Békesi Lászlóval, s amely esszét közöl Lengyel Lászlótól, illetve tanulmányt Antal Lászlótól. Lengyel László már mint interjúalany jelenik meg két hónappal később, majd ősszel ismét (!), Antal László egy éven belül újabb interjút, illetve cikket jegyez. E folyóirat közli a Horn-kormány első pénzügyminisztereként funkcióit vállaló Békesinek a miniszterelnökhöz írt lemondólevelét is.

Kifelé haladva e legszűkebb, értelmiségi körből, a hetilapok már kisebb terjedelmet engedő, de nagyobb határfokú közvélemény-befolyásolási fórumot jelentettek. A gazdasági elitet a *Heti*

Világgazdaság, illetve a *Figyelő*, míg a politika iránt érdeklődő választókat a *168 óra* és a *Magyar Narancs* hasábjain szólították meg közvetlenül, publicisztikák formájában vagy interjúkban, illetve riportok „szakértő” megszólalóiként. A csoport tagjai több esetben saját rovatot is kaptak véleményük rendszeres kifejtésére. Ide sorolható Várhegyi Éva 2000-es évek eleji havi rovata a *Népszabadság*ban, 2017-ben is tartó „Ekotrip” című tárcasorozata a *Magyar Narancs*ban, illetve a *Népszabadság* egykori befolyásos hétfégi mellékletében a „Kentaurbeszéd” rovat, amelynek állandó szerzői között szerepelt – több pénzügykutató kollégával együtt – Lengyel László. Az organikus közgazdászelit mindemellett olyan mérsékelt jobboldali fórumon is teret kapott időről időre, mint a *Heti Válasz* (itt nem hegemón szereplőként, lásd például Matolcsy György cikksorozatát).

A legnagyobb példányszámú politikai napilapok közül a *Népszabadság*, a (2006 előtti) *Magyar Hírlap* és a *Népszava* tény- és véleményrovataiban a gazdasági kérdések kapcsán szintén döntő fölényben voltak a neoliberális értelmezők (a *Magyar Nemzet* vagy a rövid életű *Új Magyarország/Napi Magyarország* szerkesztői sokkal eklektikusabb vonalat vittek, de inkább a kritikus hangokat favorizálták). Egy véletlenszerűen kiválasztott évben, 2001-ben a *Népszabadság* Fórum rovatában legalább egy írást jegyzett többek között Bauer Tamás, Békesi László, Csillag István, Gere Ádám (Hayek Társaság), Mihályi Péter, Pete Péter, Petschnig Mária Zita, Simonovits András és Várhegyi Éva.¹⁶⁶

A véleménycikkek mellett a gazdasági folyamatokról gyakran hírügynökségi jelentések alapján beszámoló cikkekben „szakértőként”, „elemzőként” is számítottak az organikus közgazdászokra. A pénzügykutató Petschnig Mária Zita megszólalásai jól jellemzik ezt a többfunkciós szerepfelfogást. A *Népszava* 1992 nyarán egy MTI-re alapozott hírismertető cikkel egybe tördelve

¹⁶⁶ Megjegyzendő, hogy a neoliberális gazdasági véleményformálók túlsúlya mellett a rovat teret adott olyan alternatív véleményeknek is, mint a Levegő Munkacsoportot vezető Lukács Andrásé.

kérdezte „az ismert közgazdászt” a bankbetétekre adott állami garanciavállalásról,¹⁶⁷ majd decemberben („Petschnig Mária Zita »évvzáró« gazdasági elemzése” címmel) egy terjedelmesebb interjú is közölt vele. Ugyanezen lapban ugyanakkor a „Vélemény” rovat szerzőjeként is rendszeresen megjelenik (lásd például „Számháború” című írását 1997-ből).¹⁶⁸ Hasonló példák bőséggel hozhatók a *Népszabadság*, a *Világgazdaság*, a *HVG* vagy a *Figyelő* korabeli számaiból – egy olyan időszakból, amikor az organikus közgazdászok gyakran saját társaik vagy önmaguk korábbi közpolitikai döntéseit kommentálták (lásd forgóajtó).

Az organikus közgazdászok ideológiai fölénye a késő 2000-es évekig az elektronikus médiában (tévé-híradók, beszélgetős műsorok, online portálok) szinte töretlenül érvényesült, s ha érték kihívások, az is részben más neoliberais szereplők részéről történt (lásd Oriens, Reformszövetség). A szereplők egy része ugyanis lecserélődött egy második generációs elemzői körre, akik a 2000-es évekre kissé porossá váló reformközgazdász terminológiát „korszerű”, a nemzetközi hitelminősítők és befektetési bankok szókincsére cserélő nyelvezetet használt. Ez ugyanakkor többek között a nyomtatott és online gazdasági napilapokban favorizált banki elemzői kör tartalmi értelemben ugyanazt a piaci fundamentalista világnézetet propagálta, mint az *ATV* „Egyenes Beszéd” című műsorában vagy a *Klubrádió*ban még 2010 után is állandóan szereplő első generációs közszereplők. Ennek következtében csak megerősödött a hegemon beszédmód, amely nem kapott érdemi kihívót Orbán Viktor kétharmados győzelméig, és az ezt követő többlépcsős médiapiaci átrendeződésig.

A „véleményírás” és a tudomány területe – különösen a rendszerváltást követő első évtizedben – még nem vált el lényegében egymástól. Ebben a köztes mezőben az organikus közgazdászok is aktívak voltak, amelynek egyik jele a Pénzügykutató Rt. „Reform-

¹⁶⁷ *Népszava*, 1992. július 15.

¹⁶⁸ *Népszava*, 1997. május 10.

könyvek” sorozata volt. Az olyan szerzők, mint Lengyel, Csillag, Mihályi, Várhegyi vagy Petschnig (egyedül és Kéri Lászlóval közösen) könyvek tucatjaiban értékelték a gazdasági átmenet egyes elemeit a jogszabályértelmezésektől (l. Csillag, 1995), a publicisztika-gyűjteményeken át (Kéri–Petschnig, 1995) a nagyesszélig (Lengyel László kedvenc műfaja).

A neoliberális világnézet a tudományos ismeretterjesztés más területein is meghatározó volt. Így például a 2000-es évek elején a *Mindentudás Egyeteme* című népszerű, a tv által is közvetített sorozat keretében Lámfalussy Sándor az euró megteremtésének „gazdasági szükségszerűségéről”, Jaksity György a „pénz nyugtalan természetéről”, míg Békesi László a „modern államról” tartott előadást. A modernizációval vagy a kapitalizmussal kapcsolatos, a piaci fundamentalizmustól eltérő véleményeket csak olyan „szakmán kívüli” előadóktól lehetett hallani, mint Berend T. Iván történész vagy Ferge Zsuzsa szociológus.

A neoliberális közgazdászélet számára ugyanakkor az is fontos volt, hogy kialakítsa és megtartsa bástyáit a „hivatalos” tudomány berkein belül is. Az MTA Közgazdaságtudományi Bizottsága 2017-ben 38 tagot számlált. Közülük legalább tucatnyi egyértelműen besorolható az organikus közgazdászok legszűkebb körébe (Bokros Lajostól az elnökhelyettes Mihályi Péterig és Várhegyi Éváig). Az olyan akadémiai folyóiratok, mint a *Közgazdasági Szemle* vagy a *Külgazdaság* rendszeresen teret adtak a csoport írásainak – akkor is, ha azok nem használtak kiterjedt tudományos apparátust vagy nem épültek formális értelemben vett (kvalitatív vagy kvantitatív) empirikus kutatásra – lásd például Csillag István (1996) hivatkozások nélküli hozzászólását a *Közgazdasági Szemle* „Kelet és Nyugat között” című „leltárjához”.

Az egyetemi szférában az organikus közgazdászok szintén erős pozíciókkal rendelkeztek, függetlenül tudományos teljesítményüktől. Az elsősorban értelmiségi folyóiratokban és könyvekben publikáló Lengyel László egyetemi docensi pozíciót szerzett az ELTE ÁJK-n, míg a tudományos sztenderdeknek megfele-

ló publikációkat a 2000-es évek eleje óta szinte egyáltalán nem jegyző Bokros Lajos¹⁶⁹ a CEU-n tartotta meg katedróját. A társadalmi tőke konverziós erejére utalhat az is, hogy Mihályi Péter úgy kaphatott megbízást az ország egyik legnagyobb makroökonomiai tanszékének vezetésére a Budapesti Corvinus Egyetemen, hogy munkássága korábban nem terjedt ki a tudományterület legfontosabb módszertani alapját jelentő makromodellezésre és ökonometriára.

Külön írást érdemelne az organikus közgazdászok kultusz- és mítoszteremtési képessége, amellyel számukra fontos személyeket, műveket és gondolatokat intézményesítettek a magyar közgazdászok közössége és a tágabb közvélemény számára. A gazdaságpolitika területén Antal László, a közgazdaságtani elmélet területén Kornai János vált számukra ilyen megkérdőjelezhetetlen etalonná és kultikus személlyé. Jól jelzi ezt a szerepet a Kornai 70. születésnapja alkalmából a *Közgazdasági Szemle* által közölt összeállítás, amelyhez írást adott többek között Csaba László, Király Júlia, Petschnig Mária Zita, Simonovits András és Várhegyi Éva. Antal Lászlóról Bokros és Surányi György mint a „reformer értelmiség szellemi atyja”-ként emlékezett meg az *Élet és Irodalomban*. E szellemi vezérek véleményét akkor is fenntartások nélkül fogadták, ha ők éppen saját szakterületüktől távol eső kérdésekben foglaltak állást (ahogy tette ezt Kornai 1992-es cikkében a „koraszülött jóléti állam” kapcsán).¹⁷⁰

¹⁶⁹ Publications of Bokros, L. *ceu.edu*, <http://publications.ceu.edu/biblio/author/1855>

¹⁷⁰ Lásd a jóléti rendszerekkel foglalkozó kutató, Csaba Iván kritikáját: Korai koraszülött jóléti államról beszélni. *Beszélő*, 10. évf., 2.

Az organikus közgazdasázelit taktikája, II: ideológiai pozícióépítés

„Nincs más alternatíva”

A nemzetközi politikai gazdaságtani irodalomban jól demonstrált a piaci fundamentalisták legkedveltebb diszkurzív-ideológiai pozícióépítési taktikája, a „nincs más alternatíva” (*there is no alternative* – TINA) tézise. E retorikai elem a neoliberális hegemóniaépítés egyik legfontosabb építőköve, amelyet a mozgalom egyik vezére, Margaret Thatcher brit miniszterelnök használt visszatérően az 1980-as években. A szovjet blokk és a keynesiánus nyugat-európai államok gazdasági problémáit értékelve Thatcher annak érdekében népszerűsítette ezt a gondolatot, hogy legitímációt szerezzen az állami tulajdon és szabályozás leépítésére irányuló politikájához (lásd privatizáció, illetve dereguláció).¹⁷¹ A neoliberális józan ész termelése során a TINA tézise segítségével lehetett elfedni a gazdasági folyamatok bizonytalanságait, s egyfajta társadalmi törvényként, „szükségyszerűségként” beállítani a neoliberális reformpolitikát (Watson–Hay, 2003: 290.). A magyar kontextusban e stratégia különösen erősen érvényesült a Bokros-csomag körüli vitákban (vö. Csigó, 1998).

Macartney szakirodalmi összefoglalója alapján (2011: 125–127.) a neoliberális gazdasági elemzés három módon támasztja alá ezt a tézist. Egyrészt állandó hivatkozási ponttá válnak a külső, megváltoztathatatlan (exogén) tényezők (vö. globalizáció) által kikényszerített „strukturális reformok”. Részben ehhez kapcsolódik az az állítás, hogy a II. világháború után kialakuló jóléti államok és állami iparpolitikák nem tarthatók fent a tőke és a

¹⁷¹ Szalai Erzsébet szerint ez a stratégia az érintett elitsoportok tulajdonszerzését készíti elő, legyen szó magán- vagy közjavakról. Az általános logika szerint először „lezüllesztik” az adott alrendszer (oktatás, egészségügy), majd a rendszer működésének elégtelenségére hivatkozva a privatizációra tesznek javaslatot (szóbeli közlés).

piaci szereplők megnövekedett nemzetközi mobilitása mellett. Egy harmadik központi retorikai elem annak feltételezése, hogy a tőke és munka közötti, világháború utáni kiegyezés volt az oka az 1970-es évek gazdasági válságainak, amelyre a megoldás a munka tőke alá való rendelése.

Ennek kapcsán Macartney felidézi Paul Krugman gyakran idézett megállapítását a neoliberais *common sense* kialakításának stratégiájáról: „az emberek azért hisznek bizonyos elvekben, mert minden fontos ember hisz bennük. Sőt, a bevett nézetek éppen akkor a legerősebbek, amikor a velük való egyetértés az alkalmasság és komolyan vehetőség próbájává válik” (Krugman, 1995: 36.). Az elsősorban a tőke számára kedvező reformok (így például a foglalkoztatási hatásoktól eltekintő privatizáció) elfogadtatása érdekében a magyar organikus közgazdászok is alkalmazták ezt a generikus stratégiát.

Az alternatívánélküliség propagálását jellemzően hamis dichotómiák, fekete-fehér választásokra egyszerűsített helyzetek retorikai előállításával érték el. Az organikus közgazdászok egyik kedvelt – és a posztkommunista korszaknak megfelelő – toposza Nyugat és Kelet szembeállítás. A Nyugat, mint említettük, ezekben az esetekben mindig a szabad piacgazdaság és a globalizáció világával azonosított fogalom (s párhuzamként sosem a hasonlóan erős „nyugati” hagyományt képviselő skandináv szociáldemokrácia merül fel). Lengyel László negyed századot átfogó írói munkásságának egyik állandó témája az Adytól átvett „Keletnek induló Komp-ország”, a „különutasság” veszélye, amellyel a jelző nélküli (de nagyon is korlátozott tartalmú) „Európa” és Nyugat áll szemben:

„Nemcsak a kormánynak és a mögötte álló választói csoportoknak, de a demokratikus ellenzéki pártoknak és szavazóiknak is dönteniük kell arról, hogy együttműködnek-e Európával, az észak-nyugat-európai utat választják, vagy megtagadják az együttműködést és külön úton próbálnak járni.”¹⁷²

¹⁷² Lengyel László: Helyzet és kiút. *Népszabadság*, 2012. február 11.

„Az 1989–2010-es parlamentáris demokrácia, jogállamiság, piacgazdaság és az Európa, a Nyugat felé tartó felzárkózást maga elé tűző rendszerhez képest 2010 óta egy másik, tekintélyelvű, nacionalista és populista, állami központosító, Európa- és Nyugat-ellenes rendszer felé tartunk.”¹⁷³

Lengyel (2014) „nyitva maradt kérdéseink” címszó alatt felsorolja gondolkodásának ilyen bináris kódjait, így többek között: a „haza/haladás, a nacionalizmus/modernizáció és a Kelet/Nyugat” párosát. A fent idézett *Népszava*-cikkből hasonló ellentétet állított fel: „felzárkózás vagy leszakadás, bezárkózás vagy nyitás, tudatlanság és barbár butaság vagy világszintű tudás és autonóm polgárrá nevelés”. A jól hangzó párosítások tartalmi csúsztatásai könnyen dekódolhatók: a felzárkózás eredmény, ami kontextusfüggő, és a világ különböző országaiban/korszakaiban más-más közpolitikai programot kíván meg; a „modernizációs” (értsd: piaci fundamentalista) közpolitikának nem a „nacionalista” az ellentétpárja (és még ha az is lenne, akkor sem lenne tartható: a gazdasági fejlődés elérhető belföldi nagyvállalatokra építve, ahogy tette azt Dél-Korea az olyan családi alapítású óriásvállalatokkal, mint a Samsung és a Hyundai).

Az idealizált Nyugat elérésének módja a „szükségyszerű” reformok kivitelezése. Ez a toposz anélkül vált a rendszerváltás meghatározó ideológiai keretévé, hogy az organikus közgazdászok nagy hangsúlyt fektettek volna a logikai kapcsolat megalapozására. Az érvelések nemzetközi intézmények vagy szaktekintélyek hivatkozására vagy egyszerűen az összeomlással való riogatásra épültek („Négy lehetséges út – kettő a csődbe vezet”¹⁷⁴). A gazdaságpolitika – és az ezeket megalapozó makromodellek – bizonytalanságokkal terhes, determinisztikus kapcsolatok helyett sztochasztikus viszonyokra épülő jellege fölött az érvelés jellemzően átsiklott, vö. Lengyel megállapítását:

¹⁷³ Lengyel László: Európai Magyarország. *Népszava*, 2017. május 27.

¹⁷⁴ Négy lehetséges út – kettő a csődbe vezet. *Mozgó Világ*, 1996/1.

„[...] nem volt könnyű az akkori vita, hogy graduálisan menjünk-e, vagy sokterápiát alkalmazzunk. Mai szemmel nézve akkor túlságosan is hitük, hogy választási lehetőségünk van. De nem volt.”¹⁷⁵

A pozitív érvelés helyét gyakran a kritikus hangok bírálata veszi át: aki nem fogadja el a piaci fundamentalista dogmákat, az „felelőtlen”, „populista”.¹⁷⁶ Ezen általános kategóriák ismét a leegyszerűsítés trükkjére épülnek és lefedik, de egyben össze is mossák a nem neoliberais gazdaságpolitikák – egymásnak sok tekintetben ellentmondó – irányait.

Annak érdekében, hogy a neoliberais retorika megszólíthassa a lehető legszélesebb közönséget, az organikus közgazdászok gyakran nyúlnak a „megszemélyesítés” eszközéhez. A bináris logikában bármi, amit mások (Orbán Viktor, Matolcsy György, Varga Mihály, vagy korábban: az „osztogató Medgyessy”, a „szakszervezeti lobb”, a „kádáristák”) javasolnak vagy tesznek, szükségszerűen értelmetlen és káros. E retorikai megoldás minősített esete, amikor a nem kívánt („észszerűtlen”) alternatívákat egymásnak nehezen megfeleltethető személyek összehasonlításával diszkreditálják.¹⁷⁷ Ezzel analóg módon a „jó” ügyet is hozzákötik bizonyos kulcsszereplőkhöz, megépítve a hiteles, önfeláldozó közszereplők profilját.¹⁷⁸

A komplex közpolitikai viták leegyszerűsítése és az álláspontok polarizálása két abszolút álláspontra – a vitapartnerek felelőtlenként való bemutatása – paradox módon az organikus közgazdászok számára is csapdahelyzetet teremtett. Ha a kérdés nem az, hogy mekkora a csőd kockázati felár, hanem hogy csőd lesz-e vagy nem lesz a nem kívánatos gazdaságpolitika megvalósítása esetén, akkor a világnézetet vezérlő ideológia tesztelhető hipotézis.

¹⁷⁵ Tardos Károly: Mindenki ragaszkodott a maga gumicsontjához. *Beszélő*, 14. évf., 3.

¹⁷⁶ Petschnig Mária Zita: Kinek jó a populizmus? *Népszabadság*, 2003. február 8.

¹⁷⁷ Petschnig Mária Zita: Orbán nyilatkozatai Grósz Károlyéhoz hasonlítanak. *atv.hu*, 2012. szeptember 11.

¹⁷⁸ Még sokkal több balhét is elvittem volna. *Mozgó Világ*, 1996/5.

tézissé válik. Márpedig a hangzatos, de kockázatos erőjelzések – hiperinflációról, államcsődről, forintösszeomlásról, az EU-támogatások felfüggesztéséről, az ország végelgyengüléséről, Orbán Viktor bukásáról¹⁷⁹ – rendre megbuktak az extremitásokra kevésbé fogékony valóság próbáján. Lengyel László egy idő után maga is önironikusan említi „fordított Kasszandra”-létét:

„sikerült a Brexitet sem észrevenni, mint ahogy nem gondolta(m), hogy az amerikaiak megszavazzák Trumpot. – De nem tudom elhinni, és a jövőre nézve sem tudom elhinni, hogy a világok megbolondultak. Lehetséges, hogy ez lenne a normalitás?”¹⁸⁰

Az önirónia ugyanakkor ritkán vezetett visszafogottabb prognózisokhoz, miközben a folyamatos és szisztematikus „előrejelzési” hibák akár évtizedeken át ismétlődtek különösebb hitelvesztés nélkül. A médiaszereplések zavartalanul folytak tovább, összhangban voltak ugyanis az organikus közgazdászok által – a krugmani logika szerint – megteremtett többségi állásponttal.

Pártfüggetlenség, „civilség”, „szakértői kormányzás”

Az organikus közgazdászok szakértői reputációja mint említettük, a rendszerváltás előtti időszakban – és kiemelten a Németh-kormány reformjaiban – gyökerezik. Ez az imázs ugyanakkor folyamatos ápolásra szorult annak érdekében, hogy a rendszerváltás zajos folyamatában és felemelkedő új tekintélyei között is megőrizhessék azt. Szakértői imázsról és reputációról beszélünk és nem szakmai tudásról, és ennek legalább négy oka van.

Egyrészt a rendszerváltás médiája a szakértőktől nem kizárólag szakmai információkra, hanem a „szakma véleményére”,

¹⁷⁹ „Orbán Viktornak sikerült elérnie, hogy nem hirtelen szívhalálban halunk meg, hanem végelgyengülésben. A ciklus elején a Fidesz-kormánynak egy súlyos betegséget kellett volna kezelni, ehelyett folyamatosan apró sokkokkal megöli a beteget – mondta Lengyel László közgazdász a Klubrádióban.” (Orbán nem fogja kitölteni négyéves ciklusát – véli Lengyel László. *hvg.hu*, 2011. szeptember 19.)

¹⁸⁰ Föl, a hegy lábától – Megjelent Lengyel László új kötete. *168 óra*, 2016. november 29.

a „szakmai konszenzus” aktuális helyzetére volt kíváncsi (azaz nem empirikus tényekre vagy kvantitatív kutatási eredményekre, hanem szubjektív álláspontokra). Ennek oka az volt, hogy a „szakértővel” a „függetlenséget”, a (párt)politikai szempontoktól mentes nézőpontot mutatták be, amely egy centralizált médiatérben különösen erős eszköz volt az éppen regnáló kormányokkal szemben (vagy ezek védelmében). Sőt a szakértői vélemények voltaképpen mint a „politikai” kormányzás ellentétéként jelentek meg, a kormányzás befolyásolására vonatkozó igények nyilvánvalóvá tételével együtt („szakértői kormányzás”).

Másrészt nehéz tisztán szakmai, „független” álláspontokról beszélni egy olyan időszakban, amikor jórészt tisztázatlanok voltak a közbeszéd erkölcsi normái és összeférhetlenségi szabályai. Az, hogy mennyire tudtak „független”, illetve „szakmai” álláspontot képviselni a bankok konszolidálása vagy privatizációja ügyében olyan agytrösztök, amelyek tulajdonosi vagy projektágról jelentős részben a pénzügyi szektorból vagy a nemzetközi pénzügyi szervezetekből éltek, legalábbis kérdéses.

Harmadrészt, az értelmiségi folyóiratok világán kívül, kereslet sem volt a mélyebb összefüggések feltárására egy olyan médiaelit részéről, amely egyre inkább belebonyolódott az Antall- és Boross-kormányral, valamint ezek radikalizálódó holdudvarával folytatott médiaháborúba. A korszak megszólalásai között kevés olyat találunk, amely ne kizárólag negatívumokat találna a politikai ellenfelek tevékenységében, és ne lenne megfeleltethető egyértelműen valamely párt aktuális álláspontjának.

Negyedrészről sok esetben megállapítható, hogy az organikus közgazdász megszólalók egyszerűen nem rendelkeztek a téma ismeretéhez szükséges képzettséggel vagy szaktudással. Különösen látványos volt ez olyan esetekben, amikor a kurrens sajtóban megjelenő interjúkban kellett több, egymástól eltérő tárgykörben nyilatkozniuk.

Ezen megállapítások empirikus illusztrációinak sorát egy általánosabb példával kezdjük, amely jól jellemzi a „függetlenség”-probléma korabeli kezelését. Az Antall–Boross-kormányok idején potens politikai erőként fellépő Demokratikus Charta kezdeteire így emlékezett vissza Pető Iván akkori ügyvivő: „bár a Charta ötlete az SZDSZ-től származik, abban a párt tagjai mint magánszemélyek vennének részt, az SZDSZ pártként, azaz politikai szervezetként nem kíván aláíró lenni”.¹⁸¹ Az organikus közgazdászok is így építették „magánszemélyként” vagy civil szervezetekkel a maguk területén a piaci fundamentalizmus diszkurzív pozícióit, amelynek legitimálására – a fent bemutatott – tudományos és társadalmi pozícióikat használták fel.

Már több ponton is érintettük, hogy mennyire volt pártfüggetlennek tekinthető az organikus közgazdászok tevékenysége. Nem volt kérdéses az sem, hogy melyik pártot/értelmiségi holdudvart tekintették igazodási pontnak. Lengyel László 1989-ben, tehát a folyamat kezdetén így írt erről:

„Ha van olyan párt, amely szellemileg érett a hatalomra, a Szabad Demokraták Szövetsége az. És e pártnak sem valóságos társadalmi, sem választói esélye nincs a magyar politikai élet vezetésére. Három kormányra való szakértőt lehetne kiállítani a pártból. Mégsem valószínű, hogy a választók e szakértőket kívánják. Az SZDSZ kemény programpárt, sőt szakértői véleményekkel leginkább dokumentált politikai mozgalom.”¹⁸²

Már ekkor megjelenik legnagyobb dilemmájuk: hogyan valószínűsíthető meg a szakértők kormányzása (a technokrácia), úgy hogy ehhez nincs meg a megfelelő politikai felhatalmazás? A megoldás erre a „szakértői” kormányok és „szakértő” miniszterek favorizálása lett, ahol szakértők alatt elsősorban saját magukat és értelmiségi referenciapontjaikat értették (a helyzet értékelését persze időnként elhomályosította a saját magukba vetett biza-

¹⁸¹ Bozóki András: A Demokratikus Charta története. *Beszélő*, 1. évf., 2.

¹⁸² Lengyel László: Ötórai teán. 2000, 1989. november.

lom – vö. Lengyel 2009-es interjút, amelyben amellet érvelt, hogy „Bokros péppé verné Orbánt”¹⁸⁵).

Bár a szakértői kormány igénye szinte valamennyi organikus közgazdász retorikájában megjelenik, a gondolat „apostolának” Sárközy Tamás tekinthető, aki szerint „a rendszerváltozásokor kitört demokratikus düh”¹⁸⁴ a szükségesnél szűkebbre szabta az 1990-ben kinevezett kormány mozgásterét. Az 1994-es gazdasági válsághelyzetben az új kormánynak nem az „általános politizálás” a feladata [...] hanem „a konkrét gazdasági válsághelyzeteket kell gyorsan, pragmatikusan, technokrata szakértelemmel” kezelnie. Sárközy „szakértői kormányt [...] 1989–1990-ben és 1994-ben (javasolt), amikor az ország gazdasági válsághelyzetben volt [...]. A kormányzás nem lehet par excellence politikai tevékenység.”¹⁸⁵

A szakmaiság és a függetlenség hangsúlyozása a kormányzástól függetlenül is állandó eleme volt az organikus közgazdászok retorikájának. Egy 1994-es *Népszabadság*-interjútban három gazdaságkutató intézet „szakemberként” bemutatott képviselője (Inotai András, Köves András, Vértés András) hangsúlyozta:

„[...] igen nagy a független gazdaságkutatók felelőssége a prognózisok készítésében. Nem csupán *kontrollt jelentenek*, de *hangulatot is formálnak*, s előrejelzéseik közvetett formában hatnak a gazdasági élet szereplőinek magatartására, várakozásaira is. Ezért is nagyon fontos, hogy megőrizzék önállóságukat és pártatlanságukat” (kiemelések tőlem – S. M.)¹⁸⁶

Az ártalmatlannak tűnő állítást árnyalja, hogy a kapitalizmusmodell kialakulásának első két évtizedében a „független szakértők” egy rendkívül korlátozott körből verbuválódtak. Tipikus péld-

¹⁸⁵ Bokros péppé verné Orbánt – Interjú Lengyel Lászlóval. *atv.hu*, 2009. június 29.

¹⁸⁴ Sárközy Tamás: A kormányzat modernizálásáról. *Mozgó Világ*, 2006/8.

¹⁸⁵ Az unión kívül más az élet – Lencsés Károly beszélgetése Sárközy Tamással. *Népszabadság*, 2001. december 28.

¹⁸⁶ Soha nem volt ennyire bizonytalan a növekedés – Gazdaságkutatók a világ idej kilátásairól és hazai belátásokról. *Népszabadság*, 1994. január 8.

da erre egy beszámoló a Pénzügykutató konferenciájáról, amely a Medgyessy-kormány első évét értékelte:

„Nem hozott gazdaságpolitikai fordulatot [...] – így összegezhető Békesi László, a Horn-kormány pénzügyminisztere és két közgazdász kutató, Antal László és Petschnig Mária Zita véleménye. De hasonló jelzés érkezett Washingtonból is: a Nemzetközi Valutaalap 2003–2004-re pénzügyi kiigazítást szorgalmaz.”¹⁸⁷

Az organikus közgazdászok függetlenségretorikájára árnyat vet az üzleti szférával fenntartott szoros kapcsolatuk is. Általános tendencia a korban, hogy a megszólalók semmilyen módon nem reflektálnak a politikai vagy üzleti lobbicsoportokkal fenntartott külső kapcsolataikra. A Pénzügykutató igazgatósági tagjaként annak tulajdonosi háttere és megrendelt bankszektor-elemzései kapcsán is sajátos pozícióban lévő Várhegyi Éva például így kommentálta a Postabank eladását:

„A Postabank privatizációjára ez az utolsó pillanat. Ezt a lépést évekkal ezelőtt meg kellett, és meg is lehetett volna tenni. Például akkor, amikor azt az Orbán-kormány 2000 végén följánlotta az egyetlen kiszemelt vevőnek, az OTP-nek. Végre a politika is távol marad az államnak eddig legalább 200 milliárd forintjába kerülő ügytől: minden jel arra utal, hogy a Postabank egy szabályos és átlátható tenderen valóban a legjobb vevőé lehet. Igaz, a kormánynak garanciát kellett vállalnia arra, hogy a bankot övező peres ügyek következményei nem terhelik majd a leendő tulajdonost, ám miután ez megtörtént, semmi akadály a privatizációnak.”¹⁸⁸

Az érvelés több kérdést is felvet. Miért 2003 az „utolsó pillanat” a Postabank privatizációjára? Ennek kapcsán Várhegyi az érvelést a szokásos válságretorikával helyettesíti. Az OTP-eladás kapcsán semmilyen módon nem reflektál saját – mint fentebb bemutattuk: az OTP-től több szálon sem független – pozíciójára. Megjelenik a szakértői döntések primátusa a „végre távol maradó” politikával szemben. Persze a „politikának” ebben az érte-

¹⁸⁷ Aquinumi gazdaságtemető. *HVG*, 2004. november 22.

¹⁸⁸ Eladó a Postabank. *Figyelő*, 2003. május 22.

mezési keretben is van szerepe: az, hogy magára vállalja a privatizálandó intézménnyel kapcsolatos összes üzleti kockázatot.

Mint láttuk, a kockázatok a magyar államra (azaz a magyar adófizetőkre) való áthárításának ezen gyakorlata és ideológiai legitimálása már megjelent a – Békesi és Bokros bábáskodása mellett lefolytatott – Budapest Bank-privatizáció esetében is. Akkor és a Postabank-privatizáció esetében is a konkrét garanciavállalási eset egy zéró összegű játszámára fordítható le a két fél között, és Várhegyi javaslata egyértelműen a tenderre készülő pénzügyi vállalkozások – és nem a magyar állam – érdekeinek felelt meg.

A szakértői pozíció multifunkciós karakterét tovább árnyalják az organikus közgazdasági elemzés műfaji sajátosságai. Az interjúk mellett a korszak legfontosabb véleményközlő műfaja a publicisztika. Ennek során a száraz elemzés és a közpolitikai alternatívák mérlegelésének terét a szerzői tézisek hangzatos kijelentésekkel színesített kifejtése és a tudatos kommunikációs „keretezés” (*framing*) vette át – s ennyiben ellentmondott saját „független” és „szakmai” legitimációjának. Már maguk a címek is jól előrejelzik a központi gondolatot, amely jellemzően valamilyen összeomlás, robbanás közelségére („Játék a tűzzel”,¹⁸⁹ „Aláaknázott gazdaság”,¹⁹⁰ „Az inflációs bomba könnyen robban”¹⁹¹), vagy az állam gazdaságpolitikai szerepvállalásának értelmetlenségére és kárára utalnak („A száznapos csodák alkonya”,¹⁹² „Az újraállamosítás kísértete”,¹⁹³ „A végtörlesztéssel kiírjuk magunkat Európából”,¹⁹⁴ „Rodolfó a kamrában”¹⁹⁵).

¹⁸⁹ Várhegyi Éva: Játék a tűzzel. *Magyar Narancs*, 2003. január 23.

¹⁹⁰ Várhegyi Éva: Aláaknázott gazdaság. *Mozgó Világ*, 2002/7., 14–20.

¹⁹¹ *Népszabadság*, 1994. január 4.

¹⁹² *Népszabadság*, 2002. szeptember 28.

¹⁹³ Voszka Éva: Az újraállamosítás kísértete. *Népszabadság*, 2002. március 9.

¹⁹⁴ A végtörlesztéssel kiírjuk magunkat Európából. *hvg.hu*, 2011. szeptember 13.

¹⁹⁵ Csillag István: Rodolfó a kamrában – A kormány gazdaságpolitikai félfordulatáról. *Magyar Narancs*, 2000. október 5.

Végezetül a szakmaiság, a függetlenség imázsa és a médiával kialakított szimbiózis (a keresztkérdések szinte teljes hiánya) sok esetben fedezéket nyújtott ahhoz, hogy az organikus közgazdászok úgy tegyenek erőteljes állításokat, hogy az adott, konkrét témával kapcsolatos hozzáértésük legalábbis nem volt bizonyított. Ez részben ismét műfaji sajátosság: ha valaki felvállalja az univerzális gazdasági elemző pozícióját, akkor az együtt jár a megválaszolható kérdések világának tágulásával. Ez a problematika már az irányzat zászlóshajó intézménye, a neve szerint a pénzügyeket kutató intézet kapcsán is felmerült. A Pénzügykutató tevékenységének ugyanis csak egy korlátozott része kapcsolódott a – nagyon tágan értelmezett – pénzügyekhez. Részben ez a felismerés vezetett egy általánosabb intézményi struktúra és civil szervezeti kör kialakításához, azon nyilvánvaló cél érdekében, hogy az intézet körül kialakult hálózat ki tudja elégíteni a „szakértői kormányzás” speciális igényeit. Az egyéni kutatók szintjén ez a fajta holisztikus látásmód ugyanakkor – a szakterületek komplexitása miatt – nehezen érvényesülhetett.

Az organikus közgazdászok e problémák ellenére ritkán tértek ki a kérdések elől, még olyan esetekben sem, amikor az adott területtel kapcsolatban nemzetközi, de még magyar nyelvű szak tudományos publikációjuk vagy államigazgatási gyakorlatuk sem volt. A szakértő személyét itt ismét a hálózat, a reputáció és a szerkesztők diszpozíciói határozták meg. A jelenség eklatáns példája a *168 óra* hetilap 2017-es cikke, amely arra kereste a választ, hogy „hogyan lehet megalapozott 2018-as költségvetést benyújtani az év közepén úgy, hogy még az idein sem vezették át a bér-emelések hatását?”¹⁹⁶

A három megszólalóból kettő a piaci fundamentalista elit kulcsfigurája: Lengyel László („politológus, közgazdász, publicista”), illetve a GKI-t vezető Vértes András (a nyitottabb korszel-

¹⁹⁶ Bűdzséváriációk – Menet közben írhatják bele a választási osztogatást. *168 óra*, 2017. május 12.

lem jeleként Székely Tamás, a Magyar Szakszervezeti Szövetség alelnöke is szót kap). A gazdaságkutatást hivatásszerűen végző Vértés megszólaltatása a „baloldali-liberális” média számára magától értetődő opció, aki itt sem rugaszkodik el a neoliberais *common sense* szöveggönyvétől („visszatérő probléma, hogy az újabb és újabb költségvetések nem tartalmaznak szerkezeti átalakításokat”). Lengyel szerepeltetése ugyanakkor nyilvánvalóan nem fiskális politikai szakértői munkájának vagy tudományos publikációinak, hanem véleményvezéri funkciójának és annak a szándéknak szól, hogy az olvasókat a téma politikai összefüggésében is orientálják.

Az alfejezetben számbavett hatalomépítési taktikai elemek sora természetesen számos továbbitól lenne bővíthető (lásd például a III. fejezetben tárgyalt neoliberális tartalomfejlesztési megoldásokat és toposzokat). Ezzel együtt e lista a forgóajtó jelentőségétől a szakmai alternatívák tudatos kizárásáig jól jelzi a végrehajtott stratégia tudatosságát és az ezt végrehajtó csoport összetartását. E lépések a kulturális hegemonia kialakításának fontos építőkövei voltak, és nem meglepő, hogy – mint látni fogjuk – a pénzügyi nacionalizmus hegemoniájának kialakításához számos elemet felhasznált közülük a Fidesz körül tömörülő új pénzügyi elit is.

Az organikus közgazdászelit tündöklése és bukása

A fentiekben a neogramsciánus amszterdami iskola elméleti elit-tipológiájára építve elemeztük a magyar gazdasági rendszerváltás meghatározó ideológiáját 1990 után. Többek között Macartney organikus közgazdász koncepciója alapján azt vizsgáltuk, hogy milyen befolyást gyakoroltak egyes hazai szereplők arra, hogy melyik kapitalizmusváltozat legyen meghatározó a magyar gazdaságban. Rövid empirikus eseteink segítségével bemutattuk, milyen általános stratégia mentén, illetve milyen taktikai meg-

oldásokkal építették ki személyes és intézményi hatalmi pozícióikat, illetve ideológiai hegemóniájukat az organikus elit tagjai.

E stratégia megvalósítása egy öngerjesztő folyamatot indított el, ahol a pozitív visszacsatolások hozzájárultak az ideológiai hegemónia hosszú távú stabilizálásához. A politikai döntéshozók tisztában voltak az organikus közgazdászok – részben az előző rendszerből örökölt, részben saját erőből és külföldi segítséggel kialakított – érdekérvényesítési és befolyásolási képességével. Tagjait így gyakran hívták meg tanácsadó testületekbe, nevezték ki közpolitikai vagy menedzsment posztokra vagy adtak megbízásokat intézményeiknek. Az így kibővített gazdasági alap és reputáció segítségével pedig hatékonyabban lehetett üzemeltetni a forgóajtót és folytatni az „ismeretterjesztő” kampányokat.

Az organikus közgazdászok ugyanakkor nemcsak a modernizációs konszenzus – mint a rendszerváltás ideológiája és közpolitikája – felemelkedésében játszottak kulcsszerepet, de annak bukásában is. Tevékenységükhöz, közpolitikai programjukhoz sosem kértek – és nem is kaptak – többségi választói felhatalmazást, posztjaikat kinevezéssel szerezték, legyen szó pénzügy- és gazdasági miniszterségről, jegybankelnökségről. Ennek megfelelően saját szűkebb értelmiségi, üzleti, akadémiai közegükön kívül nem voltak élő kapcsolataik a választókkal, és nem is tartoztak nekik felelősséggel. A gazdaságpolitika ezen technokratizálódása jelentős mértékben hozzájárult a demokratikus intézményekbe vetett bizalom – 2006 őszétől felgyorsuló – megingásához. A rendszerváltás gazdaságpolitikájának *demokratikus deficit*e mellett a piaci fundamentalizmus ideológiáját hirdető elitek a *közpolitikai kudarcok* szimbolikus alakjaivá is váltak a „több-biztosító egészségügyi rendszer” népszavazáson elutasított kikényszerítésétől a devizahitelezés pénzügyi és társadalmi válságáig.

A baloldali-liberális politikai térben 20 éven át meghatározó modernizációs konszenzus 2010-re így elvesztette mind demokratikus választási (*input*), mind közpolitikai sikerességi (*output*) legitimitációját. Ennek pedig kulcsszerepe volt a Fidesz kéthar-

madós győzelmében, az SZDSZ és a vele végül választási szövetségben induló MDF parlamentből való kiesésében, valamint két rendszerkritikus párt, a Jobbik és az LMP bekerülésében. A politikai és ideológiai vákuumot egyszerre töltötte be az Orbán Viktor vezette új kurzus, amely a nemzetgazdasági miniszter, majd 2013-tól jegybankelnök Matolcsy György személyében a magyar kapitalizmusmodell egyik legismertebb kritikását is sorai között tudta.

A közpolitikai rezsimváltást hozó politikai fordulat előidézésében természetesen a nemzetközi pénzügyi válság hatásai is közrejátszottak. Mint azt Patai Mihálytól, a Bankszövetség válság utáni elnökétől idéztük, a politikai elit világszerte átvette a hatalmat a globális válság elhárításában kudarcot valló pénzügyi elitől. A sors iróniája, hogy a Fidesz pénzügyi-gazdasági holdudvara és az új vezérlő ideológia, a matolcsyzmus hívei rengeteget tanultak az organikus közgazdászok személyi, intézményi és ideológiai pozícióépítési teljesítményéből. Sőt, az ellenhegemónia megteremtésére irányuló erőfeszítéseik (mint alább bemutatjuk) oly mértékben hasonlók az ancien régime képviselőinek stratégiai tervéhez és taktikai megoldásaihoz, hogy az itt bemutatott elemzés (a királycsinálás fontos kivételével) szinte módosítás nélkül alkalmazható a pénzügyi nacionalizmus 2010 utáni történetével foglalkozó esettanulmányra.

E fejleményeket mindenesetre az előző kulturális hegemónia építőmesterei rezignáltan szemlélték: „Mit csinálsz, amikor ki kell tűzni a sárga csillagot másnap reggel?” – tette fel önmagának a kérdést Lengyel László egy 2016-os könyvbemutatón. Majd megjegyezte: „25 év után, a Népszabadság bezárásával most került először olyan helyzetbe, hogy nincs hová írnia, nincs rovata, nincs újságja. Neki most ezzel kell szembenéznie, miközben az írás az élete.”¹⁹⁷

¹⁹⁷ Föl, a hegy lábától – Megjelent Lengyel László új kötete. *168 óra*, 2016. november 29.

A Bankszövetség befolyása a magyar pénzügypolitikára

Az organikus közgazdászok kulcsszerepet játszottak a modernizációs konszenzus tartalmának és dominanciájának kialakításában. Nem tudták volna ugyanakkor a leírt hatékonysággal közvetíteni ennek ideológiáját, ha nem lettek volna szövetségeseik. A nemzetközi pénzügyi intézmények (IMF, Világbank, Európai Központi Bank stb.) nyilvánvalóan fontos koalíciós partnerek voltak, de a belföldi szereplők között is voltak olyan lobbicsoportok, amelyek aktívan felléptek a modernizációs konszenzus mellett, többek között törvényjavaslatok befolyásolásával vagy a piaci fundamentalizmust terjesztő rendezvények finanszírozásával.

Ezen szereplők közül a pénzügyi kapitalizmus rendszerváltás utáni formájának kialakításában kulcsszerepet játszott a Magyar Bankszövetség mint a Magyarországon aktív bankok elsődleges érdekvédelmi szervezete. A Bankszövetség közpolitika-befolyásolási képességének vizsgálata így közelebb visz a modernizációs konszenzust formáló erők megértéséhez: a szervezet lobbierejének változásai jól megfeleltethetők a modernizációs konszenzus adott időszakban érvényes közpolitikai erejének.

Mint e fejezetben látni fogjuk, a pénzügyi intézmények érdekérvényesítési képessége nem kizárólagosan az éppen regnáló kormányok pártállásának függvénye. Neoliberális nézeteket valló miniszterek idején is érhatték a bankokat kudarcok, és ugyanez fordítva, az állami beavatkozást favorizáló kurzusok idejére is érvényes. Ezzel együtt a 2000-es évek közepétől legalábbis megfigyelhető egy trend, mely a Bankszövetség befolyásának csökkenésére utal (párhuzamosan a pénzügyi szektor mutatóinak romlásával). E befolyás csökkenése egyben a modernizációs konszenzus térvesztésének és az ezt felváltó pénzügyi nacionalizmus felemelkedésének egyik fokmérője is.

A pénzügyi nacionalizmus kifejezés egy olyan gazdasági stratégiára vonatkozik, amely pénzügypolitikai döntések – ide értve

a monetáris politikát vagy az árfolyam-politikát is – segítségével kívánja megerősíteni a nemzeti egységet, az autonómiát vagy az identitást. A második, illetve a harmadik Orbán-kormány idején bekövetkezett közpolitikai fordulatot több kutató is a pénzügyi nacionalizmus politikai stratégiai jelleggel történő felhasználásának egyik kulcspéldájaként azonosította. Ezek a kutatások implicit módon egy olyan elméleten alapulnak, amely közvetlen ok-okozati kapcsolatot vélelmez a kormányváltások és az ezt követő közpolitikai irányváltások között.

Bár a Fidesz–KDNP 2010-es kétharmadot eredményező választási győzelme kétségkívül mérföldkő a magyar pénzügypolitika történetében, mégis pontosabb, ha a folyamatot nem hirtelen törésként, hanem fokozatos átmenetként írjuk le. A közpolitikai irányváltások gyakran több lépésből állnak, ahol a nagyívű változásokat rendszerint kisebb és kevésbé látványos, felszín alatti mozgások előzik meg. Jól illik ez a séma a modernizációs konszenzus közpolitikájára is, amely sok tekintetben már a 2010-es választás előtt elvesztette a befolyását, akkor is, ha a témával foglalkozó tudományos munkák jórészt a választást követő fejleményekre összpontosítanak. A 2006-os költségvetési megszorítások, valamint a 2008-as válság a bankszektorban új alapokra helyezte az üzleti szféra és a kormány közötti kapcsolatokat, és ez az átalakulás alapozta meg a 2010 utáni még látványosabb közpolitikai változást. Megközelítésünk folyamat-központúsága az elsődleges hozzájárulás a meglévő irodalomhoz, és ezzel árnyalja a magyar pénzügyi nacionalizmussal kapcsolatos eddigi kutatásokat.

Az alábbiakban a Bankszövetség lobbijének változását egy innovatív eljárással, az érdekcsoport közpolitikai pozícióinak és az ezekhez kapcsolódó pénzügypolitikai jogalkotás számítógéppel támogatott kvalitatív tartalomelemzésével írjuk le. Az eljárással bemutatható, hogy a Bankszövetség a számára fontos témákban mikor és milyen intenzitással tudta érvényesíteni érdekeit a közpolitikai rezsimváltás 2006-ot követő éveiben.

A kutatás módszertana és szakirodalmi háttere

Az itt bemutatandó elemzés egy többlépcsős kutatási tervre épül. A kutatási kérdés a pénzügyi piac legnagyobb munkaadói szervezete, a Magyar Bankszövetség lobbijének változásaival kapcsolatos. A nullhipotézis szerint ezen kulcsfontosságú pénzügyi szereplő közpolitikai befolyása csak 2010 után kezdett csökkenni – ez törést jelentett a korábbi, 2006–2010 közötti kormányzati időszakhoz képest. Ezt a hipotézist akkor vethetjük el, ha az elemzésből kiderül: a (nagyobbrészt külföldi tulajdonú) pénzügyi intézmények már a 2010-es választást megelőzően veszítettek befolyásukból.

A kutatás módszertani értelemben egy számítógéppel támogatott kvalitatív esettanulmány. Az adatok elemzése során az ATLAS.ti kvalitatív adatelemző szoftvert használtuk arra, hogy a Magyar Bankszövetség összes, a releváns időszakra (2006–2014) eső sajtónyilatkozatát és éves beszámolóját lekódoljuk. A kódolás célja a forrásokban található közpolitikai témák, illetve álláspontok azonosítása és csoportosítása volt. A második lépés a témába vágó jogalkotás hasonló módszert követő elemzése volt. A harmadik lépésben a kvalitatív adatforrásokat közpolitikai témák szerint (például devizaalapú lakáshitelek vagy a bankszektor adóztatása) párokba rendeztük. Ebből kirajzolódott egy vázlatos kép a Bankszövetség közpolitikai lobbizási sikereiről a vizsgált két választási ciklusban, ami egyúttal lehetővé tette a közpolitikai változások dinamikájára vonatkozó hipotézisek vizsgálatát is.

Vizsgálatunkat a témába vágó szakirodalom áttekintésével indítjuk, amit a kutatási terv vázolata követ. Ezt követően elvégezzük a Bankszövetség sajtóközleményeinek és beszámolóinak, illetve a vonatkozó törvényszövegek tartalmának elemzését. Ezen elemzésre építve a következő lépésben felmérjük a Bankszövetség adott időszakra vonatkozó lobbizási sikerét, és értékeljük hipotézisünket. A záró szakaszban néhány általános jellegű következte-

tést vonunk le, illetve felvillantjuk a kutatási terv kibővítésének lehetséges módjait.

Szakirodalmi háttér

A 2010-es országgyűlési választás a vonatkozó nemzetközi politikai gazdaságtani irodalom alapján egy új közpolitikai rezsim kezdetét hozta Magyarországon, amit a témával foglalkozó szerzők elsősorban pénzügyi nacionalizmusként szoktak jellemezni (Johnson–Barnes, 2015). Az ilyen, a belföldi tulajdonosi csoportokat támogató pénzügyi protekcionizmus (Young, 2014) korántsem ismeretlen Európában, mint korábban említettük, többek között az NSZK világháború utáni pénzügypolitikája is értelmezhető ebben a keretben (Epstein–Rhodes, 2014: 3.). Ezzel együtt a 2010-es magyar közpolitikai váltás, a korábbi korszakot jellemző ortodox neoliberais pálya elhagyása iskolapéldája lett a középkelet-európai (KKE) válság utáni átalakulásnak, a bankszektorban és azon túl (Johnson–Barnes, 2015; Mérő–Piroska, 2016; Mérő–Piroska, 2017; Piroska, 2017).

E nemzetközi politikai gazdaságtani kutatási irány a közpolitikai változásokat jellemzően a választási eredményekre és az ezekhez kapcsolódó kormányváltásokra vezeti vissza, hol implicit, hol explicit módon. Ennyiben e megközelítés ok-okozati kapcsolatot vélelmez a közpolitikai alrendszerekben bekövetkező változások és a kormányváltások között. Az érvelés ezen alapstruktúrája akkor is fennmarad, ha bizonyos esetekben más feltételekre is szükség van, mint amilyen a „nemzetközi közbenjárók” (*enablers*) ténykedése (l. Johnson–Barnes, 2015). A nemzetállami kormányokra és nemzetközi szervezetekre irányuló figyelem mellett ugyanakkor kevésbé hangsúlyosan jelennek meg ezekben a kutatásokban a nem kormányzati szervezetek. Különösen igaz ez a bankszektor lobbitevékenységének vizsgálatára, valamint szintén kevésbé bevett a közpolitikai változást leíró dokumentumok szisztematikus tartalomelemzése. Ennek módszertani háttere ugyanakkor kidol-

gozott az érdekcsoportokkal foglalkozó szakirodalomban, amely felhasználható kutatási tervünk megvalósításához.

Ez akkor is igaz, ha az adaptáció korántsem problémamentes. Egy Kelet-Közép-Európával foglalkozó kutatás számára a legfontosabb leküzdendő korlátot az jelenti, hogy

„[az] érdekcsoportokról jelenleg rendelkezésre álló információk döntő többsége néhány olyan fejlett demokráciáról szól, mint az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság vagy az Európai Unió. A világ többi részéről többnyire nem áll rendelkezésre szisztematikusan rendszerezett információ [...] annak kapcsán [...], hogy az [érdekcsoportok] tudnak-e közpolitikai hatást kifejteni” (Yadav, 2010: 1347).

Az amerikai kontextusból táplálkozó elméleti keretek ugyanakkor csökkentik a megközelítés alkalmazhatóságát más politikai rendszerekre. Mint Potters és Sloof (1996: 413.) szakirodalmi áttekintésében erre rámutat, a java részt a közösségi döntések elméletével (*public choice*) foglalkozó empirikus tanulmányok között „ritkák az olyanok, amelyek az érdekcsoportok tevékenységére is kiterjednek, kivéve a kampánytámogatások vizsgálatát.”

De Figueiredo és Richter (2013: 29.) összefoglalója a lobbizás empirikus tudományos irodalmáról szintén túlnyomó részt az Egyesült Államokkal foglalkozik. Áttekintésük szerint a „lobbitevékenységről gyűjtött adatok három átfogó kategóriába sorolható: a kérdőívek, a hivatalos nyilvántartások adatai és a pénzügyi tranzakciókról szóló dokumentumok.” Sajnos a magyar állapotra ezek a vizsgálatok kevésbé alkalmazhatók. A lobbikutatásban gyakran használt adatforrások közül (mint amilyen az *Encyclopedia of Associations*)¹⁹⁸ sok vagy nem terjed ki Magyarországra, vagy eleve nem értelmezhető a hazai kontextusban.

Thomas és Hrebenar (2008: 10.) szerint bár akadnak a régió érdekcsoportjairól szóló tanulmányok, „de nem olyan mélységben, mint a politikai pártokról és választásokról”. Ezek elsődleges módszertana az elitinterjú, ahogy például azt Hrebenar és társai

¹⁹⁸ *Encyclopaedia of Associations: National Organizations of the U. S.*

a litván érdekképviselési rendszer nemzeti sajátosságai kapcsán alkalmazzák (Hrebenar–McBeth–Morgan, 2008). Ezzel együtt az egymástól elkülönülő közpolitikai folyamatokra és kérdésekre összpontosító, azokat az érdekcsoportok szempontjából vizsgáló tanulmányok kifejezetten ritkák a kelet-közép-európai országok vonatkozásában.

A legjobb kiindulási pontot a magyar eset vizsgálatához így az Európai Unióra vonatkozó lobbiirodalom módszertani megközelítése adhatja. Ennek középpontjában az érdekcsoportok befolyásának mérésével kapcsolatos kérdések állnak – lásd például a vitát Klüver (2015) és kritikusai, Bunea és Ibenskas (2015) között. Dür (2008: 559.) három szempontot különböztet meg az érdekcsoportok befolyásának mérésére: a folyamatfeltárást (*process tracing*), az érdekvédelmi szervezeteknek más szereplők által tulajdonított befolyás (*attributed influence*) vizsgálatát, valamint a lobbizási siker mértékének felmerését (*preference attainment*).

E három vizsgálat közül a folyamatfeltárást alkalmazzák a leggyakrabban. Ez feltérképezi az ok-okozati láncot az „érdekcsoportok preferenciáitól [...] annak felméréséig, hogy [az adott] csoportok saját nyilatkozataikban miként vélekednek lobbizási sikereikről vagy sikertelenségükről” (Dür, 2008: 562.). Előnyei ellenére ezen paradigma kevésbé alkalmas a kommunikációs sikerek és a tényleges lobbierő közötti különbségek mérésére vagy a zárt ajtók mögötti lobbizás hatásainak kezelésére.

A második módszer a lobbinak „tulajdonított befolyást” kérdőívekkel próbálja felmérni (azaz az érdekelt felekkel, a hasonló helyzetben lévő szervezetek képviselőivel vagy szakértőkkel beszélgetve, lásd Dür, 2008: 565.). Egyszerűsége ellenére ennek a megközelítésnek is vannak gyenge pontjai, legfőképpen az, hogy csak a befolyás *percepcióját* tudja mérni, szemben magával a közpolitikai befolyással.

Mindezek fényében kutatásunkban a harmadik bevett módszertani megközelítésre, a lobbizási siker mérésére támaszkodtunk, amely azt vizsgálja, hogy milyen sikert értek el az érdek-

védelmi szervezetek egyes konkrét ügyek befolyásolása során. Ennek – jellemzően európai – szakirodalma alkalmasabb a Magyarországhoz hasonló átmeneti demokráciák vizsgálatára, mint más metódusok (lásd például Thomas–Hrebenar 2008-as, valamint Coen 2007-es értékelését). A vizsgálat keretében a „szereplők által optimálisnak tartott kimeneteket (*ideal points*) vetjük össze a politikai döntések eredményével” (Dür, 2008: 566.). Az így meghatározott közpolitikai lobbisiker a közpolitikai befolyás egy viszonylag egyértelmű és objektív mércéje.

Természetesen mint minden más módszertani megközelítésnek, a *preference attainment*-irányzatnak is vannak korlátai. De ezek (mint például az érdekcsoportok által optimálisnak tartott kimenetek megállapításának nehézsége) vizsgálatunk tárgya kapcsán kevésbé jelentkeznének. A Bankszövetség esetében a lobbicsoport preferenciái (hogyan a banki tevékenységet a szabályozók „hagyják békén” (vö. *laissez-faire*) és hogy alacsonyak legyenek az ágazatot terhelő adók) nem csak józan ésszel beláthatók, de sok esetben explicit módon is megjelentek a szervezet sajtónyilatkozataiban és éves jelentéseiben.

Módszertan

A kutatás során a szakirodalomban használt konvenciót követtük arra vonatkozóan, hogy kik a közpolitikai döntéshozatal győztesei és vesztesei. E megközelítés a szereplők lobbizási sikerének vizsgálatára épül, ami lehetővé teszi a stratégiai kommunikáció (a „spin”) hatásának kiszűrését, és ezáltal világosabb képet ad a valós közpolitikai befolyás erejét illetően. Bár nincs erre tökélyre fejlesztett, általánosan elfogadott módszertan, a szakirodalom számos ötletet ad a probléma kezelésére.

Klüver (2009) szövegbányászati megoldásokat használ annak érdekében, hogy megmagyarázza az összefüggést a közpolitikai eredmények (*outcomes*) és az érdekcsoportok tevékenysége között. Elemzésének alapja az érdekcsoport közpolitikai állás-

pontjainak összevetése az adott terület közpolitikai döntéseivel, amely alapján már kijelölhetők a döntéshozatali folyamat nyertesei és vesztesei.

Pedersen (2013) egy komplex kutatási stratégiát alkalmaz az érdekcsoportok által a dán parlament közpolitikai döntéseire kifejtett hatás felmérésére. A kérdőíves adatok, illetve dokumentumok elemzésének kombinált használatával sikerült rámutatnia az érdekcsoportok közpolitikai befolyásának mind informális, mind pedig formális vetületeire. A szerző három módon vizsgálta a befolyást: a csoporttevékenység értékelésével, a közpolitikai napirendre kifejtett hatással, valamint a jogalkotás befolyásolására való képességgel. Ezt a kutatási irányt követve a fejezetben közpolitikai befolyás alatt „az olyan politikai folyamatok feletti irányítás mértékét [értjük], mint amilyenek például a törvényjavaslatok vagy a parlamenti viták” (Pedersen, 2013).

Esettanulmányunk egy többlépcsős kutatási tervet követ annak érdekében, hogy felmérje a Bankszövetség lobbijerejét két egymást követő parlamenti ciklusban. A kutatás első két lépésében körvonalazzuk a lobbicsoport közpolitikai álláspontjait, majd ezeket összevetjük a vonatkozó jogalkotási változásokkal. A közpolitikai álláspontok azonosítására kizárólag hivatalos sajtónyilatkozatokat, valamint a Bankszövetség éves jelentéseit vettük figyelembe. Ez némileg szűkebbre szabja a közpolitikai álláspontok körét, mint ha például a médiában megjelent tudósításokra építenénk, másfelől viszont kiszűri a közpolitikai folyamatok médiafeldolgozásából eredő „zajt” és szubjektivitást. A legfontosabb témák véleményünk szerint megjelennek a sajtónyilatkozatokban is, hiszen ez a Bankszövetség egyik leghatékonyabb eszköze álláspontjának megjelenítésére.

Ennél némileg nagyobb módszertani kihívást jelent a harmadik lépés, a közpolitikai ügyek nyerteseinek és veszteségeinek azonosítása. Az első akadály e téren a témák azonosítása a természetes nyelvű szövegekben. A Bankszövetség sajtónyilatkozatainál az ATLAS.ti kvalitatív adatelemző szoftvert használva kézi kódolást

végeztünk. A megalapozott elmélet (*grounded theory*) alapvetéseit követve, a témákat induktív módon, a szöveget sorról sorra elemezve azonosítottuk (Friese, 2014: 19, 165.). A témakörök nyers listáját ezt követően egy közpolitikai kódkönyvvé alakítottuk át. A kódkönyvet az egyes témákhoz rendelt ún. megalapozottsági mérőszámmal (a kódhoz tartozó szövegek teljes adatbázisban való előfordulásának számával, azaz *gyakoriságával*) együtt a *IV.2. táblázat* mutatja be.

Az utolsó előtti lépésben a Bankszövetség közpolitikai álláspontját összevetettük az adott közpolitikai terület jogalkotási fejleményeivel annak érdekében, hogy felmérjük: a magyarázó változó (vagyis a Bankszövetség álláspontja) hatással van-e a közpolitikai döntésekre vagy sem. Mivel a közpolitikai ügyek értékelésének logikája szükségszerűen szubjektív, ezért az eredményekhez szöveges értékelést is fűztünk.

A kutatás utolsó lépésében elvégeztük a 2006 és 2014 közötti két parlamenti ciklus összehasonlítását. Az első időszakban – 2006 és 2010 között – MSZP–SZDSZ, majd kisebbségi szocialista kormányzás volt. A második időszak a 2010–2014 közötti kormányzati ciklust, valamint a harmadik Orbán-kormány első naptári évét fedte le. Ez az összevetés lehetővé tette, hogy párhuzamosan vizsgáljuk a 2010-es választást megelőző, illetve az ezt követő időszak közpolitikai eredményeit, és így közvetve a Bankszövetség lobbizásának sikerességét. E kutatási terv segítségével vizsgálható a nullhipotézis: annak kérdése, hogy a Bankszövetség befolyása csak 2010 után kezdett-e el csökkenni, vagy már ezt megelőzően is.

Elemzés

Elemzésünk egységei a *közpolitikai ügyek (policy issues)*. E közpolitikai témákat egy, a Bankszövetség sajtónyilatkozatait és jelentéseit tartalmazó saját fejlesztésű adatbázisból nyertük ki.

IV.2. táblázat. A közpolitikai témák kódkönyve

Közpolitikai téma	Gyakoriság
Fogyasztási devizahitelek általában	17
Nem teljesítő devizaalapú lakáshitelek	16
Árfolyamkorlát	9
Családi csőd, egyéb polgári törvénykönyv-ügyek	8
Általános adóreform	7
Fogyasztóvédelem és versenyfelügyelet	7
A kamattámogatások adóztatása	6
Számvitel: veszteségszámolás, díjak	6
Bankadó (2010)	6
Pozitív adólista és hitelinformáció	5
Pénzügyi tranzakciós illeték	5
Önkormányzati adósság	4
Nemzeti Eszközkezelő	4
Makrogazdasági reform és államadósság	4
Földhivatali ügyek, elővételi jog	4
Közbeszerzés és kapcsolódó költségvetési ügyek	4
Banki önszabályozás, etikai kódex	4
Nyugdíjszámlák	3
Pénzügyi felügyelet	3
Társasági adózás	2
Jövedelemadózás	2
Országos Betétbiztosítási Alap	2
Pénzügyi stabilizáció	2
Kilakoltatási tilalom	1
Díjmentes készpénzfelvétel	1
Banki különadó (2006)	1
MNB likviditási támogatás	1

A Bankszövetség által optimálisnak tartott kimenetelt minden egyes közpolitikai ügy vonatkozásában a hivatalos források, azaz a sajtónyilatkozatok és az éves beszámolók alapján állapítottuk meg. A sajtónyilatkozatok adatbázisa 43 darab – 2008 áprilisa és 2014 decembere között – kiadott közleményből állt.

Miközben minden, a 2010-es választást követő sajtónyilatkozatot kategorizálni tudtunk, ugyanez nem áll az ezt megelőző kormányzati ciklusra. Ennek legfontosabb oka az, hogy a Magyar

Bankszövetség sajtónyilatkozatai visszamenőleg csak 2008-ig voltak elérhetők a szervezet honlapján. Az így keletkezett úrt egyéb hivatalos dokumentumokkal (mint például a Bankszövetség tevékenységéről szóló éves beszámoló¹⁹⁹), valamint egy, a Bankszövetség történetéről szóló, a szervezet főtitkára és a vezető elnöki tanácsadója által írt kiadványból – amely a közpolitikai témák áttekintését is tartalmazta – szerzett információkkal töltöttük ki.

Az így létrehozott második, éves beszámolókat gyűjtő adatbázis négy jelentést tartalmaz a 2006–2009 közötti időszakból, és további négyet 2011–2014-ből (a 2010-es beszámolót figyelmen kívül hagytuk, mivel az mind a választás előtti, mind az azt követő időszakra vonatkozik). A kódoláshoz a minden beszámolóban megjelenő „szakmai témák” című fejezeteket vettük alapul.²⁰⁰ A közpolitikai ügyek döntő többsége a „javaslatok”, illetve „kezdemenyezések” címszó alatt szerepelt. A *IV.3. táblázat* bemutatja az így létrehozott 2006–2009-es adatbázis eredményeit.

¹⁹⁹ Beszámoló a Magyar Bankszövetség 2009. évi tevékenységéről. *Magyar Bankszövetség*, 2010. május.

²⁰⁰ Nem vettük figyelembe az uniós jog átvételével, valamint az EUTámogatásokkal, gazdasági bűncselekményekkel és más olyan témákkal kapcsolatos részeket, amelyek nem kapcsolódtak szorosan a belföldi pénzügyi szabályozás területéhez.

IV.3. táblázat. Lobbisikeresség a tíz legfontosabb téma kapcsán (2006–2009)²⁰¹

Közpolitikai ügyek (konszolidált kódok)	Eset-szám	A Bankszövetség ideális pozíciója	Sike-resség
Csődtörvény és egyéb Ptk. ügyek	8	A zálogjog-tulajdonosok 100%-os kárpótlása a korábbi 50%-os korlát helyett	2
Versenypolitika és pénzügyi fogyasztóvédelem	7	A Versenyhivatal rugalmatlansága az egyoldalú szerződés módosítások és a THM kapcsán indokolatlan	0
Számviteli szabályok	6	A számviteli szabályokat összhangba kell hozni az IFRS rendszerrel	1
A kamattámogatások adóztatása	6	A támogatott kamatok megadóztatása „alkotmányellenes, diszkriminatív”	0
Általános devizahiteles ügyek	5	Az egyoldalú szerződés módosítások joga egy kockázatkezelési eszköz, aminek a prudens bankok részéről való esetleges, ritka használatát nem lehet korlátozni	1
Földhivatal, elővásárlási jog	4	A kormányzati szabályozás „megsérti az alkotmányt, megnehezíti az agrárhitelezést és csökkenti a szántóföld hitelfedezeti értékét”	1
Pozitív adólista és hitelinformációs rendszer	4	Létre kell hozni egy megfelelő hitelinformációs rendszert, ide értve a pozitív adólista létrehozását is	1
Banki önszabályozás és etikai kódex	4	A legtöbb esetben „az önszabályozás” jobb közpolitikai eredményekhez vezet, mint a törvényhozás: egy megfelelő egyensúlyt kell találni a kettő között	1
Pénzügyi felügyelet	3	„A hitelközvetítők jogi státuszát és működését törvényben szükséges részletesebben szabályozni”	2
Lakossági lakáscélú jelzáloghitelezés	2	A törlesztőrészek csökkentése vagy a törlesztés átmeneti felfüggesztése jó megoldás, akárcsak egy 2 éves, kis törlesztőrészlettel járó áthidaló kölcsön folyósítása a bank részéről kormánygarancia mellett	2

²⁰¹ Az egyes értékelések alapjául szolgáló szövegrészleteket itt terjedelmi okokból nem közöljük. A részletes dokumentáció a szerzőnél elérhető.

A 4.3. táblázatban az adott időszak 10 legfontosabb (azaz leggyakrabban előforduló) közpolitikai témája van feltüntetve a témához tartozó megfigyelések számával (második oszlop), a Bankszövetség által optimálisnak tartott kimenetekkel (harmadik oszlop) és a lobbizási sikerrel (negyedik oszlop). A harmadik oszlop szöveges értékelést tartalmaz a Bankszövetség által optimálisnak tartott kimenetelről a szóban forgó témákban. Ez az értékelés vagy a lekódolt sajtónyilatkozatokban megjelent közvetlen hivatkozásra utal, vagy – amennyiben forrásaink tartalmában nem volt ilyen – a hivatalos hírügynökségi tudósításokra, illetve a Bankszövetség vezetőivel folytatott, mértékadó hírforrásokban megjelent interjúkra épül. Az adatok ebben az oszlopban a közpolitikai viták dinamikus természetére is rámutatnak: akár több év is eltelhet a kormány által egy adott közpolitikai témában javasolt első előterjesztés és a végső, elfogadott megoldás között.

A lobbizási sikeresség mércéjét a negyedik oszlopban határoztuk meg. Ez három számot tartalmazhat: a nulla a lobbizási kudarcát jelöli, az 1 a részleges sikert/kudarcot, a 2 pedig a lobbitevékenység teljes sikerét. E rendszerben kudarcnak minősült például, amikor az érdekcsoport jogi lépést tett egy törvény ellen, és elvesztette a pert (ebben az esetben az érték nulla). Egy közpolitikai ügy elhúzódó kezelése vagy a Bankszövetség álláspontjának a kormány általi elismerése az ehhez társuló szükséges közpolitikai intézkedés nélkül a részleges siker kategóriába sorolható. A vegyes kimenetelű bírósági ítéletek komplikált esetekben szintén 1-est kaptak. A 2-es olyan egyértelmű sikerekhez társult, mint amikor egy bankszövetségi javaslatot megfogadott a kormány.

A kvalitatív vizsgálat eredményei az első vizsgált ciklus tekintetében vegyes képet mutatnak. A forrásokban leggyakrabban előforduló 5 ügy esetében csak részleges sikert tudott felmutatni a Bankszövetség (a csődtörvény teljes, a számviteli szabályok kérdése részleges sikert hozott, míg a versenypolitikában nem érvényesült a lobbicssoport akarata). A ritkábban előforduló ügyeknél

(ahova ebben az időszakban még a lakossági célú devizahitelezés sorolható) némileg ugyanakkor jobb az érdekérvényesítési ráta (lásd például a hitelközvetítők státusát rendező törvényt).

A 2010-es választást követő új kormány időszakának hasonló leírását adja a *IV.4. táblázat*. Az elemzés ezen második, a 2010 és 2014 közötti időszakot vizsgáló szakaszából vegyes kép rajzolódik ki. A legfontosabb 10 téma közül 5 negatív eredményt hozott a banki érdekek szempontjából. A helyzet minden esetben egyértelmű, így például a bankszektor érdekképviselője aktívan fellépett a bankadó vagy a díjmentes készpénzfelvétel bevezetése ellen is. Két esetben egyezés állt fent a Bankszövetség által optimálisnak tartott kimenetel és a közpolitikai eredmény között, melynek mintapéldája a pozitív adólista bevezetése, amelyet a szervezet „már több mint egy évtizede javasolt”. A maradék három esetben részleges sikerről lehet beszélni: jó példa erre az árfolyamkorlát kérdése, ahol a kormány a bankokkal egyeztetve terjesztette elő kompromisszumos javaslatát.

A két időszak tekintetében az elemzés a Bankszövetség által optimálisnak tartott kimenetek és a tényleges közpolitikai döntések tekintetében mindemellett egyszerűen összevethető eredményekkel szolgált. Az átlagos *sikeresség* a 2010–2014 közötti sajtónyilatkozatok alapján 0,7 a 10 legfontosabb témában, míg a korábbi, 2006–2009 közötti, éves beszámolókra alapuló időszakban 1,1 volt az átlagpontoszám. Bár két különböző időszak – beleértve az egymástól eltérő főbb napirendi elemeket – összevetésének eredménye mindig érzékeny lesz a konkrét mérési megoldásokra, ez az első körös elemzés mégis tartalmaz néhány tanulságot a pénzügyi nacionalizmus hatásának értékelése tekintetében.

IV.4. táblázat. Lobbisikeresség a tíz legfontosabb téma kapcsán (2010–2014)²⁰²

Közpolitikai témák (konszolidált kódok)	Eset- szám	A Bankszövetség ideális pozíciója (zárójelben a vonatkozó dokumentum éve)	Sike- res- ség
A devizahitelek forintosítása, elő- és végtörlesztés	14	A devizahitelek javasolt „végtörlesztése súlyosan fenyegeti a pénzügyi rendszer stabilitását és súlyos makrogazdasági következményekhez vezethet”	0
Devizahiteles „elszámoltatás”, egyoldalú kamatemelések, árfolyamrés	11	A banki gyakorlat jogszerű és tisztességes volt. „Elképesztően nagy terhet ró a szektorra”; visszaható hatályú és „megsérti a jogállamiság elvét” (2014)	0
Árfolyamgát	9	E döntés „kemény munka” eredménye és megosztott felelősségre” épül a kormány, az ügyfelek és a bankok között	1
Bankadó	6	Semmilyen új bankokat terhelő adót nem támogatnak (2010); Be kell fagyasztani a bankadó szintjét (2012)	0
Önkormányzati adósság- és reform	4	„Indokolható lehet” a kisebb önkormányzatok esetében (2011); kevésbé a nagyobbaknál (2011–2013)	1
Nemzeti Eszközkezelő (NET Zrt.)	4	A Bankszövetség „üdvözlí” a NET Zrt. létrehozását (2011)	2
Pénzügyi tranzakciós illeték	3	Az intézkedés megszegi a 2011-es megállapodást a kormánnyal mivel „a bankokat” és nem a fogyasztókat „terheli”	0
Díjmentes készpénzfelvétel	1	A javaslat „társadalmilag káros” és „fiókbezáráshoz” fog vezetni (2013–14)	0
Kilakoltatási moratórium	1	„Hibás lépés” a nyári hónapok tekintetében (2013)	1
Pozitív adólista és hitelinformációs rendszer	1	A Bankszövetség „több mint egy évtizede” támogatta a javaslatot (2010)	2

Források: Bankszövetség: nem indokolt az újabb adósságkonszolidáció. *Világ-gazdaság*, 2013. 10. 17. Bankszövetség: nem kell átutemezni az önkormányzati hiteleket. *hvg.hu*, 2011. 08. 10. Bankszövetség: társadalmilag káros az ingyenes készpénzfelvétel. *hvg.hu*, 2013. 11. 12. Bankszövetség: újabb bankfiókok zárnak be az ingyenes készpénzfelvétel miatt. *hvg.hu*, 2014. 01. 22. Marad a kilakoltatási monopólium. *Népszabadság*, 2015. 04. 09. Állami kézbe adná a banki adólistákat az adatvédelmi biztos. *Népszava*, 2010. 08. 25.

²⁰² Az 1 elemszámú témák közül kutatói döntéssel választottuk ki a 10-es listát kiegészítő ügyeket.

A bank-, illetve pénzügyi szférát érintő 10-10 kiemelt közpolitikai ügyre vonatkozó intézkedések egyedi elemzéseiből kiderül, hogy a 2006 és 2014 közötti időszakban a banki érdekköröknek messze nem sikerült „foglalul ejteni” az államot: még egy nagyvonalú értelmezés szerint is csak részleges sikerrel jártak lobbizásuk során. Az elemzés ennyiben cáfolja a nullhipotézist, amely szerint a pénzügyi nacionalizmus 2010-es hatalmi ideológiává válása egy teljes közpolitikai fordulattal lett volna egyenértékű. Bár 2010-től valamelyest csökkent a Bankszövetség közpolitikai befolyása az előző ciklusban mért adathoz képest, az átlagos 0,4 pontos csökkenés inkább egy félfordulatot, mint egy forradalmi változást jelez az állam és a bankok közötti hatalmi egyensúlyt illetően.

Mindemellett a félfordulat téziséét két történeti tény is alátámasztja. Egyfelől 2008-ban a nemzetközi pénzügyi válság sokként gyűrűzött be Magyarországra. Ennek eredményeképpen a magyar kormány a Nemzetközi Valutalap és az Európai Unió pénzügyi támogatását kérte, melyhez bizonyos közpolitikai feltételek is kapcsolódtak. A válság ennyiben egy legalább annyira természetes demarkációs vonalat jelenthet a korszakolás tekintetében, mint a 2010-es választás. Sőt történelmi távlatból a másfél éves intermezzo a második Orbán-kormány hivatalba lépése és a válság kezdete között önmagában is különálló időszaknak tekinthető. Ez magyarázat lehet arra is, hogy miért kisebb a különbség a vártnál a 2010 előtti és utáni időszakban mért lobbisiker-értékek között.

Másfelől a „modernizációs konszenzus” szószólói már a 2006–2007-es költségvetés rideg realitásainak fényében is bizonyos értelemben kénytelenek voltak újra feltalálni magukat és újraértelmezni közpolitikai ideológiájukat. Ezek az évek jelölik ki a banki érdekkörök „aranykorának” végét. Bár a Bankszövetség és tagjai még ez után is értek el kisebb sikereket – ahogy ez az éves beszámolóikból is kiderül –, a kormány által felállított Lakossági Pénzügyi Szolgáltatásokat Vizsgáló Szakértői Bizottság működése, valamint egyes önszabályozási kísérletek is azt jelzik, hogy

a pénzügyi szabályozás mértékadó szereplői már ekkor módosítottak korábban követett stratégiájukon.

Összegzés

Az alfejezetben egy empirikus esettanulmány keretében vizsgáltuk a Magyar Bankszövetség lobbijének változását két kulcsfontosságú kormányzati ciklus során. Eredményeink alapján elvethető a 2010-es radikális közpolitikai fordulat tézise: a banklobbi közpolitikai befolyásolási képessége már 2010 előtt is csökkent. Így helyesebb a modernizációs konszenzusról a pénzügyi nacionalizmus közpolitikai rezsimjére való átállást folytatni, semmint drasztikus törésként értékelni.

Módszertani korlátai ellenére az itt bemutatott, számítógéppel támogatott kvalitatív megközelítésnek vannak előnyei a pénzügyi nacionalizmus felemelkedését narratív módon leíró elemzésekhez képest. Először is átlátható kódolási rendszert kínál, amely a bank- és pénzügyi témákon, illetve Magyarország földrajzi helyzetén túl is alkalmazható. Másodsorban az adott közpolitikai ügyszámhoz (és nem feltétlenül csak egy szervezethez) kapcsolódó sikeres lobbitevékenység mélyebb elemzésére is alkalmas. Ez utóbbira hoz példát a *IV.5. táblázat*, amely azt jelzi, hogy milyen ügyek kapcsán volt inkább vagy kevésbé sikeres a Bankszövetség befolyásgyakorlása 2010 előtt.

A *IV.5. táblázat*ból látható, hogy a lakossági pénzügyek területén és különösen a devizahitelezéshez kapcsolódó ügyekben a Bankszövetség lobbijére már ekkor is korlátozott volt. Más esetekben – mint például a számviteli és csődeljáráshoz kapcsolódó szabályok kapcsán – ugyanakkor még sikeresen tudtak fellépni. Tanulásként e rövid elemzésből annyi levonható, hogy az itt közölt kutatási terv időbeli kiterjesztésével hasznos új információkat kaphatnánk a modernizációs konszenzust támogató érdekcsoport-

tok tényleges közpolitikai befolyásáról és ennek rendszerváltás utáni dinamikájáról.

IV.5. táblázat. A Bankszövetség lobbitevékenysége, közpolitikai témák szerint (2006–2009)

Közpolitikai ügyek	Kudarcc	Részleges siker	Siker
Számviteli szabályok, elszámolások	0	1	4
Általános adóreform	0	0	2
Csődttörvény és egyéb Ptk. ügyek	0	2	1
Jegybanki likviditási segély	0	0	1
Földhivatal, elővásárlási jog	0	2	1
Nyugdíjszámlák	0	0	1
Jövedelemadózás	0	0	1
Közbeszerzés és kapcsolódó költségvetési ügyek	0	1	0
Pozitív adólista és hitelinformációs rendszer	0	1	0
Devizahitelek általában (nem csak lakáscélú)	1	2	0
Versenypolitika és fogyasztóvédelem	2	0	0
Nem teljesítő devizaalapú jelzáloghitelek	0	1	0
Banki önszabályozás, etikai kódex	0	1	0

A „nemzeti tőkések” és a pénzügyi nacionalizmus rendszerének megszilárdulása

E könyvben a rendszerváltás utáni pénzügyi kapitalizmus fejlődését két paradigma és a hozzájuk kapcsolódó érdekcsoportok vetélkedéseként írjuk le. A rezsimváltást követő első két évtizedben – hullámzó erősséggel és átmeneti vereségekkel, de – a modernizációs konszenzus volt a domináns nézetrendszer. A Bankszövet-

ség befolyásának csökkenése kapcsán ugyanakkor bemutattuk, hogy a modernizációs konszenzussal azonosítható laissez-faire pénzügyi szabályozás szigorodása már jóval a második Orbán-kormány megalakulása előtt megkezdődött. Ezzel együtt tény, hogy a végleges áttörést és paradigmaváltást a 2010 és 2013 közötti időszak hozta el, előbb a fiskális politika, majd Matolcsy György jegybankelnöki kinevezése után a monetáris politika és a pénzügyi szabályozás területén.

E változáshullámot gyakran közpolitikai terminusokkal írják le, de a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődése szempontjából a gazdaságpolitikai irányváltásnál is fontosabb a pénzügyi rendszer tulajdoni viszonyainak átrendezése. Ez a folyamat jól jelezte az új kurzus prioritásait és a pénzügyi nacionalizmus gondolkodásmódjának sajátosságait: e szerint a gazdaságpolitika explicit célja egy új kapitalista csúcscél, a „nemzeti tőkésosztály” megteremtése lett. E célkijelölés egyben jelezte, hogy Orbán Viktor és vezető gazdaságpolitikuskai a modernizációs konszenzus híveivel szemben már retorikájukban sem piacgazdaságban, hanem kapitalizmusban gondolkodtak: nem a piac erőinek felszabadítása, hanem egy új eredeti tőkefelhalmozás elindítása volt a céljuk (nem függetlenül politikai hatalmuk megszilárdításának szándékától).

A 2000-es évek közepétől kezdődő paradigmaváltás így nem érthető meg pusztán a közpolitikai folyamatok vizsgálatával: a politikai-közpolitikai és a gazdasági folyamatok együttes, politikai gazdaságtani vizsgálata tárhatja csak fel az új rendszer jellegzetességeit. Csak egy ilyen vizsgálat tudja bemutatni, hogy milyen szempontok szerint helyeztek előtérbe bizonyos gazdasági ágazatokat a gazdasági nacionalizmus hívei, és hogy miért került fel szükségszerűen a pénzügyi szféra e lista elejére.²⁰³

²⁰³ Így tehát ha e fejezetben a gazdasági érdekek érvényesülésére összpontosítunk, az nem egyenlő a politikai folyamatok figyelmen kívül hagyásával. A nemzeti tőkésosztály megteremtésére szükség volt az orbáni politikai gépezet támogatására, mint ahogy e gépezet is csak a nemzeti tőkésosztály támogatásával tudott megfelelni

Az alábbiakban először bemutatjuk a nemzeti tőkésosztály kialakításáról szóló stratégia politikai kontextusát, valamint megvalósításának általános logikáját. Ezt követően bemutatjuk, hogy milyen stratégiai lépésekkel támogatták a pénzügyi nacionalizmust hirdető döntéshozók a magyar bankrendszer tulajdoni szerkezetének átrendezését. A következő lépésben értékeljük a pénzügyi nacionalizmus saját szellemi háttérének megteremtésére irányuló törekvéseit. Az alfejezet zárásaként eredményeinket a könyv elméleti kerete szempontjából értékeljük.

A nemzeti tőkéselit megteremtésének politikai háttere

A posztkommunista-liberális politikai és gazdasági elitek leváltásának igénye már az 1990-es évek közepétől a Fidesz egyik legfontosabb stratégiai célja volt. Részben ezt vetítette előre a „több mint kormányváltás” ígérete, illetve az, amikor az 1998-as választási győzelem után Orbán Viktor megjegyezte, hogy „el lehet dobni a régi telefonkönyveket” (Debreczeni, 2009).

A „telefonkönyvek cseréje” szállóigévé vált, és a toposz a Fideszrel kapcsolatos politikai folklór egyik fontos referenciapontja lett.²⁰⁴

A 2010-es választás után, a kétharmados parlamenti többség és a széteső hagyományos pártrendszer mellett pedig eljött a má-

fordulatszámot elérni. E dialektikus viszony részletes tárgyalása, s így az Orbán-rendszer felemelkedésének természetrajza ugyanakkor nem tárgya könyvünknek.

²⁰⁴ „Tamás Ervin: És a telefonkönyv? Orbán Viktor: Nagyon remélem, hogy ebben jól haladunk, nem szoktam százalékosan mérni. Bízom abban, hogy a jövőben Magyarországon már nem a régi kapcsolatok számítanak, hanem sokkal inkább a teljesítmény. T. E.: Az új kapcsolatok nem ugyanolyanok, mint a régié? O. V.: Remélem, hogy nem. Ha ugyanolyanok lennének, akkor nem léptünk volna előre.” Orbán Viktor interjú az ATV-ben. *Magyar Nemzet*, 2001. november 13., Bayer Zsolt: Visszajött az egész hálózat. *Magyar Nemzet*, 2002. szeptember 21., A bal fül, és a jobb. *Beszélő*, 4. évfolyam, 12., Bundula István: Miért Magyarországon? *Magyar Narancs*, 2016. december 15.

sodik próbálkozás ideje a gazdasági elit- és modellcserére. Ennek programja Orbán Viktor fejében már másfél évtizeddel korábban összeállt. A meghatározó forrás Debreczeni József interjúja, amelyet az Antall Józsefről szóló könyvéhez készített 1994-ben a Fidesz-elnökkel. Már ebben megjelenik az a gondolat, hogy a kormányzás anyagi és szellemi feltételeit párhuzamosan kell megteremteni, az egyik nem működhet a másik nélkül.

Orbán ennek megfelelően felrótta Antallnak, hogy:

„Nincs egy lap... Nincs egy rádió. Nincs egy tévécsatorna. Egy sincs. Szóval erre nincs mentség, nincs mentség... Szóval ez nagyon nagy hiba volt. A legnagyobb hiba... Örökség nélkül itt hagyni egy politikai irányzatot, materiális örökség nélkül, hogy csak a szellemi örökségből éljünk meg, ez nem megy...” (Debreczeni, 2009: 107–108.).

A pénzügyi szektor tekintetében a második kormányát 2010-ben megalakító Orbán Viktor hamar kitűzte explicit célját: „A kormány új gazdasági modelljének része az is, hogy a bankrendszer ötven százaléka magyar kézben legyen.”²⁰⁵ Akár csak a médiaviszonyok átrendezése esetében, a magyar kapitalizmus modellváltása szintén már 1994-ben egyértelmű stratégiai terve volt. Eszerint:

„[...] meg kellett volna találni azt a nyolc-tíz nagyvállalkozót, akik majd Magyarország nagytőkései lesznek. Ennél sokkal több nincsen. És ezeket kellett volna – nem kormányzati eszközökkel, hanem egyszerű banki kapcsolatokon keresztül – támogatni. Ezekkel kellett volna személyes kontaktust kiépíteni, amelyet ők aztán jól tudtak volna használni a piacon, mint versenylőnyt. Azt a kapcsolatot, amely őket így Magyarország miniszterelnökéhez vagy annak legbelső köréhez fűzte. Igen, az ország nyolc-tíz nagytőkés gazdasági érdekszférájává vált volna meghatározott területeken. Ezt nyugodtan lehetett volna engedni, mert így is azzá vált. Tudniillik elkerülhetetlen, hogy előbb-utóbb így nézzen ki az ország gazdasági térképe. Ezzel a nyolc-tíz nagytőkéssel kellett volna kiegyezni. Ha ennek csak a felét meg tudja tartani támogatónak, akkor is, ha vesztesre áll, akkor nagyon nagy dolgot tesz. De hát egyetlen nagytőkés se tartott ki az MDF mellett a választási kampányban. Mind

²⁰⁵ Felerészben magyar bankszektor akar Orbán *portfolio.hu*, 2012. július 17.

átállt. Ami nem lett volna szükségszerű, ha ezek jól meg vannak erő-
sítve. Akkor nem kellett volna átállniuk. Ezt kellett volna megtenni.”
(Debreczeni, 2009: 107–108.)

Orbán világosan fogalmazott a nemzeti tőkésosztály létreho-
zásának technikai megoldása kapcsán is:

„A bankárok előtt világossá tenni, hogy ez a mi nyolc-tíz emberünk.
Aztán már hagyni, hogy az üzlet a maga logikája szerint elrendezze a
többit. Esetleg a fejlesztési forrásoknál, pályázatoknál lehetett volna
valamit még segíteni, de ott is csak szolidan, semmiképp sem átlépve
a jó ízlés határait. [...] A politikának ezek adják a lényegét, mert ezeken
keresztül vetítődik ki a politikának a képe. És őneki nem volt ehhez jó
érzéke. Semmi érzéke nem volt ehhez!” (Uo.).

Ezen előzmények fényében nem lehet meglepő – a balolda-
li-liberális média és elitek megbotránkozása ellenére –, hogy a
Nemzeti Együttműködés Rendszerének egyik fő értelmiségi tá-
mogatója, Láncki András a Fidesz-közeli vállalkozók túlárazott
közbeszerzésekkel és az uniós források hozzájuk történő irányítá-
sával való feltőkésítését a „Fidesz legfőbb politikájának” nevezte:

„Vajon korrupció volt az 1948 utáni kommunista államosítás vagy az
1989 utáni rendszerváltás privatizációja? Amit korrupciónak neveznek,
az gyakorlatilag a Fidesz legfőbb politikája. Ezen azt értem, hogy olyan
célokat tűzött ki a kormány, mint a hazai vállalkozói réteg kialakítása,
az erős Magyarország pilléreinek a kiépítése vidéken vagy az iparban.
Például minden külföldit, aki termelő beruházást valósít meg, tárt ka-
rokkal várunk. Erre mondják azt, hogy »de hát ez maga a korrupció!«.
Ez politikai nézőpont, itt valójában a korrupció szó mitikussá tételéről
van szó.”²⁰⁶

A nemzeti tőkésosztály megteremtésének így leírt és legitimi-
zált terve a belpolitikai viták állandó témája lett, mely vitákban
a szóba jöhető álláspontok szinte teljes spektruma megjelent.
A kritikustól az apologetikusig haladva a kritikus szélsőérték e
stratégiát nem egy politikai-gazdasági mestertervként, hanem

²⁰⁶ Láncki András: Viccpartok színvonalán áll az ellenzék. *Magyar Idők*, 2015.
december 21.

kizárólag a „korrupció”, a „lopás” fedőneveként azonosítja. Jó példa erre Hargitai Miklós egy publicisztikája a *Népszavában*:

„[...] megmosolyogtató az az igyekezet, amellyel Lázár János és a Magyar Idők megpróbálja Simicska Lajosra visszavarni az uniós korrupciós botrányba keveredett Eliost. A közpénz és a közérdek szempontjából mindegy, hogy Simicska vagy Tiborcz a hunyó – amikor még az előbbi volt a »nemzeti tőkés«, pontosan olyan módszerekkel segítette őt az üzleti életben Orbán Viktor, ahogyan most Tiborcz Istvánt segíti. Ha az egyik gazdagodása törvénytelen volt (az OLAF, az EU csalás elleni hivatala most 12 milliárd eltulajdonított forintot keres, és a skandalum megtörténtét Lázár, illetve a kormánylap sem vitatta, csupán a felelősséget próbálták másra tolni), akkor a másik is legalább annyira necces. Ez az egyetlen eset is kitűnően példázza, hogy a nemzeti tőkésosztály építése mint államcél a legproosztóbb, leghétköznapibb lopás fedőneve – de nem csak egy eset van.”²⁰⁷

Ugyanakkor az alapjáraton minden Orbán-döntést megkérdőjelező neoliberalis értelmiség egyes szereplői is árnyaltabban látták ennél az új eredeti tőkefelhalmozás²⁰⁸ folyamatát. Így többek között Orbán Krisztián arról írt, hogy „volt például valami társadalmi igazságtétel érzete annak, amikor 2010 után az új csókosok bejelentkeztek a régiek vagyonának egy részéért”.²⁰⁹ Miközben a fideszes tőkefelhalmozást párhuzamba állíthatónak

²⁰⁷ Nemzeti tőkésék. *Népszava*, 2018. január 22.

²⁰⁸ Az eredeti tőkefelhalmozás analógiáját alkalmazza például Sík Domonkos: „Egész másfajta legitimációs diskurzus részét képezik azok az – elsősorban a rendszer működtetőinek önigazolását segítő – gondolatmenetek, melyek egy ellenséges globális térben, a többiek eszén túljáró, és ennyiben a hatékonysága által igazolt politikaként igazolják a rendszer működését. Ebből a perspektívából nézve a kiszolgáltató geopolitikai helyzetben lévő ország számára az egyetlen esély az autonómia bővítésére, ha nem egyszerűen maximálisan kihasználja a növekedés lehetőségét magában rejlő EU-forrásokat, hanem azt egyúttal egy nemzeti »eredeti tőkefelhalmozásra« is fordítja. A félperifériás geopolitikai helyzetre adott hatékony stratégiára hivatkozó legitimációs narratíva 2010 óta a nemzeti vállalkozói és nagytőkés réteg megteremtését ismeri el legfőbb célnak.” (A választások tétje. *szuveren.hu*, 2018. február 6.).

²⁰⁹ A nemzeti tőkésosztály és az illegitim tulajdon örököi köre. *444.hu*, 2016. május 24.

látja a „kommunista államosításokkal”, ugyanezt teszi a „kilencvenes évek privatizációjával”.

A nemzeti tőkésosztály kialakítását az intézményesített lópasszal azonosító kritikákra a hivatalos kormányzati válasz jellemzően az volt, hogy választott politikusok nem foglalkoznak egyedi cégek ügyeivel.²¹⁰ Az ellenzéki kritikusok egy része ugyanakkor nem elvi, hanem gyakorlati kifogásokat fogalmazott meg a nemzeti tőkésosztály kiépítésével szemben. Így például a Fidesz jelöltjét a 2018-as hódmezővásárhelyi polgármester-választáson nagy meglepetésre legyőző Márki-Zay Péter a Láncki-féle „legfőbb politika” téziséről úgy nyilatkozott, hogy „ha egy széles nemzeti tőkésosztály-építési programról lenne szó, akkor még támogatná is”, de mivel „csak Orbán Viktor legszűkebb családi és baráti környezetének a gazdagodásán dolgoznak,” ezért ezt egy káros folyamatnak tartja.²¹¹

Ugyanezt a poharat nem félig üresnek, hanem félig telinek tartják ugyanakkor a Fidesz értelmiségi holdudvarának egyes mérsékelt rendszerkritikus tagjai. Így például Náray-Szabó Gábor, a Professzorok Batthyány körének tagja úgy nyilatkozott, hogy:

„Sokan mondják, hogy nálunk nincs elegendő nemzeti tőke, azt meg kell valahogy teremteni. Ez a kapitalizmusban sem az elsőáldozó lányok stílusában szokott történni. Ha ebben a kormány valamilyen formában segít, az csak jó lehet. Persze, aki nem kap a pénzből, az kiabál, hogy őt kihagyták. [...] A miniszterelnök úr a korrupcióval kapcsolatban a leveleiben úgy reagált, hogy Magyarország a közepesen fertőzött országok

²¹⁰ Orbán Viktor gyakori szavajárása szerint a kormány „üzleti ügyekkel nem foglalkozik”. (Német Tamás: Orbán a Simicska-lapokról: Nem foglalkozom üzleti ügyekkel. *Index.hu*, 2018. április 10.; Urfi Péter: Orbán Viktor nem foglalkozik Tiborcz István üzleti ügyeivel. *444.hu*, 2018. január 30.). Hasonló retorikát alkalmazott Lázár János egy „kormányinfóján” (kormányiszóvivői sajtótájékoztatóján), amelynek során kifejtette, hogy életében csak egyetlen cég beszámolóját látta, de annak tartalmát sem értette (90. Kormányinfó – Hol tart az új Nemzeti tőkésosztály felépítése ... 16. Közéleti Gazdasági Krónika Videómagazin, 2017. június 30.

²¹¹ Márki-Zay Péter: Orbán Viktor legszűkebb családi és baráti környezetének a gazdagodásán dolgoznak. *168 óra*, 2018. február 10.

közé tartozik. Én ezt elfogadom. Olaszországban sokkal nagyobb a korrupció. Azt is írta, hogy az EU csalás elleni hivatala a korábbi hazai uniós pályázatok 2,1 százalékát tartotta szabálytalannak, míg a mostaniaknak csak 1 százalékát.”²¹²

A fenti idézetekből is látszik, hogy a magyar közvéleményformálók körében a nemzeti tőkésosztály létrehozása legalábbis ellentmondásos folyamat. A telefonkönyvek cseréjének igénye, a Széchenyit követő nemzeti kapitalizmus létrehozásának vágya sokak szemében legitimálja a büntetőjogi értelemben gyanús vagy legalábbis kétes szerződéseket és az ezek feltételeit megalapozó kormányzati döntéseket. Ennyiben a modernizációs konszenzus külföldi tőkebefektetésekre épülő és sok esetben szintén korrupciógyanús üzletekre épülő modelljének kudarca hozzájárult ahhoz, hogy a pénzügyi nacionalizmus legitim ideológiaként jelenhessen meg a magyar közéletben. A magasabb rendű cél – a megszólalók egy része számára legalábbis – szentesíti az ellentmondásos eszközöket.

A „nemzeti” eredeti tőkefelhalmozás általános logikája

A nemzeti tőkésosztály kialakításának 2010 utáni magyarországi logikája jellemzően öt fontosabb lépésre épül. Az első lépés azon iparágak kiválasztása volt, ahol a hídfőállások kiépíthetők. Ezt a gondos piacelemzés mellett és előtt három fontos szempont vezérelte: mely iparágak termelnek átlag feletti profitot; melyekben jelentős az állam megrendelői szerepe; és melyeknek van lehetősége a választók anyagi helyzetét vagy (ettől nem függetlenül) politikai véleményét befolyásolni.

²¹² Professzorok Batthyány Köre: Olimpia akkor is kell, ha szétlopnák. *24.hu*, 2017. január 25.

Az első szempont alkalmazásának mintapéldája az évtizedes távlatban a növekvő állami elvonások mellett is kiemelten magas profitot termelő bankszektor (erről bővebben alább), valamint a külföldiek által költött deviza folyamatos utánpótlását biztosító turizmus. A második klasszikus esete az építőipar. Ebben a szektorban vannak a legnagyobb értékű közbeszerzések és projektek (stadion- és útépitések, vasútfejlesztések), melyek a költségvetési vagy uniós források erejéig tetszés szerint bővíthetők. A harmadik feltétel pedig látványosan érvényesült az energiaszektor (lásd a választások előtti „rezsicsökkentéseket”), valamint a médiapiac esetében.

E vázlatos feltételrendszerből az is kikövetkeztethető, hogy milyen szektorokban tudta nehezebben megvetni a lábát a Nemzeti Együttműködés Rendszere. A jobbára helyhez-országhoz kötött szolgáltatószektorral (például az energiapiac, a pénzügyi szolgáltatások, a kiskereskedelem) szemben a tőkeigényes és globálisan integrált termelőágazatok esetében (például autóipar) az új kapitalizmusmodell csak kiegyezésre törekedhetett: ennek a kölcsönösen előnyös megállapodásnak a pillérei voltak formálisan a kormány és a multik közötti „stratégiai partnerségi megállapodások”²¹³, valamint a cégeknek juttatott fiskális könnyítések (a társasági adó csökkentése és a „munkahelyteremtési” támogatások).

Mindezek szempontjából jellemző, hogy Orbán Viktor 2017 novemberi országértékelő beszédében mit tartott sikernek: „a média-, az energia- és a bankrendszer többségét magyar kézbe vettük.”²¹⁴ Miközben tehát a pénzügyi nacionalizmus a tágan értett gazdasági nacionalizmus részelemének tekinthető, a 2010

²¹³ Lásd a kormány honlapján közzét, 2019 januárjában 80 cégből álló listát: Stratégiai partnerségi megállapodások. *kormany.hu*, Külgazdasági és Külügyminisztérium/Stratégiai partnerségi megállapodások.

²¹⁴ Orbán Viktor beszéde a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség XXVII. kongresszusán. *kormany.hu*, Miniszterelnök – Beszéddek, publikációk, interjúk, 2017. november 12.

utáni időszakban csak a pénzügyi területen érvényesült kizárólagosan a nacionalista ideológia, általánosságban a gazdasági területen nem.

A második logikai lépés az adott iparágra vonatkozóan a nyertesek kiválasztása volt: őket az érintett piacokon állami és üzleti eszközökkel hozták helyzetbe. A legfontosabb szempont ennek kapcsán a megbízhatóság volt. Előnyben részesültek így a Fidesz csúcsvezetőinek hőskori szakkollégiumi bajtársai és katonatársai (Simicska Lajos, Hernádi Zsolt, Spéder Zoltán), vérségi és új családtagjai (Szemerey Tamás, Matolcsy Ádám, Tiborcz István), ügyvédei (Seszták Miklós, Bajkai István), településhez kötődő barátai és szomszédai (Garancsi István, Mészáros Lőrinc, Csetényi Csaba) és mindezek megbízható üzlettársai (Szíjj László,²¹⁵ Csík Zoltán²¹⁶). E csoportot olyan ideológiai társutasok, karrieristák és opportunisták egészítették ki, mint Széles Gábor, Tombor András, Balog Ádám és Andy Vajna, feltéve, hogy betöltötték a NER-ben rájuk bízott szerepet (például médiavállalkozások megvásárlásával és üzemeltetésével).

A nyertesek kiválasztása egyben az a terület, ahol a rendszer irányítói a legnagyobb korrekcióra kényszerültek 2010 után. Orbán Viktor és Simicska Lajos baráti és politikai viszonyának fejlődéstörténete nem tárgya vizsgálatunknak. Ugyanakkor az, ahogyan e viszony megromlása után megtörtént a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium és általában a közbeszerzések „simicskátlanítása” (többek között Németh Lászlóné miniszter leváltásával, valamint a Simicska üzleti partnereként ismert Fonyó Károly és Nyerges Zsolt – időleges – háttérbe szorulásával), jelzésértékű a tekintetben, hogy a családi vagy bajtársi kötelék sem jelent garanciát arra, hogy függelemsértés esetén vagyontárgyaikat és megrendeléseiket az érintettek megtarthatják.

²¹⁵ Rendesen bejött a NER a hódmezővásárhelyi térfigyelő rendszert telepítő cégnek. *Magyar Narancs*, 2018. február 14.

²¹⁶ Gázszer FC: Mészáros Lőrinc 11 fős szupercsapata. *index.hu*, 2017. június 19.

A logikai rendben a harmadik lépés a nyertesek megrendeléssel, hitellel, ezek áttételével nyereséggel és így hosszú távon újra befektethető tőkével való ellátása volt. A kormányzati megrendelések a megfelelő összeghatár felett közbeszerzési eljárás-hoz kötöttek, így érthető okokból a közbeszerzés vált a nemzeti tőkésosztály építését a nyilvánosságtól elzárni tervező Fidesz-kormány, valamint a közpénzek elköltésének átláthatóságáért küzdő liberális civil szervezetek közötti egyik fontos frontvonallá (amelynek később számos folyománya lett a milliárdos befektető Soros György magyarországi érdekeltségei, így az általa támogatott civil szervezetek és az általa alapított egyetem, a CEU kapcsán).

A közbeszerzésekhez való hozzáférést számos módon korlátozták a vonatkozó törvény módosításai, illetve az, hogy a közvetlen kormánybeszerzések egy részét állami vállalatokhoz, alapítványokhoz próbálták telepíteni, ahol már jobban védhető volt az üzleti titok fogalmára építő védekezés. Az adatnyilvánosságért folytatott perekben ugyanakkor 2018-ig jellemzően a felperesek győztek, a közpénz „nem veszítette el közpénz jellegét”, és így a NER gazdasági holdudvarának kiépüléséről viszonylag közvetlen információk állnak rendelkezésre.

A nemzeti tőkésosztály létrejöttének legnyilvánvalóbb bizonyítéka a magyar milliárdosok listáján az élcsoport átalakulása. Ezt jól tükrözik a különböző „leggazdagabb magyar” listák, amelyek 2010 után számos olyan új szereplő jelent meg, aki a fent meghatározott NER-kompatibilis iparágakban tevékenykedett.²¹⁷

Önmagáért beszél az a tény, hogy a *napi.hu* listáján a volt felsőúti polgármester, Mészáros Lőrinc néhány év leforgása alatt az

²¹⁷ Bár az ilyen listák összeállítói nem feltétlenül törekednek a tudományos igényű bizonyításra, ezek általában megfelelnek a még elérhető „second best” valóságleírásnak. Egyfelől az adatokat részben nyilvános (tőzsdei) forrásokból szerzik, másfelől az eredményeket egyeztetik (legalábbis az együttműködő) szereplőkkel. Együttműködés hiányában és üzleti titkokat érintő vállalatértékelések mellett az érintettek vagyonáról nehéz megbízható információkat szerezni.

ismeretlenségből Magyarország második leggazdagabb emberévé emelkedett. Hasonlóan egyértelmű jelzés, hogy a NER gazdasági kulcsszereplői közül a lista első negyedében volt megtalálható Andy Vajna, Garancsi István és Szíjj László is.²¹⁸ A közbeszerzésekről szóló beszámolók jól jelzik e vagyonok eredetét: 2017-ben egyetlen év alatt több mint 2000 milliárd forint értékben kaptak megbízásokat kormányközeli vállalkozók.²¹⁹ Az Orbán Viktor 1994-es interjújában emlegetett „személyes kontaktus” így a terv megvalósítása során valóban versenylőnyként funkcionált.

A kormányzati megrendelések és a hasonlóan pályázati rendszerben elosztott uniós források a nemzeti tőkésosztály felemelkedésének egyik fontos pillérét jelentik (az *Átlátszó* kalkulációja szerint Mészáros Lőrinc családi cégei esetében az ilyen külső fejlesztési források a bevételek 83 százalékát tették ki²²⁰). A megbízások mögött ugyanakkor egy legalább elfogadható szintű teljesítésnek is lennie kell, mivel ennek hiánya támadási felületet ad nemcsak az ellenzéki pártok és média, hanem az uniós hatóságok számára is.²²¹ Ha figyelembe vesszük az „alkotmányos költségeket” (azaz a döntéshozók számára a pályázati pénzekből/profitból visszaosztott összegeket) akkor látható, hogy ezek csak egy korlátozott mértékű tőkefelhalmozást tesznek lehetővé.

Valóban nagy termelő beruházásokat vagy bankvásárlásokat csak hitelből lehet megvalósítani, és a hitelezés jelentőségét a

²¹⁸ Itt az új lista! Ők a leggazdagabbak és a legbefolyásosabbak Magyarországon. *Napi.hu*, 2018. május 10.

²¹⁹ 2115 milliárd forintnyi közbeszerzést nyertek a kormány kedvenc cégei egy év alatt. *444.hu*, 2018. január 6.

²²⁰ 2017-ben Szíjj László cégei nyerték a nemzeti tőkésosztály közbeszerzési versenyét. *atlatzso.hu*, 2018. január 5.

²²¹ A nem megfelelő teljesítésre és ennek következményeire jó példa a Tiborcz Istvánhoz kötődő ELIOS dunaújvárosi közterületi világítási tender (Laurence Norman–Anita Komuves: EU Fraud Office Finds Irregularities in Projects Linked to Hungarian Leader’s Son-in-Law. *The Wall Street Journal*, 2018. január 12.), valamint a felcsúti turisztikai célú kisvasút esete, ahol a beruházás értékéhez képest rendkívül alacsony volt az utasszám. (A Miniszterelnökség szerint annyi utas van a felcsúti kisvasúton, amennyit ígértek.) *origo.hu*, 2016. június 21.

nemzeti tőkésosztály kiépítésében világosan látták a folyamat irányítói. Tekintettel arra, hogy a folyamat elején nemzetgazdasági szinten elhanyagolható volt a NER-hálózathoz tartozó bankok mérlegfőösszege,²²² ezért a kezdőlökést – a Csányi Sándor vezette OTP óvatos szerepvállalása mellett – állami forrásokkal biztosították. Ezek közül kiemelkedett a Magyar Fejlesztési Bank és az Eximbank változatos szerepvállalása.²²³

A NER-kompatibilis vállalatok nyereségét a megrendelések és a pozitív jelenértékű beruházások mellett a közpénzügyi szabályozórendszer is segítheti, melynek kiemelt eleme az adópolitika. A társasági adókulcs csökkentése, a célirányos adókönyvitések (például a társasági adó sport- vagy kulturális célú felhasználásának engedélyezése²²⁴) érdemben hozzájárultak az érintett vállalkozások nyereségességéhez. Végül pedig a gazdasági siker önbeteljesítő jóslatként is működhet, amire jó példa a Mészáros Lőrinc érdekeltségébe tartozó Konzum részvények árfolyamának szárnyalása a Budapesti Értéktőzsdén 2018-ban.²²⁵ A racionális gazdasági szereplők okkal feltételezték, hogy a sikersorozat folytatódhat a 2018-as választások után is, és ezért érdemes részt

²²² A későbbi akvizíciók közül sem az MKB-t, sem a Budapest Bankot, sem az Erstét nem sorolhatjuk ide, míg számos további bankot eleve 2010 után alapítottak vagy vették meg NER-közeli vállalkozók (például NHB, Széchenyi Bank) – minderről lásd alább.

²²³ „A 2010 és 2014 közötti időszak hitelezésének gigantikus emlékműve az MFB 34 milliárd forintos hitelkerete volt, amelyet az építőipari Közgép-csoportnak nyújtott az állami fejlesztési bank.” (Hogyan gyorsítsd meg a fél ország megszerzését? *index.hu*, 2017. augusztus 16.) „Andy Vajna az Eximbanktól kapott 13 milliárd forint hitelt a TV2 megvásárlására és működtetésére. Orbán Viktor jóbarátja, Garancsi István 16,5 milliárd forintot kapott kölcsön a Kopaszi-gát megvásárlásához. A később Mészáros Lőrinc érdekeltségébe került Konzum-csoport is több tízmilliárd forintnyi hitelhez jutott a Hunguest Hotels-lánc megvásárlására.” (Az ellenség nyeresre áll. *mno.hu*, 2018. március 2.)

²²⁴ Őrült összeg, 522 milliárd forint ment Orbán szívügyére. *24.hu*, 2018. április 4.

²²⁵ Meddig tarthat a Mészáros-féle Konzum-részvények tőzsdei ralija? Mészáros bankja kiszámolta. *forbes.hu*, 2018. április 10.

vásárolni a sikerből (ahogy ezt az OTP is tette az Appennin ingatlanalap kapcsán²²⁶).

A negyedik lépés a piacra lépésre készen álló szereplők számára a szabályozás megfelelő átalakítása volt. A kormányzati döntéshozók kemény és puha eszközökkel egyaránt beavatkozhatnak a piaci viszonyokba. A legradikálisabb megoldások egyike az állami monopólium bevezetése, ahogy történt az a dohányárúk kiskereskedelmi értékesítésének piacán a 2012. évi CXXXIV. sz. törvénnyel.²²⁷ Ennek neve a dohánytermékek kiskereskedelme mellett a „fiatalkorúak dohányzásának visszaszorítására” utal, ugyanakkor ez a közpolitikai cél nem volt alátámasztva érdemi hatásvizsgálattal (és a törvény végrehajtása során például óvodák mellett is nyílhattak dohányboltok²²⁸).

Az intézkedés alapvetően átrajzolta a piaci viszonyokat, és a kedvezményezettek számos esetben a kormányzópárt országos és helyi érdekeinek megfelelően lettek kiválasztva. Ennek bizonyítékait bőségesen feltárták az ellenzéki médiatermékek, így e helyt csak egy kirívó példára, a szekszárdi trafikügyre utalunk. Hadházy Ákos helyi fideszes önkormányzati képviselő (aki később rövid ideig az LMP társelnöke is volt) állt a nyilvánosság elé azzal, hogy a helyi Fidesz-frakció megbeszélésén véleményezték a pályázókat, majd egy hangfelvétel is napvilágot látott, amelyen az érintett polgármester azt taglalja, hogy a nyertesek esetében „az a lényeg, elkötelezett jobboldalinak kell lenni”.²²⁹ A monopóliumok létrehozását, az adminisztratív tulajdonátrendezést vagy legalábbis a NER-kompatibilis vállalkozások helyzetbe hozását számos – hosszabb-rövidebb ideig hatályos – közpolitikai intézkedés támogatta ebben az időszakban a kiskereskedelemtől

²²⁶ Itt a bejelentés: egy nagyhal szállt be Mészárosék mellé a tőzsdén. Jöhetnek a többiek? *forbes.hu*, 2018. március 12.

²²⁷ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200134.tv>

²²⁸ Óvoda mellé is jöhet dohánybolt. *index.hu*, 2013. május 14.

²²⁹ Kiállítás: fideszes képviselő leplezi le a trafikmutyit. *hvg.hu*, 2013. április 30.; Megszereztük: hangfelvétel bizonyítja a trafikmutyit. *hvg.hu*, 2013. május. 9.

(lásd vasárnapi zárvatartás, plázastop, utalványpiac²³⁰) a kaszinóbizniszig és a divatiparig.²³¹

A logikai rendben az ötödik lépés megteremtette a kapcsolatot a gazdasági és a politikai alrendszer között, amellyel a NER rendszere egy sajátos politikai gazdaságtani modellé vált. Amennyiben ez a kapcsolat nem lenne meg, azzal a nemzeti tőkések „ingyenebédet” kapnának: egy olyan gazdasági transzfert, amelyért sem saját erőfeszítésükkel, sem mások erőfeszítésének kompenzálásával nem fizettek. Orbán Viktor kapitalizmusában nincs ilyen ingyenebéd: a nemzeti tőkésosztálynak mint a rendszer fő haszonélvezőjének az állami segítséggel megtermelt profit egy részét vissza kell forgatnia az ennek megtermelését lehetővé tevő politikai rendszer és ideológia fenntartásába, bővített újratermelésébe.

Az ilyen „alkotmányos költségek” beépítése a vállalási árakba nem magyar specialitás, ahogy általánosságban a klientúraépítés itt leírt rendszere sem az. De ahogy a világ számos más országában, ennek bizonyítása túlmutat a tudományos kutatások kompetenciáján. E helyütt így csak néhány olyan jellemző esetet említünk, ahol egy elfogulatlan szemlélő legalábbis vélelmezheti az érintett szereplők együttműködését és a politikai célok természetbeni vagy monetáris eszközökkel való támogatását.

A korábbi fideszes képviselő (a többi vádlott vallomása nyomán „Voldemort”-ként elhíresült) Mengyi Roland kenőpénzügye arra világít rá, hogy a politikai és gazdasági érdekek két szinten is összefonódnak. A Fidesz-ellenes elfogultsággal nehezen vádolható Polt Péter vezette ügyészség vádemelése alapján az uniós pénzekre sikertelenül pályázó szociális szövetkezetek a borsodi politikus segítségét vették volna igénybe a pályázat elnyerésére. Az elnyert 500 millió forint nagy részéből pedig kamuszolgálta-

²³⁰ Hajdú Péter: A nemzeti tőkésosztály csődje. *mno.hu*, 2018. január 4.

²³¹ HVG: Orbán Ráhel diktálhat az államosított divatiparban. *index.hu*, 2018. május 30.

tások megrendelésével és formális „teljesítésével” részesültek volna az érintettek.²³² Kérdés, hogy Mengyi, és a más hasonló ügyekben érintett területi fideszes politikusok milyen viszonyban vannak a párt központi finanszírozási gépezetével. A tekintetben ugyanakkor mindenképpen jelzésértékű az eset, hogy hogyan lehet politikusokhoz „eltéríteni” az uniós forrásokat a pályázati rendszeren keresztül.

Nem az uniós, hanem az állami források politikai célú felhasználására utal egy másik ügy, egy nagy állami energiaszolgáltató cég, a Magyar Villamos Művek (MVM) Zrt. és egy Fideszt támogató civil szervezet, a Civil Összefogás Közhasznú Alapítvány (CÖKA) szerződése. Ennek 2016-os szövege 508 millió forint támogatás átutalásáról rendelkezik, amely mind az összeg nagyságrendje, mind címzettje szempontjából kérdéseket vet fel. E kérdések helyét pedig már inkább válaszok veszik át, ha elolvassuk annak a kérvénynek a szövegét, amely a több mint félmilliárd forintos támogatás kiutalása mögött állt:

„Kérem Elnök-vezérigazgató urat, hogy célkitűzésünk megvalósításához járuljon hozzá 508 millió forinttal. Az összeg lehetőséget adna arra, hogy javítsuk a közgondolkodást, kidolgozzuk a civilitika alapjait, segítsük a lakossági üzenetek széles körű terjesztését, amelynek fontos része a természet megóvása, az emberi élet fenntarthatósága, az energiatudatosság és az energiabiztonság témaköre is.”²³³

Számos további példa is felhozható, amelyek a politikai akarat és a gazdasági erő összefonódásáról tanúskodnak. Az Orbán Viktor felcsúti házától nem messze működő, a miniszterelnök által alapított Puskás Akadémia labdarúgó klub támogatói között megtalálható a magyar vállalati szektor számos prominens képviselője a Strabag Építőtől a MOL-on át a Coca-Coláig és a Suzukiig.²³⁴ A település vagy a klub szurkolótáborának nagysága az ilyen támoga-

²³² Jöhet a vádemelés a fideszes Voldemort ügyében. *24.hu*, 2017. március 14.

²³³ Megvan, mire kapott félmilliárdot a CÖF az MVM-től. *24.hu*, 2018. május 17.

²³⁴ <https://www.pfla.hu/?q=static/supporters>

tások gazdasági racionalitását legalábbis megkérdőjelezi, miközben politikai gazdaságtani racionalitása éppenséggel kézenfekvő (különösen, ha felidézzük Orbán Viktor szavait a miniszterelnök legbelső köreihez való tartozással járó versenyelőnyről).

Záró példának a választási kampányok sikerességéhez nélkülözhetetlen közterületi plakátpiachoz kapcsolódik. E piaci szegmens politikai jelentőségét a Fidesz és gazdasági holdudvara Simicska Lajos vezetésével már az 1990-es években felismerte, amikor egy összetett privatizációs tranzakció keretében megszerezte a korábbi hirdetőmonopóliumot, a Mahírt. A 2010-es kormányváltás után idővel a szintén nagy piaci szereplőnek számító ESMA Garancsi István érdekeltségi körébe került.²³⁵ Ezzel már feloldhatóvá vált a villanyoszlopreklámokra néhány évvel korábban kirótt tilalom (igaz, a fővárosban ez a tilalom sem akadályozta meg e hirdetési forma alkalmazását, amelyért az ESMA – a profitjából bőségesen fedezhető – büntetést is kapott²³⁶).

A plakátpiaci átrendeződés a 2018-as választások előtt számos ellenzéki párt de facto kizárásához vezetett: miközben az immár Simicska Lajossal szövetséges Jobbik építhetett a nagyvállalkozó plakáthelyeire, a Fideszen kívüli többi nagyobb párt nem fért hozzá érdemben ezekhez a felületekhez, amelyeket vagy már lefoglalt a kormány, illetve a kormánypárt, vagy adminisztratív tiltások miatt – például a fővárosban a BKV területén – mesterségesen csökkentették a kínálatukat.²³⁷ A tudatos pozícióépítés bizonyos stratégiai ágazatokban a közpolitikai-szabályozói lehetőségekkel kiegészülve így egy kölcsönösen előnyös kapcsolatot eredményezett a NER fenntartásában érdekelt politikai és gazdasági szereplők között.

²³⁵ Garancsi megvette az ESMA-t. *origo.hu*, 2015. április 17.

²³⁶ Büntetés után pályázatot nyerhetnek Orbán bizalmasával. *24.hu*, 2017. december 7.

²³⁷ Nem nagyon fog belezavarni senki az Orbán–Vona-plakátcsatába. *index.hu*, 2018. február 17.

Stratégiai lépések a magyar tulajdonú bankrendszer megeremtésére

A fent leírt öt stratégiai lépés az egyes iparágakban eltérő változatokban érvényesült, de lényegét tekintve ugyanarra a logikára épült. Jó példája ennek a pénzügyi szektor is. A tulajdoni viszonyok átrendezését Orbán Viktor e szektorban explicit célként határozta meg pártja és ennek gazdasági holdudvara számára, miközben e cél megvalósítására a fent tárgyalt feltételek is megvoltak.

A bankrendszer és általában a pénzügyi szektor évtizedes távlatban a nemzetgazdaság egyik legjövedelmezőbb ágazata volt. A modernizációs konszenzusra épülő pénzügypolitika „aranykorában” (2004–2005-ben) az átlagos tőkejövedelmezőség (ROE) rendre meghaladta a 20 százalékot, miközben a régi uniós tagállamokban ez általában 10 százalék alatt maradt.²⁵⁸ A Matolcsy-féle „pénzszivattyú” egyik mintaterületén, a magánnyugdíjpénztári rendszerben a díjterhelést egy jegybanki jelentés még regionális összevetésben is „kiemelkedően magasnak” nevezte (Czajlik–Szalay, 2005). Szemben például a kereskedelemmel, a pénzügyi piacok és azon belül különösen a bankszektor sokkal koncentráltabbak voltak: kevés nagy szereplő diszponált a források és ügyfelek jelentős része felett. Ennek megfelelően e kevés szereplő könnyebben ellenőrizhető volt például szabályozási és adózási szempontból.

A bankrendszer mindemellett az állami gazdaság- és társadalompolitika végrehajtásában is kulcsszerepet játszik (például a támogatott vállalati vagy lakáshitelek közvetítése, a szociális támogatások vagy a nyugdíjak közvetítőjeként). A jól működő bankszektor önértéke mellett ugyanakkor a teljes gazdaság egyik legfontosabb infrastruktúrája: a bankok hitelezik a magángazdaság többi szereplőjét és magát az államot is (például állampapírok jegyzésével és továbbértékesítésével).

²⁵⁸ Magyar bankszektor: kiemelkedő jövedelmezőség nemzetközi összehasonlításban is. *portfolio.hu*, 2004. december 27.

Időtől független stratégiai jelentősége mellett a 2008-tól kibontakozó globális pénzügyi válság és utóhatásai egyszeri történelmi lehetőséget kínáltak a pénzügyi szektor tulajdoni szerkezetének átalakítására. A válság során a külföldi anyabankok folyamatosan magyarországi cégeik feltőkésítésére kényszerültek, ami a megrendült tőkehelyzetű cégek központok számára jelentős többletteherként jelent meg. A helyzeten tovább rontott saját belpolitikai kitettségük (például a német közvéleményben kialakult negatív hangulat a veszteséges tartományi bankok kapcsán) és a leányvállalatok – a modernizációs konszenzus időszakához képest – jelentősen emelkedő magyarországi közterhei.

Mindezek fényében nem véletlen, hogy Orbán Viktor miniszterelnök a 2010-et követő új magyar kapitalizmus kialakításának egyik fontos terepeként tekintett a bankrendszerre, amelynek egyértelmű jele volt a 2012. júliusi megszólalása az 50 százalékos belföldi tulajdoni arány kapcsán²³⁹ (és amelyet 2014 novemberében már 60 százalékos vagy e fölötti szinten határozott meg²⁴⁰).

A második lépés itt is a nyertesek kiválasztása volt, akiket a vonatkozó piacokon állami és üzleti eszközökkel egyaránt helyzetbe hoztak. A pénzügyi szektorban e szereplők részleges átfedést mutatnak a NER többi üzleti érdekeltségének káderállományával, ugyanakkor a rekrutáció itt is sok tekintetben személyes (családi, baráti és munkatársi), nem pedig meritokratikus alapon zajlott.

Persze nem idegen a sok szempontból meghatározó német-osztrák mintától sem, hogy a fontos pénzügyi intézményeket miniszterelnöki bizalmasok vagy az ő bizalmasaik vezetik.²⁴¹ De

²³⁹ 50% of banking system should be in Hungarian hands, says PM (*bbj.hu*, 2012. július 17.).

²⁴⁰ Hungary's Orban sees two-thirds of banks in domestic hands (*reuters.com*, 2014. november 14.).

²⁴¹ Így például Nagy Márton lemondása után – „átadva a tisztséget Balog Ádám bizalmi emberének és helleres szakkollégista társának” – 2016-tól a BÉT vezérigazgatója Végh Richárd lett. (A szürke eminenciás, aki a magyar gazdaság paszszátszelét fújja.) *index.hu*, 2017. március 20.

a politikai patronázs ilyen kiterjedtsége nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltó legyen szó – a transzformáció korai időszakában – a CIG Pannónia Életbiztosítóról (Járai Zsigmond), a Gránit Bankról (Demján Sándor), a Széchenyi Bankról (Töröcskei István), az MKB-ról (Balog Ádám) vagy a Budapest Bankról. A megromlott viszonyok e tekintetben legalább olyan beszédesek, mint a hosszabb távon fennmaradók (lásd a számos Fidesz-potentáttal egyetemista kora óta szoros viszonyt ápoló Spéder Zsolt esetét²⁴² – mindegyikben a következőkben bővebben visszatérünk).

A személyi összefonódások – különösen ha túltekintünk a strómanok és végrehajtók világán – sok esetben komplex kapcsolatokra épülnek. Jó példát nyújt erre Patai Mihály és Matolcsy György viszonya. Mint idéztük, Patai az UniCredit első embereként és a Magyar Bankszövetség elnökeként 2013-ban kifejezetten kritikus hangot ütött Orbán Viktor „autokratikus kormánya” és „szociális” intézkedései (értsd: a devizahitelek „megmentése”) kapcsán.²⁴³ Ez nem akadályozta meg Patait abban, hogy nyilvánosan méltassa Matolcsy könyvét,²⁴⁴ ezért cserébe a jegybankelnököt „az ország három testőrének” egyikeként mutassa be²⁴⁵ (vagy hogy – a bankvezér által tagadott sajtóértesülések szerint – időlegesen kiadja neki várbeli lakását²⁴⁶).²⁴⁷ Az infor-

²⁴² Orbán megüzente, választani kell: bank vagy média. *index.hu*, 2017. május 25.

²⁴³ Patai: Political elite have taken over from financial elite. *bbj.hu*, 2013. szeptember 12.; Patai: a szociális problémákat nem a banknak kell megoldania. *privatbankar.hu*, 2013. szeptember 12.

²⁴⁴ Matolcsy György könyvet írt (*mno.hu*, 2015. március 5.).

²⁴⁵ Matolcsy: Ők hárman Magyarország testőrei. *portfolio.hu*, 2015. június 3.

²⁴⁶ Matolcsy az ország egyik legdrágább luxuslakását használja, nem is akárcsak. *nol.hu*, 2013. október 6.

²⁴⁷ Az Index cikke szerint „2007 szeptemberében Draskovics Tibor igazságügyi miniszter a Complex magazinnak nyilatkozva Patait „nagy tehetségnek” nevezte. Draskovics és Patai a Pénzügyminisztériumban dolgoztak együtt a nyolcvanas években, Hetényi István minisztersége idején. „A harmadik momentum a csapat, amelyben dolgozhattam: Csillag István, Lengyel László, Bokros Lajos, Matolcsy György, Surányi György, Patai Mihály.” (Biszu volt veje lehet Gyurcsányék jelöltje. *index.hu*, 2009. március 26.). További kapcsolat, hogy Matolcsy 2010-ig sajtóhírek

mális és szakmai együttműködés végül Patai formális jegybanki alelnöki szerepvállalásában kulminálódott Matolcsy második MNB-elnöki periódusában.

A megfelelő személyi és intézményi konstrukciók kialakítása-
kor ugyanakkor a patronázs-elv mellett érvényesült a NER ideo-
lógiai pragmatizmusa is. Orbán Viktor az 50%-os cél meghirde-
tésekor név szerint említette az OTP-t, homályban hagyva hogy
az OTP pontos tulajdonosi viszonyai a nagy közkezhányad miatt
nem ismertek (de annyi tudható, hogy meghatározó mértékben
külföldi tulajdonban van), illetve hogy a legnagyobb magyar bank
szoros stratégiai szövetségben működik a francia Groupama bizto-
sítóval (s így a magyar hátterű biztosítók versenytársaként lép fel).

A folyamat irányítói hasonló nemzetközi rugalmasságról tet-
tek tanúbizonyságot az MKB privatizációjakor, amikor a Blue Ro-
bin tőkealap mögötti állítólagos kínai és indiai befektetőkkel ál-
lapodtak meg egy jelentős pakett eladásáról (a tranzakcióra alább
visszatérünk).²⁴⁸ A magyar tőke definíciója Orbán rendszerében
így végső soron a „NER-rel együttműködő” tőke, és ennek nem
feltétele a többségi állami vagy magyar magánszemély által bir-
tokolt részvénycsomag.

A harmadik logikai lépés a piacra lépéshez készen álló szerep-
lők számára a szabályozás megfelelő átalakítása, mely a bank-
rendszerben is megvalósult. A modernizációs konszenzus idő-
szakában az akkor bevett „öngondoskodási” gondolatnak megfe-
lelően hozták létre a magánnyugdíjpénztári rendszert. E terület
– más előjellel, de – ismét emblematisz szerepet töltött be a
pénzügyi nacionalizmus korszakának kezdetén. A második nyug-
díjpillér nemzetközi átlagot jóval meghaladó profitot termelő
intézményeit a kötelezően átutalandó járulékrész megszünteté-
sével, valamint a lakosság egyszerű (és mint utóbb kiderült: jog-

szerint havi 400 ezer forintot megbízással rendelkezett az UniCreditnél (Patai:
Matolcsy soha nem lakott a lakásomban. *index.hu*, 2017. március 16.).

²⁴⁸ Exclusive: Hungary to sell MKB Bank, domestic buyers to own majority –
CEO. *reuters.com*, 2016. március 30.

alap nélküli) fenyegetésével a kormány korábbi pénzügyi súlyuk töredékére szorította vissza.

A bankrendszer átalakítása során ugyanakkor e radikális entree-nál sokkal kifinomultabb és sokrétűbb technikát alkalmazott a kormány. A fellépéshez az ideológiai alapot – mint sok más hasonló közpolitikai reform esetében – egy mainstream terminológiába ágyazott okfejtés adta: a nemzetközi háttérű nagybankok rendszerkockázatot jelentenek a magyar pénzügyi stabilitás szempontjából, mivel anyabankjaik sokkal kitétebbek a globális pénzügyi rendszer komplex és ezért beláthatatlanul kockázatos folyamatainak.²⁴⁹

Annak érdekében, hogy formálisan csökkentsék e rendszerkockázatot (és egyben megvalósítsák a tulajdonszerkezettel kapcsolatban megfogalmazott politikai célt), az állami intézmények összehangolt cselekvési tervet valósítottak meg. Létrejött egy új szanalási hatóság (mely az MKB esetében debütált – lásd alább), a banki közterhek (így például a hitelintézeti járadék, a pénzügyi szervezetek különadója és a tranzakciós illeték²⁵⁰) összességében a Gyurcsány–Bajnai-időszakhoz képest nagyságrendileg emelkedtek, és a „rezsicsökkentés” keretében bevezették a havi kétszeri ingyenes készpénzfelvételt.

A modernizációs konszenzus időszakához képest sokkal aktívabban lépett fel az immár az MNB-be szervezett pénzügyi felügyelet és a Gazdasági Versenyhivatal is. A nemzetközi háttérű piaci szereplőkre (ide értve az OTP-t is) tendenciózan nagyobb összegben kirótt²⁵¹ bírságok szintén rontottak az érintettek jövődolgozósegen (függetlenül attól, hogy a fogyasztókkal szemben tanúsított magatartásuk a büntetést sok esetben teljesen indo-

²⁴⁹ Állami kézbe kerül az MKB. *mno.hu*, 2014. július 24.; Az érvelés részleges kritikájáról lásd: Tényleg kifosztottak minket a külföldi bankok? *index.hu*, 2015. június 22.

²⁵⁰ Így fizetik a bankok a sarcokat. *portfolio.hu*, 2013. október 22.

²⁵¹ 9,5 milliárdos bírság a végtörlesztéses banki kartell ügyben. *vh.hu*, 2013. november 20. Az ügy hivatali nyilvántartási száma: Vj-74/2011.

kolttá tette). Információmegosztási gyakorlata miatt magát a Bankszövetséget is megbüntették.²⁵²

A legnagyobb tétel ugyanakkor nem a bírságok és közterhek, hanem a devizahitelek „megmentésére” irányuló kormányzati lépések (így kiemelten az „elszámolás” és a „forintosítás”²⁵³) adták. Ezek összességében százmilliárdos nagyságrendben terheltek meg az érintett bankok mérlegét. Ha mindezen intézkedések mellett figyelembe vesszük, hogy a pénzügyi válság nyomán már eleve hosszan tartóan veszteséges magyar érdekeltségű számos külföldi tulajdonos (így a Bayerische Landesbank [BayernLB] és a GE Capital) szabadult volna, a toló- és húzóerők eredője egyértelműen a kivonulás irányába mutatott.

A piaci erőviszonyok átrendezése ugyanakkor nem csak a költségvetés bevételi oldalát érintő normatív szabályozással és egyedi büntetésekkel érhető el, szintén fontos, hogy az állam hogyan és milyen szereplőket részesít előnyben kiadásai során. E negyedik lépésben a nyertesek kiválasztása történhet célzott megrendelésekkel, „irányított” közbeszerzési pályázatokkal vagy éppen kedvezményes hitelekkel és garanciavállalásokkal. E profitábilis megrendelések hosszú távon újra befektethető tőkét és ezzel piaci előnyt jelentenek az érintett cégeknek. E lépések a bankpiacon is érvényesültek. A számos szóba jöhető példa közül itt csak a „Lex Járaiként” elhíresült biztosítási adókönyvitési javaslatot (kedvezményezett: a CIG Pannónia és az MKB²⁵⁴), a takarékszövetkezetek bankadókönyvitését,²⁵⁵ valamint a korábban francia

²⁵² Információs haszon. *magyarnarancs.hu*, 2016. január 28.

²⁵³ 2015. évi CXLV. törvény az egyes fogyasztói kölcsönszerződésekből eredő követelések forintra átváltásával kapcsolatos kérdések rendezéséről. *Magyar Közlöny*, 2015. évi 142., 20166.; Devizahitelek: itt a forintosítási törvény, minden eldőlt. *portfolio.hu*, 2014. november 17.; Döbbenetes veszteség a magyar bankszektorban! *portfolio.hu*, 2015. február 28.

²⁵⁴ Újra itt a lex Járai (*origo.hu*, 2012. október 19.).

²⁵⁵ Magyar Takarékek: Egy levél, és ami mögötte van. *magyartakarek.blog.hu*, 2016. június 2.

cégek általt dominált cafeteriaüzlet Erzsébet-utalvánnyá alakítását említjük.²⁵⁶

Az ötödik lépés megteremti a kapcsolatot a gazdasági és a politikai alrendszer között, amellyel a NER egy sajátos politikai gazdaságtani modellé válik. Az államosított vagyon a NER gazdasági hálózatán belüli reprivatizálása (mint az MKB példáján látni fogjuk) nemcsak korrupciós és pártfinanszírozási kockázatot jelent, de a bankszektor tekintetében a politikai dominanciát szolgáló, immár legális hitelezés forrásává válik (például médiavállalkozások, így a második legnagyobb kereskedelmi csatornacsoport, a TV2 megvásárlására).²⁵⁷

Az így leírható, ötlépéses általános folyamat nemcsak a bankszektorban, de különböző mértékben a pénzügyi szolgáltatások számos egyéb piacain (így például a biztosítási, önkéntes pénztári stb.) is érvényesült. Fontos azt is megjegyezni, hogy a hagyományos szerepükből kilépő állami intézmények (például az említett TV2 tranzakciót első körben finanszírozó Eximbank, illetve az MFB) szintén az átállást segítő szereplőként jelentek meg.

Történeti értelemben azonban korántsem volt egyenes vonalú a pénzügyi nacionalizmus felfogásának megfelelő tulajdonosi struktúra és intézményi szerkezet kialakulása. Sok szempontból próba-hiba módszerrel haladtak a folyamatok, amelyre jó példa a sokáig mintacégnek tekintett, szoros kormányzati kapcsolatokat ápoló Questor (valamint a Buda-Cash) csődje, a „félíg állami webbank” elvetélt ötlete, valamint a Takaréék-integráció (alább tárgyalandó) számos kacsringója. Mindezek rögzítése mellett a továbbiakban a kereskedelmi bankok szegmensében végbement változásokra koncentrálnunk.

²⁵⁶ 10 milliárdot bukott az állam eddig a csekkes cégek kiebrudalásán. *index.hu*, 2017. szeptember 19.; Az Európai Bíróságon az Erzsébet utalvány – A rendszer jegye. *magyarnarancs.hu*, 2014. május 7.

²⁵⁷ Így lett Mészáros Lőrinc gyémántfokozatú adósból hitelező. *hvg.hu*, 2017. augusztus 13.

IV.6. táblázat. NER-közeli bankérdekeltségek

Bank	Régi tulajdonosi kör	Állami lépések	Új (tényleges) tulajdonosi kör
MKB	Bayerische LB	Államosítás, szanalás, reprivatizáció	Mészáros Lőrinc (Metis–Konzum), Szemerey és (2018-ig) Balog (Bankkonzult, Promid)
Budapest Bank	GE Capital	Államosítás, reprivatizációs tervek	Corvinus Zrt. (MFB-csoport)
ERSTE Bank	ERSTE Group	Kisebbségi állami tulajdonszerzés (15%)	ERSTE Group, EBRD, Magyar állam (Corvinus Zrt. – MFB)
Takarékbank-integráció	DZ Bank (2012-ig), Takarékszövetkezetek	Központi integrációs szervezet és tulajdonosi jogok átvétele. Állami tulajdonszerzés (változó nagyságú)	MFB, Magyar Posta (időlegesen) FHB, Takarékszövetkezetek
GRÁNIT Bank	West LB majd Wallis	Kisebbségi állami tulajdonszerzés (49%), majd értékesítés a menedzsmentnek	Hegedüs Éva, MKB-csoport
Széchenyi Bank	Offshore alapítás	Kisebbségi állami tulajdonszerzés (49%), majd csőd	Töröcskei István
NHB	Kulturbank, Indosuez, Hanwa	MNB-betét, Buda-Cash ügyfélállomány átvétele, majd kényszerített végelszámolás	Szemerey Tamás

A 2010-ben kezdődő folyamat részeredményeként 2018-ra három nagyobb csoport alakult: a kormány²⁵⁸ vagy a NER-közeli

²⁵⁸ Megjegyzendő, hogy e kör tágabb, mint a „nemzeti pénzügyi szolgáltatások rendszere”, amelyet előbb Simicska Lajos protezsáltjaként Németh Lászlóné, majd a későbbi miniszter, Bártfai-Mager Andrea felügyelt. Az előbb a Miniszterelnökségen, majd a – a kegyvesztett Spéderrel szorosan együttműködő Lázár Jánostól függetlenül – kormánybiztossággént működő „nemzeti pénzügyi szolgáltatásokért és postaügyekért” felelős szervezeti egység saját portfólióját azon intézményekkel határolta le, amelyek „hozzá akarnak járulni a hitelezési aktivitás javításához, a pénzügyi szolgáltatások és fizetési módok megújításához, ezen keresztül pedig a gazdaság élénkítéséhez és a munkahelyteremtéshez”. A hivatalos felsorolás a Magyar Fejlesztési Bankot (MFB) és leányvállalatait, a Magyar Postát és érde-

vállalkozók által legalább részben tulajdonolt bankok hálózata (IV.6. táblázat), a NER-rel társutasi viszonyban lévő OTP, valamint egyes multinacionális pénzügyintézetek továbbra is külföldi kézben maradó leányvállalatai, mint a K&H, a UniCredit, a CIB vagy a Raiffeisen. Az első csoportban a 10-12 legnagyobb mérlegfőösszegű bank közül négy (az MKB, a Budapest Bank, az Erste és a Takarékszövetkezet) jelenik meg, kiegészülve több kisebb bankkal. Az alábbiakban az egyes bankok kapcsán áttekintjük, hogyan zajlott a „nemzeti bankrendszer” kiépítése.

MKB

Az MKB szanálása és privatizálása nemcsak a magyar bankszektor tulajdonosi átalakulásának egyik legköltségesebb esete, de a kormány és a NER-vállalkozók közös intézményi innovációinak is elsődleges terepe volt. Az MKB a 2014-es mérlegfőösszegek szerint az ország ötödik legnagyobb kereskedelmi bankja volt. Tulajdonosa, a bajor állami hátterű BayernLB a pénzügyi válság óta törekedett veszteséges leányvállalatának eladására, érdemi érdeklődést ugyanakkor csak a 2010-es magyar kormányváltás hozott.

Német oldalról a bankadóval együtt már 100 milliárdos nagyságrendű éves veszteség²⁵⁹ végül felgyorsította az üzlet előkészületeit, melynek nyomán 2014 szeptemberében a magyar állam 55 millió euróért (akkori áron mintegy 17 milliárd forintért) megvette a bankot. A bajor anyabank vezetősége ezt az árat és a bank jelentős, nem teljesítő hitelállományának (non-performing loan

keltségeit, valamint a takarékszövetkezeti rendszert sorolta ide. Ezekon kívül az FHB kereskedelmi bankját stratégiai partnernek tekinti, az MKB Banktól pedig elhatárolódik, mondván, az nem tartozik az államtitkárság portfóliójába, hiszen a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium (NFM) irányítása alatt áll (Kezd összeállni Orbán Viktor álma, a nemzeti bankrendszer. (Vs.hu, 2014. október 6.; Kormánybiztos lett Németh Lászlóné utóda. *origo.hu*, 2016. július 6.).

²⁵⁹ Szípközlik az MKB: így kell közölni egy 148 milliárdos bukót. *portfolio.hu*, 2015. április 1.

– NPL) átvételét kifejezetten pozitív eredményként könyvelte el,²⁶⁰ különösen a korábbi évek többkörös, összesen mintegy 700 millió eurós tőkepótlásai után.²⁶¹

Miközben az MKB tulajdonosa a magyar állam volt, 2014 decemberében a tulajdonosi jogok gyakorlását átvevő MNB égisze alatt indult el a bank szanálása. Ennek során a több mint 200 milliárdos bruttó NPL-állomány egy részét (mintegy 100 milliárd forint értékben – az uniós elszámolás szerint 32 milliárd forint értékű állami támogatás mellett) az újonnan létrehozott Szanálási Alap vette meg, és kezdte el értékesíteni (az eladásokat követően fennmaradó eszközállományt az INDOTEK-csoport szerezte meg 2018-ban, üzleti titokként kezelt áron).²⁶²

A rossz hitelelemektől fokozatosan megszabadított MKB privatizálására 2016 júniusában (az alább tárgyalandó TakarékinTEGRÁCIÓ tekintetében is sorsfordító időszakban) került sor. A 37 milliárd forint bevételt hozó tranzakció nyomán egy – három főbb szereplőből álló – befektetői csoport lett az új tulajdonos. Közülük a Pannónia Nyugdíjpénztár mellett sem a szingapúri hátterű Blue Robin, sem a Metis Magántőkealap nem volt ismert a hazai pénzügyi körökben.

A Blue Robin mögött végül Szemerey Tamás (Matolcsy György nagyvállalkozó unokatestvére – lásd alább: NHB), valamint a korábbi jegybanki alelnök, az immár MKB vezérigazgatónak kinevezett Balog Ádám jelent meg. A Metis ezzel párhuzamosan felfedte kapcsolatát Mészáros Lőrinc egyik alapkezelőjével (a tőzsdén jegyzett Konzummal²⁶³), mely két lépésben 49%-osra emelte

²⁶⁰ Nagyon búzlik az MKB államosítása. *index.hu*, 2015. január 8.

²⁶¹ Az MKB ügyfele vagy? Viszi az állam a bankod. *azenzem.hu*, 2014. július 24.

²⁶² Az Indotek-csoport vette meg az MKB Bank szanálásakor átvett portfóliót. *napi.hu*, 2018. július 4.

²⁶³ Az MKB még egygel közelebb került Orbán Viktorhoz. *index.hu*, 2017. június 1.

közvetett részesedését az MKB-ben.²⁶⁴ Vélhetően e folyamatoktól nem függetlenül – a tulajdonosi kör konszolidációjának részeként – Balog Ádám is megjelent e legnagyobb tulajdonos, a Konzum vezetőségében.²⁶⁵

A folyamat részleges lezárásaként a 2018-as tervek szerint – összhangban az Európai Bizottsággal kötött 2015-ös megállapodással – a bank 20-30 százalékos pakettjét a Budapesti Értéktőzsdén vezetnék be a forgalomba.²⁶⁶ Emellett az MKB növekedési tervében és a tulajdonosi kör tagjai által adott több interjúban felmerült más magyar pénzüzetek megszerzése is, külön nevesítve a Budapest Bankot. Mindeközben az MKB jelentős összegben kezdte el hitelezni áttételes tulajdonosainak érdekeltségeit,²⁶⁷ valamint más, a NER-projekthez kapcsolódó, így többek között médiapiaci (például a TV2-re vonatkozó) felvásárlásokat.²⁶⁸

Budapest Bank

Az MKB-hoz hasonlóan a Budapest Bank külföldi tulajdonosa, az amerikai GE Capital is már a válság óta kereste a távozás lehetőségét a magyar piacról. A Budapest Bank az ország 8. legnagyobb kereskedelmi bankjaként – és az MKB-vel szemben profitábilis vállalkozásként – egy fontos felvásárlási célpont volt a kormány számára. Így amikor a GE 2014-ben az eladás megindításáról döntött, a kormány az MFB-csoport egy tagja, a Corvinus Zrt.

²⁶⁴ MKB-privatizáció: ők vinnék a bankot (*napi.hu*, 2016. március 30.); Egy homályos bankbiznisz sztorija. *index.hu*, 2017. május

²⁶⁵ Az MKB vezérigazgatója megjelent Mészáros Lőrinc cégének vezetésében. *index.hu*, 2018. április 26.

²⁶⁶ Tőzsdére megy az MKB. *origo.hu*, 2018. május 24.

²⁶⁷ 35 milliárdot adott a Mészáros-hoz köthető MKB a Mészáros-cégnek. *24.hu*, 2017. október 9.

²⁶⁸ Orbán megüzente, választani kell: bank vagy média. *index.hu*, 2017. május 25.

formájában megjelent vásárlóként.²⁶⁹ Szemben az MKB-vel, a 2015-ös tranzakció ára korántsem volt diszkontált: a 700 millió dolláros vétel mintegy 200 milliárd forintot tett ki (a könyv szerinti érték 1,7-szeresét²⁷⁰), ami a magyar állam történetének egyik legnagyobb vállalati akvizíciójává vált.²⁷¹

A vásárlás során az állam – az Európai Bizottsággal kötött megállapodásában – vállalta, hogy három éven belül újra magánosítani fogja. Ennek előkészületei ugyanakkor 3 év elteltével, még 2018-ban is zajlottak. A menedzsmentet mindeközben – ahogy az MKB esetében, úgy a Budapest Banknál is – lojális káderekkel töltötték fel, köztük Puskás Andrással, Rogán Antal korábbi belvárosi alpolgármesterével.²⁷²

Erste Bank

A kormány más nagybankok esetében is folytatta a terjeszkedést. Ennek keretében 2015-ben az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal (EBRD) karöltve, 15–15%-os kisebbségi részesedést vásároltak az ERSTE Bank Hungary Zrt.-ben.²⁷³ A megállapodás aláírásakor Orbán Viktor egyértelműen jelezte, hogy a kormánynak jogában áll átvilágítani a bankokat, és hogy a részesedésvásárlás kapcsolt üzlet a bankadó csökkentésével: 2017-ben enyhébb bankadócsökkentés lehet, és a megállapodás szerint a kormány ezt követően is törekedni fog arra, hogy „az Európában bevett mértékhez közelítsen” a magyar bankadó mértéke, mert az első

²⁶⁹ A Kormány 1708/2014. (XII. 4.) Korm. határozata a Budapest Bank Zrt. tevékenysége feletti befolyás megszerzése érdekében szükséges intézkedésekről. *Magyar Közlöny*, 2014. évi 165. szám, 17582.

²⁷⁰ Nem sikerül eladni a Budapest Bankot. *index.hu*, 2016. november 1.

²⁷¹ Aláírták: az államé a Budapest Bank. *portfolio.hu*, 2015. február 13.

²⁷² Rogán bizalmasa és egy fidelitasos veszi be a Budapest Bankot. *24.hu*, 2018. február 12.

²⁷³ Az Erste Group, az EBRD és a Magyar Kormány stratégiai együttműködése. *erstebank.hu*, 2015. február 10.

kétéves csökkentés után „még mindig első helyen leszünk, valahol Szlovákia előtt”.

Az anyabank részéről Andreas Treichl vezérigazgató kiemelte, hogy „a megállapodás nagyon fontos az Erste Bank számára, amely nehéz éveken van túl”.²⁷⁴ Az üzlet végül közel másfél évvel később, 2016 nyarán zárult le: a 15 százalékos pakettért a magyar állam a Corvinus Zrt. áttételével 38,9 milliárd forintot fizetett.²⁷⁵ A magyar Erstét vezető Jelasity Radován szerint a tranzakcióval nagy változás nem történt, de „bizonyítottuk az elköteleződésünket”.²⁷⁶

A Takaréék-integráció

Az érdekeltségeiktől szabadulni igyekvő külföldi nagybankok hazai leányvállalatainak felvásárlásánál rögzösebb úton járt a szétaprózódott belföldi takarékszövetkezeti rendszer integrációja és egységes kereskedelmi bankká szervezése. A folyamat teljes áttekintése külön tanulmányt igényelne, így e helyt csak a Spéder Zoltán fémjelezte első időszakra, nem az e sorok írásakor még jelen időben zajló, már konszolidált (értsd: az oligarchák túlzott befolyásától mentesített) NER-ben folyó integrációs szakaszra koncentrálnak.

²⁷⁴ Orbán: A kormány és az EBRD tulajdont szerez az Erste Bank Hungary Zrt.-ben. *civilhetes.net*, 2015. február 9.

²⁷⁵ A kormány államosította az Erste Bank hetedét. *index.hu*, 2016. augusztus 12.

²⁷⁶ „*Index*: Nehéz kihagyni, a kérdést: immár tapasztalatok birtokában, milyen tulajdonosa az Erstének a magyar állam, illetve az EBRD? Mi változott? *Jelasity Radován*: Nagy változás nincsen. Intenzíven tartjuk a kapcsolatot, többet és részletesebben készülünk a testületi ülésekre, de az új tulajdonosok bevonásának nem az volt a célja, hogy segítsenek új üzleteket betalicskázni. *Index*: Hanem mi? *Jelasity*: Bizonyítottuk az elköteleződésünket. Sőt, ha emlékszik, mi is vállaltunk feladatokat, az agrárium, az energiahatékonyság, illetve a közalkalmazottak finanszírozásának területén” (Átalakítások az Ersténél: kétszáz fős leépítés jön. *index.hu*, 2017. április 28.)

Az integrációs folyamat tétje a magyar viszonylatban páriáját ritkító fiókhálózattal és így betétgyűjtő képességgel rendelkező takarékszövetkezeti rendszer kereskedelmi bankká alakítása volt. A másik – kimondatlan – tét erre a bázisra építve egy olyan bankcsoport megszervezése volt, amely volumenében felvehetné a versenyt a NER irányítóközpontjától függetlenül – bár, mint látni fogjuk azzal korántsem ellenségesen – vezérelt OTP-vel. Orbán Viktor a Takarékbankban történő MFB-részesedésszerzést 2012-ben egy „átfogó hadművelet részének” nevezte.²⁷⁷

A folyamat levezénylésére Orbán Viktor azt a Spéder Zoltánt szemelte ki, aki még a Rajk László Szakkollégium idejéből számos fideszes potentát közeli ismerőse volt (ide értve az ugyanekkor Bibós Orbán Viktort is²⁷⁸), és aki éppen Csányi Sándor jobbkézéként pallérozódott a magyar banküzletben.²⁷⁹ A folyamat első szakaszában, 2014-ben a Magyarország első jelzálogbankjából fokozatosan kereskedelmi bankká fejlesztett Spéder-féle FHB-csoport részesedést szerzett a Takarékbankban (teljes nevén Magyar Takarékszövetkezeti Bank Zrt.).²⁸⁰ Ezzel párhuzamosan a kormány létrehozta a Szövetkezeti Hitelintézetek Integrációs Szervezetét,²⁸¹ amelynek az FHB is tagja volt, és ezzel az ország negyedik legnagyobb bankcsoportjának eleme lett.

²⁷⁷ Orbán: „egy átfogó hadművelet része” az állami bankvásárlás. *hvg.hu*, 2012. május 29.

²⁷⁸ Az osztó – Spéder Zoltán FHB-vezér portréja. *magyarnarancs.hu*, 2016. február 25.

²⁷⁹ Spéder vezető szerepe a jelentős állami támogatással és tulajdonrészsel megvalósuló pénzügyi szolgáltatási konglomerátum kialakulásában jó példája, hogy ideológiai értelemben mennyire rugalmasak voltak a magyar pénzügyi kapitalizmus főszereplői. Spéder 1991-ben, egy a *Beszélőben* Várhegyi Évával közösen jegyzett cikkben még arról értekezett, hogy „Több ok miatt is kívánatos lenne azonban, hogy a törvényben megszabásra kerülő átmeneti idő alatt általánosságban az államnak is le kelljen építenie meghatározó tulajdoni befolyását a bankszektorban.” *beszelo.c3.hu*, 3. évf., 43.

²⁸⁰ A TakarékJelzálogbank Nyrt. története (*takarek.hu*, Befektetőknek/Rólunk).

²⁸¹ Elfogadták a takarékszövetkezeti átszervezést (*origo.hu*, 2013. június 27.); 2013. évi CXXXV. törvény a szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról és egyes gazdasági tárgyú jogszabályok módosításáról. *Magyar Közlöny*, 2013. évi 120. szám, 64270.

A korábban szövetkezeti tulajdonban lévő Takarékbankban az FHB és a kormány (az MFB és a Magyar Posta áttételével végrehajtott) pakettvásárlásaival többségi tulajdont szerzett, azaz a gyakorlatban kiárazta a szövetkezeteket saját tulajdonukból.²⁸² Miután a kormány mindezt az integrációban való kötelező részvétellel és a vezetők függetlenségének felszámolásával is tetézte, az érintett szövetkezetek az Alkotmánybírósághoz fordultak tulajdonjoguk biztonságának megsértésére hivatkozva.²⁸³ A szövetkezetek országos érdekvédelmi szervezete, az OTSZ elnökeként Demján Sándor nagyvállalkozó állt a tiltakozások élére. Demján álláspontja szerint a takarékszövetkezeti szektor vagyonát elvették, „kisajátították”, és a takarékszövetkezeti szektor felett az irányítást egy „belső, magánszemélyi körből összerakott csapat” vette át.²⁸⁴

A Demján által bírált tranzakciók ugyanakkor csak az egyik olyan meghatározó eseményt jelentették, amelynek nyomán Orbán Viktor úgy döntött, hogy eltávolítja mind Spédert, mind az általa vezetett FHB-t a Takarékk-integráció kulcspozíciójából. Az egyik feszültsgócot az jelentette, hogy Spéder a miniszterelnöki akarat ellenére tőkeemelésekkel visszaszorította az állami tulajdont az FHB-ban.²⁸⁵ A másik egy olyan kötvénykibocsátás volt, amelyre az uniós felügyeleti szervek is felfigyeltek: az FHB még 2012-ben, hivatalosan külföldi befektetőknek, de mint utóbb kiderült, valójában a magyar állam részére bocsátott ki több mint 100 millió euró értékben kötvényt.²⁸⁶

²⁸² Trójai falovat toltak a Takarékbankba. *hvg.hu*, 2013. július. 19.

²⁸³ Bővebben és a kormány általános vagyonszabályozásába ágyazva lásd Voszka Éva írását: Államosítás, privatizáció, államosítás. *Közgazdasági Szemle*, LX. évf., 2013. december, 1289–1317.

²⁸⁴ Demján Sándor elmondta, miről beszélt Orbán Viktorral. *napi.hu*, 2016. június 16.

²⁸⁵ Spéder miniszterelnöki kegyekből való kieséshez az is hozzájárulhatott, hogy az általa vezetett CEMP-médiabirodalom zászlóshajója, az *index.hu* továbbra is kormánykritikus cikkeket közölt, és ezzel a NER egyik utolsó érdemi belföldi ellenlábasa maradt. (Új oligarchaháború: miért lett ellenség Spéder Zoltán? *vaslasz.hu*, 2016. június 9.)

²⁸⁶ Májig titok, milyen pénzből segítették ki az egyik leggazdagabb magyar bankárt. *444.hu*, 2016. március 9.

Ennek hiányában a bank tőkehelyzete megrendült volna. Ezt számos további tőkejuttatás, így a Magyar Posta tulajdonszerzése követte, és ezek fedezték a kötvények visszavásárlását (végül Spéder 2016 júniusában, már az ellene indított kormányzati lejáratókampány közben vásárolta vissza a kérdéses kötvénycsomagot).²⁸⁷

Spéder végül 2016 októberében végleg kiszállt az FHB-ből, és ezzel formálisan is minimálisra csökkent a kapcsolata a Takaré- integrációval.²⁸⁸ Az FHB-csoport két fő tagját hamarosan Takaré- Kereskedelmi Bankká, illetve Takaré- Jelzálogbankká keresztelték át, amellyel már az FHB brand is eltűnt a piacról. Az integráció új erős embere, a Takarékbank Zrt. elnök-vezér- igazgatója, a Mészáros Lőrinchez számos szálon kötődő (például Mészáros Opusában igazgatósági tag) Vida József lett. Az egyik legnagyobb integrációtag takarékszövetkezet vezetőjeként Vida visszaemlékezése szerint „Spéder Zoltánnak tényleg sokszor el- lentmondtam, de sosem a nyilvánosság előtt.”²⁸⁹

Az integráció során 2018-ra a Takaré- csoportban a korábbi 121 önálló takarékszövetkezetből csak 12 maradt. A három fent említett, speciális funkciókat ellátó bankkal együtt egy letisztul- tabb intézményi forma jött létre. Nem mellesleg pedig az új ve- zetés egyértelműen függőségi viszonyba került az államtól (mint tulajdonostól és mint a felügyeletet immár ellátó MNB-től), mi- közben személyi vezetésében már eleve a NER-gazdaság legszű- kebb elitjéhez, Mészáros Lőrinc hálózatához kapcsolódott. E köz- tes eredmény politikai szempontból nyilvánvalóan kedvezőbb, mintha az állami forrásokból gyakorlatilag egy új magánbankot hoztak volna létre.²⁹⁰ Az OTP-nek pedig idővel az új tervek sze-

²⁸⁷ Spéder bankja visszavette a botrányos kötvényt. *24.hu*, 2016. június 18.

²⁸⁸ Lemondott Spéder Zoltán, és kiszállt az FHB-ből. *origo.hu*, 2016. október 14.

²⁸⁹ Vida József Mészáros Lőrincről és a Takarékszövetkezetekről. *magyartaka- rek.blog.hu*, 2017. május 25.

²⁹⁰ Titokban új óriásbankot raknak össze Mészáros Lőrincnek (*24.hu*, 2018. június 14.); Önként és dalolva, megyünk az akolba – Részletek a takarékszövet- kezetek átalakításáról (*index.hu*, 2017. június 23.).

rint konszolidált Takarékbank – akár más állami tulajdonú pénzintézetekkel szövetségben – is megfelelő kihívójává válhatott.

Kisebb magyar bankok

A kisebb magyar háttérű bankok az újjáépített bankrendszerben részben saját tulajdonosi körük ambíciói, részben a NER-ben betöltött funkciójuk által nyerték el létjogosultságukat. Ez utóbbi indokolta a sok egyedi tételből álló – nem egyszer az MKB esetéhez hasonlóan ideiglenes – állami tulajdonszerzést is. A pénzügyi nacionalizmus rendszerének éppen az az egyik jellemzője, hogy a folyamat konkrét nyertesei csak akkor maradnak valóban nyertesek, ha eljátsszák a rájuk rótt szerepet – miközben a folyamat irányítói számára a kibővített szereplőgárda mozgatása lehetőséget ad arra, hogy több vasat tartsanak a tűzben. Így ha egy szereplői kör (lásd Spéder és az FHB) kiesik, még mindig előléptethetők olyan alternatív üzleti körök, amelyek már megfelelő tapasztalatot szereztek a banki üzletben.

A Gránit Bank története jól illeszkedik ehhez az általános forгатókönyvhöz. A bank jogfolytonossága egészen az 1980-as évekre visszavezethető, de a pénzügyi nacionalizmus kiteljesedése idejére kialakult formáját csak 2010-ben nyerte el. Ekkor, az országgyűlési választás után vásárolta meg Demján Sándor, aki TriGránit-csoportja után nevezte át a pénzintézetet, és a korábbi FHB-s, OTP-s és többszörös ex-államtitkár Hegedüs Évát bízta meg vezetésével.²⁹¹

A bankban 2013-ban a Nemzetgazdasági Minisztérium 2,58 milliárd forintos tőkeemeléssel 49%-os tulajdonrészt szerzett. A hivatalos kommunikáció szerint a minisztérium „üzleti célú befektetést hajtott végre”, amelyet 2015-ben újabb 1,7 milliárd forinttal toldott meg, amihez a Pannónia Nyugdíjpénztár is csat-

²⁹¹ Rólunk – Stratégia: Célkitűzéseink, Történetünk (granitbank.hu); Magyar Bankszövetség – Magunkról – Vezetőség – Hegedüs Éva (bankszovetseg.hu).

lakozott 1,4 milliárd forinttal, és ez egy új korszak kezdetét jelentette (szintén ekkor adta el Demján a meglévő tulajdonrészét Hegedüs cégének).

A Pannónia részesedésszerzését ugyanis újabb tőkeemelés követte, ezúttal már – az ekkorra reprivatizált MKB-csoporthoz tartozó – MKB Nyugdíjpénztárral közösen (ez utóbbi elnöke Szatmáry Kristóf korábbi fideszes gazdasági minisztériumi államtitkár volt). A kereszttulajdonlás is hamarosan kialakult, amikor a Pannónia–CIG Alapkezelő Zrt.-ben a Gránit és az MKB egyszerre szerzett részesedést.²⁹²

Ezen integrációs lépések után a magyar állam 2017 végén – reálértéken kis veszteséggel – pakettjét az addigi kisebbségi részvényes Hegedüsnek eladva, szállt ki a bankból.²⁹³ Sajtóhírek szerint Hegedüsnek az MKB adhatott hitelt a tranzakcióhoz, míg a bank egyik fontos betéteseként (7 milliárd forint értékben) megjelentek az MNB alapítványai is.²⁹⁴ Mindent egybevetve, a Gránit 2018-ra a magyar bankrendszer önálló üzleti stratégia mentén működő, de formálisan is a NER-hez kapcsolódó mellékszereplőjévé vált, amely aktívan hitelez NER-közeli vállalkozásokat.²⁹⁵

Kevésbé alakult sikeresen egy másik állami kisebbségi rész tulajdonszerzés, amely tranzakció a Gránit-bevásárlással egy időben ment végbe. Az érintett Széchenyi Bank Töröcskei István érdekeltsége volt. Töröcskei a Fidesz egyik meghatározó pénzügyi háttérembere volt, aki korábban többek között a Hír TV megalapításánál is bábáskodott.²⁹⁶ Töröcskei az Államadósság Kezelő Központ vezetői pozíciója mellett Boros Imrével közösen keresztül szerezte meg és nevezte át az eredetileg 2008-

²⁹² A milliárdokat mozgató hazai spekulánsok aranynapjai: most a CIG Pannóniát tépik szét. *index.hu*, 2017. augusztus 15.

²⁹³ Mi ez a nagy jövés-menés a Gránit Banknál? *portfolio.hu*, 2016. január 5.

²⁹⁴ Hitelből veszik vezetőik a magyar bankokat. *index.hu*, 2018. január 20.

²⁹⁵ Óriáshitellel pénzeli Habony barátait a félig állami Gránit Bank. *index.hu*, 2017. május 10.

²⁹⁶ Így épült fel Simicska médiabirodalma. *index.hu*, 2015. február 6.

ban offshore háttérrel alapított bankot 2010-ben, közvetlenül a választások előtt.

Illeszkedve az általános bankszektor-stratégiához, a kormány 2013-ban 3 milliárd forintért megszerezte a bank 49%-os pakettjét. Az MNB kedvezményes hitelprogramjának (NHP) egyik közvetítőjeként a bank mérlege hamar 50 milliárd forint felettire nőtt. E két tényezőt figyelembe véve könnyen elképzelhető, hogy megfelelő menedzsment mellett a Széchenyi Bank is a Gránithoz hasonló pályát futhatott volna be; 2014 elején (sajtóhírek szerint 1 euróért) még a Raiffeisen fontos piaci szereplőnek tekinthető magyar bankjára is ajánlatot tett.²⁹⁷

A Széchenyi körül ugyanakkor már a 2010-es évek elejétől számos gyanús ügy volt, és ezek rendre Töröcskei egyéb érdekeltsegeinek keresztfinanszírozásához kapcsolódtak.²⁹⁸ Végül a bank csődvédelmet kért, amely érintette a magyar állam tulajdonrészét is, miközben a kártalanításra is sok milliárd forintnyi költségvetési forrás ment el (a betétbiztosítási kifizetéseken felül).²⁹⁹ A korábbi bankvezér megmaradó védettségére utalhat ugyanakkor, hogy a 2015-ben indult nyomozás kapcsán még 2017-ben sem hallgatták ki.³⁰⁰

A harmadik, NER-hez kötődő kisbank az NHB Növekedési Hitel Bank (röviden: NHB). A korábban több brand alatt is futó (utoljára a dél-koreai háttérű Hanwha Bankként működő) pénzintézet több mint 98 százalékos tulajdona 2014 óta volt azon BankKonzult Kft.-é, amely Szemerey Tamás cégbirodalmának egyik legfontosabb tagja (a fennmaradó tulajdonrész a 2018-as helyzet szerint egy libanoni háttérű cégé) volt. „Indulótőkeként” Matolcsy György jegybankjának alapítványai az NHB-ben is mil-

²⁹⁷ Hungary's Szechenyi Bank offers to buy Raiffeisen unit -paper.*reuters.com*, 2014. január 6.

²⁹⁸ Töröcskei saját cégeibe öntötte a pénzt a bankból, aztán beszállt a kormány is. *index.hu*, 2014. december 16.

²⁹⁹ Milliárdosokat ment ki a kormány. *index.hu*, 2015. január 9.

³⁰⁰ Két év alatt nem hallgatta ki a rendőrség az elmeszelt Széchenyi Bank tulajdonosát. *index.hu*, 2017. március 9.

liárdos értékű számlát tartottak fenn (igaz, maga Szemerey inkább hátrányként élte meg a már említett családi kapcsolatot).³⁰¹

A viszonylag késői indulás miatt a 2013-as állami tulajdon-szerzésből a bank kimaradt, de MNB-betétekkel, a csődbe ment Buda-Cash ügyfeleinek átvételével³⁰² és más pénzügyi szolgáltatók felvásárlásával (például Quantis Alpha,³⁰³ Solar Capital³⁰⁴) a bank gyorsan terjeszkedett, mérlegfőösszege néhány év alatt a sokszorosára nőtt.³⁰⁵ Ezen az sem változtatott, hogy sajtóhírek szerint a Széchenyi Bankhoz hasonlóan, az NHB is hitelezte saját tulajdonosi körét, ami ellentétes volt a pénzügyi törvénnyel.³⁰⁶ Azzal pedig, hogy Szemerey részesedést szerzett az MKB-ban is, újabb szinergialehetőségek nyíltak a két kormányközeli bank között. A látszólagos sikersztori ugyanakkor 2019 első felében a Széchenyi Bankhoz hasonló véget ért: miután a jegybank a likviditási helyzet romlása miatt 2018 decemberében korlátozta a bank betétkifizetéseit, 2019. március 14-én már a végelszámolás elindításáról szóló határozatot adott ki.

³⁰¹ „Világgazdaság: A sajtóban szinte állandó jelzője, hogy Matolcsy György unokatestvére. Előnyei vagy hátrányai vannak inkább a rokonságnak? – Szemerey Tamás: Elsősorban pályanehezítés minden területen, a bankunkat például a felügyelet évente négyszer vizsgálja, nem tudok másik olyan pénzügyi szolgáltatót, amelyet ilyen gyakran ellenőriznének.” Újra nyereséges lehet a Pécsi Söröző. *vg.hu*, 2018. március 26.

³⁰² Buda-Cash: az NHB Bankhoz kerülnek az ügyfélpénzek. *portfolio.hu*, 2016. szeptember 9.

³⁰³ Szemerey Tamás bankja hízik, miközben az egykori Brokernet csak fogy. *index.hu*, 2017. május 22.

³⁰⁴ A brókerpiacon terjeszkedik az NHB Bank. *portfolio.hu*, 2017. április 3.; Tovább hízik a Növekedési Hitelbank. *portfolio.hu*, 2017. május 16.

³⁰⁵ Irtózatosan megpakolták Matolcsy unokatestvéreinek bankját. *zoom.hu*, 2018. június 7.

³⁰⁶ Saját cégét is hitelezi bankjával Matolcsy unokatestvére. *444.hu*, 2016. május 13.

OTP

Magyarország legnagyobb bankjaként az OTP, piaci versenytársaival szemben, a vizsgált időszakban sokáig csak a Nemzeti Együttműködés Rendszerének társutasa volt. A bankot vezető Csányi Sándor 2010 után – ahogy előtte is – önálló és független szereplőként jelent meg nemcsak a magyar pénzügyi kapitalizmusban, de általában a magyar közéletben is: „ahol tudott, segített”, de csak ha érdekei nem sérültek.³⁰⁷

Csányi Sándor Magyarország leggazdagabb embereként nézte végig Mészáros Lőrinc felemelkedését a vagyonlista második helyére.³⁰⁸ A bankvezér 2010-es MLSZ-elnökként történő szerepvállalása a magyar labdarúgásban vélhetően nem volt független a miniszterelnök szándékától.³⁰⁹ Sportpolitikai és közéleti aktivitása ezt követően sem csökkent (lásd például a FIFA-ban és az UEFA-ban betöltött funkciókat, a Pick Szeged kézilabdacsapat tulajdonlását).

Orbán és Csányi viszonyát ezzel együtt számos konfliktus terhelte 2010 után, igaz ezekben a miniszterelnök csak a legritkább esetben jelent meg közvetlenül. Csányi elsődleges ellenlábasa a nyilvánosságban sokáig Lázár János kancelláriaminiszter volt, akinek a helyét e küzdelmekben később Csányi egykori jobbkeze, Spéder Zoltán vette át. Az első esetben a felek kemény szavakkal illették egymást (Lázár uzsorásnak hívta Csányit,³¹⁰ akit egy

³⁰⁷ „Népszabadság: Az ÁPV Rt. azt a hírt, hogy az OTP Bankkal tárgyal a K&H állami részesedésének eladásáról, jól fel tudta használni arra, hogy nagyobb árat kérjen a K&H belga tulajdonosától. Miért nem cáfolták ezeket a híreket? Csányi: Nem olvastuk azokat. – Népszabadság: Olyan jó a kapcsolat az állammal, hogy néha átugornak egy-egy cikket? – Csányi: Voltam úttörő – bár ezt mostanában nem szerencsés emlegetni –, és ott azt tanították, hogy ahol tudunk, segíteni kell.” *nol.hu*, 2000, dátum nélkül.

³⁰⁸ Itt az új lista! Ők a leggazdagabbak és a legbefolyásosabbak Magyarországon. *napi.hu*, 2018. május 10.

³⁰⁹ Orbán értékelése szerint: „Csányi Sándor garanciát jelent arra, hogy a magyar labdarúgás üzleti alapon is meg tud szerveződni” Csányi: Nem biztos, hogy sikeres MLSZ-elnök leszek. *origo.hu*, 2010. július 8.

³¹⁰ Lázár: Csányi az ország első számú uzsorása. *444.hu*, 2013. augusztus 12.

poliphoz is hasonlított,³¹¹ Csányi ezért feljelentette, és Lázár alkalmatlanságán, illetve korruptségán élcelődött³¹²), de a retorika mögött valódi érdekellentétek álltak: a megemelt banki közterhek, valamint a devizahitelek „megmentése” (a viszony végül 2015-re rendeződött). Az egykori OTP-felsővezető Spéder Zoltán sokáig kulcsszerepet játszott a takarékszövetkezetekre, a Postára és az FHB-ra épülő ellen-OTP előkészületeiben, végül azonban vélhetően több ok – így az FHB folyamatos tőkeigénye,³¹³ illetve a Spéder tulajdonában lévő *index.hu* kormánykritikus cikkei – miatt ő került feketelistára.

Az időleges feszültségek és érdekellentétek ellenére az együttműködés Orbán és Csányi birodalma között mindvégig fennmaradt, és sok jel utalt a békés egymás mellett élés politikájának kölcsönös elfogadására. Egyfelől az OTP nemzetközi terjeszkedési stratégiája is hosszú ideje összhangban volt a kormány nemzeti bajnokok, regionálisan is meghatározó nagyvállalatok kialakítására irányuló terveivel.³¹⁴ Másfelől az OTP üzletfelei között is nyilvántartott számos NER-érdekeltséget: az *Átlátszó* becslése szerint az érintett vállalatok kapcsán az OTP kitettségénél nagyobb csak az MKB és az Eximbank rendelkezett.³¹⁵ A finanszírozási kapcsolatok sokrétűsége önmagáért beszél: milliárdos nagyságrendben kapott hitelt az OTP-től a családi zászlóshajó Mészáros és Mészáros Kft., az R-Kord vasútépítő, Garancsi Market Építője, de áttételesen még néhány – Csányi érdekeltségeinek riválisaként működő – agrárcég is.³¹⁶

³¹¹ Lázár János: Csányi tényleg polip, Simicska a kisegér. *origo.hu*, 2013. június 21.

³¹² Csányi Sándor feljelenti Lázár Jánost az uzsorásozásért. *444.hu*, 2013. augusztus 13.

³¹³ Spéder-ügy: megvan, min rágott be Orbán. *24.hu*, 2016. június 23.

³¹⁴ A Balkánon terjeszkedik az OTP. *index.hu*, 2018. augusztus 2.

³¹⁵ Veszélyesen eladósodott a nemzeti tőkésosztály, bankcsődöket hozhat egy kormányváltás. *atlatszo.hu*, 2018. január 25.

³¹⁶ Mészáros Lőrinc bankára: Csányi Sándor. *444.hu*, 2016. május 25.

Ahogy a Fidesz újabb választási győzelmei egyértelművé tették a 2010-ben kialakított új rend megszilárdulását, a korábbi részleges távolságtartás teljesen a múltté lett: az OTP-csoport tagjai 2018-ban több lépésben tulajdonrészt vásároltak a NER gazdasági alapzataként szolgáló Mészáros Lőrinc-féle céghálózatban.³¹⁷ Ezzel ha maga nem is vált „nemzeti tőkés” bábba a NER gazdasági építményében, egyértelművé vált, hogy Csányi maga is ennek hosszú távú sikerét tartja valószínűnek, amelynek gazdasági eredményéből ő is részesedni kíván.

Külföldi kézben maradó bankok

A pénzügyi nacionalizmus piacátalakító lépései nyomán kialakult új bankrendszerben csak néhány nagyobb olyan szereplő maradt, amelyek mögött legalább regionális méretű külföldi anyabank állt (olasz: CIB, UniCredit, belga: K&H, illetve osztrák: Raiffeisen), és tulajdonosaik között nem jelentek meg magyar állami vagy intézményi befektetők. Az ő funkciójuk a NER-bankrendszerében sokrétű volt: egyfelől megmaradtak olyan jelentős felvásárlási tartaléknak, amelyből a Budapest Bank magánosítása után és egyéb piaci konszolidációk nyomán (lásd az Axa vagy a CitiBank lakossági üzletágának eladását) már csak néhány maradt (jó példa erre az NHB és a Raiffeisen korábbi közeledése).

E bankok mindemellett (szabályozási kényszerből vagy saját döntés alapján) aktív résztvevői voltak a NER-kapitalizmus építési munkáinak. Hitelt adtak állami és magán szereplőknek (lásd az elhíresült Eiffel-palace ügyet, amelyet a Patai Mihály vezette UniCredit finanszírozott³¹⁸), hozzájárultak többek között az MKB-

³¹⁷ Formálisan az Appennin Nyrt.-ben, a Konzum Befektetési és Vagyonkezelő Nyrt.-ben, illetve az Opus Global Nyrt.-ben szerzett részesedést az OTP Alapkezelő Zrt. és az OTP Ingatlan Befektetési Alapkezelő Zrt. (Az OTP-csoport beszállt a Mészáros-birodalomba. *index.hu*, 2018. március 12.; Az OTP bevásárolt Mészáros cégeibe. *index.hu*, 2018. július 30.

³¹⁸ Nagyot keresett az Eiffel Palace eladásán Matolcsy főbérlijének bankja is. *hvg.hu*, 2016. október 7.

tranzakciót levezénylő Szanálási Alaphoz, nyereségükből, illetve árbevételükből pedig fizették a hatályos közterheket. Mindezzel pedig a külföldi kormányok, nemzetközi szervezetek és befektetők számára fenntartották egy olyan bankpiac képét, ahol a piac és a globális kapitalizmus játékszabályai uralkodnak. Ennek kapcsán mindenképpen figyelemre méltó tény, hogy a korábbi veszteségek után 2018-ra e külföldi háttérű cégek is rekordnyereséget könyvelhettek el.³¹⁹

Taktikai lépések a pénzügyi nacionalizmus szellemi hátországának megteremtésére

A nemzeti tőkésosztály felemelkedése a bemutatott gazdasági tranzakciók ellenére nem tekinthető tisztán gazdasági folyamatnak. Egyfelől feltétele volt a politikai hatalom megszerzése, másfelől – és ettől nem függetlenül – a pénzügyi nacionalizmus ideológiájának legitimizálása és legitimmé válása. A „nemzeti” kapitalista modell kialakítása ennyiben átfogó politikai gazdaságtani magyarázatot igényel, amely kitér a rezsimváltás ideológiai dimenziójára is.

A nyilvánvaló tartalmi eltérések mellett a pénzügyi nacionalizmus elitje sok tekintetben követte a modernizációs konszenzus hatalomtechnikai megoldásait. Sőt, amint azt az organikus közgazdászokról szóló elemzés végén is jeleztük, az ellenhegemónia megteremtése során a pénzügyi nacionalizmus hívei szinte módosítás nélkül vettek át számos taktikai elemet a modernizációs konszenzus eszköztárából. Így többek között felhasználták a személyes és hatalmi pozícióépítés olyan eljárásait, mint a forgoajtó, az intézmény- és hálózatépítés, a tanácsadás, valamint az ismeretterjesztés.

³¹⁹ Még soha nem kerestek ennyi pénzt a magyar bankok. *index.hu*, 2018. március 8.

Az ideológiai pozícióépítés kapcsán szintén átvettek olyan elemeket, mint az alternatívák leszűkítésére irányuló retorika. Eltérés ugyanakkor, hogy a technokrata függetlenségi keretezést a nemzeti érdek kizárólagos képviselőjének hangsúlyozására cserélték, miközben a taktikai tárház kiegészült a sajtólejárattal és a NER-rel nem együttműködő szereplők más formában történő megfélemlítésével. Az alábbiakban röviden, néhány példával mutatjuk be e hatalomtechnikai megoldásokat.

Forgóajtó

A modernizációs konszenzus elitje számára a politika, a gazdaság és a tudomány közötti forgóajtó az ideológiai hegemonia fenntartásának egyik legfontosabb eszköze volt. Az ebben rejlő potenciált hamar felismerte a domináns pozícióra törekvő új elit, s különösen ennek kulcsfigurája, Matolcsy György. Matolcsy a '90-es években maga is számos pozícióban kipróbálta magát az államtitkárságtól az EBRD-alelnökségen át az agytrösztvezetésig és tanácsadásig (Matolcsy pályaképéről bővebben lásd a III.4. fejezetet). Matolcsy igyekezett hasonlóan ambiciózus emberekkel körülvenni magát, olyanokkal, akik több pozícióban is bevetethetők. Ilyen közvetlen munkatársa volt Balog Ádám, akinek a NER-ben befutott karrierje egyben jól jellemzi a pénzügyi nacionalizmus és a nemzeti tőkésosztály építésének összefonódását is.

A korábban évekig az egyik nagy adótanácsadó cégnél dolgozó Balog a 2010-es kormányváltást követően került a Matolcsy vezette Nemzetgazdasági Minisztériumba. Itt hamar a miniszter jobbkezevé vált, államtitkári rangig emelkedett, majd 2013-ban követte addigi főnökét az MNB-be is, ahol alelnöki kinevezést kapott.³²⁰ Az MNB közreműködésével szanált és magánbefektetők kezébe került MKB-nél előbb elnök-vezérigazgatói kinevezést

³²⁰ A 444 szeretettel és tisztelettel köszönti Magyarországot legújabb milliárdosát, Balog Ádámot! *444.hu*, 2017. április 27.

kapott, majd – az elérhető vagyonynyilatkozatai alapján nem rekonstruálható módon – a bank számottevő pakettel rendelkező tulajdonosává vált. Mint nyilatkozta, „egy évvel korábban még maga sem gondolta”, hogy nem csak vezetője, de tulajdonosa is lesz a banknak.³²¹

A Fideszre egyébként is jellemző káderállományának tudatos menedzselése: új szereplők felemelése, régiak mellőzése, majd reaktiválása. E rendszerben a korábbi párhovatartozás sokkal kevesebbet nyom a latba, mint az adott időszakban mutatott lojalitás. Így történt ez korábbi MSZMP-tagokkal (Matolcsy mellett Stumpf István, Járai Zsigmond és több más fideszes miniszter) vagy MIÉP-esekkel (mind amilyen a közmédiában közgazdasági kérdések kapcsán gyakran megszólaltatott Lentner Csaba és Csath Magdolna).

Az üzleti szférában tevékenykedő Fidesz-szimpatizánsok szintén jó eséllyel számíthattak pozícióra a nagy káderigényű közgazdasági területen. Tipikus karrier e tekintetben Barcza György: a korábbi makroelemző (ING, K&H) – többek között Heim Péterhez hasonlóan – a Századvég Gazdaságkutatóban csatlakozott a NER-holdudvarhoz, majd változatos pozíciókat töltött be a *Magyar Idők*-előld *Napi Gazdaság* főszerkesztői posztjától az Államadósság Kezelő Központ vezetéséig.

Intézmény- és hálózatépítés

Míg a forgóajtó üzemeltetése tekintetében nem történt jelentős változás a korábbi domináns paradigma időszakához képest, az intézmény- és hálózatépítést illetően legalábbis nagyságrendi növekedésről lehet beszélni. A NER-közeli elemző intézetek sorát először az újonnan alapított Századvég Gazdaságkutató Zrt.-vel

³²¹ Balog Ádám egy éve még nem tervezte, hogy tulajdonos is lesz az MKB-ban. *index.hu*, 2017. április 28.

bővítették, amely rögtön milliárdos nagyságrendű megrendelést kapott a kormánytól (erre még később kitérünk).

A valódi áttörést ezen a téren a Matolcsy György a 2013-as MNB-elnöki kinevezése után létrehozott jegybanki alapítványok jelentették. A kezdetben féltucatnyi, majd három intézménybe konszolidált Pallas Athéné alapítványok³²² a hivatalos kommunikáció szerint a jegybank társadalmi felelősségvállalási programjának (*Corporate Social Responsibility* – CSR) megfelelően jöttek létre. Tényleges tevékenységük ugyanakkor túlmutatott a szokásos jegybanki CSR-en, miközben működésüket számos vitatott ügy kísérte. Mivel a Matolcsy vezette jegybank missziójának radikális átalakulását más helyütt részletesen feldolgoztuk (Sebők, 2018), ezért itt csak az alapítványok hálózatépítéséhez nélkülözhetetlen szervezeti-pénzügyi háttérre, valamint az intézményépítés egyik leglátványosabb területére, az oktatásra térünk ki.

Az MNB – mint az egyes bankok kapcsán már említettük – aktív szerepet játszott a pénzügyi nacionalizmus korszakában a nyertesek kijelölésében. A szanálás, eszközértékesítés és bírságolás közvetlen jegybanki eszközei mellett az MNB-alapítványoknak is fontos szerep jutott ebben a folyamatban. Egyfelől jelentős mennyiségű készpénzt és állampapírt kezeltek, amelyeknek forrása a jegybank számviteli nyeresége volt.³²³ Ezt hagyományosan pusztán technikai eredményként kezelték, és a pozitív szaldós években az érintett összeget visszautalták az államkincstárnak (ahogy a negatív eredményt hozó években is a Pénzügyminisztérium gondoskodott a nullszaldó biztosításáról).³²⁴

Matolcsy kinevezése után a jegybank változtatott ezen a gyakorlaton, és a – rendre jelentős – többletet részben saját alapít-

³²² Pallas Athéné Alapítványok. *mnb.hu*; A jegybank – Pallas Athéné Alapítványok; <http://www.pallasalapitvanyok.hu/>

³²³ Itt a bizonyíték: a forint csinált pénzgyárat az MNB-ből. *portfolio.hu*, 2017. október 3.

³²⁴ Mire fordítható, és mire nem a jegybank nyeresége? *origo.hu*, 2016. május 20.

ványai feltőkésítésére használta fel.³²⁵ Az alapítványi forma használatának egyik legfontosabb célja az volt, hogy így elkerülhetővé vált volna az állami források felhasználásával rendre együtt járó nyilvánosság. A vonatkozó bírósági döntések nyomán ugyanakkor egyértelművé vált, hogy a közpénz ilyen konstrukció mellett sem „veszíti el közpénz jellegét”, és a kiadásokról a közvéleményt is tájékoztatni kell.³²⁶

Így némi késedelemmel világossá vált, hogy az MNB alapítványai aktív befektetőként jártak el a rájuk bízott állami forrásokkal. Ugyanúgy befektettek ingatlanokba, mint saját cégeikbe,³²⁷ vettek állampapírt és helyeztek el jelentős összegű bankbetétet a kiválasztott pénzügyi szolgáltatóknál (lásd fent). Ebből a nemzetgazdasági szinten is jelentős, több száz milliárd forintba tehető kasszából pedig a Pallas Athéné alapítványok egy ambiciózus intézmény- és személyi hálózatépítési munkába kezdtek.

Ennek kapcsán a Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karán megalapították az „MNB-tanszéket”, ahol elsősorban jegybanki munkatársak tanítottak olyan tárgyakat, amelyeket – vélhetően eltérő szemléletben – ugyanazon karon más tanszékek (így például Gazdaságpolitika, Világgazdaságtan) is oktattak. Ezzel párhuzamosan Pécssett (a Pécsi Tudományegyetemen – PTE) és a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen (NKE) is indultak olyan új képzési programok és kutatások, amelyeket az alapítványok támogattak, és a pénzügyi nacionalizmus irányultságának megfelelően nyúltak pénzügy- vagy geopolitikai kérdésekhez.

³²⁵ Az MNB a jegybanktvörvényben foglaltaknak megfelelően dönt a nyeresége felhasználásáról. *mnb.hu*, Sajtószoba – Sajtóközlemények – 2017. évi sajtóközlemények.

³²⁶ AB: Közpénz marad az MNB-alapítványoknak adott közpénz. *index.hu*, 2016. március 31.

³²⁷ „A jegybank Pallas Athéné-alapítványai 2018 elején újabb 15 milliárd forintot fektettek saját cégükbe – derül ki az adatokból, amiket az alapítványok vagyonát kezelő Optima Zrt. közadat-igénylésben adott ki a *Zoom.hu*-nak. Az újabb befektetéssel együtt az alapítványok már 162,5 milliárd forintot tartottak saját cégeikben.” Saját cégeikbe fektetnek az MNB-alapítványok. *www.napi.hu*, 2018. május 28.

Az ilyen jelentős oktatási intézményfejlesztések közül is kiemelkedik Kecskeméten a Neumann János Egyetem (korábban: Pallas Athéné Egyetem) létrehozása, több jogelődre építve. Kecskeméten az egyetem és a város vezetése is szoros szálakon kötődik a Matolcsy–Szemerey családhoz,³²⁸ miközben a Mercedes gyárhoz kapcsolódóan a Fidesz „szakma-központú” oktatáspolitikájának is egyik fontos kísérleti terepévé vált. Végül, de nem utolsósorban a Pallas Athéné alapítványok közvetlenül is végeztek kutatási tevékenységet: a PAGEO Geopolitikai Kutatóintézet – a szintén a NER-be tagozódott Külügyi és Külgazdasági Intézet profiljával jelentős mértékben átfedésben – olyan témák kapcsán finanszírozott kutatásokat, mint amilyen Kína globális terjeszkedése és az „új Selyemút esélyei”.

E nagyszabású intézményépítési munka egyben megalapozta az új ideológia terjesztésének személyi hálózatát is (az érintett káderek pozícióba emelésével és számukra – gyakran több ágról is kapott – tiszteletdíj biztosításával). Az MNB-alapítványok vezetésében különböző időpontokban megfordult Balog Ádám, Csizmadia Norbert (NGM), György László (Századvég), Lentner Csaba (NKE), Ailer Piroska (Neumann János Egyetem), Schaller Ernő (Polgári Magyarországért Alapítvány), valamint Bogár László.³²⁹

Tanácsadás

Ahogy az intézményépítés, úgy a pénzügyi nacionalizmus elitje a tanácsadás területén is emelt tétellel játszott a modernizációs konszenzus időszakához képest. Jó példa erre a Századvég Alapítvány, amely már 2010 előtt is kiemelt szerepet játszott a Fidesz által felhasznált háttérelmzések készítésében, ugyanakkor

³²⁸ Így prosperál Kecskemét a Matolcsy–Szemerey klán jóvoltából. *hvg.hu*, 2016. augusztus. 28.

³²⁹ Balog Ádám távozott a leggazdagabb jegybanki alapítvány kuratóriumából. *zoom.hu*, 2017. október 9.; Ők felelnek a Matolcsy-milliárdokért *index.hu*, 2016. április 27.

önálló gazdaságpolitikai intézetet csak 2010-ben alapítottak: a Századvég Gazdaságkutató Zrt. vezetésében számos kormánypárti kulcskader megfordult a kormányszóvivő Giró-Szász Andrásztól a később a kiemelt projekteket igazgató Fürjes Balázsig.

Az összességében legalább milliárdos nagyságrendű szerződésekkel a Miniszterelnökség, a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, az MNB, az MFB, a Nemzeti Vagyonkezelő és a parlamenti Fidesz-frakció is az új intézmény megrendelőjévé vált.³³⁰ A hivatalos kommunikáció szerint a Századvégnek fontos szerepe volt olyan kiemelt programok tervezésében, mint a rezsicsökkentés vagy a devizahitelek kapcsán hozott intézkedések.³³¹

Ismeretterjesztés

A pénzügyi nacionalizmus az így kiépített infrastrukturális bázison számos eltérő funkciójú csatornán folytatott ismeretterjesztést. Az értelmiségieknek szóló kommunikációban új (*Nemzeti Érdek*),³³² illetve ideológiai értelemben átfazonírozott (*Polgári Szemle*,³³³ *Kommentár, Századvég*) folyóiratot, szakmai orgánumat (*Pénzügyi Szemle*), hetilapot (*Figyelő*) működtettek, amelyekben Matolcsy, Bogár, Lentner és sokan mások publikáltak a lefektetett ideológiai iránynak megfelelő cikkeket. Mindemellett magas rangú vendégek közreműködésével mutattak be olyan, az új kurzus reprezentatív kiadványának szánt könyveket, mint amilyen Matolcsy György (2015), valamint György László (2017) munkája volt.

³³⁰ Századvég-sztori: milliárdos birodalmat épít Orbán háttérembere. *hvg.hu*, 2012. október 29.; Közel ötmilliárdra hízott a Századvég állami megbízása. *napi.hu*, 2013. március 31.; Üstökösszerű karriert futott be a közbeszerzési piacon 2010 óta a Századvég-csoport. *atlatszo.hu*, 2016. június 8.

³³¹ Tulajdonost cserélt a Századvég Gazdaságkutató (*napi.hu*, 2015. február 8.).

³³² Nekünk Magyarország az első! *Nemzeti Érdek*, új folyam 19. 2018. április 5.

³³³ Közpénzügyi megújulás és állami modellváltás Magyarországon. *Polgári Szemle*, 13. évf., 4–6. 2017, 28–51.

Az üzleti szférával való nyilvános eszmecsere fórumaként működtek többek között a Századvég Gazdaságkutató üzletágai által szervezett konferenciák (a vállalkozások helyzetéről vagy az autóparról), amelyek szponzorai között megtalálható volt a Takarékcsoport, az Audi és a MOL is.³³⁴ Az ismeretterjesztést szolgálták a Századvég Kiadó olyan kiadványai, mint a gazdasággal foglalkozó *Havi monitor*, valamint a biztosítók magyarországi érdekvédelmi szervezetével közösen kifejlesztett *Biztosítási bizalmi index*.³³⁵

A tömegkommunikációban egyfelől az évi sok tízmilliárdos nagyságrendű kormányzati kommunikációs kiadások, valamint a frissen kialakított bulvárportfólió közvetítette a pénzügyi nacionalizmus üzeneteit. Ide tartozott a közszolgálati média számos terméke mellett a TV2-csoport, az ECHO és (2018-tól ismét) a Hír TV, számos kereskedelmi rádió (Rádió 1, Karc FM, Retro Rádió), a *Magyar Idők–Magyar Nemzet* és a megyei napilapok, valamint – például az MNB-s és Századvéges publicisztikáknak gyakran helyt adó – *Világgazdaság* napilap,³³⁶ illetve a *888.hu*-ból, a *Lokál* ingyenes lapból és a *Ripost*-ból álló bulvárportfólió. Ezek a sajtótermékek a szakmai érvek és a narratívába illeszkedő információk átadása mellett bizonyos esetekben konkrét üzletembereket célkeresztbe állító lejárató kampányoknak is teret adtak (lásd a Takarékcsoport integráció ügyei kapcsán a TV2-ben, a *Lokál*-ban és a *Ripost*-ban³³⁷ közölt Spéder Zoltánnal kapcsolatos cikkeket).

³³⁴ Gazdaságkutató: Autóipar jelene és jövője konferencia, 2017. november 6. Gazdaságkutató: Vállalkozások magyarországa konferencia, 2017. november 22.

³³⁵ Bemutatták a MABISZ és a Századvég közös Biztosítási Bizalmi Indexét. *szazadvég.hu*, 2018. június 7.

³³⁶ A száznyolcvan pontos fordulat. *vg.hu*, 2018. július 18.; Jó nekünk, ha a bankjainknak jól megy? *vg.hu*, 2018. július 20.

³³⁷ A házkutatás után Spéder egy alkotmánybíróval egyeztetett! Fotók! *ripost.hu*, 2016. július 6.; Így gyártott Spéderről smárolós álríportot a TV2. *hvg.hu*, 2016. július 4.

Az alternatívák leszűkítése

A nemzeti tőkésosztály kialakítását segítő pénzügypolitikai ideológiával kapcsolatban itt csak egy olyan technikai-retorikai megoldásra térünk ki, amely már a modernizációs konszenzus dominanciáját is érdemben segítette. Ez az alternatívák leszűkítése egyetlen ideológiai ellenfélre, amely a javasolt megoldások poláris ellentétéként, de egyben annak lebutított, a széles nyilvánosság számára is fogyasztható karikatúrájaként jelenik meg. Az így lehatárolt ideológiai tér és fabrikált ellenfél ideális környezetet teremt a szellemi hegemonia kialakítására és stabil fenntartására.

A NER pénzügyi rendszerének ideológiai támasztéka a „nemzeti érdek” fogalma. Ennek ellentétpárja általánosságban a „nemzeti”, a magyar érdekekkel ellentétes, amely számos konkrét formát öltött a pénzügyi nacionalizmus kommunikációjában. Az ellentétpár bizonyos esetekben a nemzeti–nemzetközi formát vette fel, mint történt az az IMF-fel szembeni „szabadságharc” idején.³³⁸ Hiába próbálkozott Simor András akkori jegybankelnök 2012-ben azzal, hogy a 2008-as EU–IMF-megállapodást is „nemzeti érdekként” határozza meg,³³⁹ a 2010 utáni időszakban e keretezés elfogadtatására már nem volt meg a megfelelő médiatámogatás.

A nemzetközi intézmények mellett a toposz ugyanúgy vonatkozott a nagy nemzetközi bankkonglomerátumokra,³⁴⁰ mint

³³⁸ Lásd a Matolcsy közvetlen munkatársa, Wiedermann Helga által írt könyvet: *Sakk és póker – krónika a magyar gazdasági szabadságharc győztes csatáiról*. Barcza György, ekkor a *Napi Gazdaság* főszerkesztőjeként úgy vélekedett, hogy a könyv „akár kézikönyvnek is tekinthető, hogyan kell tárgyalni az IMF-fel. Azt is bizonyítja, hogy a pénzügyi függetlenség jóval fontosabb, mint az esetleg kedvező kamatok”. A gazdasági szabadságharc krónikája csak egy fikció. *portfolio.hu*, 2014. március 13.

³³⁹ Simor: A 2008-as IMF/EU-hitelmegállapodás nemzeti érdek volt. *napi.hu*, 2012. szeptember 26.

³⁴⁰ „Mi történt az európai pénzügyi válság idején? Ezt beleégették az idegrendszerembe. Az történt, hogy azok a bankok, amelyek pénzügyi válság okán nehéz helyzetbe kerültek, a forrásaitak elkezdtek hazavinni” – fogalmazott Orbán Vik-

a Soros Györgyhöz kötődő „spekulánsokra”,³⁴¹ valamint az ezek érdekeit szolgáló „bankárkormányra”. Ez utóbbi szlogen, amelyet már legkésőbb 2003-tól használt a Fidesz központosított kommunikációja, eredetileg még nem rendelkezett hangsúlyos nemzetközi dimenzióval. Lényege az volt, hogy „bankárlogikával működtetik az országot, amely logika lényege, hogy amit adnak, azt kamatostul veszik vissza”.³⁴² Később, már a „Gyurcsány–Bajnai-bankárkormány” kapcsán a devizahitelezéssel bővült ki a metafora, amely a deviza fogalma és a devizahiteleket folyósító, nagyrészt külföldi hátterű bankok kapcsán egyértelmű nemzetközi dimenzióval bővült.³⁴³

Egészen addig, amíg a bankrendszer „nemzeti érdekeknek” megfelelő átalakítása nem ment végbe, a bankárretorika állandó eleme volt a pénzügyi nacionalizmus politikai kommunikációjának. A tulajdonosi háttér átalakulása után viszont ezzel már a NER saját hátországát támadta volna: az új diskurzus szerint így már az országnak az lett jó, ha „bankjainknak jól megy”.³⁴⁴

Összegzés helyett: pénzügyi nacionalizmus vagy maffiaállam?

A 2010-es években az új hegemon ideológia, a pénzügyi nacionalizmus egy új osztály felemelkedésével is együtt járt. Ők lettek a „nemzeti tőkések”, akik a többségében magyar kézben lévő bel-
földi bankszektor miniszterelnöki vízióját a gyakorlatban meg-

tor 2014 végén (Meg kell védeni az ország függetlenségét. *kormany.hu*, Miniszterelnök – Beszédék, publikációk, interjúk. 2014. december 5. Idézi: *index.hu*: Tényleg kifosztottak minket a külföldi bankok? 2015. június 22.).

³⁴¹ Soros György pénzügyi spekuláns körei rossz lóra tettek. *kormany.hu*, Miniszterelnök – Hírek 2018. április 20.

³⁴² Beindult a bankárkormány-weboldal. *24.hu*, 2004. január 10.

³⁴³ Fidesz: több mint félmillió devizahitelesen segített a kormány. *hir.ma*, 2016. augusztus 14.

³⁴⁴ Jó nekünk, ha a bankjainknak jól megy? *vg.hu*, 2018. július 20.

valósították. A többségében a Fidesz káderállományából, illetve a kormánypárt vezető politikusainak családi-ismeretségi köréből verbuválódó pénztőkések jellemzően állami-jegybanki hitelből vagy más állami támogatással szereztek tulajdont számos pénzintézetben. A folyamatot a célt kitűző Orbán Viktor már 2016-ban sikeresnek ítélte:

„Visszavásároltuk és nemzeti kézben tartjuk a Magyar Külkereskedelmi Bankot, a Budapest Bankot, és tulajdonrészt vásároltunk az Erste Bankban is. A takarékszövetkezeti rendszer újraszervezése is ebbe a sorba illeszkedik.”³⁴⁵

A cél nem az volt, hogy államosítsák a magyar bankrendszer nagyobb részét, hanem hogy „magyar érdekkörbe” kerüljön. Ahogy Orbán Viktor 2014-ben fogalmazott:

„[A Budapest Bank tranzakcióval] a magyar tulajdoni aránya a bankrendszernek jóval 50% fölé ment. Nagyjából biztonságban érezhetjük magunkat. Nem az a fontos, hogy állami tulajdonú legyen egy bank, itt azért óvatosabb lennék, de az fontos, hogy magyar érdekkörben legyen. Ezért az a kérdés, hogy a most megvett bankot mennyi ideig tartjuk állami tulajdonban, összevonjuk-e mással, ha magánosítjuk, azt milyen technikával tesszük majd, olyan kérdések, amelyek most még nem válaszolhatók meg. De nem szándéka a kormánynak egy hatalmas, többségi állami tulajdonú mamutnak a kiépítése, ellenben a magyar érdekkörű, magyar tulajdonosokhoz tartozó, nemzeti bankrendszer az érdekünk.”³⁴⁶

E fejezetben bemutattuk, hogy az anyagi és a szellemi dimenzióban milyen erőforrásokból és hogyan vált dominánssá a pénzügyi nacionalizmus a 2010 utáni időszakban. A fejezet zárásaként röviden lássuk, hogy az itt ajánlott elméleti keret mennyiben ad pontosabb képet, mint a modernizációs konszenzus híveinek narratívája ugyanezen folyamatokról.

³⁴⁵ Orbán Viktor válaszolt Demján Sándornak. *888.hu*, 2016. június 6.

³⁴⁶ Meg kell védeni az ország függetlenségét. *kormany.hu*, Miniszterelnök – Beszédek, publikációk, interjúk, 2014. december 5.

A reformközgazdász-elit (lásd például Várhegyi Éva cikkeit,³⁴⁷ könyvfejezeteit), valamint a liberális NGO-szféra³⁴⁸ (így például az *Átlátszó* cikkei) a bankrendszer tulajdonviszonyainak átrendezését elsődlegesen a „maffiaállam”, illetve a korrupció és az állam foglyul ejtése (*state capture*) keretében ábrázolta (ezeket a továbbiakban az egyszerűség kedvéért azonos tartalmú elemzési keretként kezeljük). Ez a megközelítés ugyanakkor – bár részigazságai vannak – nem „fejti ki az igazság minden részletét”: nem tárja fel a folyamat számos összetevő elemét, sem pedig beágyazottságát egy tágabb történelmi összefüggésben.

A maffiaállam koncepciója nem reflektál megfelelően saját elméleti-normatív alapállására (arra, hogy mit tekint közérdeknek), és a vonatkozó politikai gazdaságtani, illetve gazdaságtörténeti szakirodalom jelentős részét is figyelmen kívül hagyja. Ez részben kényelmes pozíció (ahogy a kritikánál megálló kritika mindig az), másfelől az érvelés így erkölcsileg és szakmai értelemben is ingoványos talajon áll.³⁴⁹

Egyfelől kényelmes a tekintetben, hogy nem néz szembe a pénzügyi nacionalizmus rendszerének alternatívájával: a létező nyugati bankrendszerek és a magyar közelmúlt pénzügyi, szabályozási anomáliáival és társadalmi költségeivel. A 2008-tól

³⁴⁷ Lásd például Várhegyi Éva: A maffiaállam bankjai. *Vasárnapi Hírek*, 2013. november 3.; Bankcsapda – Várhegyi Éva a „nemzeti” bankrendszer kockázatairól. *magyarnarancs.hu*, 2018. február 22.; Az elemzések stílusa erősen publicisztikai: Orbán „fosztogatja” a nemzetközi bankokat, tőkésüket „elzabrálja”, s összességében „ellehetetleníti” őket, míg a Takarékokat „lenyúlják”.

³⁴⁸ NGO-izálódás és életmód-politika: neoliberalizmus a baloldalon. *ujgyenloseg.hu*, 2018. július 15.

³⁴⁹ Sajnos a koncepció recepcióját alapvetően az érvelő értelmiségi diskurzust és a szakirodalom taglalását felváltó székértábor-mentalitás határozta meg. Jól jelzi ezt Debreczeni József recenziója a *Mozgó Világban*: „Semmi kétség: a *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam* című kötet az eddigi legteljesebb, legalaposabb, legátfogóbb elemzése a 2010 óta kiépült Orbán-rezsimnek. Aki igazán érteni akarja, hol él – miféle hatalom nyomása alatt –, az aligha nélkülözheti az e könyvbe foglalt lényegi, ugyanakkor enciklopédikus tudásanyagot.” Debreczeni József: Minden maffia rablóbanda, de nem minden rablóbanda maffia. *Mozgó Világ*, 2013. december.

kiteljesedő globális pénzügyi válság során ezeket több oldalról feltárták, de a magyar eset sok szempontból még elemzésre vár. Ennek kapcsán érdekes téma lenne annak vizsgálata, hogy az uniós szabályozók számára miért jobb kimenetel egy államosított, majd megkérdőjelezhető körülmények mellett, állami segítséggel a klientúrájának privatizált bank, mint ha ugyanez a bank állami kézben marad, illetve fokozatosan teljes mértékben tőzsdei kibocsátásban privatizált? A válasz rávilágítana az állami „versenysemlegesség” fogalmának ellentmondásaira.

Hasonlóképpen, egy a bankrendszerrel kapcsolatos, a maffia-állam paradigmáján nyugvó korrekt elemzés nem mehetne el szó nélkül a bankok és a politika világának rendszerváltást követő szoros összefonódására a bankkonszolidációtól a privatizációs döntéseken át a közpolitikai döntésekhez kapcsolódó bennfentes kereskedelemig (lásd például a Bokros-csomag idejének kétes tranzakcióit) és VIP-listáig. A kötetben javasolt alternatív elméleti megközelítés e jelenségeket egységes keretben tárgyalja, hangsúlyozva, hogy a politika és a bankrendszer elitje között történeti korszakonként a domináns ideológia és a közös érdekek teremtenek szövetséget.

Másodsorban a maffiaállam paradigma gazdaságelméleti- és történeti értelemben is indokolatlanul szűkre szabja látókörét. Gazdaságpolitikán kívüli fogalmakkal (korrupció, maffia) ír le olyan döntéseket is, amelyek teljesen legitimek a globális pénzügypolitikában, legyen szó piacvédelemről vagy a társadalom Polányi Károly által leírt önvédelméről (például a fogyasztóvédelem kapcsán). Bár a NER ideológusai által gyakran használt fejlesztő államhoz kapcsolódó retorika sok esetben alaptalan,³⁵⁰ az állami segítséggel történő tőkefelhalmozás, a győztesek („bajnokok”) kiválasztása és támogatása (szakzsargonban: a méretgazdaságosság növelése) teljesen bevett eszköze a fejlett országok gazdaságpolitikájának.

³⁵⁰ Vö. www.etd.ceu.hu/2015/veres_mate_02.pdf

Harmadrészt nem lehet attól eltekinteni, hogy a pénzügyi nacionalizmus legvehemensebb bírálói (így például a „maffia-államról” és a „magyar polipról” egész sorozatot publikáló Magyar Bálint és szerzőtársai) nem a pénzügyi rendszerváltás objektív és külső szemlélői, hanem az előrendszer modernizációs konszenzus aktív, döntéshozói és döntéselőkészítői szerepben fellépő létrehozóiként nyilvánulnak meg (ennek részleteivel e könyv lapjain hosszan foglalkoztunk). A modernizációs konszenzus rendszerének – fentebb szintén részletesen leírt – anomáliáival kapcsolatos önkritika hiánya ráadásul szakmai vakfoltokat is eredményez. Így és ezért nem képes a maffiaállam paradigma érvényes választ adni a kérdésre: hogyan jöhetett létre 2010 után egy új társadalmi-gazdasági rendszer?

Ha a rendszerváltás utáni pénzügyi kapitalizmus teljes történetének csak a második szakaszával foglalkozunk, erre a kérdésre nem is lehet választ adni. E kötetben amellet érveltünk, hogy az ad hoc politikai hibák mellett éppen a modernizációs projekt „utópikus potenciáljának” kimerülése juttatta hatalomra a pénzügyi nacionalista-voluntarista jobboldalt. Orbán már az 1990-es évek elején világosan látta, hogy nem építhet új politikát a régi gazdasági alapokon. Az Orbán-projekt célja így egy új, „magyar” kapitalizmus megteremtése volt – a régi, „piacgazdaságnak” álcázott, félperifériás függőségi viszonyokra épülő modernizációs kapitalizmus helyén. A többi pedig már automatizmus: magyar kapitalizmus nem létezhet magyar (pénz)tőke és „nemzeti tőkésosztály” nélkül.

V. ÖSSZEGZÉS

E fejezetben röviden összegezzük a könyv legfontosabb megállapításait. A kutatás tételmondatainak felidézése mellett kitérünk ezen eredmények társadalomtudományi érvényességére, általánosíthatóságára, valamint a kutatási terv kiterjesztési és mélyítési lehetőségeire.

A jelen kötetben amellet érveltünk, hogy a magyar pénzügyi kapitalizmus rendszerváltás utáni történetét két paradigma, a modernizációs konszenzus, illetve a pénzügyi nacionalizmus határozta meg. A domináns pozíciók egyformán érvényesültek a tudományos-szakmai és a közéleti diskurzusokban. E két paradigma határozta meg a legfontosabb közpolitikai döntéseket a pénzügypolitika terén is.

A II. fejezet gazdaságpolitika-történeti, illetve elmélettörténeti áttekintése előrevetítette a III. és IV. fejezet érdemi elemzését. A gazdaságpolitika esetében megállapítottuk: az egyes időszakokban az eszmék és érdekek egyensúlyát meghatározta, hogy éppen melyik fontos ügy (lásd bankkonszolidáció, bankprivatizáció, bankhitelezési szabályozás) dominálta a közpolitika napirendjét. A döntések tartalmát befolyásolták a személyes ambíciók (legyen szó pénzügyminiszterekről vagy pártvezérekéről), a koalíciókon belüli viták, bizonyos esetekben a primer vagyonosodási-klientúraépítési és pártfinanszírozási szempontok.

A költségvetési politika oldaláról a rendszerváltás utáni negyedszázad leginkább a fiskális konzervativizmus, az adócsökkentő neoliberalizmus, a keynesiánus gazdaságélénkítés és a gazdaságfilozófiai elvektől független választási osztogatás folyamatosan változó káoszával írható le. A monetáris politika

és a pénzügyi szabályozás sokáig a forint konvertibilitásának megteremtésén és általában a modern pénzügyi kapitalizmus intézményi alapjainak (például állampapírpiac, betétbiztosítás stb.) kialakításán fáradozott, és csak ezt követően állt rá a Bundesbank-típusú konzervatív ideológia érvényesítésére, amelyet 2013-tól egy egész pályás letámadással váltott fel a pénzügyi nacionalizmus.

Az ilyen általános trendeken belül ugyanakkor a bankszektor speciális helyet foglalt el. A szektor tőke- és know-how igénye, a belföldi kereskedelmi bankrendszer (a kétszintű bankrendszer 1987-es bevezetésétől számítható) rövid története szinte predestinálta arra, hogy a multinacionális pénzügyi konglomerátumok felvásárlási célpontjává váljon. Szintén meghatározó volt a szektor információs komplexitása, amely – szemben például az áfakulcsok változtatásával – kevésbé mozgatta meg a mindenkori kormánypárti frakciók fantáziáját, és ezáltal jobban érvényesülhetett a technokratikus döntéshozatal.

Ennek megfelelően ezen a területen különösen erősen érvényesültek a pénzügyek bonyolult viszonyai között egyszerű iránymutatást nyújtó paradigmák, és tettek szert meghatározó befolyásra az őket közvetítő, belőlük profitáló elitcsoportok. Az érdekek és az értékek ezen együttállása nem határozott meg minden konkrét döntést, de utat szabott a pénzügyi kapitalizmus általános fejlődésének, és így befolyásolta annak meghatározó intézményeinek jellegét. Másfelől a domináns paradigmák lezártak bizonyos fejlődési utakat, amelyek mögött nem állt megfelelő intellektuális és anyagi háttér (függetlenül attól, hogy az általuk javasolt program mennyiben szolgálta volna – itt az elit-érdekekkel szembeállítható – a közérdeket). A magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődéstörténete ennyiben „paradigmák fogságában” bontakozot ki a rendszerváltás után.

*

Az elmélettörténeti áttekintés legfontosabb tanulsága az volt, hogy a kor gazdaságpolitikai diskurzusa két ágon fejlődött. Egyfelől előbb polgárjogot nyert, majd szinte kizárólagossá vált a gazdasági folyamatok főáramú közgazdaságtani elemzése. Az 1990-es években még az explicit módon a magyar kapitalizmussal foglalkozó szakkönyvek jelentős része sem használta a kapitalizmus leírásának bevett nemzetközi terminológiáját, és ezt a „piacgazdaság” látszólag semleges terminusa váltotta fel.

Az akadémiai-tudományos irodalomban ugyan megjelentek a nemzetközi politikai gazdaságtan változatos paradigmái, ez a tematikus és módszertani sokféleség ugyanakkor nem jutott el a közgazdasági képzés felsőoktatási szintjére. Itt – és a közbeszéd modernizációs konszenzus uralta médiumainak nagyobb részében – a régit egy új indoktrináció váltotta fel, amely a kapitalizmus „törvényeit” a piac „törvényeivel” helyettesítette be, melyeket megkérdőjelezhetetlen igazsággként tálalt.

Magával a kapitalizmussal, ennek pénzügyi vonatkozásaival, és általában a gazdasági rendszerátmenettel egy sokkal kisebb volumenű, sok szempontból zárványként fejlődő politikai gazdaságtani és gazdaságszociológiai irodalom foglalkozott. Ezen belül is a liberális politikai gazdaságtan meglegedett az alrendszerszintű vizsgálatokkal (lásd például a költségvetési hiány és a választási ciklusok összefüggését tárgyaló relatíve sok írást). A kritikai politikai gazdaságtan tekintetében ugyanakkor számos olyan mű született, amelyekre mint elméleti forrásra támaszkodhattunk, mind a szűken vett pénzügyi kapitalizmus, mind általában a kelet-közép-európai kapitalizmus fejlődése kapcsán.

Ezek közül kiemelten fontos volt a versengő nézetek elemzésének Albert O. Hirschman-féle kerete. A nemzetközi összehasonlító politikai gazdaságtan művelői közül sokan támaszkodnak Hirschmanra, köztük Greskovics Béla, akinek adaptációját szintén felhasználtuk. Elméleti keretünk fontos építőköve volt a pénzügyi nacionalizmus Juliet Johnson és Andrew Barnes által használt fogalma. A domináns értelmiségi és érdekcsoportok

vizsgálatánál támaszkodtunk többek között a Szalai Erzsébet nevével fémjelzett elitszociológiai megközelítésre és a posztmarxi kritikai elmélet számos irányzatára az ideologikus államapparátusok vizsgálatától (Louis Althusser) a neogramsciánus politikai gazdaságtanig (Huw Macartney).

*

A kutatás legfontosabb eredményeit a III. és a IV. fejezetben prezentáltuk. A III. fejezet központi gondolata a modernizációs konszenzust illetően a pénzügyi nacionalizmus által meghatározott ideológiai tér. Ez hasonlatos a kapitalizmussal kapcsolatos viták Hirschman által leírt koordinátarendszeréhez, amelyben a piac jóságába vetett hitre épülő *doux-commerce* elmélete a kapitalizmus önpusztításának tézisével áll szemben. A magyar pénzügyi kapitalizmus két uralkodó paradigmája avagy ideológiai irányzata lefedte a pénzügyi rendszerváltással kapcsolatos diskurzusok valamennyi szintjét a tudományos publikációktól az ismeretterjesztő és publicisztikai szinten át a napi politikai vitákig.

A modernizációs konszenzus két korábbi politikai ellenfél, a posztkommunista elit bázisán szerveződő mérsékelt modernizációs elit és a piaci fundamentalizmus tanait hirdető neoliberális értelmiségi csoportok kompromisszumaként jött létre az 1990-es évek első felében. A konszenzus lehetőséget adott a résztvevők számára, hogy úgy érvényesítsék hatékonyan közös értékeiket és érdekeiket, hogy az ne járjon teljes szervezeti és intellektuális összeolvadással. A modernizációs konszenzus többek között oly módon biztosította támogató elitjeinek hegemoniáját, hogy a modernizációt megkérdőjelezhetetlen történeti folyamatként ábrázolta, amelyhez felhasználta a hasonló ideológiai alapokon szerveződő nemzetközi szervezetek támogatását is.

A pénzügyi nacionalizmus paradigmáját annak két fontos ideológusa, Matolcsy György és Bogár László pályája és gondolkodása alapján mutattuk be. Elemeztük, hogyan vált ez az 1990-es évek elején még a jobboldali gazdaságpolitikai gondolkodáson

belül is szubkultúrának számító irányzat a 2000-es évek közepére a vezető ellenzéki párt, a Fidesz gazdaságpolitikai ideológiájává, és hogyan tett szert hegemon pozícióra a 2010–2013-as átmenetet követően. Váztuk a matolcsyzmus–bogárizmus számos tartalmi-módszertani elemét, így kapcsolódását a kapitalista önpusztítás elméletéhez, világrendszer-elméleti forrásait, miszticizmusra való hajlamát, illetve a baloldali szellemi elődök munkáinak sajátos újrahazsnosítását.

A rendszerváltást követő időszak nagy részében a modernizációs konszenzus volt uralkodó pozícióban, amely aranykorát a Horn- majd Medgyessy- és Gyurcsány-kormányok idején élte. A fejezetben részletesen bemutattuk a paradigma felemelkedésének és bukásának folyamatát, és ezzel együtt az új domináns felfogás, a pénzügyi nacionalizmus felemelkedésének történetét. A paradigmaváltás okaként a modernizációs konszenzus szervezeti meggyengülését, társadalmi beágyazottságának csökkenését, külső feltételeinek romlását, valamint – mindezekről nem függetlenül – a pénzügyi nacionalizmus mint alternatív világmarazat megerősödését mutattuk be.

Ahogy a modernizációs konszenzus esetében, úgy a pénzügyi nacionalizmus kapcsán is megfigyelhető az értékek szoros kapcsolata a gazdasági és politikai érdekekkel. Ez esetben e kapcsolat a nemzeti tőkésosztály és egy új klientúra létrehozásához fűződő gazdasági stratégia, valamint a hatalom megtartására irányuló politikai terv egyidejű megvalósulását jelentette. További hasonlóság, hogy az ideológia vezető képviselői a pénzügyi kapitalizmusról való gondolkodás és közbeszéd valamennyi szintjén képesek voltak a megfelelő bátyák kialakítására, még akkor is, ha egyes szinteken és eltérő időpontokban ez asszimmetrikusan valósult meg.

Érvelésünk szerint e két paradigma szélsőséges és a valóságot leegyszerűsítő pozíciót foglalt el a pénzügyi kapitalizmus leírásait lefedő ideológiai térképen, miközben kölcsönösen ellenségként feltételezték egymást. Mindkét irányzat saját alternatívánél-

küliségét propagálta, amelyet fekete-fehér választásokra épülő retorikával támogattak meg. Ez leggyakrabban Nyugat és Kelet szembeállítására épült. A piaci fundamentalisták által szellemi tartalommal feltöltött modernizációs konszenzusban a Nyugat (értsd: annak neoliberais, szabadpiaci) pénzügyi rendszere számított etalonnak, míg Bogár László és kollégái éppen a gazdasági hanyatlást azonosították vele. A két, egymást feltételező szélsőség politikai, ideológiai és gazdasági sikeressége egyben azt is jelentette, hogy más – például progresszív-baloldali vagy zöld-ökopolitikai – narratívák kiszorultak a pénzügyi kapitalizmus valóságát magyarázó eszmék piacáról.

*

A IV. fejezet három szempontból vizsgálta a domináns paradigmák háttérját a politikai elitek körében. Egyfelől bemutatta az úgynevezett organikus közgazdászok kulcsszerepét a pénzügyi átmenet levezénylésében. Másrészt értékelt a Magyar Bankszövetség mint legfontosabb belföldi pénzügyi lobbiszervezet komplex szerepét a közpolitikai döntések befolyásolásában. Harmadrészt vázolta az új, „nemzeti” tőkésosztály felemelkedését mint a pénzügyi nacionalizmus hegemon pozícióba kerülésének egyik társjelenségét.

Mindezen témák kapcsán a neogramsciánus amszterdami iskola elméleti elittipológiájára építve elemeztük a magyar kapitalizmus kialakulását. Átvéve Macartney organikus közgazdászfogalmát, bemutattuk, milyen taktikai megoldások segítségével vált dominánssá a több különböző érdekcsoportot és politikai közösséget összefogó modernizációs konszenzuson belül a piaci fundamentalizmus és az ezt hirdető közgazdászelit. E gazdaságpolitikai véleményformáló csoport összehangolt, stratégiai cselekvése számos hatékony taktikai megoldásra épült.

A hatalmi pozícióépítést a forgóajtó-jelenséggel, a tudatos intézményépítéssel- és finanszírozással, a választások előtti királycsinálási aktusokkal, aktív tanácsadói és petíciós tevékenységgel,

valamint szisztematikus „tudományos ismeretterjesztéssel” érték el. Az ideológiai pozícióépítésben – a III. fejezetben bemutatott nemzetközi neoliberais toposzok mellett – fontos szerepet játszott az alternatívák diszkreditálása („nincs alternatíva”), és a „pártoktól független”, civil szakértői imázs kialakítása.

A fejezet második részében egy esettanulmány keretében vizsgáltuk egy másik fontos elitcsoport, a banklobbi befolyását a pénzügypolitikai döntéshozatalra. A vizsgált hipotézis itt a modernizációs konszenzus és a pénzügyi nacionalizmus közötti átmenet jellegére vonatkozott. A szakirodalomban a váltást sokszor Orbán Viktor 2010-ben hivatalba lépő második kormányához kötik. A Bankszövetség, a pénzügyi szektor talán legfontosabb érdekcsoportjának közpolitikai befolyása ugyanakkor vizsgálatunk szerint már a 2000-es évek közepétől csökkenni kezdett. A pénzügyi klíma változása, a folyamatos költségvetési krízis, majd 2008-tól a nemzetközi pénzügyi válság egy olyan környezetet teremtett, amelyben megkérdőjeleződtek a korábbi hegemon paradigma legfontosabb tételei (hatékony piacok, a jólét lecsorgása stb.). Az ideológiai széljárás változása számos konkrét közpolitikai-szabályozási kérdés kapcsán együttjárt a Bankszövetség lobbijének csökkenésével is. A paradigmaváltás ennyiben egy fokozatos, s nem egyetlen eseményhez köthető folyamat.

A IV. fejezet záró részében már az új hegemon paradigma, a pénzügyi nacionalizmus valóságában vizsgáltuk az elitcsoportok szerepét. A pénzügyi nacionalizmus politikai támogatóinak explicit célja volt a bankrendszer többségi belföldi tulajdonának megteremtése. Ez elkerülhetetlenül egy új gazdasági elit létrehozását eredményezte, hiszen a nemzetközi vállalatcsoportokba integrálódott bankok átvételéhez a magyar üzleti körökben vagy nem volt meg a megfelelő tőkeerő, vagy nem tekintette őket az új rezsim kellően megbízhatóknak.

A piacszerkezet ezen, állam által vezérelt átalakulása leginkább a próba-hiba módszerre épült. Különböző intézményi formákban került Fidesz-közeli tulajdonosi körbe a Budapest Bank,

az MKB és a Takarékbank. Az utóbbi egy második átalakuláson is átment, miután a takarékszövetkezeti integráció levezénylésére kijelölt Spéder Zsolt kiesett a kormánypárt kegyeiből. A folyamat másik sajátossága, hogy a tranzakciók erős tőkeáttétellel, jellemzően jelentős bankhitelhányaddal valósultak meg. A pénzügyi folyamatokhoz az MNB és más, a pénzügyi nacionalizmus stratégiáját támogató intézmények jelentős intellektuális támogatást nyújtottak – hasonlóan azokhoz a taktikai megoldásokhoz, amelyekkel két évtizeddel korábban az organikus közgazdászok is megkezdték szellemi hegemóniájuk kiépítését.

*

Jelen kötet elsődleges célja a magyar pénzügyi kapitalizmus fejlődésének elméleti és empirikus elemzése volt. Nem tűztük ki feladatul minden megállapításunk tételes és minden más magyarázatot kizáró bizonyítását: az érvelés bírójának az Olvasót tekintettük. Ebben követtük a politikai fejlődés (*political development*) irodalmának módszertani alapállását és a kritikai nemzetközi politikai gazdaságtan konvencióit (lásd például Pijl munkáit). Szintén a szakirodalmi hagyományokat követtük azzal, hogy módszertanunk dokumentum- tartalom-, illetve diskurzuselemzésre épült.

Az így meghatározható kvalitatív vizsgálattal kapcsolatban ugyanakkor joggal merül fel a kérdés, hogy hol húzódik a megállapítások érvényességének határa, azaz mennyiben általánosíthatók az itt leírtak más közpolitikai területekre vagy országokra. Mint korábban jeleztük, az olyan összetett történeti folyamatok kapcsán, mint amilyen az adott helyen és időszakban különböző fejlődési pályákat mutató pénzügyi kapitalizmus, kellő fenntartásokkal kell kezelnünk a monokauzális, illetve univerzális érvényességi igényvel fellépő magyarázatokat (éppen ezt bíráltuk érvelésünk során a két hegemon paradigma esetében is).

Ennyiben a nagy történeti folyamatok elemzése csak a fontos magyarázó okok esetleges és időben változó kombinációjára

építhet, ami korlátozza az elméleti keret „szó szerinti” alkalmazhatóságát más országokra és időszakokra. Ezzel együtt – mint a II. fejezetben bemutattuk – az elitek és ideológiák szerepének vizsgálata szerves része a vonatkozó nemzetközi politikai gazdaságtani irodalomnak, és ennyiben vizsgálatuk a magyar eset kapcsán is kiemelten indokolt.

Elemzésünk célja így az volt, hogy rávilágítson bizonyos egyensúlytalanságokra a rendelkezésre álló irodalomban: a nemzetközi szereplők, ideológiák és gazdasági struktúrák felértékelésére, valamint a belföldi elitcsoportok és helyi változatú ideológiák alulértékelésére. Ennek megfelelően például a pénzügyi kapitalizmus magyarországi fejlődését alapjaiban meghatározó modernizációs konszenzus nem tekinthető a nemzetközi neoliberalizmus egyenes ágú leszármazottjának, még akkor sem, ha a konszenzuson belül a nemzetközi ideológiai alapokat kritika nélkül átvevő piaci fundamentalisták fontos szerepet is játszottak.

Bár nem volt célunk egy összehasonlító vizsgálat, irodalmi összefoglalónk fényében ez az elemzési keret alkalmazhatónak látszik legalábbis néhány más kelet-közép-európai posztkommunista ország fejlődésének kutatására. Hasonlóképpen, ha kimutatható lenne a pénzügyi nacionalizmus regionális tudástranszferként értelmezhető hatása (ami Magyarország és Lengyelország esetében szemmel láthatóan érvényesült a 2010-es évek második felében), az megint csak alátámasztaná, hogy érdemes próbálkozni az itt közölt narratív modell külső érvényességének kiterjesztésével.

E megfontolások egyben ki is jelölik a kutatás mélyítésének, illetve horizontális-tematikus kiterjesztésének lehetőségeit. Egyfelől elképzelhető egy olyan kiegészítő kutatási terv, amely a pénzügyi nacionalizmust megelőző közpolitikai rezsim fokozatos összeomlását részletesebben vizsgálja. Hogy történhetett, hogy egy látszólag megtörhetetlen szövetség a politikai és a pénzügyi elit között kifejezetten ellenséges viszonyba csapjon át? Hogyan hozott létre a Fidesz „oszd meg és uralkodj” taktikája hasadá-

sokat az üzleti eliten belül is, külföldi és belföldi tulajdonosok mentén megosztva őket? Interjúk és egy sűrű leírásra épülő metodológia mentén egy ilyen kutatás rávilágíthatna az indítékokra, motivációkra, amelyek az új egyensúly kialakításához, valamint a Bankszövetség végeredményben sikertelen defenzív manővereihez vezettek. Egy ilyen szélesebb vászonra felfestve a 2000-es és 2010-es évek közötti időszak egy hosszú átmenetnek tűnhet a két közpolitikai paradigma uralma között, amelyet a banki érdekeket védő összetartó csoport dezintegrációs korszakaként is meghatározhatnánk.

Másfelől az elemzés horizontális kiterjesztése egy szélesebb körű történelmi képet adhatna a két szembenálló elitkör stratégiájáról, valamint a vonatkozó közpolitikai paradigmákról. Egy ilyen elemzés már nem csak a pénzügypolitika közpolitikai alrendszer esetében vizsgálná a modernizációs konszenzus, illetőleg a közpolitikai nacionalizmus mint közpolitikai stílus és paradigma vetélkedését. Fontos esettanulmányok egészíthetnék ki az itt közölt elemzést az ipari szektor privatizációja, az egészségügyi rendszer átalakítása, a nyugdíjreform vagy épp a földbirtokrendszer átalakulása kapcsán.

Harmadrészt, fontos lenne az itt bemutatott folyamatokat mélyebben beágyazni az ország nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolataiba, közvetlenül reflektálva a terebélyesedő globalizáció hatására. Ez a szemlélet korántsem idegen a könyv nemzetközi politikai gazdaságtani forrásaitól – lásd Pijl munkásságát vagy Szalai Erzsébet egyes műveit, amelyek e beágyazottságot elemzik a „létezett szocializmustól” (Szalai, 2004) a 2008-as válságon át (Szalai, 2012) egészen 2016-ig (Szalai, 2016). Csak egy ilyen átfogó, több közpolitikai területre és a globális dimenzióra is kiterjedő vizsgálat lenne képes egyértelműen bizonyítani, hogy a modernizációs konszenzus nemcsak a magyar pénzügyi kapitalizmus, de általában a kelet-közép-európai rendszerváltás meghatározó közpolitikai ideológiája volt.

VI. EPILÓGUS

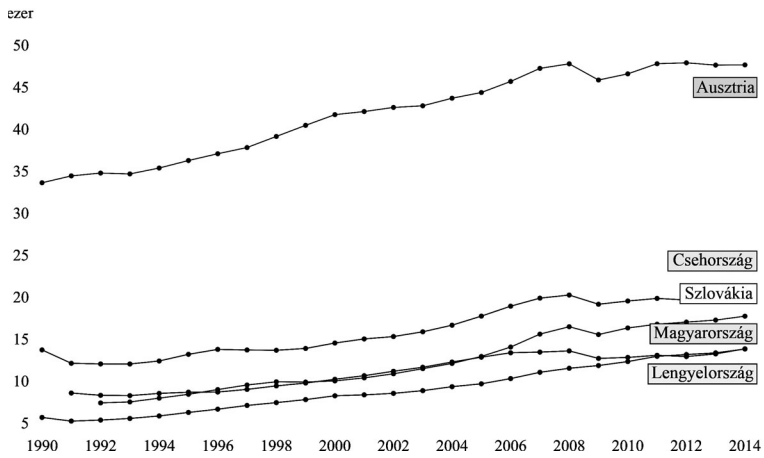
E könyvben a magyar rendszerváltás pénzügyi kapitalizmus-modelljét vizsgáltuk. Amellett érveltünk, hogy e fejlődéstörténet egyik meghatározó jegye két ideológiai irányzat és az ezeket zászlajára tűző két elitcsoport küzdelme volt a hegemoniáért. Bár célunk kevésbé a folyamatok normatív értékelése, semmint leírása és megértése volt, nehéz lenne tagadni, hogy a magyar pénzügyi kapitalizmus kialakulása a rendszerváltást követő majd három évtized során a társadalom nagyobb része számára nem tekinthető sikertörténetnek.

Az egy főre jutó magyar GDP a 2000 és 2008 közé eső jelentős emelkedés előtt és után csak lassan bővült, illetve stagnált (bizonyos években éppenséggel csökkent), miközben a visegrádi országok között az induló második helyről 2014-re az utolsóra csúszott³⁵¹ (lásd a *VI.1. ábrát*). Mindeközben – szemben a rendszerváltás optimista reálgazdasági konvergenciát előrejelző gazdasági modelljeivel – az Ausztriával szembeni lemaradás sem csökkent.

A nemzetgazdaság teljesítőképességét leíró statisztikai átlag ráadásul elfedi az évtizedes távlatban emelkedő jövedelmi egyenlőtlenségeket vagy a hitelkárosult és brókerbotrányokban tönkrement családok százezreinek személyes tragédiáját. A régió jövedelmi egyenlőtlenségeit az ennek számbavételére gyakran használt GINI-mutatóval mérő *VI.2. ábra* szerint³⁵² Magyarország

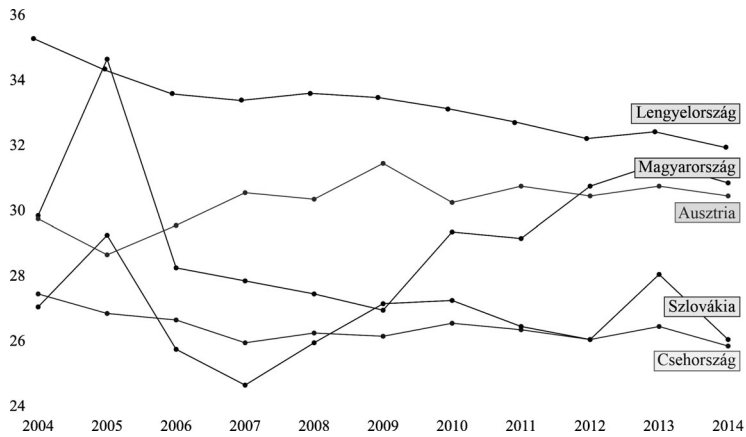
³⁵¹ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?end=2014&locations=HU-SK-PL-CZ-AT&start=1990>

³⁵² <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?contextual=default&end=2014&locations=HU-CZ-SK-PL-AT&start=2004>

VI.1. ábra. Az egy főre jutó GDP Kelet-Közép-Európában

Forrás: Világbank

VI.2. ábra. A jövedelmi egyenlőtlenségeket mérő GINI-mutató alakulása Kelet-Közép-Európában

Forrás: Világbank

a 2010-es évek végén a második legrosszabb helyzetben van, és a tendenciák alapján megközelítheti – az egyébként fokozatosan kiegyenlítettebb eloszlást mutató – utolsó helyezett Lengyelországot. E trendek éles ellentétben állnak a pénzügyi szektor ugyanezen időszakban kimutatott profittermelő képességével, amelyet a II. fejezetben taglaltunk.

E kijózanító statisztikák fényében – kilépve a leíró-magyarázó szerepből – röviden néhány normatív következtetést is levonunk elemzésünkéből. Legfontosabb állításunk a III. fejezetben bemutatott ideológiai térhez kapcsolódik. E szerint a magyar pénzügyi kapitalizmus számára a döntéshozó-döntéselőkészítő elitiek által felajánlott két modell kölcsönösen feltételezte a másikat. Az egymással szemben magukat totális alternatívaként megfogalmazó nézetrendszerek a pénzügyi rezsím szabályozásával, illetve piaci szerkezetével kapcsolatos kérdéseket egyszerű választásokká (laissez faire vs. túlszabályozás, külföldi vs. belföldi tulajdon stb.) egyszerűsítették.

Ezzel kiszorítottak számos olyan modellalternatívát, amelyek e kérdések kapcsán nem a két szélsőséges álláspont valamelyikét foglalták el, vagy egyenesen átfogalmazhatták volna a modellválasztás alapkérdését. Az egyik ilyen lehetséges alternatív pénzügyi kapitalizmusmodellt a progresszív-baloldali gazdaságpolitika irodalma és gyakorlata írja le. E koncepció rövid bemutatása egyben könyvünk zárása is.

*

A rendszerváltás utáni magyar pénzügyi kapitalizmusról szóló elemzésünk legfontosabb normatív tanulsága, hogy a kialakult modell kudarcait jelentős részben a közgondolkodást és a kormányzati döntéshozatalt meghatározó paradigmák kudarcaként lehet azonosítani. A meghatározó gondolkodási irányzatokban közös volt, hogy absztrakt (és egyben gyakran nagyon is földhöz ragadt, például pártfinanszírozási és más korrupciós) céljaikat követve szem előtt tévesztették az állampolgárok érdekeit. A rend-

szerváltás utáni gazdasági gondolkodás válsága egyenes úton vezetett egy növekedésre, minőségi foglalkoztatásra és a közszolgáltatások biztosításához szükséges adóbevételek megteremtésére képtelen gazdasági szerkezethez és gazdaságpolitikához.

A modernizációs konszenzus és a pénzügyi nacionalizmus szembenállása a makrogazdasági egyensúly és a növekedés ügye mellett leginkább talán a pénzügyi szféra gazdasági szerepének megítélése kapcsán lett egyértelmű. Előbbi alapvetően a gazdaság sikerágazatát látta benne, Magyarország világgazdasági integrációjának mintaértékű területét. Mint ilyen, adózási és szabályozási kérdésekben a pénzügyi szféra és különösen a bankszektor „szent tehén”-nek számított, annak ellenére, hogy a döntéshozók figyelmét nem kerülhette el az a tény, hogy a bankok külföldi tulajdonosai évről évre az anyavállalatukét lényegesen meghaladó profitot realizálnak a magyar piacon.

Az újonnan létrehozott és technikai értelemben komplex piacokon különösen erősen érvényesült a nagyvállalatok és ügyfelek közötti információs aszimmetria, amelyre nem reagált megfelelően a pénzügyi, illetve versenyszabályozás. A szocialista–szabaddemokrata kormányok saját érdekeik és konszenzusos értékeik alapján szorosan együttműködtek a hitelintézetekkel, szemet hunyva a fogyasztókat károsító és a pénzügyi stabilitást veszélyeztető gyakorlatok felett. E szimbiózist ráadásul még a válság körülményei közepette is fenntartották, amikor még a súlyosbodó deviza-hitel-anomáliák és a meginduló tömeges kilakoltatások közben is elsősorban a bankok önszabályozásában bíztak. Különösen annak fényében nehezen érthető a korrekció elmaradása, hogy a 2000-es évek végi globális pénzügyi összeomlás, a pénzügyi intézmények nyilvánosságra kerülő sorozatos visszaélései a jelzáloghitelezéstől a LIBOR-botrányon át a pénzmosási ügyekig alapvetően megváltoztatták a nemzetközi pénzügypolitikai gondolkodást.

Ezzel párhuzamosan világossá váltak az árstabilitás-centrikus monetáris politika hátrányai is két fontos területen. Egyrészt nyilvánvalóvá vált, hogy az árstabilitás önmagában nem garantálja a

pénzügyi rendszer stabilitását a pénzügyi buborékokkal és az általuk okozott gazdasági válságokkal szemben. Másrészt a Bundesbank és a német alkotmánybíróság által védeltetett restriktív monetáris politikai felfogás gátolta a válság során a rövid távú tűzoltást is. Így a világ vezető jegybankjai az ortodoxia ellenállása dacára gyorsan belátták, hogy a korábbi mainstream monetáris politika pénzügyi válság idején elsődlegesen nem az árszínvonalra, hanem a reálgazdasági kilátásokra és a bankközi hitelezésre hat. Reakciónk a mennyiségi lazítás és a referenciakamatok – akár drasztikus, nulla százalékos szintet eredményező – csökkentése volt, ami felért egy paradigmaváltással a monetáris politika területén.

E paradigmaváltás a 2010-es országgyűlési választásokkal érte el Magyarországot, először a kormány által felügyelt területeken, majd – Matolcsy György 2013-as MNB-elnöki kinevezése után – a monetáris politikában is. Az új uralkodó rezsim, a pénzügyi nacionalizmus a pénzügyi szektorra kevésbé „szent”, sokkal inkább „fejőstehenként” tekintett. E szemlélet már a szektort érintő új és folyamatosan meghosszabbított „átmeneti” különadókban is megnyilvánult, és a magánnyugdíj-pénztári megtakarítások „államosításában”, valamint az egymást követő devizahiteles intézkedésekben teljesedett ki.

Amikor 2010-ben már látszott, hogy a Bankszövetség beletörődött a sorsába, a modernizációs konszenzus egyéb szószólói között még mindig voltak olyanok, akik tovább vívták az elvesztett háborút: a paradigma egyik közismert támogatója egészen odáig ment, hogy kijelentette: „semmiképp sem kell megmenteni a devizahitelesekét”.³⁵³ Mindazonáltal 2014-ben a parlamenti pártok – bal- és jobboldaliak egyaránt – végül egy másik útvonalat választottak: egy kvázi egyhangú döntés keretében megszüntettek minden devizaalapú kölcsönt Magyarországon, a bankszektorra hárítva az átváltás költségeit.

³⁵³ Király Júlia: Semmiképp sem kell megmenteni a devizahitelesekét. *mfor.hu*, 2010. október 6.

A bankpiac szerkezetének változásai szintén a paradigmaváltás következményei voltak: a számos bank tulajdonosi háttérben bekövetkező változások együttesen egy „hazai” dominanciájú bankszektort eredményeztek, amelyet más fontos piacokon (például a biztosítások kapcsán a CIG Pannónia tulajdonosi körének átrendeződését) is követett az új, „nemzeti” tőkésosztály felépítése. Ahogy több más esetben, a pénzügyi szektor kapcsán is jól ismerte fel a nacionalista közpolitikai kurzus, hogy a *laissez-faire* és az „ön szabályozás” ideológiája valójában a multinacionális vállalatok saját erőfőlényükkel való visszaélésének fedősztorija. A pontos helyzetértékelést ugyanakkor olyan válaszok követték, amelyek az állampolgárok többsége számára nem járt együtt az életszínvonal érdemi növekedésével.

*

A pénzügyi rendszer szabályozásával kapcsolatos nemzetközi vitákban e két meghatározó ideológiai szemlélettel szemben az egyik legfontosabb alternatíva a progresszív-baloldali gazdaságpolitikai paradigma volt. Ennek pozíciója jól megvilágítható a devizahitelezés ügye kapcsán. Ha kiindulópontként elfogadjuk, hogy a közpolitika célja a fogyasztói-állampolgári érdekek érvényesítése, megállapítható, hogy a pénzügyi intézmények egy része legalábbis nem a fogyasztói érdekeket és a pénzügyi stabilitást szem előtt tartva vett részt a lakás-, illetve fogyasztási devizahitelezés magyarországi elterjesztésében (vö. például az egyoldalú szerződésmódosítások kérdését). A pénzügyi szektor szabályozása ennek megfelelően kudarcként értékelhető, akkor is, ha feltételezzük, hogy a bankok gyakorlata jogszerű volt (ami messze nem egyértelmű a különböző szintű bíróságok változatos ítéletei fényében).³⁵⁴

³⁵⁴ Lásd például Kásler Árpád és az OTP ügyét (Devizahiteles győzte le az OTP-t. *origo.hu*, 2012. december 10.); (Ezt mondta ki az Európai Bíróság a Kásler kontra OTP-ügyben. *origo.hu*, 2014. május 8.)

A „Vajon hitel-e a devizahitel?” vitájában a progresszív álláspont a nacionalista kapitalizmusellenesség és a rendszerapologeta neoliberalizmus két szélsőértéke között helyezkedik el: az érintett devizahitel-megállapodások ugyan legitim hitelszerződések voltak, azonban a kockázatokat egyoldalúan osztották el. Ráadásul az eredeti kockázatelosztáson túl az egyoldalú szerződésmódosításokkal a bankok már szisztematikusan károsították ügyfeleiket, ami nem egyszer családi tragédiákat eredményezett. A kialakult válság kezelésében és a későbbiek megelőzésében a progresszív gazdaságpolitika feladata a társadalmi igazságosság elveinek gyakorlatba ültetése lett volna – a jogállamiság keretei között.

Ennek elengedhetetlen feltétele lett volna a pénzügypolitikai területen kialakult szabályozási csapda kezelése. A válság előtti időszakban a jegybank, a PSZÁF és a kormány által lehatárolt adminisztratív Bermuda-háromszögben eltűnt a pénzügyi stabilitás intézményi felelőse. A rendszerváltás óta nagyjából változatlan pénzügyi elit forgóajtószerű szerepcseréi elfedték a tényleges állandóságot: a mindenkori pénzügypolitika elsősorban a hazai és a nemzetközi pénzügyi szervezetek kiszolgálására rendezkedett be. A pénzügyi nacionalizmus ugyanakkor csak részben adott egy koherens közpolitikai választ az előző hegemon rezsimre. Közben számos lényeges korrekciós lépést megtett (lásd például a felügyeleti jogkörök összpontosítását az MNB-ben), a „bankárkormányzás” kritikája jórészt csak az új pénzügyi elit kiépítésének paravánjaként szolgált.

A hegemon pozícióban egymást váltó két meghatározó pénzügyi ideológiával szemben a progresszív pénzügypolitika célja az adott helyzetben nem az elitek, hanem az állampolgárok helyzetbe hozása lett volna. Ennek megfelelően kevésbé lett volna lényeges számára a pénzügyi intézmények tulajdonosi szerkezete, és nem zárta volna ki, hogy a bankok érdeke egybeeshet a nemzetgazdasági érdekekkel (igaz, a kettő automatikus összhangját sem fogadta volna el).

Általánosságban a progresszív pénzügypolitika elsődleges feladata a tisztességes verseny biztosítása, a felelőtlen viselkedés korlátozása és a rendszerkockázat csökkentése. Avagy a gazdaságelmélet nyelvén: a kollektív cselekvési, a piaci kudarcokkal, valamint a negatív externáliákkal kapcsolatos problémák megoldása. E rendszerben az államnak szerepe lehet mindenhol, ahol a piaci koordináció nem képes a kockázatok kezelésére. Indokolt esetben a pénzügyi intézmények közösségi tulajdonlása sem ördögtől való, ha a tőkeallokáció piaci mechanizmusa bizonyos részterületeken kudarcot vall (mint például a mikrohitelzés vagy az alacsony költségű „alapszámlák” esetében).

A Kelet-Közép-Európára kiterjedő globális válság ezeket az általános progresszív elveket ugyanakkor egy további tanulsággal egészítette ki. A fejlett országok régiói között a tekintetben nincs különbség, hogy az államok (és az államok által létrehozott és finanszírozott nemzetközi szervezetek) szerepe a válság után kibővült. A válság a szűkebb pénzügyi elit körén túl is leleplezte a globális pénzügyi konglomerátumok kiegyensúlyozatlan stratégiáját a magországi központok és a félperiférián működő fiók-vállalataik tekintetében. Az anyabankok tőkehelyzetének rendezése prioritás volt az érintett észak-amerikai és nyugat-európai kormányok számára, amely gyakran profiltisztítással, a kelet-európai leányvállalatok eladásával vagy legalábbis csökkentett aktivitásával járt együtt.

Bár bizonyos közpolitikai hálózatok e folyamat kedvezőtlen regionális hatásait képesek voltak kordában tartani – mint ahogy a Bécsi Kezdeményezés keretében egyes nyugat-európai tulajdonú bankcsoportok sikeresen vállalták, hogy biztosítják kelet-európai leánybankjaik hitelezési aktivitásának szinten tartását³⁵⁵ – a globális pénzügyi kapitalizmus e válságidőszakban felfedte működési logikáját. A félperiférián a progresszív gazda-

³⁵⁵ <http://vienna-initiative.com/wp-content/uploads/2012/08/De-Haas-et-al-2012.pdf>

ságpolitikának így egy kétfrontos küzdelemre kell berendezkednie: nemcsak a belföldi pénzügyi lobbival szemben kell érvényesítenie a társadalmi igazságosság elveit, de a transznacionális pénzügyi elittel és a vele szimbiózisban működő magterületi politikai elittel szemben is.

IRODALOM

Abel, István–Siklos, Pierre L. (2004): Secrets to the successful Hungarian bank privatization: the benefits of foreign ownership through strategic partnerships. *Economic Systems*, 28(2), 111–123.

Acemoglu, Daron–Robinson, John Alan (2005): *Economic origins of dictatorship and democracy*. Cambridge, Cambridge University Press

Ágh, Attila (2015): De-Europeanization and de-Democratization trends in ECE: From the Potemkin democracy to the elected autocracy in Hungary. *Journal of Comparative Politics*, 8(2), 4.

Albo, Greg (2012): Contemporary capitalism. In: Ben Fine–Alfredo Saad-Filho (eds.): *Elgar Companion to Marxist Economics*. London, Edward Elgar

Althusser, Louis (2006 [1970]): Ideology and ideological state apparatuses (Notes towards an investigation). In: Aradhana Sharma–Akhil Gupta (eds.): *The Anthropology of the State: A reader*. Oxford, Blackwell, 86–98.

Andor László (2002): A bürokratikus modernizáció vége. *Esély*, 2002/3., 3–16.

Andor László (2017): *Jóléti modellek, európai válságok*. Budapest, Noran Libro

Andronova, Gallina (2000): *Ideological content of the East European financial sector reform*. In: A Captured Moment in Time: IWM Junior Fellow Conferences, Vol. X/7

Artner Annamária (2009): A kínai működőtőke-kivitel és Kelet-Európa. *Közgazdasági Szemle*, 56(11), 1041–1056.

Ball, Terence–Dagger, Richard (2011): Ideologies, Political. In: Kurian, George Thomas (ed.), *The Encyclopedia of Political Science*. Washington, CQ Press

Banai, Ádám–Király Júlia–Nagy Márton (2010): Az aranykor vége Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 57(2), 105–131.

Baran, Paul M.–Sweezy, Paul (1966): *Monopoly capitalism. An Essay on the American Economic and Social Order*. New York–London, Modern Reader Paperback

Baumol, William J.–Litan, Robert E.–Schramm, Carl J. (2007): *Good capitalism, bad capitalism, and the economics of growth and prosperity*. New Haven, Yale University Press

Benczes István (2016): A washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek. *Közgazdaság*, 11(3), 107–123.

Beyme, Klaus von (2008): The evolution of comparative politics. In: Caramani, Daniele (ed): *Comparative Politics*. Oxford, Oxford University Press, 27–43.

Blanchard, Olivier (1999): Interjú Kornai Jánossal. *Közgazdasági Szemle*, 46(3), 201–212.

Bluhm, Katharina–Varga, Mihai (2018): *New Conservatives in Russia and East Central Europe*. London, Routledge

Bockman, Johanna–Eyal, Gill (2002): Eastern Europe as a laboratory for economic knowledge: The transnational roots of neoliberalism. *American Journal of Sociology*, 108(2), 310–352.

Bogár, L. (2003): *Magyarország és a globalizáció*. Budapest, Osiris

Bogdanor, Vernon (2001): *Politikatudományi enciklopédia*. Budapest, Osiris

Bohle, Dorothee (2014): Post-socialist housing meets transnational finance. Foreign banks, mortgage lending, and the privatization of welfare in Hungary and Estonia. *Review of International Political Economy*, 21(4), 913–948.

Bohle, Dorothee–Greskovits, Béla (2007): Neoliberalism, embedded neoliberalism and neocorporatism. Towards transnational capitalism in Central-Eastern Europe. *West European Politics*, 30(3), 443–466.

Bonin, John P.–Abel, Istvan (2000): Retail banking in Hungary: a foreign affair? *William Davidson Institute Working Paper*, No. 356

Bonin, John P.–Wachtel, Paul (1999): Lessons from bank privatization in Central Europe. *William Davidson Institute Working Paper*, No. 245

Borish, Michael S.–Ding, Wei–Noel, Michel (1997): The Evolution of the State-Owned Banking Sector during Transition in Central Europe. *Europe-Asia Studies*, 49(7), 1187–1208.

Bozóki, András (1997): The ideology of modernization and the policy of materialism: the day after for the socialists. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 13(3), 56–102.

Bozóki, András (2015): Broken Democracy, Predatory State, and Nationalist Populism. In: Krasztev, Peter–Van Til, Jon (eds.): *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*. Budapest–New York, The CEU Press, 3–35.

Böcskei, Balázs (2016): Overheads Reduction: Policy Change as a Political Innovation. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 5(3), 70–89.

Böröcz, József (1999): Reaction as progress: Economists as intellectuals. *Intellectuals and Politics in Central Europe*, 245–262.

Böröcz, József et al. (2001): *Empire's New Clothes: Unveiling EU-Enlargement*. Central Europe Review e-books

Böröcz, József–Róna-Tas, Ákos (1995): Small leap forward: Emergence of new economic elites. *Theory and Society*, 24(5), 751–781.

Böröcz, József–Southworth, Caleb (1996): Decomposing the intellectuals' class power: Conversion of cultural capital to income, Hungary, 1986. *Social Forces*, 74(3), 797–821.

Brown, Martin–De Haas, Ralf (2012): Foreign banks and foreign currency lending in emerging Europe. *Economic Policy*, 27(69), 57–98.

Bruszt, László (1990): The Antall Government and the Economic Interest Groups. *Balance: The Hungarian Government, 1994*. In: Gombár, Csaba (et al., eds.): *Balance: The Hungarian Government, 1990–1994*. Budapest Korridor, Centre for Political Research, 218–233.

Bruszt, László (2002): Making Markets and Eastern Enlargement: Diverging Convergence? *West European Politics*, 25(2), 121–140.

Bukharin, Nikolai (1929): *Imperialism and world economy* (Introduction by Vladimir Ilyich Lenin). New York, International Publishers

Bunea, Adriana–Ibenskas, Raimondas (2015): Quantitative text analysis and the study of EU lobbying and interest groups. *European Union Politics*, 16(3), 429–455.

Coakley, Jerry (1982): Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development. *Capital and Class*, 6(2)

Coen, David (2007): Empirical and theoretical studies in EU lobbying. *Journal of European Public Policy*, 14(3), 333–345.

Cox, Robert W. (1983): Gramsci, hegemony and international relations: an essay in method. *Millennium*, 12(2), 162–175.

Csaba, László (2011): A magyar átalakulás és fejlődés néhány általánosítható elméleti tanulsága. *Közgazdasági Szemle*, 58(10), 813–831.

Csáki György (szerk.) (2009): *A látható kéz – A fejlesztő állam a globalizációban*. Budapest, Napvilág Kiadó

Cséfalvay, Zoltán–Matolcsy, György–Landesmann, Michael (1999). Hungary's Accession to the EU: the Impact on Selected Areas of Hungarian–Austrian Relations. *Joint Statements by the Hungarian and*

Austrian Research Teams. Vienna/Budapest: WIIW, WIFO, ICMFD, and EcoGI

Csigó Péter (1998): A gazdasági stabilizációs diskurzus. *Szociológiai Szemle*, 8(3), 121–151.

Csigó, Péter (2015): *Mediatizált politika és kollektív spekuláció*. Budapest, Replika

Csillag István (1995): *Az új privatizációs törvény*. Budapest, Kompkonzult Kft.

Csillag István (1996): Az állam biztonságától a köz biztonságáig. *Közgazdasági Szemle*, 43(6), 561–563.

Csillag, Tamás–Szelényi, Iván (2015): Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-communist Europe. *East European Journal of Society and Politics*, 1(1), 18–48.

Csizmadia Ervin (2016): Politikatudomány és történettudomány: Kutathatjuk-e együtt a magyar politikai fejlődést? *Múltunk* (4)

Csizmadia Ervin (2018): *A magyar politikai fejlődés logikája*. Budapest, Gondolat

Dawson, James–Hanley, Seán (2016): The Fading Mirage of the “Liberal Consensus”. *Journal of democracy*, 27(1), 20–34.

Debreczeni József (1998): *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás*. Budapest, Osiris

Debreczeni József (2003): *Orbán Viktor*. Budapest, Osiris

Debreczeni József (2006): *Az új miniszterelnök*. Budapest, Osiris

Debreczeni József (2009): *Arcmás*. Budapest, Noran Libro

De Figueiredo, John M.–Richter, Brian Kelleher (2013): *Advancing the empirical research on lobbying*. National Bureau of Economic Research Working Paper No. 19 698

Deeg, Richard (1999): *Finance Capitalism Unveiled. Banks and the German Political Economy*. Ann Arbor, University of Michigan Press

Demszky Gábor (2012): *Elvesztett szabadság – Láthatatlan történeteim*. Budapest, Noran Libro

Denham, Andrew (2005): *British Think-tanks and the Climate of Opinion*. London, Routledge

Desai, Meghnad (2008): Lenin, Vladimir Ilyich. *The New Palgrave Dictionary of Economics Online*, 1–11.

Dessewffy Tibor–Nagy Zsófia (2012): Ahogy jön. A visszafogott realizmus felé. *Politikatudományi Szemle*. XXI. (4), 125–149.

Durlauf, Steven N.–Blume, Lawrence (2008): *The new Palgrave dictionary of economics* (Vol. 6.), London, Palgrave Macmillan

Dür, Andreas (2008): Interest groups in the European Union: how powerful are they? *West European Politics*, 31(6), 1212–1230.

Éber Márk Áron (2012): *Megkülönböztetett különbségek: A „magyar társadalom” tagolódásának és tagolásának vizsgálatához*. PhD-értekezés, Budapest, ELTE TÁTK

Éber Márk Áron et al. (1989): Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 6 (21) 10–63.

Epstein, Rachel A.–Rhodes, Martin (2014): International in life, national in death? Banking nationalism on the road to banking union. *KFG Working Paper*, 61.

Eyal, Gil–Szelényi, Ivan–Townsend, Eleonor R. (1998): *Making capitalism without capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London, Verso

Fábry, Ádám (2018): The origins of neoliberalism in late ‘socialist’ Hungary: The case of the Financial Research Institute and ‘Turnabout and Reform’. *Capital and Class*, 42(1), 77–107.

Farkas Beáta (2015): A kapitalizmus változatai Közép-és Kelet-Európában. *Köz-gazdaság*, 10(3), 105–112.

Farkas Péter (2013): A rendszerszemléletű kritikai közgazdaságtan védelmében. *Eszmélet*, 25(100), 195–203.

Farkas Péter (2017): Az állam szerepével kapcsolatos gazdaságelméletek módosulása a világgazdasági válságok nyomán. *Köz-gazdaság*, 12(5), 127–149.

Farkas Zoltán (2008): Az aufklérizmus végnapjai – Antal László a magyar médiában. *Hitelintézeti Szemle*, 2008/6, 589–593.

Fohlin, Caroline (2007): *Finance capitalism and Germany’s rise to industrial power*. Cambridge, Cambridge University Press

Forgács Imre (2015): A görög válság néhány riasztó tanulsága. *Köz-gazdaság*, 10 (3), 41–56.

Földes György (1995): *Az eladósodás politikatörténete: 1957–1986*. Budapest, Maecenas.

Földes György (2015): *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988*. Budapest, Napvilág Kiadó

Földes György–Antal Attila (szerk.) (2016): *Holtpont. Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*. Budapest, Napvilág Kiadó

Friedman, Milton–Friedman, Rose D. (1980): *Free to Choose*. New York–London, Harcourt Brace Jovanovich

Friese, Susanne (2014): *Qualitative data analysis with ATLAS.ti*. London, Sage

Gagy, Ágnes (2015): Reform economics at the Financial Research Institute in late socialist Hungary. A case of globally embedded knowledge production. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1(2), 59–79.

Galbraith, John Kenneth (2015): *The new industrial state*. Princeton, Princeton University Press

Geddes, Barbara (2007): What causes democratization. In: *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford, Oxford University Press

Gedeon Péter (1999): Szociális piacgazdaság vagy mégsem? A világbank és a magyar nyugdíjreform. In: Gedeon Péter (szerk.): *Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában*. Akadémiai Kiadó, 148–168.

Gedeon, Peter (2004): Market and Democracy: The Dual Transition in Hungary. *Society and Economy*, 85–107.

Gedeon Péter (2014): Piac és demokrácia: barátok vagy ellenségek? *Politikatudományi Szemle*, 23(1), 53–76.

Gerschenkron, Alexander (1962): *Economic backwardness in historical perspective: a book of essays*. Cambridge (Mass.). Harvard University Press

Gourevitch, P. (1986): *Politics in Hard Times: Comparative Responses to International Economic Crises*. Ithaca (NY), Cornell University Press

Gramsci, Antonio (1974). *Levelek a börtönből*. Budapest, Kossuth

Greskovits, Béla (1998): *The Political Economy of Protest and Patience: East European and Latin American Transformations compared*. Budapest, CEU Press

Greskovits Béla (1999): Versengő nézetek a kommunizmus utáni piaci társadalomról. In: Laki Mihály–Pete Péter–Vince Péter (szerk.): *Mindannyiunkban van valami közös: Lányi Kamilla születésnapjára*. Budapest, Kopint-Datorg

Greskovits, Béla (2015): The hollowing and backsliding of democracy in East Central Europe. *Global Policy*, 6(S1), 28–37.

Guillén, Arturo (2014): Financialization and financial profit. *Brazilian Journal of Political Economy*, 34(3), 451–470.

György László (2017): *Egyensúlyteremtés – a gazdaságpolitika missziója*. Budapest, Századvég

Hilferding, Rudolf (1985 [1910]): *Finance Capital: A Study of the Latest*

Phase Of Capitalist Development. Routledge – Magyarul: *A fináncctőke. A kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszának vizsgálata*. Budapest, KJK, 1959

Hirschman, Albert O. (2000): *Versengő nézetek a piaci társadalomról (És egyéb újkeletű írások)*. Budapest, József Műhely Kiadó

Hrebenar, Ronald J.–McBeth, Courtney H.–Morgan, Bryson B. (2008): Interests and lobbying in Lithuania: a spectrum of development. *Journal of Public Affairs*, 8(1-2), 51–65.

IMF (2013): *Hungary – Selected Issues*. Washington, International Monetary Fund

Horn Gyula (1999): *Azok a kilencvenes évek...* Budapest, Kossuth

Jackson, Gregory–Deeg, Richard (2012): The long-term trajectories of institutional change in European capitalism. *Journal of European Public Policy*, 19(8), 1109–1125.

Jessop, Bob–Stones, Rob (2005): Economic and political aspects of deregulation. *Global Finance and Urban Living: A Study of Metropolitan Change*, 30.

Johnson, Juliet Ellen–Barnes, Andrew (2015): Financial nationalism and its international enablers: The Hungarian experience. *Review of International Political Economy*, 22(3), 535–569.

Kang, Seonjou (2007): Agree to reform? The political economy of conditionality variation in International Monetary Fund lending, 1983–1997. *European Journal of Political Research*, 46(5), 685–720.

Kapás Judit–Czeplédi Pál–Kovács István (2012): *Technológiai fejlődés és intézményi változás: kölcsönhatások és fejlődési irányok*. OTKA Kutatási jelentések

Kaufman, Robert R. (2007): Market Reform and Social Protection: Lessons from the Czech Republic, Hungary, and Poland. *East European Politics & Societies*, 21(1), 111–125.

Kéri László–Petschnig Mária Zita (1995): *24 évszak*. Budapest, Intera

Király Júlia (2016): A magyar bankrendszer tulajdonosi struktúrájának átalakulása. *Közgazdasági Szemle*, 63(7-8), 725–761.

Kiss, Gergely (2005): Monetary policy issues in Hungary on the eve of EU membership. In: Bank for International Settlements (ed.): *Globalisation and monetary policy in emerging markets*. Basel, Bank for International Settlements, 156.

Kiss Tamás (2010): *Adminisztratív tekintet*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion

Klüver, Heike (2009): Measuring Interest Group Influence Using Quantitative Text Analysis. *European Union Politics*, 10(4), 535–549.

Klüver, Heike (2015): The promises of quantitative text analysis in interest group research: a reply to Bunea and Ibenskas. *European Union Politics*, 16(3), 456–466.

Konrád György–Szelényi Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, Gondolat

Korkut, Umut (2010): More Reform, Less Action: Dilemmas of Economic Europeanization in Hungary. *Problems of Post-Communism*, 57(1), 17–27.

Kornai János (1971): *Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó

Kornai János (1992): A posztszocialista átmenet és az állam. *Közgazdasági Szemle*, 39(6), 489–512.

Kornai János (1995): Négy jellegzetesség. A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, 42(12), 1097–1117.

Kotz, David M. (2008): Neoliberalizmus és financializáció. *Fordulat*, 4: 64–81.

Köves András (1992): Sokkterápia vagy fokozatosság. Közép- és kelet-európai gazdasági problémák és gazdaságpolitikák, 1989–1991. *Közgazdasági Szemle*, 39(1), 1–18.

Kristóf Luca (2014): *Véleményformálók. Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben*. Budapest, L'Harmattan–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Krugman, Paul (1995): Dutch tulips and emerging markets. *Foreign affairs*, 74(4), 28–44.

Kuczai Tibor–Becskeházi Attila (1992): *Szociológia, ideológia, közbeszéd – Szociológia és társadalomdiskurzus*. Budapest, Scientia Humana

Lányi Kamilla (1997): A globális konvergencia változatai – Washington és Maastricht, I–II. *Külgazdaság*, 41(11), 5–29.; 41(12), 4–19.

Lendvai-Bainton, Noemi (2017): Radical politics in post-crisis Hungary: Illiberal democracy, neoliberalism and the end of the welfare state. In: Kennett, Patricia – Lendvai-Bainton, Noemi (eds.): *Handbook of European Social Policy*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 400–414.

Lengyel László (1998): Magyar miniszterelnökök (1988–1998). In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve – A rendszerváltás (1988–1998)*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány

Lengyel László (2014): *A szabadság melankóliája*. Budapest, Kossuth
Lenin, V. I. (1981 [1917]): *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*. Budapest, Kossuth

Levine, Ross (2002): Bank-based or market-based financial systems: which is better? *Journal of Financial Intermediation*, 11(4), 398–428.

Lipset, Seymour Martin (1959): Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69–105.

Macartney, Huw (2011): *Variiegated neoliberalism: EU varieties of capitalism and international political economy*. London, Routledge

Makó Csaba–Farkas Éva–Illéssy Miklós–Csizmadia Péter (2012): A magyar gazdaság integrációja és a szegmentált kapitalizmus elmélete. In: Kovách Imre et al. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest, Argumentum Kiadó, 191–203.

Márkus Péter (1991): Modernizációs elméletek a nyolcvanas évek hazai társadalomtudományában – Vázlat. *Eszmélet*, 9 (1991. tavasz)

Matolcsy György (1996): John Maynard Keynes – olvassuk, ne temessük! In: *Akik nyomot hagytak a 20. századon. Eszmetörténeti előadások 1*. Budapest, Napvilág Kiadó,

Matolcsy György (1998): *Sokk (vagy kevés?)*. Budapest, Kairosz Kiadó

Matolcsy György (2002): *Élő emlékeink. A Széchenyi Terv világa*. Budapest, Válasz

Matolcsy György (2015): *Egyensúly és növekedés*. Budapest, Kairosz Kiadó

McDonald, Jason (1993): Transition to utopia: a reinterpretation of economics, ideas, and politics in Hungary, 1984 to 1990. *East European Politics and Societies*, 7(2), 203–239.

Medvegyev Péter (2015): Nagyobb kockázat, nagyobb növekedési ütem – kockázat nélkül nincs növekedés! Hozzászólás Thomas Piketty: *A tőke a 21. században* című könyvéhez. *Közgazdasági Szemle*, 62(9), 943–951.

Melegh, Attila–Szelényi, Iván (2016): Polanyi Revisited. Introduction. *East European Journal of Society and Politics*, 2(2), 4–10.

Mellár Tamás (1991): A gazdasági átmenet és az átmenet gazdaságtana. *Aula. Társadalom és Gazdaság*, 9–27.

Mérő Katalin–Piroska Dóra (2013): A makroprudenciális bankszabályozás és -felügyelés keretrendszerének kialakítása. Egy paradigmaváltás elemzése. *Hitelintézeti Szemle*, 4., 306–325.

Mérő, Katalin–Piroska, Dóra (2016): Banking Union and banking

nationalism: Explaining opt-out choices of Hungary, Poland and the Czech Republic. *Policy and Society*, 35(3), 215–226.

Méző, Katalin–Piroska, Dóra (2017): Policy Diffusion, Policy Learning and Local Politics: Macroprudential Policy in Hungary and Slovakia. *Europe-Asia Studies*, 1–25.

Mihályi Péter (2003): Egyszer volt Budán kutyavásár! Várhegyi Éva: Bankvilág Magyarországon (könyvrecenzió). *Közgazdasági Szemle*, 50(10), 911–914.

Mihályi Péter (2005): *A privatizáció szellemi előkészítése*. Budapest, Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.

Mihályi Péter (2009): A „washingtoni konszenzus” jelentősége a posztzocialista országok számára. *Competitio*, 1, 5–25.

Mike, Károly (2007): An Unhappy Consensus: EU Membership and Party Collusion in Hungary. *World Political Science*, 3(4)

Miliband, Ralph (1969): *The state in capitalist society*. New York, Basic Books

Mills, C. Wright (2018): *The power elite. Inequality*. London, Routledge, 71–86.

Minsky, Hyman P. (2008): Hosszú hullámok a pénzügyi kapcsolatokban: Pénzügyi tényezők a súlyosabb válságokban. *Fordulat*, 1(4), 10–25.

Minxin, Pei (2006): *China's trapped transition: The Limits of Developmental Autocracy*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press

Miszlivetz Ferenc (szerk.) (2009): *Válság világrendszer szemléletben*. Szombathely, Savaria University Press

Mueller, Dennis. C. (ed.) (2012): *The Oxford Handbook of Capitalism*. Oxford, Oxford University Press

Müller János–Kovács Tamás–Kovács Levente (2014): *A Magyar Bankszövetség története*. Budapest, Tarsoly Kiadó

Neményi Judit (2011): *Amit nem árt tudni az államadóságról*. Konferenciakiadvány. Budapest, Pénzügykutató Zrt.

North, Douglass C., & Weingast, Barry R. (1989): Constitutions and commitment: the evolution of institutions governing public choice in seventeenth-century England. *The journal of economic history*, 49(4), 803–832.

Nölke, Andreas–Vliegenthart, Arjan (2009): Enlarging the varieties of capitalism. The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World politics*, 61(4), 670–702.

O'Donnell, Guillermo A. (1973): *Modernization and bureaucratic-*

authoritarianism: Studies in South American politics. Berkeley, Institute of International Studies, University of California

Orbán Gábor–Szapáry György (2006): Magyar fiskális politika: quo vadis? *Közgazdasági Szemle*, 53(4), 293–309.

Orren, Karen–Skowronek, Stephen (2004): *The search for American political development*. Cambridge, Cambridge University Press

Peck, Jamie (2010): *Constructions of neoliberal reason*. Oxford, Oxford University Press

Pedersen, Helene Helboe (2013): Is measuring interest group influence a mission impossible? The case of interest group influence in the Danish parliament. *Interest Groups & Advocacy*, 2(1), 27–47.

Pénzügykutató Zrt. (2008): *Nemzeti bajnokok teremtése Magyarországon. A verseny és a versenyképesség kapcsolata – összehasonlító vállalati esettanulmányok*. (A VKK/5/2006 támogatási szerződés záró tanulmánya)

Pete Péter (2001): Elemzési keret egy leendő államháztartási reform alapelveihez. *Közgazdasági Szemle*, 48(10), 810–823.

Phillips, Richard–Henderson, Jeffrey–Andor, László–Hulme, David (2006): Usurping Social Policy: Neoliberalism and Economic Governance in Hungary. *Journal of Social Policy*, 35(04), 585–606.

Pierson, Paul (2011): *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton, Princeton University Press.

Pijl, Kees van der (2008): A transznacionális káderosztály kétarcúsága a neoliberalizmus korában. *Fordulat*, 1(1), 68–86.

Piroska, Dóra (2017): *Funding Hungary: Exposing Normal and Dysfunctional Crisis Management*. Corvinus University of Budapest, Working Paper

Pogány Ágnes (1998): A Pénzügykutató Intézet története. In: Lengyel László (ed.): *Lámpások az alagútban. Emlékek a Pénzügykutatóról*. Budapest, Pénzügykutató Rt.–Perfekt Rt., 9–77.

Pogátsa, Zoltán (2009): Hungary: from star transition student to backsliding member state. *Journal of Contemporary European Research*, 5(4), 597–613.

Pogátsa Zoltán (2016): *Magyarország politikai gazdaságtana: az északi modell esélyei*. Budapest, Osiris

Pokol Béla (2005): *Globális uralmi rend (I. kötet)*. Budapest, Kairosz Kiadó

Polányi Károly (2004): *A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó

Potters, Jan–Sloof, Randolph (1996): Interest groups: A survey of empirical models that try to assess their influence. *European Journal of Political Economy*, 12(3), 403–442.

Przeworski, Adam–Limongi, Fernando (1997): Modernization: Theories and facts. *World politics*, 49(2), 155–183.

Radosh, Ronald–Rothbard, Murray N. (1972): *A new history of Leviathan: essays on the rise of the American corporate state*. New York, Dutton

Róna Péter (2009): A kifulladt paradigma. In: Dr. Kártyás Gábor – Dr. Takács Gábor (szerk.): *Válságkezelési útmutató szakszervezeteknek*. Budapest, LIGA Szakszervezetek

Scheiring, Gábor (2015): *The political economy of de-democratization in Hungary*. Paper presented at the The Session of the Critical Political Economy Network at the 12th Conference of the European Sociological Association

Scheiring, Gábor (2016): *The Political Economy of Illiberalism*. Paper Presented at the 48th Annual Convention of the Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies

Scheiring, Gábor (2019): *Egy demokrácia halála. Az antidemokratikus kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó

Scheiring Gábor–Boda, Zsolt (2011): *Globalizáció és fejlődés a periférián: Válság és alternatívák*. Budapest, Új Mandátum

Scheiring Gábor–Jávor Benedek (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan

Schumpeter, Joseph A. (2010) [1942]: *Capitalism, socialism and democracy*. London, Routledge

Sebők Miklós (2008): A marxista politikatudomány kemény magja. *Fordulat*, I(2), 38–66.

Sebők Miklós (2009): A „beágyazottság” hiánya mint elméletrekonstrukciós probléma – Pokol Béla egy Pijl-cikke tükrében. *Századvég*, 52, 1–22.

Sebők Miklós (2016): A modernizációs konszenzus, mint a rendszerváltás ideológiája és közpolitikája. In: Antal Attila–Földes György (szerk.): *Holtpont: Társadalomkritikai tanulmányok Magyarországon elmúlt 25 évről*. Budapest, Napvilág Kiadó, 46–76.

Sebők Miklós (2017): „Privatizálni a privatizációt”. Az organikus közgazdászok és a gazdasági rendszerváltás ideológiája. *Századvég*, (85), 31–66.

Sedelmeier, Ulrich (2014): Anchoring democracy from above? The European Union and democratic backsliding in Hungary and Romania after accession. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Vol. 52., Issue 1., 105–121.

Siwinska-Gorzela, Joanna (1999): *Public debt structure and dynamics in the Czech Republic, Hungary, Poland and Romania*. Warsaw, Center for Social and Economic Research

Skinner, Burrhus Frederic (2011): Lobbying. In: Kurian, George Thomas (ed.): *The Encyclopedia of Political Science*. Washington, CQ Press

Skocpol, Theda (1979): *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge, Cambridge University Press

Soros, George (2009): Capitalism versus Open Society. *Financial Times*, 2009. 10. 30.

Stark, David–Bruszt, László (1998): *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge, Cambridge University Press

Strange, Susan (2015): *Casino Capitalism: with an Introduction by Matthew Watson*. Manchester, Manchester University Press

Szabó Zsolt (2012): A kivonulás–tiltakozás–hűség fogalomhármás közgazdaságtani relevanciája a 21. században. *Közgazdasági Szemle*, 59(12), 1311–1335.

Szakolczai György (2010): A washingtoni konszenzus és a posztoszocialista országok. Hozzászólás Mihályi Péter cikkéhez. *Competitio*, 1: 167–188.

Szalai Erzsébet (1994): A restriktív spirál. *Beszélő*, 6(40.)

Szalai Erzsébet (1997): Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. *Szociológiai Szemle*, (2), 75–101.

Szalai Erzsébet (1999): *Oroszlánok és globalizáció*. Budapest, Új Mandátum

Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest, Aula

Szalai Erzsébet (2004): *Az első válaszkísérlet. A létezett szocializmus – és ami utána jön*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.

Szalai Erzsébet (2012): *Globális válság – magyar válság-alternatívák*. Budapest, L'Harmattan.

Szalai Erzsébet (2016): A hatalom metamorfózisai. *Replika*, 98(3), 121–140.

Szamuely László (1992): Makroökonómiai stabilizációs kísérlet

Oroszországban, avagy a sokkterápia újabb kalandja. *Külgazdaság*, 36(10), 13–25.

Szamuely László–Csaba László (1998): *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban–közgazdaságtan a rendszerváltozásban*. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány

Szapáry, György (2002): Banking sector reform in Hungary: what have we learned and what are the prospects? *Comparative Economic Studies*, 44(2-3), 103–124.

Szelényi, Iván–Szelényi, Szonja (1995): Circulation or reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe. *Theory and Society*, 24(5), 615–638.

Szivós Péter (2014): A magyar háztartások jövedelme és fogyasztása nemzetközi összehasonlításban: felzárkózás vagy leszakadás? In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Budapest, Tárki, 51–62.

Thomas, Clive S.–Hrebenar, Ronald J. (2008): Understanding interest groups, lobbying and lobbyists in developing democracies. *Journal of Public Affairs*, 8(1-2), 1–14.

Tilly, Charles (1984): *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York, Russell Sage Foundation

Váradai Balázs (2012): A munkaügy helye és súlya a kormányzat intézményrendszerében. In: Fazekas Károly–Scharle Ágota (szerk.): *Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010*. Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet–MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet.

Várhegyi Éva (1998): A magyar banktulajdonosi szerkezet sajátos vonásai. *Közgazdasági Szemle*, 45(10), 906–922.

Várhegyi, Éva (2002): *Bankvilág Magyarországon*. Budapest, Helikon Kiadó

Varro, Krisztina (2010): Re-Politicising the Analysis of “New State Spaces” in Hungary and Beyond: Towards an Effective Engagement with “Actually Existing Neoliberalism”. *Antipode*, 42(5), 1253–1278.

Veblen, Thorstein (2017 [1904]): *The Theory of Business Enterprise*. London, Routledge

Vígh, László (é. n.): *Marx gazdasági tanai*. [http://vighlaszlo.com/Publikaciok/11marx\[1\].doc](http://vighlaszlo.com/Publikaciok/11marx[1].doc)

Vitányi Iván (2011): *A feudalizmus továbbélése a mai Magyarországon*. Budapest, Noran Libro

Voszka Éva (1998): Nagyvállalatok az átalakulás kavalkádjában.

In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve – A rendszerváltás (1988–1998)*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

Voszka, Éva (2018): Nationalisation in Hungary in the Post-Crisis Years: A Specific Twist on a European Trend? *Europe-Asia Studies*, 1–22.

Watson, Matthew–Hay, Colin (2003): The discourse of globalisation and the logic of no alternative: rendering the contingent necessary in the political economy of New Labour. *Policy & Politics*, 31(3), 289–305.

Weber, Max (1995 [1904/05]): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Cserépfalvi

Weber, Max (1998): *Tanulmányok*. Budapest, Osiris

Weyland, Kurt (1999): Neoliberal populism in Latin America and Eastern Europe. *Comparative Politics*, 31(4), 379–401.

Worth, Owen (2002): The Janus-like character of counter-hegemony: Progressive and nationalist responses to neoliberalism. *Global Society*, 16(3), 297–315.

Yadav, V. (2010): Pressure Groups. In: Kurian, George Thomas et al. (eds.): *The Encyclopedia of Political Science*. Washington, CQ Press

Young, Kevin (2014): The complex and covert web of financial protectionism. *Business and Politics*, 16(4), 579–613.

Táblázatok és ábrák jegyzéke

Táblázatok

- II.1. A devizaalapú hitelek aránya 83
- III.1. A kapitalizmus-diskurzusok elvontsági szintje 97
- IV.1. A neoliberális platform képviselői 171
- IV.2. A közpolitikai témák kódkönyve 213
- IV.3. A tíz legfontosabb közpolitikai téma és álláspont a közleményekben (2010–2014) 215
- IV.4. A tíz legfontosabb közpolitikai téma és álláspont a beszámolóokban (2006–2009) 219
- IV.5. A Bankszövetség lobbitevékenysége, közpolitikai témák szerint (2006–2009) 221
- IV.6. NER-közeli bankérdekeltségek 249

Ábrák

- I.1. A könyv logikája 35
- I.2. A gazdaságpolitikai diskurzus szintjei 39
- VI.1. Az egy főre jutó GDP Kelet-Közép-Európában 290
- VI.2. A jövedelmi egyenlőtlenségeket mérő GINI-mutató alakulása Kelet-Közép-Európában 290